

Ա Թ Ո Ռ

ՍՐԲՈՅՆ ՊԵՏԲՈՍԻ

ԱՌԱՔԵԼԱՊԵՏԻ

11/12

11 11 11 11

11 11 11 11 11 11 11 11

11 11 11 11 11 11

282
Ա-26

Ե Թ Ո Ռ

ՍՏՈՒԳԱՍԽ Է 1961 թ.

ՍՐԲՈՅՆ ՊԵՏՐՈՍԻ

ԵՌԵՔԵԼԵՊԵՏԻ

ՀԻՄՆ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

ԱՂԲԻՒՐ ԻՐԱՒԱՐԱՆՈՒԹԵԱՆ

ԿԵՆԴՐՈՆ ՄԻՈՒԹԵԱՆ

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՎ ԹԱՐԳՄԱՆԵՑ

ԵՒ Ս. ՊԵՏՐՈՍԻ ՀՈՌՄ ԳԱԼՈՒՆ

ՈՒ ՔԱՀԱՆԱՅԱՊԵՏԱԿԱՆ ԳԼԽԱՒՈՐՈՒԹԵԱՆ ՎՐԱՅ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՎԿԱՅՈՒԹԵԱՆ

ՃԱՌԵՐՆ ԱՒԵԼՑՈՒՑ

Հ. ԱՂԵԲՍԱՆԴՐ Վ. ՊԱԼՃԵԱՆ

ՄԽԻԹ ՈՒԽՏԷՆ

Վ Ի Է Ն Ն Ա

ՊԱՇՏՊԱՆ Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ ՎԱՆՔԸ

1853 ՌՅԲ.

ԱՐԱՐ ԶՆԱ (ԶՊԵՏՐՈՍ) ՎԷՐ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹԵԱՆ ԱՄԵՆԱԾՆ
ԵԿԵՂԵՑԵՑ:

Ս. ԳՐԻԳ. ԼՈՒՍԱՆ. Ի ՎԱՐԴԱՊ:

ՈՐ ԳԵՐԱԳՈՐՆ ԸՆՏՐԵԼՈՑ ԱՌԱՔԵԼՈՑՆ ԴԱՍՈՒՑ ԱՆՈՒԱ-
ՆԵՑԵՐ ԼԻՆԵԼ ԶԵՐԱՆԵԼԻՆ ԶՊԵՏՐՈՍ ԳԼՈՒԽ ՍՈՒՐԲ ՀԱՆԱՏՈՑ
ՀԻՄՆ ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ:

ՇԱՐԱԿԱՆ:

A $\frac{II}{5801}$

A
 $\frac{1}{489}$

Եւս անգամ լուաժ բան է եւ շատերուն բերանը կը շրջի մեր դարուս լուսաւորութիւնը, յառաջագիտութիւնն ու առաւելութիւնները՝ մեր նախնեաց ատեններուն համեմատութեամբ, այնպէս որ երկնից աստղները համրող փիլիսոփայէն սկսեալ մինչեւ տգէտ գեղջուկն իրեն պարծանք կը համարի առ դարուս մէջ ծնած ու սնած ըլլալը. եւ շատերուն բերանն առակ եղած է առ մեր իննե-~~պատենքորդ~~ ~~լուսաւորեալ~~ ~~դարը~~։ Իրաւցրնէ ալ, կը գտնուի՞ արդեօք մէկը՝ որ մէյ մը մտաց հայեցուածն իր բոլորտիքն աշխարհքիս չորս կողմը պտըտցընէին ու մարդկային ընկերութեան հիմակուան մտաւոր որպիսութեան վրայ աղէկ դիտողութիւն ընելէն ետքը՝ չգարմանայ ու չաղաղակէ, թէ Ես ինչ յառաջացում է, առ ինչ լուսաւորութիւն, առ ինչ կատարելութիւն մարդկային հանճարոյ. թող յառնեն մեր նախնիք իրենց գերեզմաններէն ու մեր՝ իրենց թողանց եւ սերընդոց լուսաւորութիւններն ու յառաջագիտութիւնը տեսնեն եւ զարմանան։ Զին առ տեսները պատմութեան մէջ թագաւորի մը իր զօրքով ծովու նեղուցի մը վրայէն նաւակամըծով մէկալ ծով-եզերքն անցնիլը՝ մեծագործ բան մը կ'երեւար. իսկ հիմայ մեր սայլորդներն աշխարհածանօթ գետի մը ջրերուն տակէն իրենց բազմաբեռն սայլերովը կ'անցնին կը

դառնան եւ աչքերնուս բան մը չ'երեւար : Ճամանակ մը Հերակղի արձանէն անդին ոչ ոք կը համարձակէր նաւելու . իսկ հիմայ զբօսանք մ'եղած է հին աշխարհքէն նոր աշխարհք երթալ գալ : Ասկից յիսուն տարի առաջ որուն մտքէն կ'անցնէր որ տկար երեւցած շուղոյն զօրութեամբը՝ այն թեթեւ նաւերը հանդարտ ծովերու եւ կամ փրփրադէղ ալեաց վրայ իբրեւ մէյմէկ ծովու իշխաններ պիտ'որ հրամայեն, եւ կամ այն մեծակառոյց շողեւար կառքերը՝ երկու շարք երկաթի ձողերու վրայէն թռչնոյ արագութեամբ պիտի սահին անցնին : Վասն տարի յառաջ ո՞վ կրնար կարելի բան համարիլ որ երկու մետաղաց իրար շօշափելովն անանկ զօրութիւն մը պիտ'որ ելլէ, որ արծաթն, ոսկին ու պղինձը հալեցնէ . եւ կամ ո՞վ կրնար համոզել որ այն ելեկտրական մագնիսական զօրութիւնը մեր մտաց խորհուրդը մէկմէկու յայտնելու գործիք մը պիտ'որ ըլլայ այնպիսի զարմանալի արագութեամբ : Ասոնք մէկ քանին են այնչափ անչափ սքանչելի գիւտերէն՝ որոնցմով բեղմնաւոր է մեր դարը : Իրաւ է՝ կոյր պէտք է ըլլալ մարդ, որ այս ամենայն չտեսնէ ու չզարմանայ :

Իսկայ եթէ դառնանք եւ մտածելու ըլլանք որ Արարիչը մարդուս չէ թէ միայն միտք, այլ նաեւ անմահ հոգի մ'ալ տուած է, որուն անբաժանելի մէկ մասն է միտքը, ան ատեն անհրաժեշտ հարկ մըն ալ կ'երեւայ, որ ծանր մտածող մը՝ աչքը նաեւ իր դաւրուն հողեւոր յառաջացման վրայ դարձնէ, քննէ, նայի ու կշռէ : Սակայն աս համեմատութեան մէջ ի՞նչ տեսարան կը բացուի աչքին առջեւ . . . : Մենք անոնցմէ չենք՝ որ ամէն բան սեւ կը տեսնեն, որոնց առջեւ ինչ

որ վերջին դարերուն է, հոգեւոր եղեր է, մտաւոր եղեր է, անպիտան կը տեսնուի: Ասիկա ծուռ դատում մըն է: Բայց աս ալ ստոյգ է որ, թէպէտ Վրիստոսի եկեղեցւոյն մէջ հաւատք, սէր ու սրբութիւն երբեք պակասած չեն եւ պակսելք ալ չունին. այսու ամենայնիւ իր անդամներէն շատերուն վրայ թէ առաջին եռանդը մնացած չէ, եւ թէ անոնք՝ որոնք իրենց յառաջացումը միայն մտաց վրայ դրած են եւ միայն մտքերնին լուսաւորելու ջանք ունին, կամ թէ ըսենք՝ միայն մտքերնին կը մեծարեն, այնպիսիները ստուգիւ հեռացած են քրիստոնէական հոգիէն եւ երթալով կը պաղն իրենց հոգւոյ եռանդը, եւ այսպէս կամ իրենք ղերենք անտարբերութեան կը զարնեն, եւ կամ այս գծբախտ վիճակն իրենցմէ շատ հեռու չէ:

Արծենք թէ աս ըսածներնուս իրաւունք կը տրուի, թէ որ անգամ մը դիտող աչքերնիս երկրիս վրայ դարձնենք. ո՞ւր է այն եռանդուն կենդանի հաւատքը՝ որով առաջին քրիստոնէից աչքին առջեւ ոչ հայր, ոչ մայր, ոչ եղբայր, ոչ զաւակ եւ ոչ ամուսին բան մը կ'երեւար՝ երբոր իրենց հաւատոց վրայ արատ կամ բիծ մը պիտի հասնէր: Ո՞ւր է այն սէրը՝ որով բորբոքած էին ու կ'օրհնէին իրենց հալածիչները, որով բարիք կ'ընէին իրենց ատելեաց ու թշնամեաց: Ո՞ւր է այն ազնուական յոյսը յաւիտենական բարեաց, որուն համար աշխարհքս ու իր ամէն վայելմունքները ոտքի տակ կ'առնէին: Ո՞ւր է այն հնազանդութիւնն ու հպատակութիւնը օրինաց եւ առաջնորդաց. ո՞ւր այն գութը մեծին՝ իրմէն պղտիկին վրայ, եւ հպատակին՝ իր մեծին: Ձենք ուղեր ալ աս տխուր պատկերն աւելի կեն-

դանի գոյներով նկարել, թող կու տանք ընթերցողին որ մտածէ . . . :

Բայց խօսքերնիս դարձնենք մեր ազգին վրայ, որն որ ընդհանուր տիեզերաց մտաւորական յառաջացման ու հոգեւորական յետախաղացութեան մանրանկար մը կրնանք մտածել: Ար Հայազգւոյ սիրտն է՝ որ չուրախանայ տեսնելով աս մեր օրերուս ընդհանուր ուսումնասիրութեան ու լուսաւորութեան բաղձանքը եւ մտաւորական յառաջացումը՝ որ ամէն տեղ ամէն կողմ՝ քիչ շատ կը տեսնուի:

Ստուգիւ երջանիկ կ'ըլլար ազգը՝ եթէ մտաւորական յառաջացման հետ հոգւոյ խնամքն ու փոյթը հաւասար երթային. ան ատեն վախ չէր ըլլար ոչ կրօնական ցուրտ անտարբերութեան մէջ իյնալէն, եւ ոչ ալ ճշմարտութեան դէմ ոգորելէն կամ պատրանաց մէջ կամակար մնալէն. որոնք երկու ծայրեր են, երկուքն ալ չար ու մահաբեր՝ հոգւոյ: Չարագոյն է անտարբերութիւնը, վասն զի ուղղութեան յոյսն ալ կը բառնայ, երբ որ հոգւոյ վրայ թմրութիւն մը կ'իյնայ, եւ անոր կենդանական շարժումները դադրելով՝ սրտին վրայ պաղութիւն մըն է կը տիրէ, եւ կ'ըլլայ անզգայ ամէն հոգեւոր զգածմունքներու. ալ անկից ետքը մարմնաւորը միայն իրեն զգալի է, ամէն բան որ հոգեւոր է՝ իր աչքին առջեւ ցնորք ու խարէութիւն կ'երեւայ: Աւայսպէս ստոյգը՝ կեղակարծ, ճշմարտութիւնն անիրաւութիւն ըմբռնելով՝ կ'անիրաւի յԱստուած¹, որ յայ-

¹ Քանզի յայտնելոց է բարկու
թիւն Աստուծոյ յերկնից ի վերայ
ամենայն ամպարշտութեան եւ ան-
իրաւութեան մարդկան՝ որ զձեռք-
որովն են տիրութեամբ ունէին, վասն
զի գիտութիւնն Աստուծոյ յայտնի
է ի նոսա, քանզի Աստուած իսկ
յայտնեաց նոցա: Հոգ. Ա. 18, 19:

անեալ ճշմարտութիւններուն վրայ է, եւ ուշ կամ շուտ վրէժ պիտի խնդրէ ամէն անիրաւութեան: Բայց մենք ասոր վրայ կանգ առնել չենք ուզեր. ազգերնուս կրօնասիրութիւնն աս նկատմամբ երաշխաւորութիւն մը կու տայ:

Սակայն նոյնը կրնա՞նք արդեօք ըսել երկրորդին վրայ ալ. անցեալն ու ներկան ուրիշ կերպ կը պատասխանեն. ուստի եւ ամէն ծանր ու առանց նախապաշարման մտածողներուն բաղձալու բան է ասոր ճար մը գտնելն ու դարման տանելը: Այլ արդ՝ ամենուն յայտնի է որ պատրանաց մէջ կամօք մնալը՝ հասարակօրէն կամ անգիտութեան եւ կամ ինքնահնար նախապաշարման մը վրայ հիմնուած է. քիչ կը պատահի որ գիտութեամբ եւ կամ ճշմարտութիւնը բացայայտ տեսնուելէն ետքը՝ կամակոր յամառութիւն մը տիրէ, որն որ առհասարակ կրից ու ատելութեան պտուղն է:

Ասկից կը հետեւի ուրեմն որ զխաւորաբար պատրանքն ու ինքնահնար նախապաշարումը վերցընելն ու մտքերը լուսաւորելը՝ ամենէն հարկաւոր բանն է, եւ կրնանք ըսել թէ ասիկայ, աստուածային շնորհաց՝ զործակցութեամբը՝ որուն վրայ ամէն մարդկային բարի զործոց եւ արդեանց արդասիքն ու յառաջացումը կը շարժի ու կը դառնայ, մի միայն միջոց ու դարմանն է:¹

Սեր Փրկիչը՝ աստուածային խնաստութիւնը՝ Ոչ ոք, ըսաւ, ճրագը կը վառէ՝ ծածկութի տակ կը դնէ, այլ աշտանակի վրայ, որպէս զի տան բնակիչներուն լոյս տայ, եւ լոյս տեսնեն ու խաւարի մէջ չխարխալեն²: Աս աստուածային վարդապետին խրատուց հետեւեալով՝

1 Ա. կոր. Գ. 9:

2 Մատթ. Ե. 15:

կ'ուզենք մենք ալ այս ճրագը վառել, որ մեր Հայկեան տան լուսաւորութիւն մը տայ եւ մառախուղը փարատի, մանաւանդ այնպիսի մառախուղ մը՝ որուն անդայտանալը, ցրուիլն ու փարատիլը՝ պայծառ միջօրէական ու նաեւ մշանջնաւոր լուսաւորութեան մը սկիզբ կը համարինք։ Այն մառախուղը՝ որ շատերուն միտքը պատած է՝ Ս. Պետրոսի աթոռին եւ կամ քահանայապետական գլխաւորութեան ու իրաւարանութեան նկատմամբ։

Այսպիսի կարեւոր նիւթի մը վրայ՝ որն որ մեր ազգին համար ալ հաւատոյ միութեան խարխիւն ու նեցուկն է, դուցէ ազգակցի մը սրտէ բղխած խօսքերն աւելի ազդու ըլլային. բայց որովհետեւ չէ թէ միայն մթութիւնը, այլ նաեւ նախապաշարումը փարատել հարկ է, աս պատճառաւ ամենեւին անհիմն կասկածի մ'ալ տեղի չտալու համար՝ աս նիւթին վրայ Հայութենով Անդղիացւոյ մը խօսիլն աւելի ազդու երեւցաւ, այնպիսի Անդղիացւոյ մը՝ որ իր ազգին մէջ գրագիտութեամբ եւ պաշտամամբ հռչակաւոր է, այսինքն՝ Թովմաս Պուլիեւմոս Ալայս, որ երբեմն նաեւ պաշտպան ու եռանդուն ջատագով էր Անդղիական եկեղեցւոյն, որուն թէ իր աստիճանովը՝ իրրեւ նոյն եկեղեցւոյն պաշտօնեայ, եւ թէ նաեւ իր գրաւոր աշխատութեամբը¹, սրբութիւն ու ընդհանրութիւն մը տալ կը բաղձար ու կը ջանար։ Բայց որովհետեւ միանգամայն ճշմարտութեան սիրող էր եւ հլու անսացող Աստուծոյ շնորհաց ազդեցութեան, ճանչցաւ նոյն եկեղեցւոյն՝ որուն մէջ ծնած ու կրթուած էր, գատարկութիւնն ու խաւար

¹ Անդղիական եկեղեցի սրբեալ յարատոյ հերձուածոյ, եւ այլն։

անդունդը՝ ուր կը թաւալէր: Ճագեցաւ սրտին մէջ
առտուածային շնորհաց նշոյլ մը, որն որ զինքն այն
խորխորատին մէջէն առաջնորդելով՝ արքունական ճամ-
բուն մէջ դրաւ: Բայց դեռ Վրիստոսի փարախը չէր
մտած՝ երբ որ իբրեւ իր ներքին համոզման, մտաց լու-
սաւորութեան ու հաստատուն առաջադրութեան հա-
ւաստիք մը՝ զրեց աս մատեններ, որուն մէջ իր բնածին
լուսաւորեալ հանճարով մանրամասն յառաջ կը բերէ
այն ամէն պատճառները՝ որոնք զինքն ի դոդ Հռոմէա-
կան սուրբ եկեղեցւոյն դառնալու ստիպելին:

Սէկ է ճշմարիտ հաւատքը¹. վասն զի նաեւ մէկ է
ճշմարտութիւնը՝ որուն վրայ անիկայ հաստատուած է.
այսպէս նաեւ մէկ է ճշմարտութեան ձայնը, եւ ազգի,
ժողովրդեան ու լեզուի հետ կապ չունի². ամէն անդ,
ամէն կողմ, ամէն ազգի եւ ժողովրդեան մէջ աղէկ կը
հնէ, ուր որ պատրաստ լսելիք ու ընտելական սրտեր
կը գտնուին: Այսու ամենայնիւ աւելորդ չերեցաւ մեր
ազգին եւ ժողովրդեան համար երեք առանձին հա-
տուածներ ալ աւելցրնել, որոնցմէ մէկն է Վկայու-
թիւն Հայաստանեայց եկեղեցւոյ ի վերայ գլխաւորու-
թեան Ս. Պետրոսի եւ Հռոմոյ Վահանայապետաց.

1 Մի է Տէր, մի հաւատք, մի
մկրտութիւն, մի Աստուած: Ե-
փ. Գ. 5:

2 Չինչ է կաթուղիկէն. Տիե-
զերական: Չի ամենայն եկեղեցիք
ուղղափառաց, որ ընդ տիեզերս են՝
մի են: Մի Քրիստոս յամենայն ե-
կեղեցիս է, որ ըստ Առաքելոյն հա-
ւատոյ չեն. զոր եւ առաքելական
կոչեմք: Որ զի եւ բաժանին ըստ
տեղեաց, այլ ոչ եթէ ըստ ժողո-
վրդաց: Չի ի ծագաց մինչ ի
ծագս երկրի՝ ուր եւ հասանիցէ

ճշմարիտ հաւատոյեալն յեկեղեցիս առ-
դաժառոց՝ իւր եկեղեցի է, եւ ոչ
որոշէ զնա ոչ աշխարհն եւ ոչ լե-
զուոյն օտարութիւնն. այլ ընդու-
նի որպէս մայր ի գիրկս իւր: Եւ
այսպէս ամենայն ուրեք տիեզերա-
կան (կաթուղիկէ) կոչի վասն տիե-
զերաց հաւատացելոց զորունս բա-
նալոյ եւ զգիրկս սփռելոյ: Եւ արդ
տես քանի՞ն զարեւացն ունի լինել
առիթմ: Խոսք. Առաքելոց եղբայ-
րս. Մեկն. աղբիւն. (Ըստ յե-
փ. Գ. 5):

երկրորդը՝ թէ Խնչ է եւ յորում կը կայանայ եկեղեցւոյ միութիւնը. եւ երրորդը՝ Ս. Պետրոսին Հռոմ գալուն, նոյն քաղքին եպիսկոպոսութիւնը կանգնելուն եւ մինչեւ ցմահ կառավարելուն վրայ. աս ետքինը իբրեւ յառաջաբանական ճառ մը իսկզբան կը դնենք:

Պիտենք այո՛ եւ կը խոստովանինք որ ասիկայ գոյզն ու տկար աշխատութիւն մըն է՝ որ յանձն առինք հրատարակելու ազգին սիրոյն համար. այսու ամենայնիւ կը յուսանք որ աս սակաւ սերմանքն ալ կը նմանին մանանխոյ հատի մը, որն որ սերմանուած ատեն՝ ամէն սերմանքէ փոքրագոյնն է, բայց երբ որ կը ծլի, կը բուսնի եւ կ'աճի, իր մեծամեծ ոստերուն տակ երկնից թռչունքն ապահովութիւն կը գտնեն իրենց բոյնը դնելու: Արտանց կը բաղձանք եւ կը խնդրենք Աստուծմէ՝ որ աս փոքր մանանխոյ հատն ալ գտնէ երկիր պարարտ ու ծլի բուսնի եւ աճի աստուածային շնորհաց ոռոգմամբ, եւ եթէ Աստուած՝ զթութեան ու ողորմութեան Հայրն ուզեր է, հաւատացելոց հոգիքն ալ իրենց ափովութիւն, միսիթարութիւն եւ ապահովութիւն գտնեն, որ ըլլայ միանգամայն առհաւատչեայ մը յաւիտենական կենաց:

ՍՐԲՈՅՆ ՊԵՏՐՈՍԻ

ՀԱՌՄ ԳԱԼՈՒՆԵ

ՆՈՅՆ ՔԱԼՔԻՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍՈՒԹԻՒՆԸ ԿԱՆԳՆԵԼՈՒՄ

ԵՒ ՄԻՆՁԵՒ ՑՄԸՀ

ԿԵՌԱՎԱՐԵԼՈՒՄ ՎՐԱՅ

ՄԵՐ գլխաւոր նպատակին ձեռք զարնելէն յառաջ՝ յանձն կ'առնուիք հոստեղս անանկ խնդրոյ մը վրայ խօսելու, որուն անտարակուսելի ճշմարտութեան՝ չէ թէ միայն իննեւ տասն դարեր, չէ թէ միայն բովանդակ ընդհանուր եկեղեցին եւ քրիստոնէական հնութիւնը, այլ նաեւ նոյն իսկ պատմութիւնը, նոյն իսկ պատմական հաւատքն ու ստուգութիւնը միաբերան կը վկայեն. կ'ուզենք ըսել՝ Պետրոսի Հռոմ գալուն, հոն իր եպիսկոպոսական աթոռը հաստատելուն եւ (25 տարի ալ առաջնորդելէն ետքը) իր մարտիրոսական պսակը հոն ընդունելուն վրայ: Ասիկայ անանկ ստուգութիւն մըն է, զորն որ յստակատես ու փոքր ի շատէ տրամաբանութիւն ունեցող միտք մը պէտք է որ ընդունի. միայն ամբոխեալ միտքն ու կոյր յամառութիւնն է՝ որ ասոր դէմ կրնայ ըմբոստանալ: Եւ այս է պատճառը՝ որ այսչափ դարերէ վեր բովանդակ քրիստոնէութիւնը, թէ՛ Արեւելք եւ թէ՛ Արեւմուտք, թէ՛ ուղղափառք եւ թէ՛ այլափառք, թէ՛ հին եւ թէ՛ նոր ազգեր, ամէնքն ալ Հռոմայ աթոռը ծանօցած են եւ կը ծանօնան իբրեւ Պետրոսի աթոռ, բաց ի Բողոքականաց մէջէն մինակ քանի մը վիճաբանասէր, ամէն բանի վրայ երկբայող, մանաւանդ թէ՛ չարակամ դրագէտներէն, որոնք յայտնի տեսնելով թէ՛ Քրիստոս իր եկեղեցին աս հիման՝ Պետրոսի վրայ շինած է, եւ անոր յաջորդներուն միջնորդութեամբ կը կառավարէ, աս եկեղեցին ի հիմանց խախտել յուսացին՝ Պետրոսի Հռոմ գալը, հոն եպիսկոպոս ըլլալն ու մեռնիլն ուրանալով, երբ որ բողոքականութեան սաստկացած ատեն՝ ամէն բանի, նաեւ յայտնագոյն

Իսկ այս նորերս ելան Պաւր, Մայերհոֆ, Շվեկեր, Յերեր եւ այլն . եւ իբրեւ նոր զիւտ մը գտած՝ Պետրոսի առաջին կաթողիկէ թղթին մէջ յիշուած Բարերոն քաղաքը, ուսկից որ նոյն թուղթը գրուած կը յիշատակուի, (Ա. Պեդր. Ե. 13.) յատուկ նշանակութեամբ առնելով՝ Քաղդէացւոց մայրաքաղաքը մեկնեցին . եւ որովհետեւ աս թղթերը մահուան մօտ գրած է, անոր համար կը հետեւեցնէին թէ Ս. Պետրոս Հռոմ գացած չէ : Ասով եւ ասոր նման մտացածին ձեռնարկութիւններով իրենց նախորդներուն պարտութիւնը բառնալու կը ճգնին, թէպէտ եւ՝ ինչպէս քիչ մը յառաջ յիշեցինք՝ նորագոյն բողոքական գիտնոց մեծ մասը, եւ գրեթէ ամէնքն ալ, իրենց դէմ ելած են :

Արդ մեզի անհրաժարելի պարտք մը կը սեպենք յայտնի եւ պայծառ ճշմարտութեան ջատագով կենալ եւ անժրխտելի փաստերով ցուցնել թէ իրի՜ Ս. Պետրոս Հռոմ եկած է, հոն նաեւ Եպիսկոպոսութիւնն կամ Հռոմայ եկեղեցին հասարակած է, եւ նոյն կայսերական քաղաքն զիւր իր արեւելեաց Քրիստոսի հասարակն վրայ խափած է :

Աւերորդ է ըսածներնուս երեք մասն ալ զատ զատ ցուցնել, ինչու որ ան ամէն հին վկայութիւններն ու փաստերը՝ որ մինակ առջի չորս դարերէն յառաջ պիտի բերենք, երեքին համար ալ կ'արժեն . որովհետեւ թէպէտ առանձին առանձին մէկը՝ աս մասին, մէկալ՝ մէկալ մասին վկայութիւն կու տան, բայց ամէնը մէկանց ամբողջապէս՝ երեք մասին ալ հաստատութիւն կու տան . վասն զի աս ամէն վկայութիւններն իրենց մէջ մէկ պատմական զօդ մը կամ յարաբերութիւն մ'ունին, որ մէկը մէկալին հետ կապուած ըլլալով՝ մէկը զմէկալը կը վաւերացնէ :

Առաջին դարուն մէջ կը վկայէ նոյն իսկ երանելոյն Պետրոսի աշակերտն ու իր Հռոմայ աթոռին յաջորդը Ս. Կղեմէս, զորն որ Պօղոս առաքեալ իր թղթոց մէջ կը յիշէ ¹ . Հռոմայ եկեղեցւոյն կողմանէ Կորնթացւոց գրած Ա. թղթին ² մէջ

ճանապարհորդութեան վրայ եւ այլն .
Կրթութիւն Ա :

1 Փիլիպ. Դ. 3 :

2 Τούτοις τοῖς ἀνδράσιν θείως ἐγένοντο ἐν ἡμῖν.
πολιτευσαμένου συνηθροισθη πολὺ

πλήθος ἐλεγκτῶν, οἵτινες πολλαῖς αἰκίαις, καὶ βασάνοις διὰ ἕηλον παθόντες ἀποδείγμα καύλιστον

երկու զլխաւոր առաքեալներուն Պետրոսի ու Պօղոսի մարտիրոսական մահը յիշատակելէն ետքը, զորն որ իր աչքովը տեսած կրնար ըլլալ, անմիջապէս կ'աւելցընէ, թէ «Աս հռչակաւոր արանց վրայ, որոնք սրբական կենաց օրէնքները տուին, աւելցաւ անբաւ բազմութիւն ընտրելոյ, որոնք անոնց օրինակին նախանձելով՝ անհնարին տանջանաց ու մարտիրոսութեանց տարին, եւ ընտրելագոյն օրինակ եղան Բէ Բէլլ», այսինքն Հռոմացեայներուն, որոնց անուամբ բովանդակ թուղթը կ'որնթացլոց կը գրէր. եւ իր խօսքերն անտարակուսելի են, որովհետեւ բացայայտ կը զրուցէ Բէ Բէլլ (էՎ ղ'մւն), որ է ի Հռոմ, ուր էր եւ ուստի կը գրէր Ս. կղեմէս:

Ս. կղեմէսէն ետքը կու գայ Ս. Իգնատիոս աստուածազգեաց հայրապետը, առաքելոց աշակերտ եւ յաջորդ Ս. Պետրոսի՝ Անտիոքայ աթոռին վրայ, որն որ երկայն ատեն նոյն աթոռին առաջնորդելէն ետեւ՝ Պետրոսի մահուանէն առ առաւելն 50 տարի վերջը, Տրայիանոս կայսեր ատեն¹ Հռոմ տալուեցաւ ու հոն մարտիրոսութեամբ պսակուեցաւ: Աս աստուածակիր Ս. Հայրապետը՝ իր եօթը թղթերէն մէկուն մէջ, զորն որ Զմիւռնիայէն Հռոմայի հաւատացեալներուն գրած էր, թախանձանօք իրենց աղաչելէն ետքը, որ չըլլայ թէ իր մարտիրոսութիւնն արգելեն, անմիջապէս վրան կ'աւելցընէ թէ ասիկայ աղաչանք մըն է որ կ'ընէ իրենց եւ ոչ թէ կը պատուիրէ, ինչպէս Պետրոս ու Պօղոս առաքեալք իրենց մահունէ յառաջ Հռոմացեաց պատուիրած էին. «Ու ելէ, կ'ըսէ, Էբրէ- ղՊէտրոսն է- ղՊաղոս հրաման որա՞ յեւ»,² Աս վկայութիւնն անանկ կը ստիպէ Բողոքականները ճշմարտութիւնը խոստովանելու եւ Պետրոսի Հռոմ գալն ու հոն մեռնիլն ընդունելու, որ մէջերնէն յանգեցնողոյններն ուրիշ եղանակաւ չկրնալով ազատիլ, իրենց սովորական փախուստը սկսան փնտռել՝ նոյն թղթերուն վաւերականութիւնը տարակուսի տակ ձգելով. բայց փուճ եւ ընդունայն է, բովանդակ հնութեան մէջ աս թղթերէն աւելի ստուգագոյն եւ վաւերագոյն թուղթ չիկրնար գտնուիլ, ինչպէս քիչ մը ետքը երկայն կը գրենք:

¹ Սրբայն Իգնատիոսի մահուան վրայ մատենագիրները դեռ կը փնտնէին: Տրայիանոսի ժամանակը պատահիլը ² Ս. Իգն. թղթ. Ա. Հռոմացեց. ստղծ է, բայց թէ որ տարին՝ ասոր ապ. կոստանդինուպ. էջ 89:

Լույսի դարէն ունինք նաեւ զՍ. Պապիաս մարտիրոս, աշակերտ Ս. Յովնաննու աւետարանին¹ եւ Փոլեգիացոց Երապոսի եկեղեցւոյն եպիսկոպոսը: Աս առաքելական Ս. Հայրն իր մատենագրութեանց հատկոտորներուն մէջ, զորոնք Եւսեբիոս մեղի պահած է², կը գրէ թէ Ս. Մարկոս աւետարանիչ իր աւետարանը Հռոմ գրեց, ինչպէս որ հոնտեղը Ս. Պետրոսի բերնէն կը լսէր:

Երկրորդ դարէն ունինք հաւատարիմ եւ անկասկածելի վկայ ՂԻՌՈՆԻՍԻՍՈՍ Կորնթացոց եպիսկոպոսը (170ին), որուն թէ սրբութեան եւ թէ իմաստութեան համբաւը չէ թէ միայն իր գաւառին մէջ, այլ ընդհանուր կը տարածէր³: Աս սուրբ Հայրը հաղիւ թէ հարիւր տարի Ս. Պետրոսի մահուանէն ետքը՝ իր թուղթը (վերը յիշուած Կղեմէս Քահանայապետին թղթին պատասխանը) Հռոմայեցոց եկեղեցւոյն եւ Սոտեր քահանայապետին կը գրէր, որուն մէջ յիշելով միանգամայն թէ Կղեմէս Քահանայապետին թուղթը Կորնթոսի եկեղեցիներուն մէջ սովորութիւն եղած էր հրապարակաւ կարդալու, գլխաւորաբար Հռոմայ եկեղեցւոյն բարեպաշտութիւնն ու առատաձեռնութիւնը գովելէն ու բարձրացընելէն ետքը՝ ասանկ կը գրէ, ինչպէս որ մեր հին հայերէն թարգմանութեան մէջն ալ կը կարդանք, «Զի եւ դուք, տունկն այն՝ որ անկեցաւ ի Պետրոսէ եւ ի Պաւղոսէ է Հռոմ եւ ի Կորնթոս, ընդ վարդապետութեանդ ձեր խառնեցէք, զի երկոքեան նոքա ի միասին անկեցին եւ ուսուցին ի Կորնթոս: Սոյնպէս եւ ի կողմանս Խաղիացոց՝ ի միասին ուսուցին եւ վկայեցին ի միում ժամանակի»,⁴: Գիտնիսիոսի թղթերուն ճոխութիւնն այնչափ մեծ էր եւ այնչափ մեծ բանի տեղ կը դնէին ժամանակին հերետիկոսներն իսկ, որ իր կենդանութեան ատենն ալ իր թղթերը սկսած էին աղաւաղել⁵:

1 Ս. Յերոնիմոս, թղթ. 29. առ թեոգորս:

2 Պամ. Եկեղ. Գիրք Բ. Գլ. 14. 15. Գ. 39: Չեռագիր Միխիթ. Վիենն. թիւ 70. Գ:

3 Ս. Յերոնիմոս կը գրէ. «Դիոնիսիոս Կորնթացոց եպիսկոպոսը՝ այնչափ ճարտարաստութեամբ ու հանճարով պայծառացած էր, որ չէ թէ միայն իր քաղքին ու գաւառին ժողովուրդը, այլ նաեւ ուրիշ քա-

ղաքներու եւ գաւառներու եպիսկոպոսները թղթով կը խրատէր»:

3 Յով. Քահանայապետաց, Գլ. 21:

4 Եւսեբիոս, Պամ. Եկեղ. Գիրք Բ. Գլ. 25: Չեռագ. Միխիթ. Վիենն. թիւ 70. Գ:

5 Ինք Դիոնիսիոս ասոր վրայ կը տրանջայ: Տես Եւսեբ. Պամ. Եկեղ. Գիրք Գ. Գլ. 23: Չեռագ. Միխիթ. Վիենն. թիւ 70. Գ:

Իսկ այց աւելի ջախջախիչ եւ անվկանդ է Ս. Իրենէոսի (Երանոսի) Ղուկտոսի եպիսկոպոսին (178) վկայութիւնը: Աստուրք Հայրը սուրբ Պողոկարպոսի՝ առաքելոց անընդմիջական աշակերտին ձեռաց տակ կրթուած ու սորված¹, եւ Հռոմ² ալ ճամբորդութիւն ընելով՝ ամէն բանի անձամբ տեղեկացած էր: Արդ ինքն ալ այսպէս կը գրէ. «Որովհետեւ շատ երկայն կ'ըլլայ, կ'ըսէ, այսպիսի մատենի մը մէջ ամէն եկեղեցիներուն յաջորդութիւնները յառաջ բերել, անոր համար մինակ ամենէն մեծ ու ամենէն հին եւ ամենուն ծանօթ Պետրոս ու Պողոս երկու փառաւոր առաքելներուն Հռոմ հիմնած ու հաստատած եկեղեցւոյն առաքելներէն ընդունած աւանդութիւնն ու մարդկան քարոզած հաւատքը նշանակելով, որն որ եպիսկոպոսաց յաջորդութեամբ մինչեւ մեր օրերն եկած հասած է, անպատասխանի եւ կոր ի գլուխ կ'ամրացնենք զանոնք ամէնքն ալ, որոնք ինչ եւ իցէ եղանակաւ, կամ իրենց թիւը կարծեօք, կամ սնապարծութեամբ, կամ կուրութեամբ եւ կամ չարազգածութեամբ անպատեհ վարդապետութիւն մը կը սորվեցնեն: Վասն զի աս եկեղեցւոյն հետ՝ իր իշխանական ճոխութեան համար՝ հարկ է որ ամէն եկեղեցի միաբանին, այսինքն՝ ուր որ հաւատացեալք կը գտնուին, վասն զի աս եկեղեցւոյն ամէն կողմ տարածուած հաւատացեալներուն մէջ պահուած է առաքելոց աւանդութիւնը»³: Եւ քիչ մը ետքը կը զրուցէ. «Մատթէոս Երրայեցւոց մէջ անոնց սեպհական լեզուաւ կը գրէր իր աւետարանը՝ երբ որ Պետրոս ու Պողոս Հռոմ կ'աւանդէին եւ եկեղեցին կը հաստատէին: Մատթէոսի աւետարանը գրուելէն ու հրատարակուելէն ետքը, Մարկոս Պետրոսի աշակերտն ու մեկնիչը⁴ Պետրոսի քարոզածը գրի կ'աւանդէր»:

Յիշենք նաեւ Գայիոս Հռոմայ եկեղեցւոյն երէցը, որ իր իմաստութեան ու հաւատոյ եռանդեան համար եպիսկոպոս հեթանոսաց անուանեցաւ (196—212): Ասիկա Հռոմ կաղափուրագացող կամ Մոնտանեանց Պրոկղոս գլխաւորին հետ ըրած վիճաբանութեան մէջ կ'աղաղակէ. «Իսկ ես, կ'ըսէ, առաքելոց յաղթութեան նշաններն ալ կրնամ ցուցնել. վասն զի ուր կուզես՝ գնա, կամ վատիկանեան եւ կամ Ոստիական ճամբան,

1 Իրեն. Գիրք Գ. ԳԼ. 1. 3:

2 Երանոսի, Գիրք Ե. ԳԼ. 4:

3 Իրենէոս, Գիրք Գ. 3.

4 Interpres.

աչքիդ առջևը կը շարունակ անոնց յաղթութեան նշանները, որոնք աս եկեղեցին հիմնեցին,¹ :

Նոյն ատենները (191—202) կը պայծառանար նաեւ Կղեմէս Աղեքսանդրացի հայրապետը, որ թէ հին ու թէ նոր դարերուն մէջ իր խորունկ գիտութեամբն ու վարդապետութեամբը հռչակաւոր եղած է: Ասիկա Տեղեկութեանց կամ Մեկնութեանց² գրքին մէջ յայտնապէս կը զրուցէ թէ «Մարկոս աւետարանիչ գրի աւանդեց զայն ամենայն՝ զորն որ Ս. Պետրոս Հռոմ վարդապետած էր, եւ իր աւետարանը գրեց»,³ :

Աս երկրորդ դարուն վերջն ու երրորդին սկիզբը ամենուն ծանօթ է զարմանալին Տերտուղիանոս իր խորունկ ու բազմա-հմուտ հանճարովը, հաստատուն նկարագրովը, անաչառ եւ խիստ քննադատութեան հոգւովը, որ եւ ոչ Հռոմէական եկեղեցւոյն կը խնայէր, որուն ետքը անհաշտ թշնամի եղաւ: Արդ նոյն խիստ եւ անողորբելի անձն այս վկայութիւնը կու տայ, «Եթէ մօտ ես Խտալիայի՝ ունիս զՀռոմ, ուսկից մեր ճոխութիւնն է, ան ի՞նչ երջանիկ եկեղեցի է՝ ուր որ բովանդակ հաւատոյ վարդապետութիւնն առաքեալք իրենց արեան հետ հոսեցին, ուր Պետրոս Բրիստոսի Տեառն չարչարանաց հաւասարեցաւ (խաչի վրայ), ուր որ Պօղոս Յովհաննու պսակաւ պսակուեցաւ»,⁴ : Ասանկ կը գրէր իմաստուն Ափրիկեցի վարդապետն իր Կանխագիտութեան գրոց մէջ (203ին): Աս միայն բաւական չէ, ուրիշ տեղ մ'ալ դարձեալ կը գրէ. «Հռոմի մէջ անրնդ-հատ շարունակուած է եպիսկոպոսաց յաջորդութիւնը Ս. Պետրոսէն ետքը, որն որ զԿղեմէս իրեն յաջորդ ձգեց»,⁵ : Իսկ

1 Աս Եւսեբ. Պատմ. Եկեղ. Գիրք Բ. ԳԼ. 25: Ուր հայերէն հին թարգմ. այսպէս ունի. «Պաւղոսի հաստաւ գլուխն անդէն ի նոյն քաղաքի (ի Հռոմ) եւ Պետրոս՝ եւ նա խաչեցաւ գլխովայր, ըստ ասելոյ պատմութեանցն. եւ հաստատեալ զնոյն պատմութիւն անուանս այս Պետրոսի եւ Պաւղոսի, ունի եւ դա մինչեւ ցայսօր ժամանակի իրբեւ գուպարած եղեալ մարտեր ընդ Պաւղոսի՝ այն որ էր վերակացու աղանդին Փոսիգացոց. զայս ինչ ասաց նա (Գալիոս երէց Հռոմայ) վասն տեղեանցն՝ որ եղեալ են ի նոսա մարմինք սուրբ առաքե-

լոցն, արդ ես ասե ունիմ ցուցանել զյաղթութիւն առաքելոցն, զի եթէ կամիս երթալ դու ի Բեսիկոնիս, կամ ընդ ճանապարհն որ հանէ ի կողմանս Ասիայ՝ գտանես դու զյաղթութիւն նոցա որ ուղեցնէ զայս Եկեղեցի, զի ի միում իսկ ժամանակի վկայեցին նոքա, երկրորդն ի միասին: Տես նաեւ Ե. 20:

2 Υποτιτωσεων

3 Ասանկ կը վկայէ Եւսեբիոս իր Եկեղեցական Պատմութեան մէջ շատ տեղ եւ նոյն իսկ Կղեմէս Աղեքսանդրացւոյն խօսքերն ալ յառաջ կը բերէ: Տես Գիրք Բ. ԳԼ. 15. — Ե. 14:

4 Տերտուղ. Կանխագր. ԳԼ. 36:

5 Անդ:

Մկրտումեան ճառին մէջ՝ «Չանագանութիւն մը չկայ, կ'ըսէ, անոնց մէջ՝ զորոնք Յովհաննէս Յորդանանու ալիքներուն մէջ, եւ անոնց՝ զորոնք Պետրոս Տէբերէի ընդ մկրտեցին», : Նշնակէս Սկորպիակոս անուանած գրքին մէջ կը զրուցէ. «Ինքնակալներուն վարքը կը կարգանք, Ներոն ամենէն առաջ նորաձին հասարակ չափով մէջ արեամբ լաւաւէց, եւ ան արեւ Պետրոսի որդիները քօրի հաշիւին եւ խաւի վրայ պիտեցաւ», : Դարձեալ կը գրէ Մարկիոնի դէմ¹. «Տեսնենք թէ Հռոմայեցիք ալ ի մօտոյ ինչ կը հնչեցնեն, որոնց թէ՛ Պետրոս եւ թէ՛ Պօղոս աւետարանն իրենց արեամբը ներկուած աւանդեցին», : Աւելորդ է խօսք մ'ալ աւելցնել աս ամէն վկայութիւններուն վրայ՝ զորոնք կուտայ Տերտուղիանոս, Պետրոսի Հռոմ երթալուն եւ հոն մարտիրոսանալուն :

Իսկայ տեսնենք թէ քրիստոնէութեան ուրիշ մէկ բարձր եւ գերադոյն հանճարն ալ աս նիւթին վրայ ինչ վկայութիւն կուտայ : Որոգինէս՝ որուն մօտաց սրութիւնը, աշխոյժն ու եռանդը բոլոր տիեզերք տաճանահինգ դարէ վեր կը յարգեն ու կը սքանչանան, Չիլիարինոս Քահանայապետին ատենը անձամբ Հռոմ կը գտնուէր, ամէն բանի աղէկ մտադիր ու տեղեակ կ'ըլլար : Ասոր վկայութիւնը (ինչպէս նաեւ Իրենէոսինը՝ որ յիշեցինք) աս առաւելութիւնն ալ ունի, որ եկեղեցւոյ ու իր նախնեաց աւանդութեամբ կը խօսի եւ կ'ըսէ թէ Պետրոս «Աննացը վերջին ատենները Հռոմ գտնուելով՝ խաչի վրայ գլխովայր գամուեցաւ, եւ այսպէս խաչին վրայ կախուած կ'աղօթէր»,² :

Ասկից տարբեր չիզրուցեր Պիերիոս Աղեքսանդրացի վկայն, որն որ իր խորին գիտութեան համար Կրօնք Որոգինէս կը կոչուէր, եւ կը պայծառանար երրորդ դարուն մէջ շուրջ 283ին. «Պետրոս՝ առաքելոց առաջինը, կ'ըսէ, շատ անգամ բռնուեցաւ եւ շատ անգամ բանտարկեցաւ, եւ նախատիք ու արհամարհանք կրեւէն ետքը՝ վերջապէս Հռոմ խաչուեցաւ»,³ :

Իսկ Կիպրիանոս Կարբեդոնացւոց եպիսկոպոսը, երրորդ դարուն կէսին (247) այնչափ եւ այնպիսի պայծառութեան հասած էր, որ եկեղեցւոյ փառաւորութիւնն ու պարծանքը կը

¹ Տերտ. Կանխադր. ԳԼ. 5 :

³ Ս. Յերոնիմ. Ի Յանկն Քահա-

² Առ. Եւս. Պատմ. Եկեղ. Գիրք նպաստեցաւ :

Ձ. ԳԼ. 14.

կոչուէր : Աս սուրբ Հայրապետին՝ հերետիկոսաց տուած մկրտութեան վաւերութեան խնդրոյն մէջ՝ Կուռնելիոս Քաջանայապետին կարծեաց ու հրամանաց ցուցուցած հակառակութիւնն ու ընդդիմադրութիւնն ամենուն յայտնի է : Թէպէտ եւ աս բիծն իր վրայէն իր մարտիրոսական արեամբ լուաց ու մաքրեց, այսու ամենայնիւ իր վկայութիւնը մեր հակառակորդաց աչքին առ նոյն Կուռնելիոս Քաջանայապետ գրած թղթին մէջ կ'աղաղակէ, «Ասոնցմէ զատ (Դոնատեան Հերետիկոսը) իրենց ստանուն եպիսկոպոս մ'ալ զնելով՝ հերձուածոյններէն ու արտաքիններուն ձեռքէն թղթեր կը ժողվեն, եւ ծովէ ու ցամաքէ անցներով՝ զանոնք կը բերեն ու ընծայելու կը յանդգնին Պետրոսի աթոռին եւ զխաւոր եկեղեցւոյն, ուսկից որ քաջանայական միութիւնը յառաջ եկած է. եւ չեն մտածեր որ կը դիմեն Հռոմայեցւոց, (որոնց հաւատքը՝ Առաքելոյն հռչակելովը գովութիւն ընդունած է,) որոնց քով նենդութիւն մուտք չի կրնար ունենալ»,¹ : Դարձեալ ուրիշ տեղ մ'ալ կը գրէ, «Կուռնելիոս եպիսկոպոսութիւնն առած է Աստուծոյ ու իր Օծելոյն Բրիստոսի վճռովը, գրեթէ բովանդակ կղերին վկայութեամբը, եւ հաճութեամբ ժողովողեան՝ որ ընտրութեան ներկայ էր, երիցագոյն քաջանայից եւ առաքինի մարդկան միաբանութեամբ, երբ դեռ իրմէ յառաջ ուրիշ մը չէր գրուած, երբ Փաբիանոսի տեղը, այսինքն՝ Պետրոսի տեղն ու Քաջանայապետի գահին աստիճանը դեռ դատարկ էր»,² :

1) Կիպրիանոս ասոնցմէ զատ շատ ուրիշ վկայութիւններ ալ կու տայ զանազան գրուածներուն մէջ, զորոնք շատ երկայն կ'ըլլար հոստեղս յիշատակել. բայց անոնց տեղ աս խորհրդածութիւնն ընելը հարկաւոր կ'երեւայ, թէ այս ամենայն բազմութիւ, շարունակեալ եւ անընդհատ հարազատ վկայութիւնները, որ ըստ ինքեան ի ներքուստ իրենց անկասկածելի վաւերականութեան դրոշմը կը կրեն, այնպիսի ատեն, այսինքն՝ երկրորդ ու երրորդ դարերու մէջ տրուած են, երբոր Հռոմայ Քաջանայապետք՝ աղքատ, աշխարհական բռնութեան տակ ճնշուած, առանց անուան ու համբաւոյ, հալածուած եւ նեղութեան մէջ էին հեթանոս իշխաններուն ու կայսրներուն

ձեռքէն, որոնք միայն իրենց դահիճն եղած եւ 29էն աւելի քահանայապետներու արեամբ թաթխուած էին. այնպիսի ատեն ահաւասիկ, որ ոչ ոք՝ չէ թէ միայն չէր մտածեր, այլ եւ ոչ իսկ կը համարձակէր կամ շահ մը կը տեսներ զիրենք շողքորթիւն, այս ամենայն պարզ անկեղծ եւ աներկուանալի վկայութիւնները տրուած են, եւ ան ալ չէ թէ հասարակ մարդիկներէն, այլ քրիստոնէութեան եւ բոլոր տիեզերաց մէջ ամենէն երեւելի, ամենէն իմաստուն ու հռչակաւոր անձինքներէն, ինչպէս են՝ Գալիոս, Իրենէոս, Տերտուղիանոս, Որոգինէս, Ախորիանոս, Կղեմէս Աղեքսանդրացին եւ ուրիշները, որոնցմէ շատերը նաեւ Հայաստանեայց եկեղեցին իբրեւ սուրբ կը տօնէ եւ որոնք չէ թէ միայն ասոր կը վկայէին, այլ նաեւ նոյն քահանայապետաց ամէն հրամաններուն կը հնազանդէին ու գլուխ կը ծռէին, զանոնք ճանչնալով իբրեւ Քրիստոսի փոխանորդ եւ Պետրոսի յաջորդ, ինչու որ ճշմարտութիւնը իբրեւ զլոյս արեգական պայծառ տեսած էին, եւ կը ճանչնային բովանդակ եկեղեցւոյ անցադիմելի հաւատքը թէ Հոռոմայ աթոռ՝ Ս. Պետրոսի աթոռն է, հոն է ողորմաբաւութեան կենդրոնը եւ միութեան կապը: Աս հաւատքն ու աս համոզումն էր՝ որ մեր հասարակաց լուսաւորութեան պատճառն ու հաւատոյ հայրը Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ իր թագապսակ գործակցովը ստիպեցին այնչափ երկայն ճանապարհը հատանելու եւ դիմելու յաթոռն Պետրոսի, հաւատոյ եւ միութեան կենդրոնը, անոր յաջորդին Ս. Սեղբեստրոսի արժանաւոր յարգութիւնն ու հպատակութիւնը ցուցնելու: Թէ Ս. Լուսաւորչին եւ թէ մեր սուրբ Հարց ու եկեղեցւոյն վկայութիւնները, որոնք աս նիւթին ալ յարաբերութիւն ունին, առանձին ծառի մը մէջ մանրամասն յառաջ բերելնուս համար՝ հոստեղս նոյնները կրկնելու աւելորդ կը համարինք:

Իսկ այց անցնինք յառաջ եւ տեսնենք հետեւեալ դարերուն վկայութիւնները, ուր միանգամայն կը դիտենք թէ շատ անգամ այնպիսի անձանց վկայութիւններ են, որոնք առնելիք տալիք մը չունին Հոռոմայ քահանայապետաց հետ, եւ ըստ հետեւորդի՝ չեն կրնար անոնց գովողներն ըլլալ, եւս առաւել շողքորթիւնները: Ասոնց կարգը կը դրուի Առնորիոս հեթանոսութենէ դարձած ափրիկեցի Քրիստոնեայ մը, որ Դիոկղեւիա-

Անկից ետքը կու գայ Լակտանտիոս նոյնպէս հեթանոսութենէ դարձած, Առնորիոսի աշակերտը, անոր պէս քաջ ճարտարախօս եւ մատենագիր ընտիր, որ նաեւ Կիկերոն Բրիտանիէից կը կոչուի: Արդ նոյն երեւելին Լակտանտիոս յայտնապէս կը գրէ թէ «Երբոր Կերոն կը թագաւորէր՝ Պետրոս Հռոմ եկաւ, եւ զանազան հրաշքներով՝ զորոնք նոյն իսկ Աստուծոյ իրեն տուած զօրութեամբը կը գործէր, շատերը դարձուց յարդարութիւն, եւ կանգնեց Աստուծոյ հաւատարիմ եւ հաստատուն տաճար»,¹:

Չորրորդ դարուն մէջ առջեւնիս կ'երէ Եւսեբիոս Կեսարացին իր անզուգական եկեղեցական պատմութեամբը, որուն մէջ չէ թէ մէկ կամ երկու տեղ, այլ ստէպ ստէպ՝ ուր որ առիթ կը պատահի՝ Ս. Պետրոսի Հռոմ գալը, մարտիրոսանալն ու Հռոմայ եպիսկոպոսութիւնը յիշատակելէն զատ ² առանձին գլուխ մ'ալ ասոր վրայ կը դնէ. ուստի աւելորդ է մէկիկ մէկիկ յառաջ բերել: Այսու ամենայնիւ պատշաճ կը համարինք հոստեղս կտոր մը մինակ յառաջ բերել նոյն իսկ մեր նախնեաց զեղեցիկ հին թարգմանութենէն:

«Հոգաբարձութիւն շնորհացն եւ ողորմութիւնն Աստուծոյ զայն զմեծ եւ զհզօրն առաքելոցն, զայն որ վասն սքանչելի գործոց իւրոց էր գլուխ ամենայն ընկերաց իւրոց, զՊետրոս վարեցին շնորհքն եւ ածին ի Հռոմ քաղաք իբրեւ ընդդէմ այնր ապականչին աշխարհի (Սիմոնի Մոգի). եւ իբրեւ զառաքինի զօրագլուխ Աստուծոյ, վառեաց զնա զինու Աստուծոյ, եւ վաճառ բազմագին հոգեւոր լուսոյն յարեւելից արեւմտեայցն տանէր, եւ աւետարանէր նոցա . . . այլ իբրեւ եհաս առ նոսա բանն Աստուծոյ, նոյնժամայն շիջաւ Սիմոն եւ լուծաւ զօրութիւն նորա: Այսպէս իսկ ծագեաց լոյս աստուածապաշտութեան ի խորհուրդս լսողացն Պետրոսի՝ զի ոչ շատ բաւական եղեւ նոցա քարոզութիւն վարդապետութեան բանին ի լսելոյն

ներուն հետ համեմատենք՝ նոյն կը գտնենք: Բայց թէ Սուեանիոս Իկարոսի կամ Սիմոնի իննալը Պետրոսի ազօթքին զօրութեան շիգրեր, ասիկայ իր հեթանոսութեան պէտք է տալ: Բաց ի Սուեանիոսէ՝ ունինք նաեւ ուրիշ հեթանոս մատենագիր մ'ալ, որ է Գրիգոր, որն որ կ'ըսէ թէ

Կերոն իր արքունեաց մէջ մէկը կը պահէր, որն որ օղի վրայ թաշեւ կը խոստանար: Գրիգ. Սիմ. 21: 1 խաղանաւ: Վասն մահու հալածւած չաց. Գր. Բ: 2 Եւս. Պամ. Եկեղ. Գրիգ. Բ. Գր. 13. 14. 15: — Գրիգ. Գ. Գր. 2: — Գրիգ. Գ. Գր. 1 եւ ուրիշ շատ տեղեր:

միայն, այլ բազում աղօթիւք եւ խնդրուածովք աղաչէին զՄարկոս՝ որ գրեաց զաւետարանն, զի նա երթեալ էր զհետ Պետրոսի, զի գրով թողցէ նոցա զյիշատակ վարդապետութեան, զայն ինչ զոր բանիւ ընկալան, զի զայն ինչ նորա յառաջագոյն չէր գործեալ. եւ նոքա եղեն պատճառք գրոց այսր աւետարանիս Մարկոսի: Իսկ իբրեւ գիտաց Պետրոս զոյն իսկ զայս, զոր յայտնեաց նմա Հոգին սուրբ եւ ի միտ էառ զփոյթ պնդութեան մարդկան, ստուգեաց զգիրս զայս աւետարանել ի շինութիւն եկեղեցեաց: Վասն այսր իսկ Վղէմէնտոս ցուցանէ ի պատմութեան իւրում եւ վկայէ ընդ նմին դարձեալ եպիսկոպոսն Յերապոլսեայ զի անուն է նմա Պապիաս. նոյն զՄարկոս յիշատակէ եւ Պետրոս յառաջագոյն ի թղթի անդ իւրում՝ զոր գրեաց ի Հռոմ քաղաքէ, զի դրոշմէ նա զքաղաքն իւր եւ առական կոչէ զնա Բաբէլ, եւ ասէ թէ հարցանէ զողջունէ ձերմէ ընտրեալ իբրեւ զձեզ Բաբէլ, եւ որդեակ իմ Մարկոս, ¹:

Ս. Աթանաս ուղղափառութեան ախոյեանը՝ «Պետրոս, կ'ըսէ, որ Հրէից վախէն այրերու անձաններու մէջ կը ծածկուէր, եւ Պօղոս առաքեալ զամբիւղով վար ձգուելով կը փախչէր, երբոր լսեցին թէ հարկ է որ Հռոմ մարտիրոսանան, չմերժեցին անոր ճամբան, մանաւանդ թէ խնդութեամբ կ'երթային, մէկը իբրեւ իրեններուն կը փութար հասնելու, եւ իր զոհ ըլլալուն վրայ ուրախութեամբ կը պարծենար, մէկայն աւանդելն չէր երկնչեր վերահաս ժամանակէն եւ իրեն փառք կը համարէր: Բայց ես կը հիւժիմ, եւ լուծուելուս ժամանակն եկած հասած է, ²:

Ս. Յերոնիմոս բացայայտ կը հաստատէ Պետրոսի Հռոմ գալը, հոն մարտիրոսանալն ու եպիսկոպոս ըլլալը ³. Նոյնպէս առանձինն կը պատմէ թէ ինչպէս Հռոմայեցի հաւատացեալք Մարկոս աւետարանչին աղաչեցին ⁴ որ Պետրոսէն լսածները գրի աւանդէ, եւ թէ աս առթով Աւետարանը գրուեցաւ: Աս սուրբ վարդապետին վկայութիւնները խիստ շատ են:

¹ Գիրք Բ. 14. 15: ² Եռագ. Միթիթ. Վիէնն. Թիւ 70. Գ:

³ Ս. Աթանաս, Վասն փախստ. իւրոյ. ԳԼ. 18:

³ Ս. Յերոն. Խօսք վասն չաւանդելոյ Հերես. զեկեղ.:

⁴ Նոյն. Վասն երեւելի արանց. ի Մարիոն:

Նշանակէս Ս. Եպիփան Կիպրացի¹ եւ Ոպտատոս Միլեւիտացի² նոյնը յայտնապէս կը քարոզեն:

Հինգերորդ դարուն սկիզբը Որոսիոս Սպանիացւոց եկեղեցւոյն եռանդնոտ երէցն իր հռչակաւոր պատմութեան մէջ ասանկ կը զրուցէ. «Վզաւդիոս՝ Ազգոստոսէն ետքը չորրորդ ինքնակալն՝ առաւ կայսրութիւնը եւ իշխանութիւնը վարեց 14 տարի: Ասոր թագաւորութեան սկիզբը Պետրոս Յիսուսի Քրիստոսի Տեառն մերոյ առաքեալը Հռոմ եկաւ, եւ ամէն հաւատացեալներուն սորվեցուց փրկարար հաւատքը հաւատարիմ խօսքերով, եւ զօրաւոր նշաններով հաստատեց, ան ատենէն Հռոմ Քրիստոնեայք գտնուելու սկսան»,³:

Ս. Գրիգոր Նազիանզացին ալ Մարկոսի Խտալիա գալը կը յիշէ: Իսկ Ս. Օգոստինոսի⁴, Ս. Եովհ. Ոսկեբերանի⁵ եւ աս ու հետեւեալ դարերուն մէջ ծաղկող ուրիշ Ս. Հարց եւ հռչակաւոր մատենագրաց վկայութիւններն ամենուն յայտնի են եւ հարկ չէ կրկնել: Աւելորդ է նաեւ յառաջ բերել հետեւեալ մնացած քահանայապետաց ցանկերը, որոնց ամէնքն ալ միաբան Ս. Պետրոսէն կը սկսին եւ այնպէս կը յառաջանան, զորոնք ուզողը կրնայ տեսնել Սքեստրատի «Հռոմայ Եկեղեցւոյ հնութեան»,⁶ եւ Փրանկ. Պլանքինիի մատենին մէջ⁷:

Եւ յսու ամենայնիւ ուրիշ մէկ վկայութիւն մ'ալ հոստեղ դնելու չենք ուզեր զանց առնել, այնպիսի մէկու մը վկայութիւնը, որն որ ուրացաւ իր քրիստոնէութիւնը՝ ինք զինքն Աստուծոյ ու իր եկեղեցւոյն յայտնի թշնամի հրատարակեց, որն որ ամէն սուրբ ու աստուածային բաներն ոտքի տակ առնել, արհամարհել ու հեգնել միտքը դրած էր: Աս Յուլիանոս ուրացող կայսրը՝ չկրցաւ ուրանալ Պետրոսի Հռոմ՝ մարտիրոսանալը, եւ անոր Հռոմ մեծարուած գերեզմանին վրայ աշխարհածանօթ

¹ Ս. Եպիփ. Հերետ. 27. պոյնքն՝ Վարպոլրատայ, Թիւ. 6:

² Գիրք ընդդ. Պարմենիան. Գիրք Դ. ԳԼ. 1:

³ Որոսիոս Պատմ. Գիրք Է. ԳԼ. 4:

⁴ Ի գիրան զհերետիկականաց եւ թուղթ 165, 193 եւ 226 եւ ուրիշ տեղեր:

⁵ Ճառ Գ. Ի թուղթն առ Հռոմայեցիս: — Աս սուրբ Հարց ամէն մէկուն առանձին առանձին վկայու-

թիւնները զատ ժողոված ու տպած է նոյն իսկ Բիւրսն Բողոքական դիտունը «Ճառ վասն յաջորդութեան առաջին եպիսկոպոսաց Հռոմայ»: Տեսնաւ Եւստաղ. Վղերքանդր, Ճառ Ժ. Գ. ԵԼ. Դար:

⁶ Schelstrati, Antiquitas Ecclesiae Romae. 1693.

⁷ Յատաջ. Ի վարս Քահան. Հռոմ. յԵթան. Գրապ. Հռոմ, 1716:

բանի մը պէս կը խօսի. «Յովհաննէսն է, կ'ըսէ, որ նախ առաջին զՅիսուս Աստուած անուանեց, երբ որ իմացաւ թէ անբաւ բազմութիւն այնչափ բազմաթիւ յունական եւ լատինական քաղաքաց մէջ արդէն այնպէս կը հաւատային, եւ ըսեց որ Պետրոսի ու Պօղոսի յիշատակարանները, թէպէտ գաղտնի՝ բայց արդէն կը մեծարուէր», ¹ : Ահաւասիկ Յովհաննոս ուրացող կ'ընդունի թէ Յովհաննէս առաքելոյն կենդանութեան ատեն արդէն աշխարհածանօթ էր Պետրոսի գերեզմանը եւ թէ Յոյնք ու Լատինք առ հասարակ կը յարգէին ու կը մեծարէին, եւ կը խոստովանի ճշմարտութիւնը՝ զորն որ չէ թէ միայն մէկ ազգ կամ եկեղեցի, այլ բոլոր տիեզերք մինչեւ ցայսօր կը ճանչնան ու կը խոստովանին, բաց ի քանի մը յամառ հակառակորդներէն՝ որոնք դեռ կը խլրտին ու կ'ուզեն այլեայլ դժուարութիւններ ու առարկութիւններ փնտռել գտնել ու դիմադրել : Բայց տեսնենք ասոնց բերած պատճառները :

Ա. Սուրբ Գրքէն վկայութիւն կամ ձեռնարկութիւն մը չունինք Պետրոսի Հռոմ գալուն ու հոն մեռնելուն վրայ :

Բ. Ս'անաւանդ թէ Ս. Գրոց ցուցումները երկուքն ալ կը տապալեն, ինչպէս յայտնի է Պօղոս առաքելոյն լուծմէնէն թէ Հռոմէն եւ թէ Հռոմայեցւոց գրած թղթերուն մէջ, որոնց իր բաղձանքը կը յայտնէ զիրենք տեսնելու եւ ձրի հոգեւորական շնորհքները բաշխելու, իբր թէ առաքելոց մէջէն դեռ մէկն իրենց մէջ քարոզութիւն բրած չըլլայ, որովհետեւ ուրիշ խօսքի մը մէջ դարձեալ կը զրուցէ Պօղոս թէ «Այնպէս առատացեալ յաւետարանել, ոչ ուր անուանեցաւ Քրիստոս, չէ մի էրէւ յայտնի միայն վերայ շէնեցի», ² : ուստի եւ ասկից կը հետեւցնեն թէ Հռոմ դեռ առաքեալ մը քարոզութեան գացած չըլլայ, եւ Հռոմայեցիք քրիստոնէութիւնը հոն գացող պանդուխտներէն ընդունած ըլլան :

Գ. Վիտունք քննած գրած են որ Պետրոս Ասորեստանի Բաբելոն քաղաքն իր առաջին կաթողիկէ թուղթը գրած է, ինչպէս յայտնի է (Ա. Պետր. Ե. 13.) իր խօսքը. «Ողջոյն տայ ձեզ որ ի Բաբելոն ընտրեալիցն եկեղեցի է, եւ Մարկոս որդի իմ», եւ որովհետեւ, կ'ըսեն, Բ. կաթողիկէ թուղթն ալ նոյն քաղաքէն գրած է ³, եւ ասոր մէջ կը զրուցէ թէ իր մահը մերձ

1 Ա. Ս. Կիւրղի Աղեքս. Ժ. 2 Հռոմ. ԺԵ. 20. 3 Բ. Պետր. Գ. 1 :

է¹, այսպէս կը հետեւի ուրեմն որ Հռոմի մէջ մտորտիրոսու-
թեամբ վախճանած չէ:

Գ. Ղարձեալ նոյն իսկ ժամանակագրութիւնը՝ որն որ
Գործք առաքելոցէն ու Պօղոսի թղթերէն կը հաւաքի, յայտնի
կը ցուցնէ թէ Բրիստոսի թուականին 66 տարին, որն որ Պե-
տրոսի մահուան տարին կը համարուի, ինք Ս. Պետրոս Հռոմ
չէր կրնար գտնուիլ:

Ե. Ս. Պետրոսի Հռոմ գալը, իր եպիսկոպոսութիւնը հոն
հաստատելն ու հոն մեռնիլը հին աւանդութենէ չեն կրնար ցու-
ցուիլ, ինչու որ (թող տալով ան ամէն կասկածները, որ կրնան
ըլլալ թէ աս դէպքերն աւանդողները աղէկ քննած չըլլան եւ
կամ թէ նոյն իսկ յիշատակարաններն եղծուած կրնան ըլլալ)
եթէ այս ամենայն պատմութիւնները, կ'ըսեն, իրենց սկզբան
կամ աղբեր տանելու հասցընելու ըլլանք, կը տեսնենք որ աս
աւանդութեան հիմունքն են Իգնատիոս եւ Պապիաս, իսկ ուրիշ
վկաները հեռու են ժամանակաւ, եւ այսպէս վկայութիւնն
արժէք չունի, մանաւանդ որ՝

Զ. Իգնատիոսի վկայութիւնն երկբայական է, որովհե-
տեւ դեռ յայտնի ստուգուած չէ թէ արդեօք այն թղթերն
որոնք Իգնատիոսի կը տրուին, հարազատ իր թղթերն են, եւ
այլն: Իսկ Պապիաս միջակ հանճարոյ տէր եւ ուրիշ բաներու
մէջ ալ խաբուած ըլլալով, աս բանիս վրայ ալ կրնայ խաբուած
ըլլալ: Ս. Իրենէոս եւ ուրիշ Ս. Հարք ալ ասոնց հետեւեցան:

Է. Իւ ոչ ալ եղած կամ պահուած յիշատակարանները
կրնան ասոնցմէ աւելի վկայութիւն տալ, որովհետեւ անոնց ալ
ժամանակակից ըլլալուն վրայ կրնայ կասկած ըլլալ:

Ը. հաւաստի ասոնք են բոլոր ձեռնարկութիւնները, որոնց
վրայ այնչափ կը պարծին յամառ Բողոքականք: Բայց թէ ինչ
զօրութիւն ունին ասոնք, թէպէտ եւ մինչեւ հիմակ ըսածներ-
նէս յայտնի է, բայց յանձն առնունք աս եօթն առարկութիւն-
ները նորէն մէկիկ մէկիկ քննել:

Ա' ըսենք նախ որ թէպէտ սուրբ Գրքէն յայտնի բառերով
վկայութիւն չունինք, բայց ըսածնիս բոլորովին առանց Ս. Գրոց
վկայութեան ալ չէ: Յովհաննէս աւետարանիչ Բրիստոսի աս
խօսքերը յառաջ բերելէն ետքը՝ թէ “Ամէն ամէն ասեմ քեզ,

զի մինչ մանուկն էիր՝ անձամբ անձին գօտի ածէիր եւ երթայիր յո՛ եւ կամէիր, եւ յորժամ ծերացիս՝ ձեռս ի վեր կայցես եւ այլք ածցեն քեզ գօտի եւ տարցին ուր ոչն կամիցիս, կը յաւելու այսպէս. «Չայս ասաց նշանակեալ՝ թէ որով մահու փառաւոր առնիցէ զԱստուած»,¹ որով յայտնապէս Պետրոսի խաչի վրայ մեռնիլը կ'ուզէ նշանակել, իբրեւ յայտնի ու ամենածանօթ բան մը, որովհետեւ Յովհաննէս իր աւետարանը գրած ատեն՝ արդէն Ս. Պետրոս Հռոմ մարտիրոսութեան պատկն առած էր: Երկրորդ՝ ունինք վկայութիւն Պետրոսի առաջին կաթողիկէ թուղթը, ուր որ Բաբելոն բառը՝ յայտնապէս Հռոմ կը նշանակէ, ինչպէս քիչ մը ետքը պիտի ցուցնենք: Բայց դնենք թէ Ս. Գրքէն վկայութիւն մը չունենանք, ասկից կրնայ հետեւիլ որ ըսածներնուս անթխտելի պատմական ճշմարտութիւնը կարող ըլլայ մէկն ուրանալ կամ տարակուսի տակ ձգել: Ներոն, Գոմետիանոս, Ներուաս կայսրներուն վրայ Ս. Գրքին մէջ խօսք չ'ըլլար. բայց միթէ կ'ոյ մարդ՝ որ կարենայ ուրանալ անոնց գոյութիւնը, եւ ո՞ր խեղացին է՝ որ ուզէ տարակուսիլ:

Երկրորդ՝ պարզ լուծենէ կամ պարզ բացասականէ՝ ամենեւին դրական հետեւութիւն մը չիկրնար ըլլալ: Այսպէս ալ Պօղոս առաքելոյն պարզ լուծենէն չիհետեւիր որ Պետրոս առաքեալ Հռոմ գացած չ'ըլլայ: — Պօղոս առաքեալ Եբրայեցւոց գրած թղթին մէջ զՅակոբոս առաքեալ չիյիշեր, որն որ ստուգիւ ան ատեն իրենց մէջն էր իբրեւ Երուսաղէմի եպիսկոպոս. այսպէս նաեւ Գաղատացւոց, Եփեսացւոց, Թեսաղոնիկեցւոց գրած թղթերուն մէջ իրենց եպիսկոպոսներուն յիշատակութիւնը չենք տեսներ. ուրեմն կրնանք ասկից ուղիղ հետեւցընել որ Յակոբոս առաքեալ Երուսաղէմ գացած չէ, թէ Գաղատացիք, Եփեսացիք, Թեսաղոնիկեցիք եւ այլն, եպիսկոպոս չունէին: Ասոնք ահաւասիկ բաւական են առարկութեան անցորութիւնը ցուցնելու: Բայց սրբոյն Պօղոսի Հռոմայեցւոց նկատմամբ ցուցուցած լուծեան պատճառն ալ յայտնի է ամենուն, այսինքն է՝ Պետրոսի նոյն ատենները Հռոմէն ելլէն ու հոն չգտնուիլը: Ս. Պետրոս Հերովդէս Ագրիպպա թագաւորին ձեռքէն՝ բանտէն հրաշքով ազատելէն ետքը²

1 Յովհ. Իւ. 18 — 19:

2 Գործ. ԺԲ:

Հոռո՞ գացած հոն քրիստոնէութիւնը քարոզած էր (42ին), բայց ինչպէս կ'երեւայ՝ հաղիւ թէ 7—8 տարիի չափ անցաւ, կղաւղիոս կայսեր հրովարտակին զօրութեամբը, որով բոլոր Հրեայք, եւ Հրէից անուամբ՝ քրիստոնէայք ալ, Հռոմէն կը վաճնտուէին, պարտաւորեցաւ քիչ մը ատեն փախստեայ քրիստոնէից հետ Հռոմէն ելլել¹, եւ ահաւասիկ ան ատեններն

1 Որպէս զի թէ աս եւ թէ ուրիշ խնդիրներու մէջ մեր ընթերցողներն աւելի լուսաւորութիւն մ'ունենան, հոս համառօտիւ կը գնենք Ս. Պետրոսի ճանապարհորդութեան պատմութիւնը, ինչպէս որ եկեղեցւոյ աւանդութիւնը կը զօւղէ, եւ ճիշդ ու անաչառ քննութիւնը կը վաւերացնէ։— Պետրոս առաքելալի սկզբան առաջնորդեց Երուսաղէմայ եկեղեցւոյն զրիթէ շորս տարի, եւ անկից այցելութեան ելաւ այլեւայլ քաղաքներու, ինչպէս Սամարիա, Լիւզիա, Յոպպե ու Կեսարիա, եւ այնպէս քրիստոնէական կրօնը քարոզելով եւ կամ բնակիչներն ի հաւատա հաստատելով՝ զարձաւ նորէն Երուսաղէմ, ուր որ Յոպպե պատահած Կռանկիոս հարկաւարպետին զարծր պատմեց։ Ըս միջոցին մէջ Պօղոս առաքելալ, որն որ Քրիստոսի մահաւան երկրորդ տարին արդէն զարձած էր, կրցաւ Պետրոսի հետ տեսնուիլ Երուսաղէմ։ Դատ շանցաւ՝ Հերովդէս Ա. զրիպպառ Հրէից թագաւորն իր նոր թագաւորութիւնը արգիւն հաճոյքն լաւ մտք՝ սկսաւ քրիստոնէականները հալածել, Յակոբոս Չերեզեայ որդին բանեց զլուսիւր կարել տալաւ, եւ զՊետրոս բանտի մէջ խափա կը պահէր, բայց անիկայ հրաշալի եղանակաւ բանտէն ազատեցաւ եւ անկից, ինչպիսի Ս. Գիրքը կը զրուցէ, «Գնաց յալլ տեղին» (Գործ. ԺԲ.) այսինքն Հռոմ, կղաւղիոս կայսեր թագաւորութեան երկրորդ տարին (Քրիստոսի 42)։ (Համեմ. Իրենէոս Ընդդ. Հերետ. Ա. 20։ — Տերտուլ. Զատագով. Գլ. 13։ — Եւսեբ. Պատմ. Եկ. Բ. 14։ — Յերոն. Չերեզեայ արանց. Գլ. Ա.) Հոն սկսաւ քարոզել ու հաւատացողաց բազմութիւնն օրէ օր կը շատնար, երբ որ յանկարծ նոյն կղաւղիոս կայսրը Հրէից անուամբ քրիստոնէից զէմ այն ծանօթ (Judeos im-

pulsore Christo assidue tumultuantes Roma expulit. Suet. C. 25.) հրաւարտակը հանեց (50), ուստի անուարկոյս Ս. Պետրոս ալ արտօրեց հետ Հռոմէն ելաւ ու նորէն Երուսաղէմ զարձաւ, մանաւանդ որ արգէն Հերովդէս Ա. զրիպպառ աստուածաստ պատուհասով շարաշար մեռած ըլլալով, (Գործ. ԺԲ. 23.) Հռոմայեցոց անմիջական կառավարութեան տակ ինկած էր Պաղեստին եւ իր անունն աւելի աներկիւղ էր։ Ինչպէս կը կարծուի՝ աս ատեններն առաքելութեամբ շրջեցաւ Պոնտոս, Կապադովիա, Գաղատիա, Փոքր Ասիա եւ Բիթիանիա։ Բայց Ժամանակ մը կեցաւ Անտիոք իրեն եպիսկոպոս ան քաղքին եւ 52ին մտակրը Երուսաղէմայ առաքելոց ժողովոյն մէջ զահէրեց նստաւ։ (Գործ. ԺԵ.) Ասիկց զարձաւ Անտիոք անցաւ, ուր որ նորէն Պօղոս առաքելոյն հետ տեսնուեցաւ։ (Գաղաթ. Բ.) Թէ արդեօք Բարեւոն ալ քարոզեց, ասիկայ Բագարականաց ինքնահնար առումն է Պետրոսի Ա. Կաթողիկոսի թղթիցին մէջ յիշուած Բարեւոն բառէն, զորն որ նիւթական նշանակութեամբ առնելով՝ վրան մտացածին չէնքերին կը շինեն թէ Պետրոս նաեւ Բարեւոն քարոզած ըլլայ, բովանդակ քրիստոնէական հնութեան եւ աւանդութեան զէմ։ Իսկ Անտիոք քաղքէն զարձաւ Հռոմ եւ ինչպէս Գիլիսիոս Կորնելիոսի եպիսկոպոսը (Բ. զարուս մէջ) կը վկայէ, Ս. Պետրոս վերջին անգամուն Հռոմ երթաւ ատեն Կորնելիոսի վրայէն անցաւ եւ հոն առաքելական մեծ զործունէութիւն յուցուց քարոզութեամբ, եւ այլն։ Թէ ո՞ր տարին Հռոմ հասած է՝ ստղծ չի գիտցուիր. կը կարծուի որ Կերոնի թագաւորութեան առջի տարիները, եւ անտարակուսելի է որ Հռոմ գալէն մինչեւ բանտարկուիլն ու մարտի-

էր, 50ին, որ Պօղոս առաքեալ Հռոմ մնացող քրիստոնէից կը գրէր իր թուղթը՝ զիրենք զօրացընելու համար, եւ ոչ թէ Քրիստոսի հաւատքն իրենց նոր քարոզելու՝ ինչպէս կը բաղձան մեկնել Բողոքականք, եւ ասիկա ամենայայտնի բան է, ինչպէս ինք Պօղոս առաքեալ կը գրէ նոյն Հռոմացեաց թղթոյն սկիզբը, թէ «Անձկացեալ եմ տեսանել զձեզ, զի փոխեցից ի ձեզ շնորհս ինչ հոգեւորս առ ի հասարակել զձեզ», եւ ոչ թէ նորէն քարոզել, ուստի եւ կը մեկնէ իր միտքը. «Այսինքն է՝ միտեալ ըսելից լինել ձեզ վասն ընդ միմեանց իմոյ եւ ձերդ հաւատոց»¹։ Աս խօսքերէն յայտնի կը հետեւի ուրեմն որ Պօղոս առաքելոյն թուղթը գրած ատեն՝ արդէն Հռոմի մէջ քրիստոնէական հաւատքը քարոզուած հաստատուած ու տարածուած էր, եւ Առաքեալը կը բաղձար մինակ իրենց միտեալարակից ըլլալ Քրիստոսի սիրոյն համար կրած նեղութիւններնուն պատճառաւ, եւ միանգամայն զիրենք աւելի եւս հաստատել, եւ հետեւեալ մնացողներուն աւետարանել։

Բայց թէ ինչո՞ւ համար Պօղոս առաքեալ Հռոմէն գրած թղթերուն մէջ Պետրոսի անունը կամ անոր ողջոյնը չի տար, սրբազան մատենագրաց զգուշաւորութեան մտադիր ըլլողներն ասոր ալ պատճառը դիւրաւ կրնան իմանալ։ Բաւական է միայն Գործոց առաքելոց ԺԲ. Գլուխը կարդալ, ուր որ յայտնի կը տեսնուի թէ ինչպէս Ղուկաս աւետարանիչ սրբազան մատենագիրը՝ որն որ Պետրոսին հրեշտակի ձեռքով բանտէն ազատիլը, Յովհաննու կամ Մարկոսի տունն երթալը, հոն աղախնոյն հետ եղած խօսակցութիւնը, անոր ապապրելը որ այս ամենայն պատմեն Յակոբայ եղբօր Տեառն եւ ուրիշ եղբարց, մանր եւ պարագաներովը պատմելէն ետքը, երբ որ Պետրոսի Երուսաղէմէն երթալը կը պատմէ, ուրիշ բան մը չի գրուցեր՝ բայց եթէ «Ելեալ գնաց յայլ տեղի», այսինքն՝ Հռոմ, ինչպէս ուրիշ տեղ յիշեցինք, ուր որ ապահով էր իր կեանքը Հերովդեսի նենգութենէն։ Կը տեսնեն ընթերցողք որ սրբազան մատենագիրն լռութիւնը պարզապէս զգուշաւորութեան համար էր, որ չըլլայ թէ Առաքելոյն թշնամիներն անոր ուր ըլլալն րոտանալը բաւական ժամանակ անցած է, որ կարող եղած է նաեւ երկու պատգովէ հոգեւական թղթերը 67-68 տարին պատահած է։

Գրելու։ Աս թղթերուն երկրորդին 1 Հռոմ. Ա. 12։

իմանալով՝ նորէն չարութիւն մը նիւթեն: Եւ իրաւցրնէ չիկրո-
նար մտածուիլ որ Ս. Ղաւկաս Պետրոսի գացած տեղը գիտցած
չըլայ, ան՝ որ ամէն բան այնպէս մանր պարագաներովը կը
գրէր, աղէկ գիտէր, բայց այնպիսի եղանակաւ կ'աւանդէր՝ որ
հաւատացեալք կ'իմանային եւ թշնամիք բան չէին կրնար գու-
շակել: — Այսպիսի զգուշաւորութիւն կը բանեցընէր նաեւ
Պօղոս առաքեալ՝ երբ որ Հռոմէն Եբրայեցւոց թուղթը կը
գրէր, եւ Պետրոսի վրայ յիշատակութիւն մը չէր ընել, որ
չըլայ թէ եկեղեցւոյ գլխոյն Հռոմ՝ Բլաւն իմացուելով, անոր
չարիք մը պատահի: — Այսպիսի զգուշաւորութեան համար,
որն որ՝ ինչպէս ըսինք՝ սրբազան մատենագրաց սեպհական էր,
նոյն իսկ Պօղոս առաքեալ Հռոմէն Տիմոթէոսի Բ. թուղթը
գրած ատեն՝ իրեն աւետել ուզելով թէ ինչպէս Ներոնի ա-
տենէն ազատեցաւ, այսպիսի գաղտնութեամբ կը գրէ թէ
«Ապրեցայ ես ի բերանոյ առիւծուն», 1. այսինքն՝ ի ձեռաց Նե-
րոնի: Ուզողը կրնայ նոյն Բ. թղթին Դ. գլուխը կարդալ:

Երրորդ՝ թէ Պետրոս Վաթողիկէ թղթերը Բաբելոն
գրած է, միայն քանի մը յանդուգն գիտնոց կարծիքը կրնայ
ըլլալ, բոլոր քրիստոնէական հնութեան, ամէն կորովամիտ
իմաստնոց եւ տասնուինը դարերու հաստատուն ու անփոփոխ
դատման հակառակ: Աս բանիս մէջ նոյն իսկ Բողոքականաց
բանիբուն գիտուններն ընդհանուր եկեղեցւոյ հետ կը միաբա-
նին եւ կը խոստովանին թէ Պետրոս Բաբելոն ըսելով՝ Հռոմ
կ'իմանայ եւ թէ աս Հռոմ քաղքին մէջ իր Վաթողիկէ թղթե-
րը գրած է: Բայց որովհետեւ հակառակորդք աս խնդրոյն
ծանրութիւն մը կու տան, հարկ է որ քիչ մը կանգ առնենք
հոստեղս ի ցոյց ճշմարտութեան:

Թող տանք այնչափ առաջին ու հնագոյն Հարց եւ
աւանդութեան վկայութիւնները, զորոնք վերը յառաջ բերինք,
եւ որոնք արդէն ըստ ինքեան բաւական են պատճառ հասկը-
ցող մը համոզելու: Թող տանք նաեւ այն ներքին պատճառ-
ները, որ նոյն թղթերուն ոճէն եւ գրուածքին եղանակէն կը
բղխեն, ցուցնենք նաեւ արտաքին՝ բայց ամենուն աչքին զար-
նող պատճառներով ալ, որ ահաբեկ էր թէ Պետրոս առաքեալ
այն երկու թղթերը Հռոմէն դուրս ուրիշ տեղ մը գրած ըլլայ,

եւ ըստ հետեւորդի՝ թէ Բաբելոն բառը պէտք է որ Հռոմ նշանակէ:

Թէ հին եւ թէ նոր պատմութիւնը հողագնտիս վրայ Բաբելոն անուամբ խոյն երկուքէլ կը նշանակէ, մէկը՝ բուն հին Բաբելոն Ասորեստանի հռչակաւոր մայրաքաղաքը, եւ երկրորդը՝ Եգիպտոսի մէջ աննշան տեղ մը, բերդ մը կամ ամենափոքր գեղ մը: Ս. Պետրոս ոչ մէկուն եւ ոչ մէկային մէջ կրնար ըլլալ թղթերը գրած ատեն: Ոչ առաջինին մէջ, վասն զի պատմութիւնը կը ցուցնէ որ արդէն Գայոս Ագոստոս կայսեր ատեն Ասորեստանի եւ Բաբելոնի մէջ որչափ Հրեայք որ կային, ամէնքն ալ փոխադրեցան եւ բնակին սպաննուեցան, ինչպէս կը պատմէ Յովսեփոս¹. եւ Գիորգոր² հեթանոս պատմիչը կը հաստատէ թէ Կղազիոսի ու Ներոնի ատեն բովանդակ Բաբելոն քաղաքը ջնջուած անմարդաբնակ եւ ամենեւին առանց բնակչաց էր: Այսպէս նաեւ Պլինիոս զԲաբելոն՝ անապատ կը կոչէ³, եւ Ստրաբոն բացայայտ կը զրուցէ թէ «Պլատակներու կոյտ մը եւ աւերակ մը դարձած է»,⁴: Ուրեմն Ս. Պետրոսի ատենը Բաբելոնի մէջ եկեղեցի կամ եպիսկոպոսական աթոռ չկար եւ ոչ ալ կրնար ըլլալ. թող թէ ծաղկեալ եւ հռչակաւոր եկեղեցի, ինչպէս էր «Շնորհալից եկեղեցին», որմէ սուրբ Պետրոս ողջոյն կը գրէր: Եւ ոչ երկրորդը, այսինքն՝ Եգիպտոսի Բաբելոնը կրնայ ըլլալ. վասն զի, ինչպէս նոյն Ստրաբոն կը զրուցէ, ասիկա ոչ քաղաք էր, ոչ աւան եւ ոչ ալ գեղ մը, այլ աննշան տեղ մը, ուր բերդ կամ ամրոց մը կար, որուն մէջ ապաստանած էին հին Բաբելոնին կոտորածէն ազատող սակաւթիւ Հրեայք, ուստի եւ հոն ալ Ս. Պետրոսի ատեն ոչ կարգաւորեալ եկեղեցի կար եւ ոչ ալ կրնար ըլլալ, հազիւ թէ հինգհարիւր տարի ետքը եպիսկոպոս մը զրուեցաւ:

Ուրեմն հարկ է ըսել թէ Առաքեալը Բաբելոն ըսելով՝ չէր կրնար նկարագրական մտքով իրական Բաբելոն անունով քաղաք մ'իմանալ, հապա այլաբանական իմաստով Հռոմ կ'ուզէր նշանակել, իբրեւ Բաբելոն՝ բառաբանութեամբ: Եւ իրաւքնէ՝ ինչպէս որ ատեն մը հին Ասորեստանի Բաբելոնն էր, այսպէս Հռոմ ալ իր փառաւորութեան ու զեղծման ու

¹ Գիրք ԺԸ. ԳԼ. 12:

² Սասանագ. Գիրք Բ:

³ Բնակ. Պատմ. Գիրք Ա. 60:

⁴ Ալիսարհագր. Գիրք ԺԷ:

գարշուժեան ծայրը հասած էր, ուր ամենայն ազգաց խառնուրդը ժողված էր, ուր ամէն տեսակ լեզու կը խօսուէր, ամէն ազգերուն կուռքերը կը պաշտուէին, ամէն տեսակ զեղծ սովորութիւններն ու մեղկութիւնները հասարակ էին, եւ ուր վերջապէս վերջին աստիճանի խառնակութիւն մը կը տիրէր, բառին ճիշդ նշանակութեամբը: Այսպիսի բաբելոնական խառնակութեան կամ խառնակ քաղքի մը մէջ, որն որ իրաւամբ Բաբելոն, այսինքն՝ խառնակութիւն կրնար կոչուիլ, կը ծաղկէր հաստատուն արմատով՝ մեծ, գեղեցիկ եւ սուրբ եկեղեցի մը, զորն որ Ս. Պետրոս «Ընտրելակիցն եկեղեցի», կ'անուանէ¹, եւ Ս. Պօղոս աս եկեղեցւոյն հաւատքը բոլոր տիեզերաց առջեւ զարմանալի կը նկարագրէ: Ասիկայ կը հաստատէ նաեւ Եւսեբիոս իր վկայութեամբը՝ զորն որ վերը յառաջ բերինք²:

Եւ արդէն յայտնի բան է թէ հին քրիստոնէից մէջ աս սովորութիւնը կար, որ շատ անգամ նոյն կայսերական մայրաքաղաքը զանազան նկատմամբ Բաբելոն կը կոչէին: Յովհաննէս աւետարանիչ իր Յայտնութեան գրքին մէջ, ուր որ Հռոմայ վրայ կ'ուզէ խօսիլ, միշտ Բաբելոն կ'անուանէ, այսպէս կ'իմանան եւ այսպէս կը մեկնեն Յայտնութեան աս բառը նոյն իսկ Բողոքականք: Եթէ Ս. Յովհաննէս աւետարանիչ այսպիսի զգուշաւորութեամբ կը վարուէր, ապա ուրեմն նաեւ Ս. Պետրոս՝ որ Հրէից ատելութեան նպատակն եղած էր, եւ գիտէր թէ իր արեան ծարաւի են, իրաւամբ աւելի եւս պատճառունէր այսպիսի այլաբանական ոճով գրելու եւ ծածկելու օտարաց առջեւ իր տեղը: Ունինք օրինակ նաեւ Ս. Պօղոս որ նոյնպէս ծածկութեամբ կը խօսէր՝ երբ որ կը գրէր. «Ապրեցայ ես ի բերանոյ առիւծուն³, այս ինքն՝ Ներոնի, ինչպէս վերը յիշեցինք:

Իսկ չէ թէ միայն քրիստոնէից մէջ, այլ նաեւ հեթանոսաց մէջ հին ատենները կար սովորութիւն Հռոմ քաղաքը Բաբելոն կոչելու, չէ թէ միայն առանձնական կամ ընտանեկան գրութեանց՝ այլ նաեւ հրապարակական եւ գատաստանական

¹ Ա. Պետր. Ե. 13:

² «Պետրոս յառաջագոյն ի թղթի անդ իւրում» յոր հրեաց է Հռոմ քաղաքէ, զի գրուած նա քաղաքն իւր, եւ առաջին խառնակութիւն, եւ ասէ

Թէ հարցանէ զողջունէ ձերմէ քնարեալ իրբեւ զձեզ Բաբելոն: Գիւրգ. Գլ. 15:

³ Բ. 8 խմբ. Գ. 17:

գրութեանց մէջ: Հռոմայեցւոց անդերու ագարակներու սահմաններն որոշող հին արձանագրութիւններու մնացորդներէն, որոնք Փաւստոսի եւ Վաղերիոսի անուամբ կ'արձանագրուին, յայտնի կը տեսնենք որ նոյն իսկ Վեսպասիանոս եւ Գոմետիանոս կայսրներուն ատենն ալ, Քրիստոսէ ետքը 69—96 տարիներուն մէջ, այսինքն՝ Ս. Պետրոսի մահուանէն քանի մը տարի ետքը, երբ Փաւստոս եւ Վաղերիոս անդաստանաց սահմաններն որոշելու եւ չափելու վերակացու էին, Հռոմ քաղաքը հրապարակական արձանագրութեանց մէջ Բաբելոն կ'անուանուէր¹:

Չորրորդ՝ եթէ ժամանակագրութիւնն ուղղութեամբ ու կարգաւ հաշուելու եւ կարգաւորելու ըլլանք, ինչպէս որ թէ ուղղափառաց² եւ թէ բողոքականաց³ մէջէն քաջ ժամանակագիրք կը հաշուեն ու կը դնեն, ամենեւին անհամաձայնութիւն կամ ժամանակագրական վրիպակ մը չի գտնուիր Պետրոսի Հռոմ գալուն ու մեռնելուն վրայ, ինչպէս որ վերը պատմեցինք ծանօթութեան մէջ:

Հինգերորդ՝ ամենեւին երկիւղ մը կամ վտանգ մը չկայ եւ ոչ ալ կրնայ ըլլալ, որ այն սուրբ եւ իմաստուն անձինք խաբուած ըլլան, եւս առաւել յանդգնած ըլլան խաբելու, որովհետեւ այնպիսի դէպքի մը վրայ է տուած վկայութիւններն՝ որ բոլոր քրիստոնէութեան առջեւ յայտնի էր եւ յայտնի պէտք էր ըլլալ: Եթէ կուսի մը, մարտիրոսի մը, սուրբ եպիսկոպոսի մը վարքը կամ վկայաբանութիւնն անծանօթ չէր մնար ու կը տարածուէր քաղքէ քաղաք եւ գաւառէ գաւառ, կարելի բան

1 Գուլիելմոս Գոեսիոս իր «Ափսոսանքներու մասին» քերականութեան մէջ մեծ հմտութեամբ ժողոված հին արձանագրութիւններու հատակոտորներուն մէջ այսպիսի երկու արձանագրութիւններ կը հրատարակէ.

1. FAUSTVS ET VALERIUS VV. PP.

... Circa urbem Babylonis Romae maritimum fiet et Gallicum, jubeo te . . .

Փաւստոս եւ Վաղերիոս

Ա.Ա. ԽԽ. (Ա.Ք. Խոհակաճար.)

. . . Չքաղաքաւան Բաբելոնի Հռոմայ ծովակողմ լիցի եւ Գաղղիական, հրամայեմ քեզ . . .

2. Contra (urbis Babylonis)

Romae maritimi limites fient, et Gallicus impinget . . .

Դէմ յանդիման (քաղաքին Բաբելոնի) Հռոմայ լիցին ծովեզերեայ սահմանք, եւ ի հանդիպող կայքէ Գաղղիական . . . Էջ. 307. 265

2 Ուղղափառաց մէջէն տես Պետախոս, Ուսուս խառն. Գիրք ԺԱ. ԳԼ. 13. 14. եւ Ռիկիողիոս, Ժամանակագիր. Նորոգ. Հոգ. Ա. Գիրք Թ. ԳԼ. Բ. 5. 8. եւ այլն:

3 Բողոքականաց մէջէն տես Յովս. Սկաղիզեր, Գառն խառնակաց, Տէր. Խառնակ խառնակագիր. Եւսեբիոս. 197. եւ Յակ. Ուստերիոս, Տարեգրութիւն. Հին Եւսեբիոս. եւ այլն:

էր արդեօք որ եկեղեցւոյ գլխոյն նահատակուիր, իր մահն ու գերեզմանն անձանօթ մնար բոլոր եկեղեցւոյն առջեւ, եւ տեղի տար խաբէութեան. . . . Այսու ամենայնիւ սուտ է ըսելը թէ Ս. Իգնատիոս եւ Պապիաս միայն կը վկայեն, որովհետեւ, ինչպէս որ վերը յառաջ բերինք, Աղեմէս Քահանայապետը Ս. Պետրոսի յաջորդը, եւ Դիոնիսիոս Արմենիոսի եւ պիսկոպոսը, որոնց մէկը ժամանակակից էր եւ մէկալը մերձաւոր ժամանակաւ, նոյնը կը վկայեն: Բաց ասկից՝ Պապիաս, Իրենէոս եւ Որոգինէս Հռոմ՝ գացած ու հոն թէ Ս. Պետրոսի եւ թէ Ս. Պօղոսի գերեզմանները տեսած ըլլալով՝ անանատես ու անանջալոր վկաներէն լսած՝ պնդէս հաստատած են:

Ս. Եղերորդ՝ զարմանալի բան է թէ ինչպէս կրնայ մէկը համարձակիլ Ս. Իգնատիոսի թղթերուն հարադատութեան վրայ տարակուսիլ, ուր որ չէ թէ միայն ուղղափառք, այլ նոյն իսկ Բողոքականաց ամենէն հռչակաւոր վարդապետները, կամ թէ ըսելք՝ բողոքականութեան ջահերը՝ Հոմմենտ, Բիրսըն, Ուսսերիոս, Գոգելերիոս, Խաւհակ Ասսիոս եւ ուրիշները գրեթէ առ հասարակ ոչ միայն կ'ընդունին, այլ նաեւ կը պաշտպանեն՝ առ թղթերուն հարադատութիւնը, եւ ոչ ալ օտար յաւելում մ'եղած կ'ընդունին: Բայց ով չիդիտեր հակառակորդաց այս սովորական փախուստը: Իսկ Պապիասոց իմաստուն մտաց սէր չըլլալէն եւ մէկ երկու տեսական խնդիրներու մէջ խաբուած ըլլալէն՝ չիկրնար հետեւիլ որ պապիոս աշխարհածանօթ զէպիի մը մէջ ալ, ինչպէս է Պետրոս առաքելոյն Հռոմ նահատակուիր, խաբուած ըլլայ: Իրենէոս Պապիասէն առած կամ անկից խաբուած է ըսելն ալ բոլորովին անհիմն մտածութիւն է, որովհետեւ ինչպէս վերը զրուցեցինք, Իրենէոս անձամբ Հռոմ գացած, անձամբ լսած ու ամէն բանի տեղեկացած էր:

Եթեմներորդ՝ ամենեւին կասկած չիկրնար ըլլալ հին յիշատակարանաց ժամանակակից ըլլալուն վրայ, վասն զի, ինչպէս վերը ըսինք, Պապիոս Հռոմացեցին երրորդ դարուն սկիզբը, այսինքն՝ 210ին բարձրարարաւ կ'աղաղակէր, եւ ժամանակին

1 Տես Բիրսընի փեճար. ընդգէժ՝ տես ընդգէժ՝ Պլոնտեկոյ: Ուսսերիոս, Գոգելերիոս: Կոգելերիոս եւ Խաւհակ Յաւաղարան Երզնաս: Վասիոս ի Թղթի առ Ընտր. Թիֆլէ:

հերեւելոսները՝ որ հիմակուաններէն նուազ յամառ չէին, Հոռոմ գարու եւ նոյն յիշատակարանները տեսնելու եւ քննելու կը հրաւիրէր:

Սինչեւ ցոյցօր այն բաղնիքի յիշատակարաններուն մեծ մասը Հոռոմայի մէջ կեցած են: Դեռ կը ցուցուի Պաւսենդիոս Սինկզիտիկոսին տունը՝ ուր որ Պետրոս առաքեալ կը բնակէր, Մամերաինեան բանտը՝ ուր բանտարկուած էր, Վիա Վադայի գուրը՝ ուստի հրաշքով ջուր բղխեցուց նորագարձ քրիստոնեաները մկրտելու համար, Յանիկուդոս լեռը՝ ուր Պետրոս խաչուեցաւ, եւ իր գերեզմանը Վատիկանեան բլրին վրայ, ուր իր սուրբ ոսկրները կը հանդչին եւ ուր ի սկզբանէ քրիստոնէութեան մինչեւ ցոյցօր յարեւելից եւ յարեւմտից, ծովով ու ցամաքով՝ այնչափ անչափ ուխտաւորք, հաւատացելոց բաղմունքին կը պանդխտէին եւ կը պանդխտին: Այս ամէն յիշատակարանները, ինչպէս յայտնի կ'երեւայ, չէ թէ երեկոյնէ կամ մէկալ օրուրէնէ կը պատուին ի Հոռոմ, այլ հին եւ հնագոյն մատենագիրք ի սկզբանէ հեռէ կը յիշատակեն:

Ս. Երոնիմոս յայտնապէս կը պատմէ թէ իր մանկութեան հասակին առջի անդամուն Հոռոմ բնակած տանն՝ ամէն շաբաթ օր վերոյիշեալ սուրբ տեղումքն ու մարտիրոսաց գեանափոր գերեզմաններուն պղելով թեան կ'ելլէր: Աւսերիոս ասոնց վրայ իրրեւ քրիստոնէութեան նուիրական նիւթերուն վրայ կը խօսի, եւ կ'ըսէ համարձակ թէ միայն աս յիշատակարաններուն տեսքն իրենց արձանագրութիւններով մէկտեղ, որ հրապարակաւ կը կարգացուէին, բաւական էին Ս. Պետրոսի նահատակութեան վրայ մանր ծառելու եւ պատմելու, եւ թէ հարկ չկար ասոնցմէ աւելի բացարայտ գրելու եւ պատմելու: Երոնիմ, կ'ըսէ, Աստուծոյ եւ բարեպաշտութեան յայտնի թիշնամի էր, առաքելոց մահուան կը բաղձար, վասն զի ասոնք էին քրիստոնէից առաջնորդներն ու զրօշակիրները: ԶՊօղոս գլխաւորապէս թեան եւ զՊետրոս խաչուելու դատադարանց Հոռոմ քաղքին մէջ: Աւելորդ կը սեպեմ՝ ես աս իրական գործքերուն վրայ արտաքին վկայութիւններ փնտռել, ինչու որ արդէն հոյակապ եւ ամենաշքեղ յիշատակարանները՝ որոնք պատուան օրս կը տեսնուին, ըստ բաւականին կը վկայեն: 11. Նոյնպէս ար-

ձանագրութիւններուն վաւերութիւնն ու հարազատութիւնը՝ որ իր ատենը առաքելոց գերեզմաններուն վրայ դեռ կը տեսնուէին, ամենեւին անտարակուսելի եւ ամենաստոյգ կ'աւանդէ: Եւ վերջապէս Գայիոսի խօսքերը յառաջ կը բերէ, որոնք ամենուն ծանօթ են:

Արդէն յայտնի բան է որ հիներն իրենց կողմ, դիւցազանց ու նախնեաց պատկերը շինելու սովորութիւն ունէին, որով իրենց խնջոյից կամ սեղանի նուիրական անօթները կը նկարէին ու կը զարդարէին: Առջի քրիստոնէայք աս սովորութիւնը պահեցին, եւ այսպէս իրենց հողէ անօթները Ս. Պետրոսի ու Ս. Պօղոսի պատկերներով կը զարդարէին, եւ որպէս զի նկարագիրներուն վրայ տարակոյս մը չըլլայ՝ ամէն մէկուն անունն իրեն քովը կը գրէին: Ս. Յերոնիմոս աս բանիս վրայ իբրեւ սովորական եւ յայտնի բանի մը պէս կը խօսի. «Եղն իսկ դգմաձեւ փոքր անօթներուն վրայ, կ'ըսէ, որոնք ռամկօրէն Սաւկոմարիա կը կոչուին, սովոր էին առաքելոց պատկերը նկարել», 2: Աս անօթներէն անբաւ բազմութիւն մը հետզհետէ գտնուած են եւ օրէ օր Ս. Կալիստոսի, Ս. Պրաքսըստոսի եւ Ս. Պրիսկեղեայ եկեղեցիներուն գաւիթներուն մէջ եւ գերեզմաննոցներուն մէջ, հասարակօրէն մարտիրոսներու եւ սրբոց գերեզմաններու քով կը գտնուին, որոնք արեան նշաններ ու բծեր ալ վրանին ունենալով՝ յայտնապէս կը ցուցնեն թէ ստուգիւ եկեղեցւոյ հալածանաց ատենէն, այսինքն է՝ առջի դարերէն մնացած են: Ասոնցմէ շատերուն պատկերները Ֆոնտինի³ եւ ուրիշ հնախոյզները կը նկարագրեն: Եւ յայտնի կը տեսնուի որ աս անօթներն ու գերեզմանները՝ ուր որ կը գտնուին, մինչեւ Բ. դար կը հասնին: — Եղն կը հաստատեն նաեւ պատկերները, յախճապակները (մոզայիքները), միտաշներն ու դագաղները, որ առաքելոց իշխանին պատկերովը դեռ գերեզմաններու եւ ընդերկրեայ եկեղեցիներու մէջ Հռոմ

1 «Երեսնի թագաւորութեան աւսեն Պօղոսի սակրով զլիսատուիլը եւ Պետրոսի խաչուիլը պատմութեան յիշատակարաններով ցուցուած է: Մանաւանդ որ այն հռչակաւոր ասաներկբայելի Պետրոսի ու Պօղոսի արձանագրութիւնները Հռոմ քաղքին մէջ մինչեւ ցայսօր կեցած են, եւ աս եղածներուն կը վկայեն», Ե-Դ-

Բէ-ռ, Պա-ր-մ-Բէ-ն Ելեւէ-ռ-յ, Գի-ր-Բ: 2 In ipsis cucurbitis vasculorum, quas vulgo Saucomarias vocant, solent Apostolorum imagines adumbrari. (Hieron. in Cap. 4. Joann.)

3 Ֆոնտինի, Ս. Պետրոսի ճանապարհորդութեան վրայ եւայլն. Կրթութիւն Ի:

կը գտնուին, որոնց սկիզբը քրիստոնէութեան սկզբան հետ կը միանայ կամ գոնէ շատ հեռու չէ: Այս ամենայն հնութիւնները վատիկանեան «Քրիստոնէական թանգարանին», մէջ պահուած են, եւ բոլոր քրիստոնէութեան ու տիեզերաց աչքին առջեւը յայտնի դրուած են:

Արդ կը հաւաքենք, թէ որ այս պոսպէս է, թէ որ այս ամենայն յիշատակարանները, այն ամէն առջի երեք դարերուն առաքելական սուրբ Հարց եւ հետեւեալ տասնուինը դարերուն քահանայապետաց, երեւելի ու իմաստուն մատենագիրներուն եւ պատմագիրներուն միաբան հաստատուն վկայութիւնը, եւ նոյն իսկ ընդհանուր եկեղեցւոյ անխախտ, անընդհատ ու մշտնջենաւոր աւանդութիւնը, իր տիեզերական ժողովներուն¹ վճիռները՝ որ անսխալութեան դրոշմը կը կրեն, եւ նոյն իսկ եկեղեցին՝ այնպէս բարձրաբարբառ կը քարոզեն Պետրոսի Հռոմ գալը, հոն իր աթոռը հաստատելն ու մարտիրոսանալը, իրաւամբ ուրեմն կ'եզրակացնենք որ կ'ս' աշխարհին վրայն Բողոքական պատմական հաստատելի պէտք է վերցնել, եւ կ'ս' այս ամենայն պէտք է ընդունել, զորն որ մինչեւ ցայսօր, դարձեալ կը կրկնենք, ի սկզբանէ հետէ այնչափ հերետիկոսաց խմբերը, մանաւանդ Յոյնք՝ որ այնպէս հակառակ են Հռոմայ եկեղեցւոյն եւ այնպէս նախանձոտ են իր ամէն մէկ փոքր եւ ամենափոքր պատուոյն, չկրցան ուրանալ, եւ ոչ իսկ Բողոքականք խմբովին այսօրուան օրս կ'ուրանան: Այնչափ յայտնի եւ պայծառ է աս դէպքերուն ճշմարտութիւնը: Իր լոյսը նոյն իսկ իր անհաշտ թշնամիներուն աչքը կը շլացնէ ու մտքերնին կը յաղթահարէ. երանիք թէ սրտերնին ալ շարժէր անսալու ճշմարտութեան, եւ իր անխղելի հետեւութիւններուն յօժարամիտ գլուխ ծռելու:

¹ Տիեզերական ժողովներուն վճիռներն ու սահմանադրութիւնները մէկիկ մէկիկ յառաջ բերելը հարկ չհամարեցանք, որովհետեւ գործքիս ըն-

թացքին մէջ արդէն պիտ'որ յիշուին: Տես նաեւ Պատմ. տիեզերական ժողովոց, ի Հ. Պօղոս Ա. Յովնանեանց, Վիեննա, 1846:

ԱԹՈՌ

Ս. ՊԵՏՐՈՍԻ ԸՌԸՔԵԼԵՊԵՏԻ

ՀԻՄՆ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

ԵՂՐԻՒՐ ԻՐԵՒԵՐԱՆՈՒԹԵԱՆ

ԿԵՆԴՐՈՆ ՄԻՈՒԹԵԱՆ

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ ՄԱՏԵՆԱԳՐԻՆ

Քիթէ տա՛ ճեպով եւ. առանց մէկու մը խորհրդա-
կցութեան կամ՝ քննութեան գրած մատենագրութեանս
մէջ ուղղափառ. հաւատոյ հակառակ բան մ'ըսուած
է, ես՝ որ դեռ. 'նոյն հաւատոյ հազորութեան մէջ չեմ
ընդունուած, հիմակուքնէ ետ կ'առնեմ, կը դատա-
պարտեմ եւ. ամենայն ինչ կաթուղ իկէ սուրբ եկեղեցւոյ
դատաստանին տակ կը ձգեմ:

ԱՌ ՄԵԾԱՐՈՅ ՏԻՐ

ԳՈՒՂԻԼՄՈՍ ԷՈՒԷՐԳ ԿԼԷՏՍՏՈՆ

ՊԱՏԳԱՄԱԽՈՐ

ՕՔՍՓԷՐԳԻ ՀԵՄԵԼՍԱՐԱՆԵՐՆ

ԲՐԻՏԱՆԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԴԱՆՈՅԻՆ ՄԷՋ

Իմ սիրելի Տէրս.

Աս մօտերս Ձեր ինծի խրկած գրքու-
կին մէջ՝ խիստ մեծ զարմացմամբ ու ցաւ-
ով ակնարկութիւն կ'ընէք իմ մէկ առաջ-
արկութեանս վրայ՝ զորն որ ուրիշ անգամ
ըսած էի, այս ինքն թէ՛ Նաեւ Հենրիկոս
Ութերորդին ատենն ալ Հռոմի արթուր՝
աղբիւր եւ կենդրոն էր Իրաւաբանութեան,
ուստի նաեւ գերագոյն Ատենն էր Հաւա-
տոյ վարդապետութեան նիւթերուն մէջ:
Աս խօսքը թեթեւութեամբ կամ առանց
մտադրութեան ըսած չէի: Ինչու որ ար-
դէն գիտէի թէ որչափ բազմաթիւ փաս-

տեր կան ի նպաստ ասոր: Բայց Չեղմէ
ակնածելով՝ Չեր ասոր վրայ խօսք բանա-
լէն յառաջ՝ Համարձակեցայ յառաջ բե-
րել նոյն փաստերուն զոնէ ան մասը՝ զորն
որ ժամանակն ինծի ներած էր հաւաքե-
լու: Այսու ամենայնիւ յուսամ թէ կը
հաճիք որ Չեղի ընծայեմ աս իմ գիրքս՝
որուն պատճառ եղած է Չեր մէկ դի-
տողութիւնը:

Եւ մեծ յարգութեամբ

Լաւրէն, Սեպտեմբեր 1850:

Չեր հաւատարիմ ծառան

ԹՈՎԽԱՍ Գ. ԱԼԱՅՍ

Յ Ա Ռ Ա Զ Ա Բ Ա Ն

Մ Ա Տ Ե Ն Ա Պ Ի Ն

ՎԱՆԻ մը տարիէ վեր աս մատենիս հեղինակը սաստիկ այլայլած ու վրդոված հոգւով կը գիտէր Անգղիական եկեղեցւոյն անցեալ ու ներկայ վիճակը: Այսին զինչն եկեղեցին՝ թէ իր հաւատոյ հանգանակներուն մէջ տուած հրամաններովը, թէ պաշտամանց գործածութեան մէջ կերպ ու սկիզբ մը չունենալովը, եւ թէ առաւել եւս իբրեւ հասարակութիւն մը՝ իր ընդհանուր նկարագրովն ու կազմութեամբով՝ հին սրբոց Հարց հոգիէն բոլորովին օտար կերեւար: Ասոր համար խորին մտադրութիւնը՝ ՀՈՌՄԻ ԳԱՀԻՆ ԳԼԽԱՆՈՐՈՒԹԵԱՆ վրայ դարձուց. եւ աս նիւթին վրայ ուղեց ուրիշ ամէն բաներէն աւելի ծանրութեամբ զբաղել, որ կարող ըլլայ հաստատուն ու անսխալ որոշում ընել:

Ինք ան ատեն՝ ինչպէս նաեւ հիմակ՝ այնպէս համոզուած էր եւ է, որ Հռոմէական, Անգղիական ու Արեւելեան հերձուածող եկեղեցւոյն մէջ եղած բոլոր խնդիրն ասոր վրայ կը դառնայ՝ թէ արդե՞ս Հոռոմայ Վահանայապետին գլխաւորութիւնը, ինչպէս որ հե՛տոյ կը պահանջուի, յասարակացին իրաւանց է: Թէ որ յատուածային իրաւանց է, ան ատեն ուրիշ բան չիմնար

տիճանը՝ ուր որ նոյն գլխաւորութիւնը վերջի ատեննեւ
յը մղուած է, առիթ մը կու տայ ջատագովելու այն
եկեղեցիները, որոնք թէպէտեւ կաթողիկէ հաւատքը
գեռ ամբողջ ու անարատ կը պահեն, բայց գործքով
բաժնուած են նոյն աթոռէն :

Աս կարծիքն ունէր հեղինակը՝ երբոր միտքն այնպէս
դրած էր թէ իր վերը յիշուած տրամադրութիւնները
զինքն իր վախճանին հասցուցած են : Բայց հիմակ որ
մէկ քանի տարւան ընթացքին մէջ նոյն տրամադրու-
թիւնները զինքն ուրիշ բոլորովին տարբեր վախճանի
մը տարին հասցուցին, կը պարտաւորի իր աս կարծիքը
մերժելու :

Ինչու որ՝ թէպէտեւ վերոյիշեալ խնդրոյն քննու-
թիւնն առ ժամն աս մի միայն կետին վրայ էր, այսու
ամենայնիւ սրբոյն Պետրոսի աթոռին ընդհանուր եկե-
ղեցւոյ վրայ բանեցուցած գլխաւորութիւնն իր սրտին
մէջ շատ խորունկ տպաւորուած էր, եւ միանգա-
մայն ուրիշ երկիրներուն մէջ Հռոմէական եկեղեցւոյն
ներկայ վեճակը մտադրութեամբ դիտելով, թէ ինչ
սկիզբ իրեն կանոն առած է եւ թէ որպիսի պտուղ կը
բերէ, սիրաբ մեծապէս կը շարժէր ու կը փղձկէր :
Իրեն անանկ կ'երեւար որ աս Հռոմէական եկեղեցին
կատարեալ տէր է թէ այն մեծ քահանայական ու
խորհրդական դրութեան¹, որուն դէմ ընդունայն կը
ճգնին յամառ Մեղղիացիք, եւ թէ նաեւ նոյն այն
կրօնական միութեան՝ որուն անունը նախատանաց բառ
գիրը պէտք է որ տեսած ու ճանչցած վայելուչ եղանակաւ իրեն ըսաւ .
ըլլայ թէ ինչ բնել է առաջին
ժայն առհասարակէն : Ինչու որ՝
ոչինչ զեղծումն, թէպէտ եւ ցու-
ցուելու ալ ըլլայ, կրնայ զմարդն
ազատ կացուցանել յառտուածային
սահմանադրութենէ դրուած բանն
ընդունելէն : Բարեկամ մը, զորն
որ շատ կը յարգէր, անգամ մը

¹ Systema sacerdotale et sa-
cramentale.

մը կը հնէ իրենց (Անդղիացւոց) բերանը, այնչափ տեսական ու գործնական անհնարին հակառակադասութեանց մէջ, որոնց թոյլ կու տայ ու կը պաշտպանէ իրենց տէրութեան եկեղեցին: Մի եւ նոյն ատեն պատահեցաւ որ այն Ռոդոքականութեան Վորոգութենէ ջնջուած բոլոր վարդապետութիւններուն մէջէն մի միայն հաւատոյ վարդապետութիւնը, որն որ իրեն անմեկ կ'երեւար որ թէ անդղիական եւ թէ հին եկեղեցւոյ մէջ միարան կ'աւանդուի, այսինքն՝ Մկրտութեան վերստին ծննդեան վարդապետութիւնը՝ անդղիական Վախագահին ատեանն ելաւ, եւ անկից՝ խորհրդի նստող թագուհւոյն բողոքուեցաւ¹: Աս գէպքը

1 Մատենագրին խօսքերն այն ատուածարանական վիճին վրայ են որն որ 1847—1850ին Անդղիա պատահեցաւ, ինչպէս որ ատենին Էրզրում լրագրոյն մէջ ծանուցինք (1850, թիւ 16): Ընթերցողաց լուսաւորութեան համար նոյն պատմութիւնը հոստեղս կը դնենք, վերոյիշեալ լրագրոյն խօսքերն ամբողջ բերելով:

«Հոս շատ նիւթ տուաւ լրագիրներու Արհամ (անդղիական դաւանանք ունեցող) ժողովրդապետին ու Էքսէղէրի Ֆիլիթիմ (նոյնպէս անդղիական) եպիսկոպոսին մէջ եղած ատուածարանական դատը: Ասկից երեք տարի մը առաջ (1847ին «Նոյեմ». 2ին) թագուհին զԱրհամ, որ Ֆիլիթիմ եպիսկոպոսին թեմին մէջ ժողովրդապետի տեղապահ մըն էր, նոյն թեմին ուրիշ մէկ տեղւոյն բուն ժողովրդապետ ընտրեց: Բայց վերոյիշեալ Էքսէղէրի եպիսկոպոսը, Նոյեմբերի 13ին, ընտրուողին ըսաւ որ Զքեղ չհաստատած պարտական եմ առողջ վարդապետութիւն ունենալը քննել: Իրար ալ Ղեկեմմբերի 17ին քննութիւնն սկսաւ եւ 5 օր տեւեց. 1848ին Մարտի մէջ նորէն սկսաւ եւ օրե-

րով տեւեց. բոլորը մէկէն 15 օր քննութիւն եղաւ եւ 70 խղիւրներէ աւելի հարցուեցաւ: Ի վախճանի Էքսէղէրի եպիսկոպոսը յանձն չառաւ որ զԱրհամ պաշտօնին մէջ հաստատէ, ըսելով որ «Գուն անմեկ վարդապետութիւններ ունիս, որոնք ճշմարիտ քրիստոնէական հաստոյ եւ անդղիական եկեղեցւոյն յօգուածներուն ու որոշածներուն դէմ են»:

«Ասոր վրայ՝ Արհամ Բենդրաբի եկեղեցական ատեանը (Էքսէղ Գրէր) բողոքեց տրանջելով: Ան ատեն եպիսկոպոսն ալ յայտնի զուցեց թէ ինչ է իր մտրութիւնը. «Յամառութեամբ կը պնդէ, ըսաւ, որ մկրտութեան ատեն հոգեւոր վերբառին ծնունդը աս սուրբ խորհրդով չ'ըլլար, եւ ի մասնաւորի ալ կ'ըսէ թէ մանկունք մկրտութեամբ Բրիտանի անդամ ու Աստուծոյ որդիք չ'են ըլլար: Եւ աս բանն հակառակ է անդղիական եկեղեցւոյն յայտնի վարդապետութեան՝ որ Յօգուածներուն եւ եկեղեցական արարողութեանցը մէջ կայ»: Ան եկեղեցական ատեանը եպիսկոպոսին գործքն արդար սեպեց, անմեկ որ ստիպուեցաւ Արհամ անկէ անմիջապէս

մատենագիրին միտքը բացաւ նոյն թագաւորական զե-
րագունութեան¹ ճշմարիտ որպիսութիւնը ճշդիւ քննե-
լու : Մինչեւ ան ատեն զեռ մօտանց քննած չըլլալով՝
այնպէս կ'ենթադրէր որ ան թագաւորական զերագու-
նութիւնը՝ գործադրութեան մէջ ստուգիւ մեծ բըռ-
նաւորութիւն մըն է իրեն հպատակ եղող եկեղեցւոյն
վրայ . սակայն տեսական նկատմամբ ուրիշ բան չէ՝ բայց
եթէ «Վերագոյն քաղաքական իշխանութիւն մը՝ ժա-
մանակաւոր դատերուն եւ անձանց ու նաեւ հոգեւոր

թագուհւոյն (իրենց եկեղեցւոյն
զխոյն) դատաստանին գիմել :

«Թագուհւոյն անուամբ ժողովուե-
ցաւ տէրութեան խորհրդականաց
ժողով մը, որուն մէջ կային քէն-
զրպրիի ու Խորքի արքեպիսկոպոս-
ները, Լանտնի եպիսկոպոսը, Լենս-
տաւնի մարգիդը եւ ուրիշ տէրու-
թեան մարդիկ : Աս ժողովն ընդ-
հատութեամբ քանի մ'ամիս տեւեց,
սուրբ Հարբ եւ ուրիշ ամէն կարե-
լի հին ու նոր ժամանակներու առ-
տուածաբանից խօսքեր բերուե-
ցան, որոնց մէջ նաեւ Միլթոնի
Պրախտ կորուսեալ բռնած բա-
նաստեղծական գիրքն ալ, եւ եր-
կու կողմանէ պատճառներն ու
վկայութիւնները կշռեցին ետեւ՝
Աորհամի մկրտութեան վրայ ունե-
ցած կարծիքն ասանկ ձեւի խո-
թուեցաւ . «Մտոյդ է մկրտութիւ-
նը փրկութեան համար ի հասարա-
կի հարկաւոր խորհուրդ մըն է,
բայց վերատին ծննդեան (կամ ար-
դարացուցման) շնորհքը մկրտու-
թեան գործողութեանը հետ անանկ
հարկաւ չ'ընկերանար, որ միշտ ան-
միջապէս ան գործողութեան հետ
շնորհքն ալ գայ, հապա շնորհքը
կրնայ կամ՝ յառաջ կամ՝ վերջը
կամ՝ մէկտեղ գալ : Մկրտութիւնը
շնորհաց նշան մըն է, որով Աս-
տուած աներեւոյթ եղանակաւ մը
մարդկան վրայ կը ներգործէ, բայց
միայն անոնց վրայ՝ որոնք աս շնորհ-

քը արժանաւորապէս կ'ընդունին :
Իսկ մկրտուած տղաք՝ որոնք առանց
ներգործական մեղաց կը մեռնին,
ստուգիւ կը փրկուին, բայց վերջո-
տին ծնունդը՝ ոչ երբեք միայն մկր-
տութեամբ կ'ըլլայ առանց ուրիշ
բան մ'ալ պահանջելու : Աս Աոր-
համեան կարծիքը անգղիական եկե-
ղեցւոյն վարդապետութեան հետ
աղէկ բազդատուելէն ետքը՝ Մար-
տի 8ին վերջապէս որոշուեցաւ Չ
քուէի դէմ (որոնց մէկը Լանտնի
եպիսկոպոսին քուէն էր) 9 քուէով .
«Աս մկրտութեան զօրութեան վրայ
եղած խնդիրն անանկ խնդիր մըն է
որ պատուաւոր եղանակաւ ասանկ
ալ անանկ ալ կրնայ մտածուիլ .
եւ աս նիւթս ազատ թող տրուած
է եկեղեցւոյ պաշտօնէից, որ սուրբ
Պրքէն առաջնորդուելով՝ իրենց
անկեղծ առանձնական դատումն
ունենան առանց հակառակութիւն
կամ սողաւոր մը կրելու : Անոր
համար ժողովքն աս մտաց վրայ է,
որ Պր. Աորհամին վարդապետու-
թիւնը Անգղիական եկեղեցւոյն
վարդապետութեանց հակառակ չըլ-
լալով՝ Էքսէէէրի Լորտ եպիսկոպո-
սը առանց պատճառի զրացած է
Պր. Աորհամը ժողովրդապետու-
թեան մէջ հաստատելու :

Տես նաեւ նոյն լրագրոյն մի եւ
նոյն տարւան 20 Երորդ թիւը : Ծա-
նօթեալներն իւրաքանչիւն :

1 Regia suprematia.

գործոց հետ յարակից եղող ժամանակաւոր գործքերուն վրայ,¹ :

Բայց որչափ աւելի կը մտածէր ասոր սկզբան ու այն իշխանութեան (Վահանայապետական զինսւորութեան) հետ ունեցած յարաբերութեանը վրայ, զորն որ մերժած եւ որուն որ յաջորդած էր, եւ որչափ աւելի երեք դարերու գործածութեան մէջ անոր բռնած ճամբան ու որպիսութիւնը մանր կը զննէր նկատմամբ այն եկեղեցւոյն՝ զորն որ իբրեւ գերագոյն տեսուչ կը կառավարէր, այնչափ աւելի սրտի ցաւով կը համոզուէր որ աս վերը յիշուած գաղափարը անանկ բան մըն է՝ որուն կրնայ բաղձացուիլ նոյն (Անգղիական) եկեղեցւոյն պաշտօնեաներուն խիղճը սեթեւեթելու, բայց ոչ երբեք ջատագովելու եւ պաշտպանելու համար: Ար վկայէր նաեւ իր խիղճը որ ինք՝ թէ անգղիական սարկաւազ ու երէց ձեռնադրուած ատեն եւ թէ ետքի ատեններն ալ՝ երգում՝ բրած էր հնազանդելու այնպիսի իշխանութեան մը՝ որուն ոչինչ եղանակաւ ոչ բնութիւնը եւ ոչ սահմանը կը ճանչնար: Բայց երբոր կարող եղաւ ճանչնալ ու իմանալ, այնպէս կ'երեւար իր աչքին թէ այս իշխանութիւնը (Թագաւորական գերագունութիւնը)՝ չէ թէ միայն բոլորովին հակառակ է ան ամէն սկզբանց՝ որոնք իրեն՝ իբրեւ եկեղեցականի մը՝ սիրելի էին, այլ նաեւ հակառակ է այն յարաբերութիւններուն, զորոնք՝ սուրբ Պարոց եւ սրբոց Հարց ու Ժողովներուն վարդապետութեան նայելով՝ եկեղեցւոյ ու տէրութեան մէջ հարկաւոր տեսած էր. կը տեսնէր թէ աս մի եւ նոյն Թագաւորական գերագունութեան իշխանութիւնը՝ որ բոլոր քրիստոնէութեան պատմութեան մէջ սկզբէն ի վեր ամենեւին իր նմանը չունի, ոչ միայն զեկեղեցին գերի

¹ Աս սահմանը կու տային Մէկաւագները եւ Միւ Վ. իրենց նինկ ու Ուէլպէրֆորտ աւագսար՝ շրջաբերականին մէջ:

կ'ընէ, այլ նաեւ անոր մշտնջենաւոր կեանքն ալ կը բառնայ: Այսան զի յայանի կը տեսնէր որ աս քաղաքական իշխանութեան յափշտակած գերագունութիւնը՝ զերագոյն իրաւաբանութիւն մըն է եկեղեցւոյ վրայ հաւատոյ ու խրատուց¹ նիւթերուն մէջ, եւ թէ եպիսկոպոսաց առաքելութիւնն ու ճոխութիւնը՝ չէ թէ միայն իրենց ձեռնադրութեան կողմանէ, այլ առաւել եւս պաշտաման գործածութեան նկատմամբ, արքունի թագէն եւ ժողովրդենէ կը բղխէ: Աս պատճառաւ իրեն պարտք համարեցաւ առժամայն չճանչնալ նոյն գերագունութիւնը, ապա թէ ոչ հարկ էր որ բոլորովին մէկ զի ձգէր եկեղեցւոյ ամէն ծանօթութիւնը, որն որ ուրիշ բան չէ՝ բայց եթէ աստուածային եղանակաւ հաստատուած ընկերութիւն, որուն խօսք տրուած է որ ճշմարտութիւնը միշտ իր մէջը պիտի մնայ եւ որուն միանգամայն տրուած է Աստուծոյ մշտնջենաւոր առաքելութիւն մը՝ հոգիները կառավարելու եւ Քրիստոսի տրեամբ փրկուած մարդկային բնութիւնը՝ կատարեալ մարդու չափուն ու գաղափարին վրայ ձեւելու:

Ուրեմն թագաւորական գերագունութիւնը եւ Աստուծոյ եկեղեցին՝ իրարու բացարձակապէս հակառակ ու անհաղորդական գաղափարներ են:

Բայց իմ սիրտս, իմ հոգիս, իմ խղճմտանքս, նոյն իսկ իմ միտքս, ամէն կարողութիւններս, ամէն ներքին սկզբունքներս կ'անձկային, կը հառաչէին ու ծարաւի էին Աստուծոյ եկեղեցւոյն, որ է Սիւն եւ հաստատութիւն ճշմարտութեան: Ասոր համար ինչ վճիռ որ տալու ըլլար թագուհին իր խորհրդեան մէջ՝ աչքիս առջեւ ամենեւին արժէք մը չունէր: Ինչու որ աս բանս միայն սրտիս ծանր էր, թէ այն խորհրդեան մէջ թագուհին ինչպէս իշխանութիւն կ'ունենայ վճիռ տալու:

Հաւատոյ վարդապետութեան վրայ : Աճիւր Հրատարակուելէն յառաջ՝ այսպէս տրամադրուած էի : Բայց Հրատարակուելէն ետքը՝ անանկ ամօթոյ, նշաւակութեան ու լքման զգածում մը տիրեց վրաս, որուն նման երբեք յառաջագոյն չէի ունեցած, որովհետեւ զիս այնպիսի եկեղեցւոյ մը անդամ կը տեսնէի, որուն վերին տանանը կոչուած ըլլալով վճիռ տալու թէ իր տիրող վարդապետութեան կանոններուն նայելով՝ արդեօք տղաք յԱստուծոյ նորէն կը ծնանի՞ն ի մկրտութեան, (կամ թէ ըսենք՝ տղոց մկրտութիւնը վաւեր է,) չկրցաւ որոշել՝ այդ կամ ոչ : այլ ըսաւ թէ կղերք կրնայ Հաւատալ ու սորվեցընել կամ մէկը կամ մէկալը, եւ կամ անտարբերութեամբ՝ թէ մէկը եւ թէ մէկալը մի եւ նոյն ժամանակ : Երաւցընէ ունէի պատճառ այնպէս ցաւելու եւ ամբնալու, վասն զի որ եւ իցէ մոլորութիւն եւ հերետիկոսութիւն թեթեւ ու անփնաս է եթէ Համեմատուի այս վարդապետութեան հետ թէ մոլորութիւնը կամ հերետիկոսութիւնը կրնայ ինչպէս որ կ'ուզուի ընդունուիլ ու մերժուիլ : Ար եւ իցէ օրէնսդրական վճիռ մը, թէեւ մոլորական ալ ըլլայ, պատուաւոր կ'երեւայ այսպիսի վճռոյ մը քով՝ որն որ կը սորվեցընէ թէ Հաւատարապէս օրինաւոր է Հաւատալ ու սորվեցընել որ Հոգին Սուրբ կը տրուի եւ չիարուիր տղու մը մի եւ նոյն ու որոշուած գործողութեան (մկրտութեան) մէջ : Աւ ոչ իսկ եկեղեցական ատենին հրամաններ՝ Պր. Սորհամին եղած աուչութիւնը, որուն Վէնզըրպրիի արքեպիսկոպոսը եղեջի ըսելով Հաւանեցաւ, եւ զորն որ մեծափառ Թագուհին, Անգղիական եկեղեցւոյն վերին կառավարիչը, իր հրամանագրովը հաստատեց, ուրիշ կերպ կրնամ ես մտածել՝ բայց եթէ իրեւ հրապարակական խոստովանութիւն մը, թէ աս իրեն հպատակող եկեղեցին հիմնուած է ամենէն անարդ

ու անմայել եւ վտանգաւոր հիման վրայ, այս ինքն՝ ու-
րանալու բոլոր քրիստոնէական հաւատքը եւ այսպէս
նաեւ զործնական հաստատութիւն տալու անասնն ու
անկոսար անտարբերութեան ¹:

Եսու ամենայնիւ կը սրտաւորիմ խոստովանիլ
որ աս վճիռները առող իշխանութիւնը՝ մեր մէջը մի
միայն օրինաւոր իշխանութիւնն է՝ որուն կ'իյնայ նոյ-
ները տալ: Վասն զի աս ան իշխանութիւնն է, որուն
անզղիական եկեղեցին առջի անգամ 1534ին եւ վերջա-
պէս 1559ին հպատակեցաւ: Ես ան իշխանութիւնն է,
որուն տակ երեք դար է որ կ'ապրի, եւ որուն շնորհ-
մունքէն իր հիմնական ժառանգութիւնն ունի: Ես ան
իշխանութիւնն է, որուն բոլոր այսչափ ժամանակուան

1 Որովհետեւ Մալա Հաւատամ-
քի յօդուածին մէկուն՝ իր բնական
իմաստին հակառակ մեկնութիւն
տալն օրինաւոր սեպելը, նոյն յօ-
դուածը ճշմարտապէս եւ իրօք մեր-
ժեւ է: Եւրկորդ՝ Հաւատքը մի
միայն է եւ մի միայն հեղինակու-
թեան սկզբան վրայ հիմնուած ըլ-
լալով, Հաւատա՞նքի մէկ յօդուա-
ծին ալ սեպչական ու բնական ի-
մաստը՝ գիտութեամբ, կամաւ ու
խորհրդածութեամբ մերժելը, կը
քայքայէ ան միակ Աստուածային
հիմը՝ որուն վրայ հաստատուելով՝
եկեղեցին մեզի կ'առաջարկէ հա-
ւատքը: Եւրկորդ՝ եկեղեցւոյ իւրա-
քանչիւր մասը, որ այսպէս Հաւա-
տամբին մէկ յօդուածին սեպչական
ու բնական իմաստը կը թողու, չէ
թէ միայն նոյն յօդուածին մէ-
ջի ուղղափառ վարդապետութիւնը
տակնու վրայ կ'ընէ, այլ նաեւ ի-
րեւ անդամ՝ ընդհանուր եկեղե-
ցւոյ՝ վկայելու եւ ուսուցանելու
պաշտօնն ու հեղինակութիւնն ալ ¹:

Աս նախադասութեանց ստորա-
գրեցին 13 հօշակաւոր անձինք:

* Յ. Է. Մէնինկ Չիլեսգերի
աւագարկաւագը:

Ռոպերդ Ի. Ուիլյերֆորս, Իսդ
Ռայթինկի աւագարկաւագը:

Թոմմա Թորը, Պրիստոլի աւագ-
արկաւագը:

Գ. Յ. Միլ, Թագաւորական
Ուսուցիչ երբայական լեզուի ի
գէմպրիճ:

Է. Բ. Բիուդէյ, Թագաւորա-
կան ուսուցիչ երբայական լեզուի
յօքսֆորդ:

Ճոն Գիպլ, տեղակալ ի Հուրլի:

* Գ. Տոստուորթ, մշտնջենաւոր
հոգաբարձու Ս. Պանգրատիոսի ե-
կեղեցւոյն:

Գ. Է. Է. Պէնէթ, մշտնջենաւոր
հոգաբարձու Ս. Պոզոսի ի Նայդս-
պրիճ (knightsbridge):

* Բ. Գ. Ուիլյերֆորս, տեղա-
կալ յիսդ Ֆայլի

Ճոն Գ. Գոբլթթ, փաստաբան:

* Ուիլարտ Գէվէնտիչ

Էդուարդ Պետլի, փաստաբան:

* Ճէմս Ու. Հոր, փաստաբան:

* Աստղով նշանակուած անձինքը
բողոքականութիւնը մերժած ու Հռո-
մեական սուրբ եկեղեցւոյն զոգը
դարձած են: Ծանօթութեան խորհ-
մունքն:

մէջ իր կղերն իբրեւ գերագոյն կառավարչի մը հնազանդութիւն երդուած է, եւ նոյն իսկ գերագունութեան բնութիւնը կը պահանջէ՝ որ իր հպատակները զանիկա տարակուսի տակ չձգեն: Աս ան իշխանութիւնն է, որ եպիսկոպոսները կ'անուանէ եւ անոնց իշխանութիւն կու տայ, եպիսկոպոսարանները կը կանգնէ, կը բաժնէ, կը փոխէ ու կը վերցընէ. ժողովք կը կոչէ կամ կը ցրուէ, անոնց ընդունակութիւն կու տայ դործքերը յառաջ վարելու կամ կ'արգելէ, իրենց դործքերը կը հաստատէ կամ կը ջնջէ. համառօտ ըսելով՝ ան իշխանութիւնն է, որն որ կառավարութեան կերպին նկատմամբ՝ Անգղիական եկեղեցւոյն սեպհական նկարագիրը կը կացուցանէ, ու կը զանազանէ կաթողիկէ եկեղեցիէն եւ ուրիշ բողոքական աղանդներէն: Այլ ջապէս ան իշխանութիւնն է, որ զանիկա մէկ անբաժին ամբողջ մը կը կացուցանէ եւ Անգղիականութեան Պետրոսի աթոռը կ'ընէ:

Աս ամէն պատճառներուն նայելով՝ ասիկայ անանկ իշխանութիւն մըն է, որ իրեն հետ կը կապէ զԱնգղիական եկեղեցին, զկղերը եւ զաշխարհականները, թէ իբրեւ մէկ ամբողջ մը եւ թէ իբրեւ անհատ առնելու ըլլանք: Եւ ըստ հետեւորդի՝ այնպիսի իշխանութիւն մըն է, որ հաւատոյ նիւթերուն մէջ տուած իրաւացի կամ անիրաւ վճիռներով Աստուծոյ առջեւ վտանգի կամ պարտաւորութեան տակ կը ձգէ անոնց ամենուն խղճմտանքը՝ որոնք նոյն եկեղեցւոյն եւ նոյն տէրութեան տակն են:

Արդ՝ թէ որ ես մկրտութեան վրայ տրուած թագաւորական վճռոյն գլուխ ծռել ուղէի, պէտք էի իբրեւ քրիստոնեայ՝ թողուլ հաւատոյ ամէն սկզբունքը, եւ իբրեւ մարդ՝ պատուոյ ու ազատութեան ամէն զգածմունքը: Բայց աւելի կ'ընտրէի Արամազդին զոհ մատու-

ցանկել եւ Պուտտային երկրպագութիւն ընել, քան թէ իմ հաւատքս տակաւին անանկ քաղաքական գերագունութեան մը հպատակ ունենալ: Եւ արդ՝ յայտնի է որ Անգղիական եկեղեցւոյն մէջ մնալն ալ՝ անոր հպատակիլ է:

Եւ թագաւորական գերագունութեան ճիշդ քննութիւնը՝ աչքս բացաւ նաեւ իր ակոյցանին, այս ինքն՝ Պեպրոսի ակոյցին Բլիստոր-Լեան բնութիւնը ճանչնալու: Վասն զի, ինչպէս քիչ մը յառաջ յիշեցի, անգղիական գերագունութիւնը իրաւարանական իշխանութիւն մըն է՝ թէ վարդապետական խնդիրներու մէջ իբրեւ վերջին ատեան տուած վճիռներուն նկատմամբ, թէ նկատմամբ իր օրէնսդիր կարողութեան՝ որով ժողովք գումարելու եւ անոր վճիռները հաստատելու իշխանութիւն ունի, թէ իբրեւ դատաւոր բողոքման ատենի, եւ թէ վերջապէս նկատեալ իբրեւ իշխանութիւն մը՝ որն որ եպիսկոպոսական կարգին առաքելութիւն ու իշխանութիւն կու տայ իր սեպհական պաշտօնն ի գործ դնելու:

Եւ յայտնի է որ ինչ եւ իցէ կրօնական դրութեան մէջ այսպիսի մէկ գլխաւորութիւն՝ տեղ մը պէտք է գտնուիլ: Եւ ո՞ւր է աս տեղը կաթողիկէ եկեղեցւոյն մէջ: Ուրիշ պատասխան չկրցայ գտնել, բայց եթէ ըսել որ Պետրոսի աթոռն է: Ասով տեսայ որ եկեղեցական պատմութեան մէջ բովանդակ վէճը՝ անդրալեռնական եւ գաղղիական կարծեաց մէջ չէ. հապա պատերազմ մը կայ, մէկ կողմանէ՝ Վրիստոսի եկեղեցւոյն ազատութեան, անկախութեան ու հոգեւորութեան մէջ, եւ մէկալ կողմանէ՝ տէրութեան ծառայական գործիք մը ըլլալու մէջ: Ղշղիւ խօսելով՝ պատերազմն է Աստուածային եկեղեցւոյ մը՝ մարդկային եկեղեցւոյ դէմ: Արկին քննեցի հին ժամանակներուն բոլոր վկայութիւնները՝

զորոնք նոր ժողոված էի եւ զորոնք հրատարակելու փոյթ
էի տարած, եւ տեսայ խմացայ որ իմ մտացս մէկ քանի
քիչ շփոթութիւններն ու անհամաձայնութիւնները, եւ
մանաւանդ ամենէն աւելի Աարգի իշխանութիւնը՝ Իրա-
ւաբանութեան իշխանութենէն չզանազանելս իր հետե-
ւութիւններովը մէկտեղ՝ մի միայն իմ մոլորութեանս
պատճառ եղած էին: Ասկից յառաջ կու գար՝ որ ոչ
յաստուածային սահմանադրութենէ գլխաւորութիւն
մը կրնայի խմանալ, եւ ոչ թէ որչափ լի, առատ եւ զո-
րաւոր էր բովանդակ եկեղեցւոյն վկայութիւնը, արեւե-
լեան եկեղեցւոյն՝ արեւմտեան եկեղեցիէն բաժնուելէն
յառաջ, Պետրոսի աթոռին գլխաւորութեան վրայ,
ինչպէս որ հիմակուան ժամանակը կ'ըմբռնուի, եւ թէ
հիմակուան գլխաւորութիւնը նոյն է ամենեւին առա-
ջինին հետ:

Այնթիւ անհամար վկայութիւններուն յայտնի ճշ-
մարտութենէն ասոր ալ համոզուեցայ որ անհիմն ու
կեղակարծ մանաւանդ թէ նենգաւոր ու ամբարիշտ կար-
ծիք է՝ այս (Հռոմէական) գլխաւորութեան սկիզբը
Խսիդորոս Սերկատորի սուտ հրամանագիրներուն վրայ
գնելը: Ասկից զատ՝ միանգամայն աղէկ տեսայ որ քա-
հանայապետական գլխաւորութիւնն ուրացողները, եթէ
ստուգիւ պատուաւոր մարդիկ են, կը հարկադրին կամ
քրիստոնէութեան պատմութիւնը սորվելէն դադրիլ,
կամ զանիկա Ժ.Օ. դարէն սկսիլ, եւ կամ մեռած
ու յառանց ամենեւին հաւատքի եկեղեցւով մը գոհ
ըլլալ:

Այսպէս այս որոշմանս հասնելէս ետքը հարկ եղաւ
որ ասոր համեմատ ալ գործեմ, ինչպէս որ խիղճս ինծի
կ'ազդէր, ուստի եւ հարկադրեցայ Անգղիական եկեղե-
ցւոյ մէջ ունեցած վարդապետութեան պաշտօնէս ու
պաշտամունքէս հրաժարիլ: Բայց ասով միայն չչառա-

ցայ, հապա որոշեցի զատուիլ հեռանալ այնպիսի եկեղեցիէ մը՝ որուն մէջ չէ թէ միայն անկարելի էր ինծի պահել ու սորվեցընել այն վարդապետութիւնը, զորն որ Քրիստոսի անբաժանելի եկեղեցին կը խոստովանի, այլ նաեւ եւ ոչ իսկ կրնայի ուրիշ կերպ սորվեցընել, բայց եթէ իբրեւ «ոպի խնդիր մը (Աստուած պահէ զիս այսպիսի անսրբութենէ) նոյն իսկ այն նախնական վարդապետութիւնը՝ որն որ հոգւոյն կենացը սկիզբ կու տայ:

Ար մերժեմ ուրեմն ու կը թողում աս Անգղիական եկեղեցին, վասն զի հերետիկոսութեան մէջ ինկած է¹ այն նոր վճռով՝ զորն որ տուաւ մեծափառ թագուհին իբրեւ նախագահ ժողովոյ, բայց աւելի եւս՝ վասն զի նոյն իսկ թագաւորական գերագունութիւնը՝ որուն զօրութեամբ մեծափառ թագուհին վճիռ կու տայ հաւատոյ վարդապետութեան նիւթերու մէջ, այնպիսի իշխանութիւն մըն է, որ ամենեւին ոչինչ եղանակաւ Աստուծոյ եկեղեցւոյն գոյութեան հետ կրնայ միաբանիլ: Ար մերժեմ զանիկա, վասն զի Անգղիականք՝ իբրեւ ամբողջ բարոյական մարմին՝ չէ թէ միայն այլայլեցին եւ եղծին եկեղեցւոյ ու խորհրդներուն բովանդակ վարդապետութիւնը, այլ նաեւ՝ վասն զի իրենք իրենց հիմ դրած են ուրանալու Պետրոսի այն զլխաւորութիւնը՝ որուն կողմը կը տեսնեմ սուրբ Պիլքեն ու արեւելեան

1 Տես Մէնինկ աւագսարկաւագին վերջին մատենագրութիւնը. «Եթէ բան մը կայ, որ նիւթական հերետիկոսութիւն ըսուի՝ ասիկա քիչ մը յաւաք օրէնքով հաստատուած նոյն իսկ վարդապետութիւնն է, Եր. 43: — Բայց անգղիական եպիսկոպոսը աս վարդապետութեան համար ժողովքի նստան, խորհեցան, եւ «չնչ որ ուստի եւ ասոր համար իբրեւ

Ֆալս կ'ընդունին զանիկայ. եւ ոչ ալ եկեղեցին իբրեւ Ֆալս մը զանիկա մերժեց: Մէկ քանի անձինք բողոքեցին, բայց ասոնք շատ քիչուոր են համեմատութեամբ անոնց՝ որոնք համաձայնեցան: Ի՞նչ կը պակսի ուրեմն այս վարդապետութեան՝ չէ թէ միայն նիւթական, այլ մանաւանդ կերպական հերետիկոսութիւն ըլլալու:

եւ արեւմտեան եկեղեցւոյն միաբան վկայութիւնը: Իսկ ես՝ այսպիսի վկայութեան մը վրայ յեցած՝ կը հաւատամ որ աս Պետրոսի ակթռը նոյն իսկ Աստուծմէ կանգնուած է, ժայռ ու հաստատուն հիմն է իր եկեղեցւոյն, եւ բարուց ապականութեան ու հերետիկոսութեան դէմ պատսպարան:

Ուրեմն իմ վերջին գործքս՝ իբրեւ անգղիական պաշտօնեայ, եւ իմ վերջին պարտքս Անգղիական եկեղեցւոյն աս է՝ որ հրատարակեմ աս փոքր մատենիս մէջ թէ ինչ էր ան պատճառը՝ որ զիս համոզեց զինքը յաւիտեան մերժելու, եւ ահաւասիկ նոյն գործքը կը կատարեմ:

Ե Թ Ո Ռ

Ս · ՊԵՏՐՈՍԻ ԵՌԵՔԵԼԵՊԵՏԻ

Հ Ա Տ Ո Ւ Ա Շ Ա

Սրբոյն Պետրոսի Գլխաւորութիւնը կենդանի էշխանութիւնն չէն է,
որ կենն + ու զբոսութիւնն ունի:

ՔՐԻՍՏՈՆԵՈՒԹԻՒՆԵՆ արարողան օրս տասն'ութը
դարէն աւելի կեանք ունի, եւ եթէ դառնանք չորս կողմն
նայելու ըլլանք, կը տեսնենք որ աս քրիստոնէութիւնը
անկուած ու քիչ շատ՝ երկրիս ամէն ազգերուն մէջ
ծաղկած է, որոնք աւելութեամբ, իմաստութեամբ ու
քաղաքակրթութեամբ պայծառացած են: Աս Քրիս-
տոնէութիւնն բառը յայտնի ու ճշգիւ զանազանել կու-
տայ այն ամենայն ուրիշ ազգերը՝ որոնք իր սահմանէն
դուրս են: Բայց հարկ է երկրորդ հայեցուածով մ'ալ
աս բառիս բաժանումը կամ լուծումը տալ. ինչու որ
ասիկա կը պարունակէ այլեւայլ կրօնական դաւանանք-
ներու եւ այլեւայլ հոգեւոր կառավարութիւններու
անբաւ զանազանութիւն մը, նոյն իսկ անոնց մէջ՝ որոնք
մի եւ նոյն քրիստոնէութեան անուան տակ կը պարու-
նակուին: Այլ իրաւցրնէ, աս քրիստոնեայ կոչուած ազ-
գերէն գրեթէ երկու երրորդ մասը սերտ միացած է մի
եւ նոյն գլխոյ հետ, զորն որ աստուածային սահմանա-
դրութեամբ դրուած կը հաւատայ, եւ ասիկա՝ Հռոմայ
եպիսկոպոսն է, սրբոյն Պետրոսի յաջորդը, զի նաւոր
կապը՝ որ զանոնք ամէնքն ալ մէկ հաւատոյ ու հաղոր-
դակցութեան մէջ կը պահէ:

Թէ որ քննելու ըլլանք մնացած երրորդ մասը, ա-
սոր ալ երկու երրորդ մասերը կը խոստովանին անանկ
հաւատք մը՝ որ գրեթէ նոյն է Հռոմէականին հետ, բայց

ի մէկ յօդուածէն՝ որով անկից կը զանազանին, եւ աւսիկա է Հռոմայ եպիսկոպոսն իրեւ իրենց միութեան կենդրոն չճանչնալ, թէպէտ եւ աւ ալ մտադիւր կը խոստովանին որ անիկա երբեմն եղած է զլուխ պատրիարքական ձեւով կառավարութեան՝ զորն որ իրենք ալ մինչեւ ցայսօր կը պահեն: Յայտմ կը կայանայ արեւելեան Հաղորդակցութիւնը, որն որ թէ Յունական եւ թէ Ռուսական եկեղեցին կը պարունակէ: Ուրիշ արեւելեան ազանդներուն վրայ հոս տեղս խօսիլ չարժեք:

Սնացածը, կ'ուզենք ըսել բոլոր քրիստոնէութեան երեքին մէկին երրորդ մասը, եւ կամ՝ բազմութեան նայելով՝ Վրիստոնէութեան իններորդ մասը, կրնայ մէկ անուան Բողոքական երեւոյթն տակ իյնալ, կամ թէ որ կ'ուզուի, կրնայ Վրիստոնէութեան՝ Ընդդիական-Պերմանական մասն անուանուիլ: Ստոյգը զըուցելու համար՝ աւ մասին մէջ զանուոյնները, թէպէտ իրենց դաւանանքին շատ յօդուածներուն եւ իրենց մտածելու եւ զգալու եղանակին մէջ արեւելեան հերձուածող եկեղեցւոյն հակառակ են, բայց այսու ամենայնիւ կը համաձայնին անոր հետ սրբոյն Պետրոսի յաջորդին գլխաւորութիւնը մերժելու, որուն դէմ որ՝ իր ունեցած ու դործածած իշխանութեան համար՝ սովորած են տալու այն ամենադառն ու թշնամանադիր ածականները՝ զորոնք լեզու մը կրնայ հնարել:

Բայց աւ Ընդդիական-Պերմանական քրիստոնէութիւնը եւ ոչ իր մէջը հոծութիւն մ'ունի՝ ոչ իր հոգեւոր կառավարութեան եւ ոչ հաւատոյ միութեան նկատմամբ: Որովհետեւ թէպէտ Ընդդիայի եւ կամ Ըմբերիկայի մէկ մասին մէջ դեռ եպիսկոպոսներէ կը կառավարուի, բայց Պրուսիայի, Ակովտիայի ու Միաբանեալ նահանգաց մէջ մերժուած է անոնց կառավարութիւնը: Աւ ոչ իսկ իր զանազան մասերը՝ մի եւ նոյն հաւատոյ հանգանակն ունին. որովհետեւ միշտ անկարելի եղած է այնպիսի դաւանութեան հանգանակ մը շինել, որուն ամէնքն ալ ուզեն համաձայնիլ:

Ի վերայ այսր ամենայնի աս Անգղիական-Պետական նախան քրիստոնէութիւնը՝ մէկ միութիւն մ'ունի։ Վասն զի, ուր եւ որ կողմն որ իր սկզբան մէջ նկատելու ըլլաս, կը գտնես թէ իբրեւ առանձին մէկ զանգուած մը՝ կամ ինք իրմէ փրթած եւ կամ փրցուած է այն մեծ Հաղորդակցութենէն, որն որ զեռ յարգութեամբ կը հնազանդի Պետրոսի յաջորդին։ Եւ եթէ նաեւ իր դաւանանքին միութիւնը քննելու ըլլաս, կը գտնես որ իր ամբողջ զանգուածը կ'ընդունի մէկ քանի հիմնական սկզբունքներ՝ զորոնք իր մասերը (կամ կողմնակցութիւնները) աստիճանաբար քիչ շատ կը չափաւորեն։ Ուստի օրինակի համար, ոմանք բոլորովին կը մերժեն, ոմանք կը նուազեցնեն, բայց ամէնքն ալ մէկանց կը յապաւեն ու կը կրճատեն հաւատոյ խորհրդական մեծ դրութիւնը (Ս. Խորհրդոց ամբողջ կարգը) զորն որ կ'ընդունի քրիստոնէութեան մնացած մասը, եւ իրենց սկզբան համաձայն՝ ամէնքն ալ միաբան կ'ուրանան աս վարդապետութիւնը թէ եկեղեցւոյ հոգեւոր կառավարութիւնը կը վերաբերի Աստուծոյ սահմանուած յաջորդութեան կարգաւ որոշեալ անձինքներու։

Աս գաղափարը նոյն բողոքական զանգուածին մէկ քանի մասերը բոլորովին կ'անարգեն, ինչպէս Պրուսիայի ու Ամերիկայի բողոքական աղանդներուն մէջ։ Ուրիշ մէկ մասին, այսինքն՝ Անգղիական եկեղեցւոյն մէջ ասիկայ վիճաբանութեան տակ ինկած պարզ խնդիր մըն է, որովհետեւ իր կղերին մէկ մասն աս գաղափարը քրիստոնէութեան եղծում կը համարի, իսկ մէկալ մասը՝ ջերմութեամբ կը պաշտպանէ իբրեւ եկեղեցւոյ գոյութեան հարկաւոր։ Բայց ամէնքն ալ միաբան կը մերժեն այն որոշեալ մեծարանքը՝ որով Հռոմ մեր առջեւ կը դնէ իրական Աերկայութեան մեծ խորհուրդը, ասկից եղանակաւ մը բղիտղ սրբոց պաշտօնը, սրբոց նշխարներուն հրաշագործ զօրութիւն մը տալը, եւ անոնց բարեխօսութեան զօրաւոր օգտակարութիւնը՝ զորն որ օրինաւորապէս եւ մեր օգտիւ կ'ընանք խնդրել մե-

զի համար: Աւ աս մտածելու եղանակը դուցէ համա-
ռօտիւ մը աղէկ կը նկարուի իր գլխաւոր օրինակին մէջ:
Յայտնի է որ Հռոմայ եկեղեցին, ինչպէս նաեւ արեւե-
լեանը, մասնաւոր ու առանձին մեծ սէր ու մեծարանք
ունի ամենատուրը Աուսին Սարիամով՝ իրրեւ Աստուծոյ
մեր փրկչին մօրը, ինչպէս որ նոյն եկեղեցւոյն մէջ ամե-
նուն սիրան անոր աստուածամայրութեան դաղափա-
րովը յափշտակուած է, ան աստիճանի՝ որ չեն կրնար
աչուրնին դարձնել առ Աստուած մանկացեալ՝ առանց
տեսնելու զինքն իր մօրը բազկաց մէջ, եւ ոչ ալ իրենց
հայեցուածն ուղղել Անոր իր խաչին ցաւոցը մէջ՝ ա-
ռանց մէյ մ'ալ իր մայրը տեսնելու ոտքին տակ սաստիկ
ցաւով խոց վերաւոր: Այսպէս որդին ու մայրն իրարու
հետ անբաժին միացած են, թէ երկրիս վրայ՝ մահա-
նացու կենաց օրերնուն մէջ եւ թէ երկինքը Հօր Աս-
տուծոյ աջ կողմը: Ասոր համար է որ մեր փրկութեան
խորհրդին մէջ՝ որ յԱրդին կատարելապէս կատարուե-
ցաւ, նաեւ մայրը կը մանէ՝ իրրեւ անոր մարդեղութեան
գործիքը, եւ այսպէս իրեն ալ պաշտօն մը կը տրուի:
Արդ ուր որ թէ Հռոմէական եւ թէ արեւելեան եկե-
ղեցիներուն անյողդողդ միտքն ու միտումն աս է, ասոր
հակառակ Քրիստոնէութեան Անդղիական-Վերմանա-
կան մասն իր կարծեաց մէջ խիստ միաբան է՝ թէ ամե-
նատուրը Աուսին տրուած մեծարանքն ու սէրը՝ վտան-
գաւոր սովորութիւն մըն է, որ կռապաշտութեան կը
դիմէ եւ Աստուծոյ անխառնութիւն կ'ընէ:

Մինչեւ հիմակ ըսածնիս համառօտելու համար՝
կրնանք մեր աչքին առջեւ դնել այսօրուան Քրիստո-
նէութիւնը՝ իրրեւ երեք գլխաւոր բաժին:

Աթոռիկէ Հռոմէական եկեղեցին, որն որ մինակ՝
հաւատոյ ու կառավարութեան միութիւնն ունենալով,
քրիստոնէութեան երեք մասին երկուքը կը պարունակէ:

Արեւելեան եկեղեցին, Ռուսականը եւ ուրիշ ան-
կից բաժնուած աղանդները:

Անդղիական-Վերմանական բողոքական եկեղեցին:

Արդ մեր օրերը՝ այնչափ այլեւայլ ազգեր, որոնք իրենց պէսպէս աշխարհային շահովն իրարմէ զատուած, եւ ազգային, բարոյական ու քաղաքական նկարագիրներովն ալ իրարմէ բոլորովն տարբեր ու բաժնուած են, միաբան կը հաւատան որ Հռոմի եպիսկոպոսը՝ իրենց կրօնին գլուխն ու Ս. Պետրոսի յաջորդն է։ Աւ Քրիստոնէութեան այնչափ հերձուածներէն ու ներքին պատերազմներէն ու խռովութիւններէն ետքը՝ դեռ Քրիստոնէութեան երեք մասին երկուքը աս նիւթին մէջ մէկ միտք մէկ խորհուրդ ունին։ Ուրեմն հարիւր վաթսուն միլիոն հոգիէն աւելի մարդիկ (ինչպէս մեր հակառակորդներէն մէկը կը խոստովանի) զիրենք ի մի զօդող երեւելի եկեղեցւոյն աստուածային կազմուածքին մէջ՝ կը ճանչնան գլխաւոր զսպանակ (սկիզբէն) եւ մէկ առաջին շարժող մը, որ ամէն բան կարգի կանոնի կը դնէ ու կը յարմարցնէ։ Աւ ան մեծ շրջանակին՝ որն որ զիրենք եւ բոլոր աշխարհքս կը պատէ, մի միայն կենդրոն՝ Պետրոսի աթոռը դիտեն, այն գահը, զորն որ հիւսան որդին՝ յիշողն համար հաստատեց։ Վիտեմ որ կրնայ մէկը առջեւս դնել զԱնդղիական եկեղեցին, որն որ նաեւ եպիսկոպոսութեան վրայ մէկ հաւատք ունի։ Բայց պատասխանն աս է՝ որ հիմակ բոլոր աշխարհքիս վրայ գլխաւոր հազար հարիւրի չափ եպիսկոպոսներէն (յանձն առնելով հարիւրի չափ անդղիականներուն պահանջումները) ստուգիւ ութ հարիւրը Վահանայապետին հպատակութիւն կը դաւանին։ Այսպէս թէ որ ընդհանուր ժողովք գումարուելու ըլլայ, ամէն մարդ դիւրաւ կը տեսնէ թէ մեծագոյն կողմը որ եկեղեցւոյն հետ կ'ըլլայ, եւ եթէ հիմակ ալ ազգերը, ինչպէս Առաքանդիայ ժողովքին մէջ եղաւ, կարող ըլլային եկեղեցին ներկայացնել, հետեւութիւնը նուազ ստոյգ չէր ըլլար։

Այս է հիմակուան ատեններս իրաց որպիսութիւնը, բայց Քրիստոնէութիւնը մինչեւ հիմա տասնութը գարէն աւելի կեանք ունի։

“Յուշ լիցին քեզ առուքն յաւիտենից . իմացա-
րութիւնս անգիտաց յազգս . հարց ցհարսն քո՝ եւ պատ-
մեսցին քեզ , զծերս քո՝ եւ ասասցին քեզ ,”¹ : Աս-
տան՝ ութը դարերուն ընթացքին մէջ ետ երթանք ե-
րեք հարիւր յիսուն տարի . 1850էն՝ իջնանք 1500ին :

Աւր է Վարխտոնէութեան Անգղիական-Վերմա-
նական մասը : Ա՛ր ազգերն էին իր մէջը : Աշխարհքիս ո՞ր
տէրութիւններուն շարժում մը կու տար : Վեռ ապա-
գային մէջ փակուած էր . բայց իր սերմը Վլիկղեփին
անհանդարտ հոգւոյն մէջ ծածկուած էր . երեւցաւ ,
եւ ան շատ էր՝ որ Հուսին մոխրին մէջ կը մըխէր : Ի-
վերայ այսր ամենայնի տխուր ու նենգաւոր՝ կ'երթար կը
թափառէր խռովեալ միտքերը Անգղիայի ու Վերմա-
նիայի մէջ բորբոքելու , աղետաբեր թռչնոց մը պէս Աս-
տուծոց եկեղեցւոյն հոյակապ աշտարակներուն բոբորտի-
քը թռչնաթևով կամ դարշահոտ ակումբներուն մէջ
խոց վերալից՝ զեղծեալ տէրութեանց վըայի օդը կը ծծէր :

Բայց դեռ չունէր գոյութիւն մը եւ որոշուած
կերպարանք մը : Աւ այն եկեղեցին՝ որն որ հիմա յան-
դըղնութեամբ եւ անպատկառ կը պարծի իրրեւ «ս-բէ»
ու Նորֆեալ , դեռ Գոյո-Ռի-ն չունէր : Անգղիական-
Սաքսոնական միտքերը Պետրոսի աթոռին կառավա-
րութեան տակ կերպաւորուած ու կրթուած էին : Աւ
Լուտերի ծննդեան երկիրը միաբան ու միասիրտ կը
յարգէր զնոյն Վլինեփրիդ՝ որ ճամբայ ելած էր այն
կղզիէն (Անգղիայէն) , որն որ Վրիգոր Վահանայապետին
արդեամբը Խաչին ստացուածքն եղած էր : Վլինեփրիդ՝
Վրիգորի յաջորդին այցելութեան կ'երթար եւ անկից
կ'առնէր կը բերէր առաքելական օրհնութիւնը , եւ
Սոգունտիա քաղքին մէջ կը կանգնէր իր հովուական
զաւազանը՝ զորն որ Հռոմէն ընդունած էր : Վերմա-
նիայի ու Անգղիայի եկեղեցիներն առաքելական աթոռ-
ուէն իրենց կարգաւորութիւնը կ'ընդունէին . առաջին-
ները՝ ութը դարէ , եւ վերջիները՝ ինը դարէ վեր անոր

Հայրախնամ հովանաւորութեան տակ աճած էին: Ի վերայ այսր ամենայնինչ իրաւունքը՝ զորն որ Վերմանիա եւ Անգղիա հիմն չեն ճանչնար, ան ատեն իրենց եկեղեցական մատեաններուն ամէն մէկ երեսը դրուած էր: Իրենց առաջին մետրապօլիտները քահանայապետներէն կ'առնէին ամենայն իրաւաբանութիւնը. քահանայապետներէն որոշուած էին բոլոր Անգղիական ու Վերմանական եպիսկոպոսներուն թեմերը. քահանայապետներէն հաստատուած էր ամէն մէկ եպիսկոպոս իր սեպհական աթոռը, եւ այն եկեղեցիներուն ամէն մէկ հովիւներն իրենց կենաց ամենէն հանդիսական վայրկեանին մէջ կ'երգնուին թէ Պետրոսին աթոռը՝ *Եպիսկոպոսական Խաֆին իշխանը*¹ պիտի համարին:

Բայց եթէ կ'ուզէք երեքուկէս դար ալ աւելի ետ երթալ, կը տեսնէք որ Վերիտոնէութեան աս ինը մասին մէկը, կ'ուզեմ ըսել Անգղիական-Վերմանական աղանդը, ան տատամնող, յետախոյզ եւ անհանգարտ հոգին, որն որ ամէն բան քննադատութեան տակ կը ձգէ ու ոչինչ կը հաւտայ, որն որ կը քայքայէ՝ բայց չեշիններ, որն որ կենդանական սկիզբը կը քննէ եւ աւելորդ անդամագննութեամբ կը սպաննէ. ան հոգին՝ որն որ սուրբ Վրոյց հետ անանկ կը վարուի, ինչպէս գեղացին՝ որ ժամացոյցը կտոր կտոր կը քակէր՝ ներքին կազմուածքը տեսնելու համար, եւ ետքը կը զարմանար որ ժամացոյցը շարժում չունի. ան հոգին՝ որն որ ականայ կը թողու ժողովրդեան նոյն իսկ առաքելոց Հանդանակը, եւ թող չիտար որ մարդիկ հաւտան թէ կայ մկրտութիւն մը մեղաց թողութեան համար, բայց եթէ աս դաշամբ որ հաղորդակցին անոնց հետ՝ որոնք նոյն մկրտութիւնը կ'ուրանան. ան հոգին՝ որն որ իր յառաջացման վերջին ծայրը հասնելով՝ բովանդակ քրիստոնէութիւնը կը մղէ ցքեհանի մը մէջ, որպէս զի անկից ամէնաստուածեան մոլորութեան ցնդական հիւթը քա-

¹ Principem episcopalis coronae, Վաղենախնիանոս կայսեր հրովարտակը, Ամ. Բրիտ. 445:

մէ . վերջապէս կը տեսնէք որ ան հոգին , այս ինքն է Բողոքականութիւնը , դէ- ասինքն իսկ լէր գոյացած :

Այնպէս որ անոնք՝ որոնք անպատկառութեամբ քահանայապետական գլխաւորութիւնը նոր ժամանակներու յափշտակութեան մը պէս կը մերժեն , կը տեսնեն թէ իրենց գոյութիւնը շատ դարերէ ետքը սկսած է ան ենթադրուած ապականութենէն՝ որուն դէմ այնպէս կ'աղաղակեն : Բայց քահանայապետական իրաւանց դէմ կան ուրիշ աւելի հին , աւելի հաստատուն ու աւելի պատուաւոր թշնամիներ քան զանոնք՝ որոնք 'Աորոգութեան ատենն ելան : Ասոնց դէմ յարձակելու համար չէ թէ երեքուկէս , այլ տասը դար ետ երթալ պատշաճ է : Համի 850 Իտալիա , Սպանիա , Վաղղիա , Բրիտանիա , Վերմանիա , Հռոմեցեաց բոլոր արեւելեան կայսրութիւնը , Աոստանդինուպոլսոյ , Աղեքսանդրիոյ , Անտիոքայ , Երուսաղեմի պատրիարքները , անոնց հպատակ եպիսկոպոսներն ու ժողովուրդները , առանց ամենեւին մտօք կամ խօսքով տարակուսելու՝ հաստատուն հաւատք ունէին Պետրոսի յաջորդին վրայ 'Վրերեւ երկրիս վրայ առաջին եկեղեցւոյ հովուին ,¹ : Ան թշնամիներն աւելի պատշաճաւոր եղանակաւ յաղթահարելու համար ուրիշ տեղ մը յառաջ պիտի բերեմ իրենց մէջ բարձր համբաւ ունեցող եւ միանգամայն ընդհանուր ժողովքի գումարուած իրենց եպիսկոպոսներուն վկայութիւնները՝ որոնք այնպիսի վկայութիւններ են՝ որ ընցմով քահանայապետական գլխաւորութեան ցուցուցած կատարեալ հնազանդութիւննին կը խոստովանին հաւատոյ ու բարուց նիւթերու մէջ :

Այսպէս 850ին Հիմակուան Աւրոպան դոնէ ըստ մասին կարգի մտած էր , հիմակուան օրէնսդրութեան հիմունքը դրուած էին , եւ մէկ քանի տէրութիւններ՝ որոնք դեռ կը կենան , արդէն կանգնուած էին : Հիւսիս իրմէ դուրս հանեց վայրագ ազդերուն գունդագունդ

¹ Ս . Թէոդորոս Սաուդիտա՝ Աբբայ Աոստանդինուպոլսի . Բարնէ-
S-բէէր . Ա՛ 809 , Թէ- 14 :

բազմութիւնը՝ զորոնք եկեղեցին պետութեանց կերպարանքի խոթեց, եւ ազատ ինքնազդու լի մարդիկներէն օրէնսդիրներ կերպարանեց : Սեճն Արթուր Նոմացեցւոց կայար պատկուած էր Ս. Պետրոսի յաջորդին ձեռքովը, եւ նոյն Առաքելոյն սուրբ նշխարաց քով : Աւփրեզ՝ Հռոմ երթալու վրայ էր, որ հոն կրթութիւն լեռն Վին քահանայապետութեան ատենը : Արթանք քիչ մ'ալ ետեւ՝ հինգ դարու չափ՝ հին հռոմէական զարգացման ատեն, երբոր Առաքանդիանոսի որդիքը հայրենական աթոռ կը նստէին, եւ Աթանաս իր հաւատքին համար դատաստան ելելու կը պարտաւորուէր : Սարգիսէ քաղաքն ընդհանուր ժողովք կը գումարուէր, որն որ կը խոստովանի թէ Ս. Պետրոսի յաջորդն իր գերագոյն իշխանութեան կատարեալ ու պարտաւարտաճ սեպհականութիւնն ունի, եւ կը հրամայէ որ ամէն եւ պիտոյցս դժուարին դէպքերու մէջ «Ալեքսիոյն զիմէն, սցսինքն՝ Պետրոսի Առաքելութեան անուան», : Աւ ասիկա չէ թէ իբրեւ նոր բան մը եւ կամ նոր իշխանութեան տուչութիւն մը կը պատուիրէ, հապա իբրեւ «ամենաբարի ու խիստ պատշաճաւոր միջոց մը, որն որ բոլորովին համաձայն է հին սովորութիւններուն :

Առաջին տիեզերական ժողովքն ալ որուն մէջ բոլոր եկեղեցին ներկայացած էր, այն Ալիկիական ժողովքը՝ որ հռչակաւոր է ամէն դարերու մէջ, կը վճռէր՝ չէ թէ նոր արտօնութիւն կամ առանձնաշնորհութիւն մը տալով, այլ իբրեւ արդէն եղածին վիայելով եւ խոստովանելով այն իրաւունքը՝ որ միշտ քրիստոնէութեան սկիզբէն հաստատուած էր, թէ *Առաքելական եկեղեցին միշտ զիստոյնն ունի* : Աւ ոչ ալ նոյնին էութիւնը սահմանեց, վասն զի աս իշխանութիւնն իր առատաձեռնութենէն յառաջ եկած չէր եւ ոչ ալ իր ճոխութեան տակ ինկած էր :

Արդ՝ եթէ քրիստոնէութեան երեք մասին երկուքը հիմա մեր ատենը Քահանայապետին գլխաւորութիւնը կը խոստովանին, եւ եթէ ան ժողովուրդներն ալ որ

Տնացած երրորդ մասը կը կազմեն իսկզբանէ, եւ շատ դա-
րերով կը խոստովանէին, ուրեմն աս իշխանութիւնը կը
նայ ստացման իրաւունքը հաստատութեամբ իրեն սեպ-
հականել, հակառակը ցուցնելու պարտաւորութիւնն
անոնց վրայ ձգելով՝ որոնք զանիկա կ'ուրանան: Աւ ա-
սիկա թեթեւ ու չնչին մտածութիւն մը չէ: Քրիստոսի
եկեղեցւոյն նոյն իսկ կենդրոնին մէջ կայ իշխանութիւն՝
որ գործելու մէջ չափէ դուրս գործունեայ է եւ բազ-
մատեսակ, գերագոյն եւ ճոխ, յարդարիչ, պահպանող,
միաւորիչ, եւ գերագոյն դատաւոր այն մտաց մեծազօր
պետութեան՝ զորն որ նոյն ինքն Աստուած հաստատեց:
Ա՛յլ է ասիկայ իրեն շնորհողը. նոյն ինքն այն իշխա-
նութիւնը քեզի պատասխանը կու տայ, թէ Աստուած
է: Աւ կը բերէ աչքիդ առջեւ ասպացոյցներու անբաւ-
բազմութիւն մը, որոնք ութեւտան դարերու պատ-
մութեան մէջ իր գոյութիւնը կը ցուցնեն: Արդ աս
ասպացոյցներն այլեւայլ զօրութիւն ունին: Վուցէ ա-
սոնց եւ ոչ մէկը այն գլխաւորութեան բովանդակ տա-
րածութիւնը կը սահմանէ կամ կրնայ սահմանել. սա-
կայն մէկը մասնաւոր ձեռնարկութեամբ եւ մէկայն այլ-
եւայլ փաստերով նոյնը յառաջ կը բերեն: Օրինակի
համար. սուրբ Հայր մը յայտնի կը զրուցէ թէ «Ամէն
մէկ եկեղեցի հարկ է որ Հռոմայ եկեղեցւոյն հետ հա-
ղորդակցութեան մէջ ըլլայ՝ անոր իշխանութեան բար-
ձրութեանը համար», ուրիշ մը «Միութիւնը անկից
կը բզկէ», կ'ըսէ. երրորդ մը կը զրէ «Աւր Պետրոսն է՝
հոն է եկեղեցին», չորրորդ մը «Առաքելական աթոռին
գլխաւորութիւնը՝ Հռոմայ եկեղեցւոյն մէջ միշտ ծաղ-
կեցաւ», կ'ըսէ: Արդ յայտնի է որ աս ամէն բացատրու-
թիւններուն բանալի մը կը պակսի: Աւ ահաւասիկ ա-
սիկա կը տրուի մեզի նոյն իշխանութեան ներկայ գոյու-
թեամբ, որով անկեղծաւոր ու յստակատես միտք ու-
նեցող մարդն ան վկայութիւններուն մէջ աւելի կը տես-
նէ՝ քան զոր նոյն վկայութիւններն առաջին տեսու-
թեամբ կը զրուցեն:

Ասան զի ան ատենուան գրողները իրենց վախճան չէին գրած աս իշխանութեան սահմանը տալու, զորն որ ըստ առթին կը յիշէին, ինչպէս որ Հիմնը Ռփտանա նական միապետութեան գլխաւորութեան հպատակները, երբ որ նոյնին վրայ մինակ յիշատակութիւն ընելու առթիւ մը կը պատահէ, ուրիշ կերպ չեն խօսիր՝ բայց եթէ անցողաբար յիշելով իրենե ներկայ գոյող բան մը: Արդ՝ եթէ Հռոմէական աթոռին այս ձիրքերը՝ որ սրբոց Հալոց շատերէն այսչափ ատէպ յիշատակուած են, ամենքն ալ կը պատշաճին իրենե գեռ տիրող իշխանութեան մը՝ որ միանգամայն զանոնք կը լուսաւորէ, եւ եթէ ասոնք ամէնքը մէկտեղ առնելով՝ երբեմն մէկը երբեմն մէկալը քիչ կամ շատ այսպիսի իշխանութեան մը պատկերը կը նկարեն, ուրեմն արդար է եւ իրաւ՝ որ այնպէս ալ մեկնենք զասոնք, որ կարող ըլլանք ըսել հաստատութեամբ թէ այս իշխանութիւնն ինչպէս որ Հիմն կը գտնուի, այնպէս ան ատենն ալ կը գտնուէր: Ճշմարտութիւնը հասկընալու համար հարկ է հարկաւոր պայմաններովը սորվելու սկսիլ: Աւրիշն խօսքերը մեկնելու ատեն՝ շատ անգամ մեծ տարբերութիւն կը գտնուի այն իմաստին մէջ՝ զոր պէտք է ունենալ, եւ այն իմաստին մէջ՝ զոր կրնան ունենալ: Աւ տիրող իշխանութիւն մը՝ արդար իրաւամբ կը պահանջէ որ նման գէպքերու մէջ ասոնք ի նպաստ իրեն մեկնուին:

Ստածեցէք ծանրութեամբ թէ աս գլխաւորութիւնը՝ հիմնական ատենն աչքերնուս առջեւ ինչ երեւոյթ կը բերէ, որն որ մի միայն է առանց օրինակի: Ասիս առաջին ասիկա Աւրոպայի միապետութիւններուն մէջ ամենէն հինն է: Քիչ է՝ եթէ ըսելու ըլլանք որ ասիկա անոնց ծննդեան վրայ հսկեց, անոնց աճումը կըթեց, անոնց զարգացման առաջնորդեց եւ հասունութիւնը տեւական ըրաւ. թէ ինքն ամրացած է այնպիսի անշարժ հաւատքով մը, որուն մէջ բազմաթիւ ու այլեւայլ ազգեր միաբան էին. թէ այս հաւատքն իրենց ազգային գոյութենէն յառաջ էր, եւ այնչափ դարերու

ընթացից մէջ ինքն անփոփոխ կը մնար՝ երբ նոյն ազգերուն մէջ ամենայն ինչ փոփոխութիւն կը կրէր։ Ինք՝ որ ամենուն վրայ հաւասար ու հայրական հոգ մը կը տարածէր, անոնց բաղմնատեսակ նախանձաւորութիւններուն եւ իրենց ազգային հակառակութեան ու զանազան խառնուածքին հակառակ զամէնքն ալ կարգի կը դնէր, այնպէս որ Վերմանացին ու Խտալացին՝ որ ստուգիւ մէկզմէկ չեն սիրեր, Լեհն ու Սլոնիացին՝ որ այնչափ իրարմէ տարբեր են, այսու ամենայնիւ հասարակաց հայր մը կը զանեն իրենց հաւատքին մէջ։ Բաց ասկից՝ աշխարհքիս ամէն հանդամանքները փոխուեցան, եւ մարդկային ընկերութիւնն իր շրջանը կատարեց՝ հեթանոսական զեղծ քաղաքավարութենէն եւ քրիստոնէութեան միշտ հակառակ եղող կոշտ բարբարոսութեան մէջէն՝ անցնելով իմաստուն ու պատկառելի կառավարութեան ձեւի մը՝ որն որ հիմնեալ էր եկեղեցւոյ վրայ՝ որ իր հիւթովը զիրենք կը կենդանացնէ։ Եւ այնպէս Տիբերի եզերքին վրայ յարգելի անձանց երկայն յաջորդութիւն մը աս անբաւ ու բաղմնամարդ հասարակապետութիւնը ոչ թէ մահաբեր զէնքով, այլ բանիւ հոգւոյ կը կառավարէր։ Եզգ ազգի վրայ ելաւ, ոմանք աշխարհակալեցին, ոմանք նուաճեցան. ազգք եւ ժողովուրդք կը փոխուէին, նոր ցեղեր կը պատուաստուէին. Վերմանք եւ Խտալացիք, Փրանկք եւ Վալդիացիք, Վուլթք եւ Իբերացիք, Սաքսոնք եւ Բրիտանացիք, Սլաւք եւ Հոնք իրար յաղթեցին. ստոյգ է, տասն բարկութեան դարեր անցան, նշան երկանց Լէրոպայ՝ որ ծնանելու վրայ էր. բայց նոյն ատեն կար հոգի մը՝ որ ամենուն վրայ կը ծիրէր եւ զամէնքը կը կարգաւորէր, միութեան, կարգի եւ սիրոյ հոգին։ Ա երջապէս խաւարը փարատեցաւ, եւ տեսնուեցաւ որ ան բիրտ ազգերը Պետրոսի բանալիները կը յարգէին եւ Պօղոսի սրոյն կը հնազանդէին։ Ես յաղթութիւնը մեծագոյն եւ բարեգուշակ նպատաւորութիւն մ'ունեցաւ աւելի հնազոյն ատենները։ Ա. Լեոն Սարգեղութեան խորհրդոյն ուղիղ վարդապետու-

Թիւնը բացատրեց. եկեղեցին լսեց, եւ ազատեցաւ Հերետիկոսութենէն՝ զորն որ ըստ մասին արեւելեան կայսրութեան քաղաքական իշխանութիւնը յարուցած էր։ Արեւմտեան կայսրութիւնը՝ Ատտիլայի մերձենալովը՝ ահա զողու մէջ ինկած էր. բայց ելաւ միանգամայն իւրոն այն բարբարոսին դիմացը. եւ Ատտիլա անոր ներկայութեան պարզ ու անզարդ փառաւորութենէն, եւ Աստուծոյ իշխանութիւնն Անոր առաջին պաշտօնէին անձին վրայ տեսնելով՝ յաղթահարեցաւ մնաց։

Անցաւ վրայէն տասնուչորս դար, եւ իւրոնի յաջորդը դեռ իր աթոռը կը նստի։ Հարիւրաւոր եպիսկոպոսունք եւ միլիոնաւոր հաւատացեալք դեռ կը հաւատան թէ անոր ձայնը ճշմարիտ հաւատքը կը քարոզէ, եւ թէ ամէն նոր հերետիկոսութեան դէմ զանկա կը պաշտպանէ։ Եւ Ատտիլայի հրամանատարութեան տակ եղող բարբարոս զօրքը՝ իւրոնին ներկայացուցած իշխանութեան զօրութեամբը՝ սովորեցաւ օրինաց հպատակել յաջորդ դարերուն երկայն ընթացից մէջ։ Բայց թէպէտ եւ մեծ էր իր ազդեցութիւնը՝ իբրեւ զլուխ եկեղեցւոյ, սակայն աւելի եւ անհամեմատ մեծազոյն է իր յաջորդին ճոխութիւնը բոլոր երկրի ազդերուն վրայ։ Ահաւասիկ աս ճոխութիւնը հաստատուն եւ անյող-զողդ կեցած է աս վերջի ժամանակներուն անհաւատութեան մէջ, ուր որ “Շատերը մոլորութեան մէջ կը թափառին ու գիտութիւնն աճած է”, եւ նենգաւոր տէրութիւնք չորս կողմն առած՝ իրարու հետ խօսք ըրած են, որ մարդկային միտքը, արուեստներն ու կենաց ամէն վայելմունքները փոխանակեն Աստուծոյ փրկութիւնարեւր շնորհաց ու ճշմարտութեան հետ, զորն որ ինք (Աստուած) իր խորհրդական մարմնոյն հոգաբարձութեան յանձնած է։

Սովորութիւնները, այլեւայլ ցեղերը, պետութիւնները փոխուեցան ու աներեւոյթ եղան, բայց Ս. Պրոսպերի Ե. դարուն (431) մէջ երգածն այսօրուան օրս ալ ճշմարիտ է։

Հռոմ՝ աթոռ Պետրոսի

Հովուականն պատուոյ՝

Գլուխ եղեալ աշխարհի .

զոր ստացեալ չէ զինուք՝

զայն Կրօնիքն ունի ¹ :

Ս . Օգոստինոս Գ . զարուն վերջը Ս . Պետրոսի աթոռը յաջորդող եպիսկոպոսներուն կարգն ու յաջորդութիւնը, որոնց յանձնած էր Ըստուած իր հօտը արածելու հոգը, յառաջ կը բերէր իրբեւ. պատճառ՝ իրեն կաթուղիկէ եկեղեցւոյն մէջ հաստատուն մնալուն: Երգ թէ որ ասիկայ ան տոնները հաստատուն փաստ մըն էր, աւելի եւս պէտք չէ՞ որ Եւլայ Հիմակ՝ որ տասնուչորս ու կէս դարեր երկու հարիւրէ աւելի յաջորդք տուած են նոյն աթոռին, զորն որ առ նուազն քառասուն սերունդք իրենց հպատակութեան մեծարանքովն աւելի եւս փառաւոր ըրած են:

Պարելի բան է՝ որ յափշտակութեամբ մը այսչափ հաստատուն կարենայ մնալ այսպիսի պարագաներու մէջ: Ենչափ զանազան ազգեր կրնային երբեք հաւանիլ որ իրենց կրօնին գլուխն օտարական մ'ըլլայ: Եյսչափ այլեւայլ ու նախանձայոյղ ազգերու հովիւները՝ որոնք իրենց եպիսկոպոսական իշխանութեամբը հաւասար են, կ'ուզէին արդեօք թոյլ տալ երբեք որ իրենց մէկ եղբայրակիցն իրենց յառաջնութեան կարգը հաստատէ, կարգաւորէ իրենց գործքերը, վճռէ որոշէ իրենց վէճերը եւ կառավարէ զիրենք իրրեւ մի միայն հօտ, եւ այս ամենայն տասնուհինգ դարերու երկայն ընթացքին մէջ:

Ո՛հ, ո՛ւր կրնանք գտնել այսչափ իշխանութեան հիմը: Եկեղեցին ասոր կը վկայէ, բայց ինք չէ զանիկա ստեղծողը: Ժողովքները զինքը կը խոստովանին, բայց անիկա ժողովքներէն յառաջ էր: Ժողովքներուն առա-

¹ Sedes Roma Petri, quae pastoralis honoris
Facta caput mundo, quidquid non possidet armis
Religione tenet.

ջննը կը քարոզէր որ “Հռոմաց եկեղեցին միշտ գլխաւորութիւնն ունեցաւ”։ Այլ ունի երբեք իշխանութիւն այսպիսի Հիմնարկութիւն¹ մը գնելու եւ պահպանելու, ժողովելու ճամբու քար մը՝ որ իր ոտքին տակն ինկած էր, եւ այն քարին վրայ անանկ հաստատուն աշտարակ մը շինելու, որ իր տեւողութեամբը դարերով գիմանայ, եւ ոչ կործանիչ անձրեւներով, ոչ ողողիչ հեղեղներով, ոչ մրկայոյզ հովերուն սաստիկութեամբը եւ ոչ թշնամեաց մոլեղին կատաղութեամբը իր գազաթը կործանի։ Սիայն Մէկն ասոր կարող էր. զայս կը յայանէ նոյն ճոխութիւնը, ասոր նոյն խի եկեղեցին կը վկայէ, ասիկա դարէ դար կ’աղաղակեն անթիւ անհամար սուրբեր։ Անոր բաւ “Աղեցի լոյս”, եւ “Այս է մարմին իմ”, բաւ նաեւ Պետրոսի “Առ եւ վէմ, եւ ի վերայ այդ վիմի շինեցից զեկեղեցի իմ եւ զրունք զժոխոց զնա մի յաղթահարեցեն. եւ տաց քեզ զփականս արքայութեան երկնից, եւ զոր միանգամ կապեացես յերկրի՝ եղեցի կապեալ յերկինս, եւ զոր արձակեացես յերկրի՝ եղեցի արձակեալ յերկինս”։

Իսկ ասոր վրայ՝ քիչ մը ետքը առանձին կը խօսինք։

¹ Institutio.

Հ Ա Տ ՈՒ Ա Ծ Բ .

Քաղաքացիական իշխանությունների մասին Գրգեն ապացույցներ :

«Ինծի կ'երեւայ որ մեր կենաց ընթացքին մէջ, որչափ որ կրնանք դատաստան ընել, շատ բան կայ՝ զորն որ ի հարկէ ստիպուած կը գործենք, եւ շատն ալ պատահմունքներէ կ'առաջնորդուինք գործելու : Բայց Վրիստոս՝ զօրութիւն եւ խմաստութիւն Աստուծոյ՝ չիկրնար ոչ անոր եւ ոչ ասոր տակ ինկած ըլլալ : Վասն զի որպիսի՞ հարկաւորութենէ՞ Աստուածային զօրութիւնը, եւ որպիսի՞ դիպուածով՝ իր խմաստութիւնը կրնայ արդեօք կանոնաւորիլ գործելու ատեն : Ասոր համար ամէն բան՝ զոր ինք ըսաւ, գործեց ու կրեց, բոլորն ալ ստուգիւ ազատութեամբ եւ լի խորհրդով եղած է»¹ :

Թէ որ աս խորհրդածութիւններն իրաւ են նկատմամբ այն ամենայն խօսքերուն՝ զորոնք Վրիստոս երկրիս վրայ իր մահկանացու կենաց օրերուն մէջ ըսաւ, աւելի եւս պատշաճական են այն փոքր ու համառօտ վճիռներուն, որոնց մէջ ամփոփեց ան ճոխութիւնը՝ զորն որ նոյն ատեն իր առաքեալներուն կու տար իր եկեղեցին հաստատելու եւ շինելու համար : Ասոնք ստեղծիչ, ամենակարող եւ յաւիտենական խօսքեր են. ասոնց ամէն մէկն իր մէջը մարդարէութիւններ, հրաշքներ եւ շատ տեսակ խորհուրդներ կը փակէ :

Այս ուրեմն առանց մասնաւոր դիտաւորութեան, չէր՝ որ աս վճիռներէն ոմանք առաքեալներուն ընդհանրապէս ըսուեցան, եւ ոմանք ալ՝ առանձին Պետրոսի : Օճանազաններ ուրեմն իրարմէ, զանազաններ նաեւ խոսքոմէ՝ կ'ապարմանէն : Արդ՝ յիշատակաց արժանի խոստում մ'եղած է Աստուծմէ առանձինն Պետրոսի՝ եկեղեցւոյ կառավարութեան նկատմամբ, ուրիշ խոստում մ'ալ՝ ամէն առաքեալներուն մէկէն՝ Պետրոսի հետ

1 Ս . Բեռնարդոս , ի տօնի համբարձ . Ճառ Գ :

միատեղ: Ասոնք շատ մեծ կապակցութիւն ունին մէջերնին, եւ որպէս զի զօրութիւննին աղէկ խմանանք, դրենք երկուքն ալ դիմացէ դիմաց:

ՊԵՏՐՈՍԻ

(Մարտի 18—20.)

ԱՌԱՔԵԱԼՆԵՐՈՒՆ

(Մարտի 18.)

Ա. Եւ ես քեզ ասեմ. զի դու ես վէմ, եւ ի վերայ այդր վիմի շինեցից զկեղեցի իմ:

Բ. Եւ դրունք դժոխոց զնա մի յաղթահարեսցեն:

Գ. Եւ տաց քեզ զիականս արքայութեան երկնից:

Դ. Եւ զոր միանգամ կապեսցես յերկրի՝ եղիցի կապեալ յերկինս. եւ զոր արձակեսցես յերկրի՝ եղիցի արձակեալ յերկինս:

Ամեն ասեմ ձեզ, զի զոր կապիցէք յերկրի՝ եղիցի կապեալ յերկինս, եւ զոր արձակիցէք յերկրի՝ եղիցի արձակեալ յերկինս:

Ասով յայտնի կ'երեւայ որ նախ առաջին չորս բան Պետրոսի մինակ խոստացուեցաւ, եւ միայն չորրորդը ետքէն խոստացուեցաւ ամէն առաքեալներուն՝ Պետրոսն ալ մէկտեղ առնելով:

Աս չորրորդ խոստման կատարումը հաստատուեցաւ նաեւ ամէն առաքելոց մէկտեղ աս խօսքերով.

“Ողջոյն ընդ ձեզ. որպէս առաքեաց զիս Հայր իմ, եւ ես առաքեմ զձեզ: Եւ զայս իրրեւ ասաց, փչեաց ի նոսա եւ ասէ. Առէք Հոգի սուրբ. եթէ ումեք թուցուք զմեղս՝ թողեալ լիցի նոցա, եւ եթէ զուրուք ունիցիք՝ կալեալ լիցի,¹:

Սէկալ տեղուանքը՝ որոնք առաքեալներուն ամեն նուն մէկանց տրուած իշխանութիւնը կը ցուցնեն, ասոնք են:

Ա. Սարգիս. Եւ. 23—25. “Տէր Յիսուս ի գիշերին՝ յորում մատնէր, առ հաց, գոհացաւ, երեկ եւ ասէ. Այս է մարմին իմ՝ որ վասն ձեր բաշխի (մատնի ի մահ),

զայս արարէ՛ք առ ի՛նչ յեշտասէ՛ն : Եղնպէս եւ զբաժակն յետ ընթերեացն առ եւ ասէ . Եյս բաժակ նոր ուխտ է իմով արեամբ . զայս արարէ՛ք քանից ահագո՛ւն Եւ ընդեղէ՛ք առ ի՛նչ յեշտասէ՛ն,¹ :

Մարտի . ԻԲ . 18—20 . “Եւ մատուցեալ Յիսուս խօսեցաւ ընդ նոսա եւ ասէ . Տուաւ ինձ ամենայն իշխանութիւն յերկինս եւ յերկրի . որպէս առաքեաց զիս Հայր, եւ ես առաքեմ զձեզ : Պնացէք այսուհետեւ, աշակերտեցէք զամենայն հեթանոսս, մկրտեցէք զնոսա յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ : Ուսուցէք նոցա պահել զամենայն՝ որ ինչ պատուիրեցի ձեզ : Եւ ահաւասիկ ես ընդ ձեզ եմ զամենայն աւուրս մինչեւ ի կատարած աշխարհի,” :

Մարտի . Ժ.Օ . 14 . “Եւ ասէ ցնոսա . Երթայք յաշխարհ ամենայն եւ քարոզեցէք զաւետարանն ամենայն արարածոց,” :

Պրիլ . ԻՊ . 49 . “Եւ ահա ես առաքեմ զաւետիս Հօր իմոյ ի ձեզ . եւ դուք նստարուք ի քաղաքիս յԱրուսաղէմ, մինչեւ զգնուցուք զօրութիւն ի բարձանց,” :

Պրիլ . Ե . 4 . 5 . 8 . “Եւ ի հաղորդել ընդ նոսա հացիւ՝ պատուէր տայր նոցա յԱրուսաղէմէ մի մեկնել, այլ սպասել աւետեացն Հօր՝ զոր լուարուքն յինէն : Ընդ Յովհաննէս մկրտեաց ի ջուր, այլ դուք մկրտաիցիք ի Հոգին սուրբ՝ ոչ յետ բազում ինչ աւուրց : . . . Եյլ առջիք զօրութիւն ի հասանել Հոգւոյն սրբոյ ի վերայ ձեր, եւ եղիջիք ինձ վկայք յԱրուսաղէմ, եւ յամենայն Հրէաստանի, եւ ի Սամարիա, եւ մինչեւ ի ծագս երկրի,” :

Եյս ամենայն կը ցուցնէ մեզի որ աս մինակ Պետրոսի եղած չորս խոսամունքներէն՝ երեքը մէկալ առաքեալներուն չէ եղած . բայց դեռ կը մնան երկու տեղուանք՝ որոնք առանձին եւ մասնաւորապէս միայն Պետրոսի կը վերաբերին :

Տէրն մեր Յիսուս Վրիստոս իր չարչարանաց ատենները՝ երբոր ամէն առաքեալները բոլորովն առաձէին, զՊետրոս ցուցնելով ըսաւ. «Սիմոն Սիմոն, ահա սատանայ խնդրեաց զյեզ խարբալել իբրեւ զցորեան. այլ ես աղաչեցի վասն Դոմինի, որ զի մի պակասեցնէ հաւատք քո, եւ դոս երբեմն դարձցիս եւ հաստատեցես զէզ քարոս Դոմինի»¹:

Եւ ամէն առաքելոց մէկտեղ տալէն ետեւ առաքելութիւնը, ինչպէս որ ինքն իր Հօրմէն ընդունած էր, եւ միանգամայն շնորհելէն ետեւ մեզաց թողուլութիւն տալու իշխանութիւնը, որ բաներն որ արդէն իրենց առաքելութեան մէջ կը պարունակուէին, Վրիստոս յարմար ատենը գտաւ՝ երբ որ Պետրոս, Յակոբոս եւ Յովհաննէս իր սիրելի աշակերտները եւ ուրիշ չորս աշակերտ մէկտեղ էին, աս յիշատակաց արժանի խօսքերը մինակ Պետրոսին ուղղելու²:

«Եւ իբրեւ ճաշեցին, ասէ ցՍիմոն Պետրոս Յիսուս. Սիմոն Յովնանու, սիրե՞ս զիս աստե՞լ Դոմինի: Եսէ ցնա. Եյո Տէր, եւ դու զիտես զի սիրեմ զքեզ: Եսէ ցնա. Երածեա զգառինս իմ»³:

«Դարձեալ ասէ ցնա. Սիմոն Յովնանու, սիրե՞ս զիս: Եսէ ցնա. Եյո Տէր եւ դու զիտես զի սիրեմ զքեզ: Եսէ ցնա. Երածեա զոչխարս իմ»⁴:

«Եսէ ցնա երիցս անգամ. Սիմոն Յովնանու, սիրե՞ս զիս: Տրտմեցաւ Պետրոս զի ասաց ցնա երիցս թէ սիրես զիս, եւ ասէ ցնա. Տէր, դու զամենայն զիտես, եւ դու իսկ զամենայն ճանաչես, եւ եթէ սիրեմ զքեզ: Եսէ ցնա Յիսուս. Երածեա զոչխարս իմ»⁵:

Եսոնք են սուրբ Պրոք բովանդակ այն տեղերը՝ որոնցմով կամ առաքեալներուն ընդհանրապէս եւ կամ մինակ Պետրոսի խօսուած է՝ իրենց պաշտամանց ու պաշտօնին վրայ. ստուգիւ շատ քիչ էին ասոնք ընդ-

1 Ղուկ. ԻԲ. 31. 32.

2 Յով. ԻԱ. 15—17.

3 Βόσκει τὰ ἀρνία μου.

4 Ποιμνε τὰ πρόβατά μου.

5 Βόσκει τὰ πρόβατά μου.

Հանուր եկեղեցւոյ կառավարութեան կարգաւորութեան նկատմամբ, թէ որ ըսողն Աստուած չըլար. բայց բաւական են Անոր՝ որն որ միայն խօսքով կը ստեղծանէ: Բովանդակենք ուրեմն աս իրենց տրուած իշխանութիւնները, եւ նախ առաջին՝ առհասարակ ամէն առաքելներուն մէկանց տրուածները, եւ ետքը՝ միայն Պետրոսի անձնականապէս տրուածները:

Առհասարակ առաքելներուն տրուած իշխանութիւններուն մէջ աս յետագաները հասարակեցին են, այսինքն՝ եկեղեցւոյ մշտնջենաւոր կառավարութեան հարկաւորները:

Ե. Աստուցանել սուրբ պատարագը «Օ, այս աւրարէք (պատարագի խօսքերը) առ իմոյ յիշատակի», ասով իրենց իշխանութիւն տրուեցաւ Վրիստոսի բնական մարմնոյն վրայ:

Բ. Սեղաց թողութիւն տալ ապաշխարութեան խորհրդին մէջ. «Եթէ ումեք թողուցուք զմեզ» թողեալ լեցի նոցա, եւ այլն. ասով իշխանութիւն ընդունեցան Վրիստոսի խորհրդական մարմնոյն վրայ:

Աս երկու իշխանութիւնները Վահանայութիւնը կը կացուցանեն:

Գ. Սկրտել. «Մկրտեցէք զնոսա յանուն Հօր, եւ այլն:

Դ. Սորվեցընել եւ մատակարարել մէկալ խորհուրդներն ու ծէսերը, իշխանութիւն ունենալով զանոնք ուրիշներուն ալ պահել տալու. «Ուսուցէք նոցա պահել զամենայն՝ որ ինչ պատուիրեցի ձեզ»,:

Ե. Պատիժ տալ եւ վերցընել. «Օ, որ կապեցէք

Օ. Օրէնքով պարտաւորել. «Երկրի, եւ այլն:

Զ. Վրիստոսի իրենց ներկայ ըլլալը՝ աս պաշտօններուն մէջ մինչեւ վերջը. «Ահա աօրիկ ես ընդ ձեզ եմ», եւ այլն:

Ասոնք եպիսկոպոսութիւնը կը կացուցանեն:

Իսկ որոնք որ ասոնցմէ ետքը կու գան, այն արդարեւ իշխանութիւններն են, որոնք միայն առաքել-

լութեան սեպհական են, որչափ որ եպիսկոպոսական կարգէն կրնան զանազանութիւն :

Բ. Քրիստոսէն անընդմիջապէս կարգադրուիլ .
 “Որպէս առաքեալաց զիս Հայր, եւ այլն :

Թ. Ինդհանուր առաքելութիւն. “Վնացէք ընդ ամենայն աշխարհ, եւ այլն :

Աս ամէն իշխանութիւններն ունեցաւ Ս. Պետրոս մէկալ առաքեալներուն հետ մէկտեղ, եւ այսպէս ասոնց ամենուն մէջն ալ մէկալ առաքեալներուն հաւասար էր : Բայց հետեւեալները՝ միայն իրեն սեպհական բաներ են :

Ա. Ինքն Պետրոս Վէմ գրուեցաւ, կամ հիմն եկեղեցւոյ՝ Քրիստոսէն ետքը, եւ իրեն միայն ըսուեցաւ “Վու ես վէմ (Կեփա, Պեպրոս), եւ ի վերայ այդը վիմի շինեցից զեկեղեցի իմ, : :

Բ. Աս իրեն (Պետրոսի) վրայ շինուած եկեղեցւոյն՝ տրուեցաւ անսխալութիւն ու մշտնջենաւոր յաղթութիւն. “Վրունք դժոխոց զնա մի յաղթահարեսցեն, : :

Գ. Արկնից արքայութեան փականքը կամ գերագոյն իշխանութեան նշանակը, Աստուծոյ տան պաշտպանութիւնն ու Աստուծոյ քաղաքին խնամակալութիւնն իրեն միայն յանձնուեցան. “Ղւ տաց քեզ զփականս արքայութեան երկնից, : :

Դ. Սեղքերն արձակելու եւ կապելու, եկեղեցական պատիժներ տալու եւ վերցընելու եւ հոգեւոր օրէնքներ հրատարակելու իշխանութիւնը, թէպէտ եւ ուրիշ տեղ ուրիշ առաքեալներուն հետ միատեղ տրուած է, բայց հոստեղս իրեն անձին մասնաւորապէս կը շնորհուի. “Ղւ զոր կապեսցես, եւ այլն :

Ե. Իր եղբայրները հաստատելու կարողութիւնը, որովհետեւ իր հաւատքը երբեք պիտի չպակսի :

Զ. Գերագոյն հովուական խնամակալութիւն Քրիստոսի բոլոր հօտին վրայ. “Արածեա զգառինս իմ : Ի եր հովիւ հօտի իմոյ, արածեա զոչխարս իմ, : :

Այսպէս առաքեալներուն առհասարակ տրուած

իշխանութիւնները՝ Պետրոսի առանձին տրուած իշխանութեան հետ համեմատելով՝ կը հետեւեցնեմ, թէ

Ը. Ինքն Պետրոս շատ բաներ ընդունեցաւ առանձինն մէկալ ամէն առաքեալներէն զատ, իսկ անոնք առանց Պետրոսի մասնակցութեան բան մը չընդունեցան :

Ի. Պետրոսի իշխանութիւնները մինակ մէկ անձէ մը կրնան դործածուիլ, իսկ անոնցը՝ շատերէն :

Պ. Իր իշխանութիւնները կը պարունակեն մէկալ առաքեալներուն իշխանութիւններն ալ, բայց առանց անդրադառնալու :

Պ. Եկեղեցւոյ սովորական կառավարութիւնը՝ որն որ խոստացուած ու նշանակուած է երկնից արքայութեան բանալիներով, եւ տրուած ու ամփոփ նկարագրուած է աս խօսքով՝ «Արածեա զգառինս իմ», եւ կամ Հովուական պաշտօնը, իր (Պետրոսի) անձէն կը բղխէ. Եպիսկոպոսութիւնն ամփոփուած է Վիսաւորութեան մէջ :

Պարձեալ աս իշխանութեան շարունակութեան ու բղխման նկատմամբ, այն սկիզբը՝ որով ամէն մէկ եկեղեցական կը հաւատայ որ եկեղեցւոյ բարւոյն համար ամէն առաքելոց մէկանց տրուած հասարակ իշխանութիւնը կը շարունակուի նաեւ զանիկա (ղեկեղեցին) ի մշտնջենաւորս կառավարողներուն վրայ, նոյն սկիզբնաեւ կը ստիպէ խոստովանելու որ եկեղեցւոյ բարւոյն համար Պետրոսի տրուած իշխանութիւնն ալ հաւասարապէս իր յաջորդաց վրայ կը շարունակուի : Եւ իրաւցրնէ աս նիւթին վրայ ալ կը տարածուի այն խոստումը՝ որուն զօրութեամբ ապահովցած է Պետրոսի վրայ հիմնուած եկեղեցւոյն մշտնջենաւոր տեւողութիւնը :

Իմացանք նաեւ թէ ինչ բանի մէջ առաքեալք հաւասար էին Պետրոսի, եւ ինչ բանի մէջ ինք անոնցմէ վերադոյն էր : Հաւասար էին եպիսկոպոսական իշխանութեանց մէջ, հաւասար էին դարձեալ եպիսկոպոսութեան վրայ աւելցած առաքելութեան մէջ, այս ինքն՝ իրենց անընդմիջապէս Վրիստոսէ կարգեալ ըլլալուն ու

ընդհանուր առաքելութեան մէջ : Ուրեմն ստորին էին քան զՊետրոս մինակ անոր մէջ՝ որ իր գլխաւորութիւնը կը կացուցանէր, այս ինքն՝ կը պարտաւորէին գործածել իրենց իշխանութիւնը Պետրոսի հետ միանալով եւ իր մէ կախում ունենալով : Ինչ որ առաքեալք իրեն հետ Ռաֆայէլ կամ Հասապէլ ունէին, ինք առանցին ունէր : Յիսուս Քրիստոս խոստացած ու տուած էր Ռայի իրեն եւ յառաջագոյն այն գերագոյն կառավարութիւնը՝ որուն մէկ մասը ետքէն խոստացուեցաւ իրեն հետ միացեալ եղողներուն : Ամենուն առհասարակ տրուած առաքելութենէն զատ՝ ինք ունեցաւ նաեւ վերին տեսչութիւն ամենուն վրայ՝ որոնք իրեն միայն յանձնուեցան : Ինչու որ նաեւ անոնց հոգը Պետրոսի յանձնուեցաւ աս խօսքերով . «Արածեա զոչխարս իմ», : Եւ այսպէս ինք միայն եղաւ պահապան, ինք միայն՝ հովիւ հօտին . ինք միայն՝ վեմ, որուն վրայ իրենք ալ ուրիշ քրիստոնեաներուն պէս շինուեցան : Համառօտ ըսելով՝ ինքն էր անոնց գլուխը, եւ այսպէս իր գլխաւորութիւնն էական մաս մըն է, եւ կրնամ ըսել՝ պսակ եւ կատարումն եկեղեցւոյ աստուածային կառավարութեան : Ասան զե գլուխ չունեցողը՝ մարմին չիկրնար անուանուիլ : Այսպէս ամէնքն ալ եղան վարդապետ աշխարհի, ինչպէս որ զիրենք կը կոչեն սուրբ Ալեքսիս եւ սուրբ Ոսկերերան, բայց մէկու մը միայն իշխանութեան տակ՝ որն որ բոլոր ան գունդը կը կառավարէր :

Իրենք կարողութիւն ունէին իրաւաբանութիւննին գործածելու, եւ այնպէս ալ գործեցին եպիսկոպոսարաններ կանգնելով եւ աշխարհքիս ամէն կողմն եկեղեցիներ հիմնադրելով . բայց այս ամենայն կ'ընէին միացեալ ընդ Պետրոսի եւ իբրեւ անոր հպատակ :

Ուրեմն անոր գլխաւորութիւնը՝ աւագութիւն կարգէ չէր, այլ՝ իրաւաբանութեան :

Առաքեալները ցրուելէն ետքը՝ գլխաւորութեան այս իրաւաբանական աւագութիւնն աւելի եւս յայտնի կը տեսնուի : Ասան զե անոնք մէկու մը չհաղորդեցին

ան ընդհանուր առաքելութիւնը՝ զորն որ Վրիստոսէ ընդունեցան, որովհետեւ անոնց ձեռնադրած եպիսկոպոսները շատ ամբիփաժ սահման մ'ունեցան իրենց իշխանութիւնը դործածելու։ Ըստ այլ յայտնի է որ Վրիստոս իրենցմէ ետքը անձամբ ուրիշ եպիսկոպոսներ չգրաւ։ Եյսպէսով առաքելութեան երկու առաւելութիւնները, այս ինքն՝ ընդհանուր առաքելութեան եւ անընդմիջական աստուածային կարգման առաւելութիւնները դադրեցան․ բայց Պետրոսի գլխաւորութիւնը, որովհետեւ իր առաքելութենէն կը զանազանէր, ոչ երբեք դադրեցաւ։ Միշտ եղաւ մէկը՝ որ հարկաւ պէտք էր երկնից արքայութեան բանալիները կրել եւ Վրիստոսի հօտին ոչխարներն արածել։ Ըստ իշխանութիւնը՝ որն որ ի սկզբան խոստացուած էր եւ ետքը տրուեցաւ Պետրոսի՝ որ կամարին պսակն ու դադաթն էր, աս իշխանութիւնը՝ որն որ բովանդակ եկեղեցին մէկ փարախ մը կը ժողվէ, ընդհանուր եպիսկոպոսութիւն մըն էր։ Եսոր համար գլխաւորութիւնն ամէն եպիսկոպոսաց վրայ ալ իր իրաւարանութիւնը կը բանեցընէ, ինչպէս որ առաքելոց վրայ կը դործածէր։ Աւստի եւ աստուածային օրէնսդրութեամբ՝ երկու իշխանութիւն կը բղխէ եկեղեցւոյ կառավարութեան համար մինչեւ ի վախճան ժամանակաց, գլխաւորութիւն եւ եպիսկոպոսութիւն։

Ըսն իշխանութիւնը՝ որ այսպէս առանձինն Պետրոսի տրուած է Խոստածք որ քլայ վէմ, եկեղեցւոյ հիմ, անշարժ իր տեղը, բանալիներու իշխանութեամբն ամրացած, կարողութեամբ՝ երկնից ու երկրիս վրայ ամէն բան արձակելու եւ կապելու, եւ արդեամբք որ ինք մինակ պէտք է քլայ հովիւ՝ ի պաշտօնէ հոգացող բովանդակ հօտին, այն իշխանութիւնը, կ'ըսեմ, ի բնէ Պետրոսի է։ Եսիկա թէ ամբողջ հօտին եւ թէ ամէն մէկ ոչխարին վրայ կը տարածի, հաւաքապէս՝ ամբողջ եկեղեցւոյ, եւ տրամաբաշխապէս՝ ամէն մէկ անդամին վրայ։ Եսիկա կը պարունակէ ամէն ղէպք՝ որ կրնայ պատահիլ։ Մտադրութեամբ քննեցէք իր բուն եւ բնա-

կան որպիսութիւնը, եւ զիւրաւ կը տեսնէք որ ասիկա չիկրնար մէկ ուրիշ իշխանութենէ մը սահմանաւորիլ կամ ամփոփուիլ. որովհետեւ ինք ամէն իշխանութիւն կարգաւորելու համար հաստատուած է: Այսու ամենայնիւ մի միայն թէութեամբ կը չափաւորուի, զորն որ Աստուած աս իշխանութիւնը հաստատելու ատեն դրած է. «Ալմոն, որդի Յովնանու, սիրեմ զիս առաւել քան զգոսա», առաւել քան զՅակոբոս եւ քան զՅովհաննէս. աս գերազոյն սէրը ստուգիւ մի միայն հարկաւոր բանն է անոր՝ որն որ այսպիսի իշխանութիւն մ'առած է այն թագաւորութեան մէջ՝ որ շինուած է ինք զինքն աշխարհքիս համար զոհող Աիրոյն վրայ: Աս պատճառաւ նոյն իշխանութիւնն ալ շինելու, չէ թէ քակելու համար տրուած է, ուստի եւ գերազոյն է, եւ պարտական է համար տալու միայն Անոր՝ որն որ զինքը հաստատեց եւ ուզեց որ երկրիս վրայ իր անձը ներկայացնէ:

Ամէն բան տրուեցաւ մեզի Աստուծոյ Արդիէն, մարմնացեալ Բանէն, այսպէս ամէն բան վերէն կարգաւորուած է, եւ ոչ թէ աս խոր անդեղին մէջէն, ուր կը գտնուինք: Ամէն բան մէկէ կը բղխէ եւ ամէն բան մէկուն վրայ ժողվուած է: Հայր գերազոյն է, բայց այսու ամենայնիւ Հայր է:

Երբ աս ամէն յառաջ բերուած սուրբ Գրոց վկայութիւններն այնպէս յայտնի են, այնպէս իրարու համաձայն, այնպէս ճիշդ՝ որ եւ ոչ կրնամ երեւակայել թէ գտնուի անկեղծ հոգի մը՝ որն որ կարող ըլլայ մեր դրածներէն տարբեր հետեւութիւններ հանել անոնցմէ:

Բայց ես ուրիշ ձեռնարկութեան, մանաւանդ թէ ուրիշ ճշմարտութեան մը կ'անցնիմ, այս ինքն թէ աս մինչեւ հիմա ստորագրուած Վիսաւորութիւնը՝ մի միայն բանալի է, որ մեզի կը բանայ եկեղեցւոյ բովանդակ հին պատմութեան իմաստը: Ար տեսնե՞ք յաստուածային կարգադրութենէ՝ եկեղեցւոյ զոգը իսկզբանէ առան-

դուած իշխանութիւն մը, որն որ նոյն իսկ եկեղեցւոյ
ածնելովը կ'ածի, նոյն տնկոյն (եկեղեցւոյն) արմատն ու
բոլոր կաղմուածքին զսպանակն է, եւ ինք իր մէջը կը
փակէ ու իրմէ դուրս կը տարածէ ուրիշ ամենայն իշ-
խանութիւնները՝ տալով ամէն մէկուն զօրութիւն եւ
ամենուն մէկանց՝ ներդաշնակութիւն:

Սինչեւ հիմա սուրբ Գրոց տրուած մեկնութիւն-
ները զօրացընելու համար՝ հին ու նոր պատմութենէ
երկու մեծ քահանայապետներու ճոխութիւնը կ'ըն-
տրեմ, որոնց մէկը՝ սրբոց Հարց, իսկ մէկալը՝ հիմա-
կուան եկեղեցւոյն անուամբը պիտի խօսին:

Սինն Նեոն եկեղեցւոյ Ն. զարուն, բոլոր Խա-
լիայէն դումարուած եպիսկոպոսաց ծերակուտին մէջ իր
քահանայապետական աթոռն ելելուն տարեդարձը յի-
շելով, իր ատենը եկեղեցւոյն այն Պետրոսի աթոռին
վրայ ինչ զգածմունք ունենալն աս խօսքերով յայտնի
առջեւնիս կը դնէ:

“Սիրելիք, թէ եւ այսպիսի պաշտաման մասնա-
կցութեան վիճակակից բլլալնուս համար շատ առիթ
ունինք հասարակաց ուրախութեան, այսու ամենայնիւ
աւելի ճշմարիտ եւ աւելի բարձրագոյն պատճառ ուրա-
խութեան կ'ունենանք, եթէ չէք կանգ առներ մեր նը-
աստութեան վրայ խորհելու. վասն զի շատ աւելի օգ-
տակար եւ արժանաւոր է մտաց ուշադրութիւնն երա-
նելի Պետրոս առաքելոյն փառաւորութեան վրայ վե-
րացընելն ու իր մեծարանացը համար մասնաւորապէս
տօնախմբելը այսօրուան օրս, որ այնչափ առատ վտակ-
ներով ողողած է իրմէ՝ որ ամենայն երկնային պարգե-
ւաց աղբիւրն է: Ինչու որ ինք մինակ այնչափ շնորհքներ
իր վրայ ժողված է, եւ ուրիշներուն վրայ ուրիշ կերպ
ղեղում մը եղած չէ՝ բայց եթէ իրեն հետ հաղորդա-
կից բլլալով: Բանն մարմին առած էր, եւ նոյն ինքն
Վրիստոս՝ որպէս զի ինք զինքը բոլորովին մարդկային
ազգի նորոգութեան համար զոհէ, մեր մէջն եկաւ բնա-
կեցաւ: Եւստուածային իմաստութեան առջեւ ամենայն

ինչ ազէկ կարգաւորուած էր, եւ ոչինչ դժուարին էր աստուածային ամենակարողութեան: Տարերք իրեն կը սպասաւորէին, հրեշտակները կը ծառայէին եւ ոչինչ եղանակաւ կրնար պարապի երթալ այն խորհուրդը՝ որուն մէջ նոյն իսկ Աստուածութեան միութիւնն ու Արքորդութիւնը դործակից կ'ըլային: Ի վերայ այսր ամենայնի բոլոր տիեզերաց մէջէն մինակ Պետրոս ընտրուած էր նոյն խորհուրդն ընդհանուր ազգաց կոչմանը, ամէն առաքեալներուն եւ եկեղեցւոյ ամէն Հարցը վրայ տրամադրելու. այնպէս որ՝ թէպէտեւ Աստուծոյ Ժողովրդեան մէջ շատ եպիսկոպոսներ կան, բայց յատկապէս Պետրոսին կ'իյնայ կառավարել զանոնք ամէնքը՝ զորոնք ինքն Վրիստոս զլսաւորապէս կը կառավարէ: Աիրելիք, Աստուծոյ մարդասիրութիւնը՝ իր աստուածային կարողութեան մեծ ու հրաշալի մասին հազորդակից բռաւ աս անձը. եւ թէպէտ ուզեց նաեւ որ (եկեղեցւոյ) ուրիշ իշխաններն ալ ինչ ինչ ի հասարակի իրեն հետ ունենան. բայց ինչ որ ուրիշներուն ալ չզլացաւ նէ՝ նոյնն ուրիշ կերպ չճնորհեց՝ բայց եթէ անոր միջոցով:

“Ա երջապէս Տէրն մեր հարցուց ամէն առաքեալներուն, թէ մարդիկ ինչ կը կարծեն իր վրայ: Աս հարցման ամէնքն ալ մի եւ նոյն կերպով պատասխան կու տային, որչափ որ անստոյգ էր մարդկան վրայ ունեցած կարծիքնին: Բայց երբոր խնդրուեցաւ թէ ինչ կարծիք ունին իրենք՝ առաքեալները, անիկայ եղաւ առաջին զՏէր խոստովանելու, որն որ առաջինն էր առաքելական պատուոյն մէջ: Աւ երբոր ըսաւ. “Վուն ես Վրիստոս Աստուծոյ կենդանւոյ որդին,” իրեն պատասխան տուաւ Յիսուս. “Արանի քեզի, Պետրոս Յովնանու որդին, որ ոչ մարմին եւ ոչ արիւն քեզի ասիկա յայտնեցին, այլ իմ Հայրս՝ որ երկինքն է,” — Առդէ բեւ. Արանելի ես՝ որ իմ Հայրս քեզի սորվեցուց, եւ ոչ երկրաւոր կարծիք զքեզ մոլորութեան ձգեց, այլ երկնային ազդեցութիւնը քեզի թելադրեց, եւ ոչ թէ

մարմինն ու արիւնը քեզի ծանօթ բնաւ զիս, այլ Անի-
կա՝ որուն ես անդրանիկ որդին եմ: “Բայց ես, աւելցուց
վրան, կ'ըսեմ քեզի. — այս ինքն՝ ինչպէս իմ Հայրս
յայտնեց քեզի իմ Աստուածութիւնս, այսպէս ես ալ
քու բարձրութիւնդ քեզի կը ծանուցանեմ. — որ
դու (Պետրոս) Վէմ ես, այսինքն է՝ ես եմ Վէմ ան-
փշրելի, վէմ անկեան, որ երկու ազգէ մէկ ազգ կ'ընեմ.
եւ թէպէտ ես եմ Հիմը, որմէ դուրս ոչ ոք ուրիշ Հիմ
կրնայ գնել, այսու ամենայնիւ դուն ալ վէմ ես, վասն
զի իմ զօրութենէս ամբութիւն կ'ստնես, եւ ան ամէն
բան՝ որ ինծի սեպհական է իմ բնածին կարողութենէս,
կ'ուզեմ որ քեզի ալ ինծի հետ հաւասար ըլլայ մաս-
նակցութեամբ:

“Եւ աս վիմին վրայ պիտ'որ շինեմ իմ եկեղեցիս,
եւ դժոխոց դռները պիտի չկարենան զանիկա յաղթա-
հարել, : Աս ամբութեան վրայ, կ'ըսէ, պիտի կանգնեմ
յաւիտենական տաճար մը, եւ իմ եկեղեցւոյս բարձրու-
թիւնը՝ որուն զագաթը մինչեւ երկինք պիտ'որ հասնի,
աս հաւաստոյ հաստատութեան վրայ պիտի կանգնուի:
Վժոխոց դռներն աս դաւանութեան վրայ իշխանութիւն
պիտի չունենան, եւ ոչ մահուան շղթաները զինքը պի-
տի կապեն, վասն զի ինքն է կենաց ձայն, եւ ինչպէս զին-
քը խոստովանողները երկինք կը բարձրացնէ, այսպէս
զինքն ուրացողներն ալ դժոխք կը հալածէ: Աս պատ-
ճառաւ երանելոյն Պետրոսի ըսուեցաւ “Բեզի պիտ'որ
տամ ես երկնից արքայութեան բանալիները, եւ ինչ որ
կապելու ըլլաս երկրիս վրայ՝ կապուի նաեւ երկինքը,
եւ ինչ որ արձակելու ըլլաս երկրիս վրայ՝ արձակուի
նաեւ երկինքը, : — Անտարակոյս աս իշխանութեան ի-
րաւունքն անցաւ ուրիշ առաքեալներուն վրայ ալ, եւ
ամէն եկեղեցւոյ իշխաններուն վրայ տարածուեցաւ աս
իրաւունքը. բայց ամենուն հրամայուածը՝ պարապ տեղ
մէկու մը առանձինն չիյանձնուի: Ասոր համար Պե-
տրոսին առանձինն աս դործքս կը յանձնուի, վասն զի
Պետրոս իբրեւ գաղափար դրուած է եկեղեցւոյ ամէն

կառավարներուն վրայ: Ընարատ կը ֆայ ուրեմն Պետրոսի արտօնութիւնը կամ առանձնաշնորհութիւնը, ուր որ արդար որոշմամբ ըստ արդարութեան դատաստան կ'ըլլայ: Այլ աւելորդ խտտութիւն եւ ոչ աւելորդ ներդրութիւն է հոն՝ ուր որ ոչինչ կը կապուի եւ ոչինչ կ'արձակուի, բայց եթէ զորն որ Պետրոս կ'արձակէ կամ կը կապէ: Վրիստոս՝ իր չարչարանաց մօտիկնալու տառնը, որն որ առաքելոց հաստատութիւնը պիտի տկարացընէր, ըսաւ Պետրոսի. «Սիմոն, Սիմոն, ահա առաքիլ ստատանան ուղեց զձեզ ցորենի պէս մաղել: Բայց ես քեզի համար աղաչեցի որ չպակսի քու հաւատքդ, եւ դուն երբեմն դառնաս ու հաստատես քու եղբարքդ, որ փորձութեան մէջ չիյնան», — Ըմէն առաքելներուն հասարակ էր փորձութեան ու երկիւղի վտանգը, եւ ամէնքն ալ հաւասարապէս աստուածային պաշտպանութեան կը կարօտէին. վասն զի սատանան զամէնքն ալ ցնցելու, զամէնքն ալ կործանելու կը բաղձար. եւ ի վերայ այսր ամենայնի Տէր մասնաւոր հոգ մը կ'ունենայ Պետրոսի վրայ եւ առանձինն Պետրոսի հաւատքին համար կ'աղաչէ, իբրեւ թէ մէկալներուն հաստատութիւնն աւելի ապահով կ'ըլլայ՝ եթէ իրենց իշխանին միտքը չճնշուի: Ի Պետրոս ուրեմն ամենուն ամրոցն ամուր պահանորդութիւն կը գտնէ, եւ աստուածային օգնութիւնն այնպիսի եղանակաւ տրամադրուած է՝ որ Վրիստոսի միջնորդութեամբ Պետրոսի տրուած հաստատութիւնը՝ Պետրոսի միջնորդութեամբ առաքելներուն մատուցուի:

«Եւ պա ուրեմն տեսնելով, սիրելիք, որ մեզի այսպիսի պահանորդութիւն մը ի մշտնջենաւորս տրուած է, ըստ պատշաճի եւ իրաւամբ պէտք է ուրախանանք մեր առաջնորդին արդեանց ու բարձր աստիճանին վրայ, շնորհակալ ըլլալով մեր յաւիտենական Թաղաւորին ու Փրկչին Յիսուսի Վրիստոսի, որ այնչափ կարողութիւն շնորհեց անոր՝ զորն որ բովանդակ եկեղեցւոյ իշխան դրած է: Եւ եթէ մեր օրերն ալ մեր միջնորդութեամբը

բան մը ըստ պատշաճի գործուելու եւ ըստ պատշաճի հրամայուելու ըլլայ, պէտք է անոր կառավարութեան ու գործողութեան համարուիլ՝ որուն որ ըսուեցաւ. «Աւ գուն երբեմն դառնաս ու հաստատես քու եղբարքդ», եւ որուն որ յարութենէն ետեւ՝ երեք անգամ սիրոյ դաւանութիւնը տալէն վերջը՝ խորհրդաւոր դիտմամբ ըսաւ երեք անգամ. «Արածէ իմ ոչխարներս», Ծորն որ հիմակ ալ ինք անտարակոյս կը գործէ, եւ զթած հովուի մը պէս Տիրոջ հրամանը կը կատարէ, զօրացնելով զմեզ իր յորգորանքներովը, անգաղար մեզի համար աղօթելով՝ որ ամենեւին փորձութենէ մը չյաղթուինք: Աթէ աս իր հոգածութիւնն ամէն կողմ կը տարածէ, Աստուծոյ բոլոր ժողովրդեան վրայ, ինչպէս ուղղութեամբ կը հաւատանք, որչափ աւելի իր պաշտպանութիւնը պիտ'որ աւելցնէ մեր՝ իր աշակերտաց օգտին համար, որոնց քով իր երանելի հանգստեան սուրբ զահին վրայ կը հանգչի նոյն ան մարմինը՝ որով ապրեցաւ եւ մեզի գահերէց եղաւ: Ապա ուրեմն մեր ծառայութեան տարեդարձը, այս հանգիսական օրն բնծայենք իրեն՝ որուն պաշտպանութեամբն աթոռոյն մասնակից ըլլալու արժանի եղանք՝ Յիսուսի Քրիստոսի Տեառն մերոյ շնորհքը մեզի յամենայնի օգնութեան հասնելով, որն որ Հօր ու Հօգւոյն սրբոյ հետ կենդանի է եւ կը թաղաւորէ յաւիտեանս յաւիտենից, ամէն», 1

Արթանք յառաջ եւ տասուերկու դար ետեւնիս ձգելով՝ կանգ առնենք ուրիշ եպիսկոպոս մը նկատելու, որն որ մեծագոր ու իր թաղաւորական իրաւանց վրէժխնդիր իշխանի մը սղքունեաց մէջ, Վաղղիական եպիսկոպոսներուն հանդիսաւոր ժողովքին առջեւ վարդապետութիւն մը կը դնէ, որն որ վերոյիշեալ սուրբ Վրոյ վկայութիւններէն կը բղխէ 1:

«Անցէք ինծի, ո՞վ եղբարք, ահաւասիկ կաթողիկէ միութեան խորհուրդը, ու եկեղեցւոյ գեղեցկութեան անմահ սկիզբը:

1 Պոսիւէ, խօսք ի վերայ միութեան եկեղեցւոյ:

“Ղշմարտ գեղեցիութիւնն առողջութենէ կը ծաղիւ. այն՝ որ եկեղեցւոյ զօրութիւն կու տայ, միանգամայն իրեն գեղեցիութիւնը կու տայ: Միութիւնը զանիկա կը գեղեցկացընէ, միութիւնը կը զօրացընէ: Ներքուստ Հոգւով սրբով միացեալ ինք ունի զարձեալ հասարակաց կապ մը իր արտաքին հաղորդակցութեան մէջ, եւ պէտք է միացեալ մնայ կառավարութեան կապովն ալ՝ որն որ երկրիս վրայ Քրիստոսի իշխանութիւնը կը ներկայացընէ: Եւսպէս միութիւնը կը պահպանէ զմիութիւնը, եւ եկեղեցական կառավարութեան կիցոյ տակ՝ հոգւոյ միութիւնը կը պահպանուի: Որն է աս կառավարութիւնը, որն է աս կառավարութեան կերպը: Ըստ քմաց բան չըբուցներ, այլ բանանք Եւետարանը: Վառն բացաւ աս սրբալան զրքին կնիքը, եւ եկեղեցւոյ աւանդութիւնն ամէն բան բացատրեց:

“Եւետարանին մէջ կը տեսնենք թէ Յիսուս Քրիստոս՝ երբ որ եկեղեցւոյ միութեան խորհուրդը սկսիլ ուղեց, բոլոր իր աշակերտներուն մէջէն տասուերկու մինակ ընտրեց. բայց երբ որ ուղեց եկեղեցւոյն նոյն միութեան խորհուրդը կատարել, տասուերկուքին մէջէն՝ մէկը միայն ընտրեց: Ասէաց, կ'ըսէ Եւետարանը¹, զաշակերտսն էւր, ահաւասիկ ամէնքը. էւ ընտրեաց է նոյանէ երկուսսամնս, ահա առաջին մէկ բաժանումը, ահաւասիկ կ'ընտրուին առաքեալք: Եւ տասուերկուքն երկուսսամնս՝ էին անոսանք այսոսիկ: Եւսաջին Սիմոն՝ անոսանքալն Պետրոս², ահաւասիկ երկրորդ բաժանման մէջ Ս. Պետրոս առաջին տեղը կը դրուի եւ Պետրոս անուամբ կը կոչուի, զորն որ Յիսուս Քրիստոս, կ'ըսէ Ս. Մարկոս³, իրեն տուած էր. որպէս զի, ինչպէս որ պիտի տեսնէք, յառաջագոյն պատրաստէ այն զործքը՝ զորն որ կը մտածէր բովանդակ իր շինուածքովն աս վիժին վրայ կանգնելու:

“Սակայն այս ամենայն ուրիշ բան չէր, բայց եթէ

1 Ղուկ. Զ. 13:

3 Մարկ. Գ. 16:

2 Մատթ. Ժ. 2:

միութեան խորհրդոյն սկզբնաւորութիւն մը: Յիսուս Վրիստոս աս բանիս սկիզբ մը տալով՝ իր խօսքերը նաեւ ուրիշներուն ալ կը դարձնէ. Վացէք, քարոզեցէք եւ զձեզ կը խրկեմ. Եւրեայք, քարոզեցէք, եւ առաւել՝ Վացց երբոր կ'ուզէ միութեան խորհրդոյն վերջին կատարումը տալ, ալ շատերուն չի գտնար. ուստի եւ զՊետրոս անանձինն անձամբ կը նշանակէ իր նոր անունովը՝ զորն որ իրեն տուած էր: Մինակ մէկը՝ մինակ մէկու մը հետ կը խօսի. Յիսուս Վրիստոս Աստուծոյ որդին՝ Սիմոնի Յովնանու որդւոյն հետ, Յիսուս Վրիստոս ինք իրմէ ճշմարիտ վէմն ու հզօրը՝ Սիմոնի հետ, որ վէմ էր միայն՝ Վրիստոսէն իրեն հաղորդուած զօրութեամբ: Անոր հետ կը խօսի Յիսուս Վրիստոս, եւ խօսելովը կը գործէ անոր վրայ, եւ անոր վրայ կը տպաւորէ իր հաստատութեան նկարագիրը. Եւ եւ քան առաւել. Վոն եւ վէմ. եւ վրան կը յաւելցնէ. Եւ է վերայ այդք վէմ շինեցից զէկեղեցի եւ, ու վճիռը կուտայ. Եւ քրոնք քոնեց զնա մի յաւնահարեացէն: Այսպիսի պատուոյն զՊետրոս պատրաստելու համար՝ Յիսուս Վրիստոս, որ աղէկ գիտէր թէ իր վրայ եղած հաւատքը հիմն էր իր եկեղեցւոյն, շնչեց Պետրոսի անանկ հաւատք մը՝ որ արժանի էր հիմն ըլլալու աս հրաշալի շինուածքին. Վոն եւ Վրիստոս որդի Աստուծոյ կենդանոյ: Աս հաւատոյ բարձր խոստովանութեամբ՝ արդիւնաւորեցաւ այն անեղծ խոստումը, որն որ եկեղեցւոյ հիմը կը դնէր: Յիսուսի Վրիստոսի խօսքը՝ որն որ ուղածն ոչնչէ կը ստեղծէ, այն զօրութիւնը մահկանացուի մ'ալ կու տայ: Վացց մէկը շուտ է՝ մէկը շուտահիշ ըլլ. Ս. Պետրոսն աս աստուծոյն իմաց իմաց. յաւնահարեացէն էկեղեցւոյ մը աստուծոյն անեղծ իմացն ալ իմացն էր: Պետրոս պիտի ապրի ի յաջորդս իւր, Պետրոս միշտ պիտ'որ խօսի իր դահէն. ասիկայ կը սորվեցնեն շարք, եւ ասիկայ կը հաստատեն 630 եպիսկոպոսք Վաղկիկոնի ժողովքին մէջ²:

1 Մատթ. Ժ. 6, 7, 16: 2 Ժող. Քաղկ. Գործ. Բ. Գ. Լար. Հատ. 4:

“Միտ դնենք համառօտիւ մը հետեւեալներուն ալ : Յիսուս Վրիստոս իր նպատակին մէջ կը յառաջանայ, եւ Պետրոսին՝ հաւատոյ մշտնջենաւոր քարոզչին՝ ըսելէն ետքը թէ Պօլոն ես վէ՛մ եւ ես աս վի՛մին վրայ իմ եկեղեցիս պիտի շինեմ, կը յաւելցընէ Լոբոսոյ խեղ զգեսկանս արքայո-մեան երէնից : Անիս դուն առանձնաշնորհութիւն հաւատքը քարոզելու, ունենաս նաեւ բանալիները, կառավարչական իշխանութեաննշանակները : Չոր մեանգամ կապեացեա յերէրէ՛ եղիցի կապեալ յերէնս : Եմենայն ինչ աս բանալիներուն տակ ինկած է, ամէնքը, եղբարքս, թաղաւորներն ու ժողովուրդները, հովիւներն ու հօտերը : Մենք ուրախութեամբ ասիկայ կը հրատարակենք, ինչու որ միութիւնը կը սիրենք եւ մեզի փառք կը համարինք մեր հնազանդիլը : Պետրոսի ամենէն յառաջ եւ ամէն առաքեալներէն աւելի սիրելու պատուէր տրուեցաւ : Եւ ետքը՝ արածելու եւ կառավարելու զամէնքը, թէ ոչխարները եւ թէ զսօխները¹, թէ որդիքը, թէ մայրերը եւ թէ նոյն իսկ հովիւները, որոնք հոգի- եւ՝ նկատմամբ ժողովրդեան, եւ հօր՝ նկատմամբ արքայո- ասոնք ի Պետրոս կը պատուեն զՅիսուս Վրիստոս, խոստովանելով միանգամայն թէ ամենայն իրաւամբ աւելի սէր կը պահանջուի իրմէ, որովհետեւ իր աւելի ծանրաբեռնութեան հետ՝ աւելի ալ աւագութիւն ունի, մանաւանդ որ մեր մէջը՝ այնպիսի Վարդապետի մը կրթութեան տակ՝ կը պատշաճի որ, իրեն խօսքին համաձայն, առաջինը՝ իրեն պէս սիրով ամենուն ծառան ըլլայ² :

“Բայտ այսմ կը տեսնուի որ Ս. Պետրոս ամէն բանի մէջ առաջինն է, առաջին՝ հաւատքը դաւանելու մէջ . առաջին՝ սիրոյ պարտաւորութեան մէջ . առաջին՝ առաքեալներուն մէջ՝ որ զՎրիստոս ի մեռելոց յարուցեալ տեսաւ, որովհետեւ առաջինն ալ պիտի որ ըլլար Յիսուսի Վրիստոսի համար բոլոր ժողովուրդեան առջեւը վկայելու . առաջին՝ առաքեալներուն թիւը լեցընելու

1 Թովհ. Իւ. 15, 16, 17 :

2 Մարկ. Ժ. 44 :

խորհրդեան մէջ. առաջին՝ հրաշքով հաւատքը հաս-
տատելու մէջ. առաջին՝ Հրեաները դարձնելու մէջ.
առաջին՝ հեթանոսներն ընդունելու մէջ, եւ առաջին
ամէն բանի մէջ . . . :

«**Լ**ս թուօթիւնը **Ս**. Պահին վրայ տեսնելէն ետքը,
կուղէք տեսնել նաեւ բովանդակ եպիսկոպոսական կար-
գին եւ բովանդակ եպիսկոպոսական խմբին մէջ: Սա
կայն աս ալ ի **Ս**. Պետրոս պէտք էր յայտնուէր, աս
ալ պէտք էր յայտնուէր այն խօսքերուն մէջ՝ թէ Ինչ
որ դուն կապելու ըլլաս՝ կապուի, ինչ որ արձակելու
ըլլաս՝ արձակուի. աս բանս ամէն քահանայապետք, ա-
մէն **Ս**. Հորք միաբան խորհրդով սորվեցուցին: Եյո,
եղբարք, աս մեծ խօսքերը՝ որոնց մէջ այնչափ յայտնի
ճանցաք Պետրոսի զխաւորութիւնը, նաեւ եպիսկո-
պոսներուն գոյութիւնը սուին, ինչու որ իրենց պաշ-
տաման զօրութիւնը բոլորովին կը կայանայ կապելու կամ
արձակելու մէջ զանոնք՝ որոնք կը հաւատան կամ չեն
հաւատար իրենց խօսքին: Եյսպէս աս կապելու եւ ար-
ձակելու աստուածային կարողութիւնը հարկաւոր յատ-
կութիւնն ու գրեթէ վերջին կնիքն է քարոզութեան՝
զորն որ Յիսուս Քրիստոս իրենց յանձնեց, եւ այսպէս
դուք ալ իբրեւ ամիսի պատկերի մը մէջ կը տեսնէք
եկեղեցական իրաւաբանութեան բոլոր կարգը: Եհաւա-
սիկ անոր համար նոյն ինքն Քրիստոս՝ որ Պետրոսի ը-
սաւ. Ինչ որ կապելու ըլլաս՝ կապուի, եւ ինչ որ ար-
ձակելու ըլլաս՝ արձակուի, նոյն բանն ըսաւ նաեւ ամէն
առաքեալներուն՝ աւելցնելով միանգամայն թէ թու-
ղութիւն անոնց մեղքերը՝ որոնց կը թողուք, եւ պահուին՝
որոնց որ կը պահէք¹: Եւ ինչ կը նշանակէ կապելը,
թէ ոչ՝ բռնել, եւ ինչ կուղէ ըսել արձակելը, թէ ոչ՝
թողուլ: Եւ ինք՝ որ Պետրոսի շնորհեց աս կարողու-
թիւնը, շնորհեց նաեւ իր բերնովն ամէն առաքեալնե-
րուն. Որպէս աստիճան զիս Հայր, ըսաւ, եւ ես աստ-
իճ զձեզ: Չենք կրնար գտնել ուրիշ ասկից աւելի ա-

ղէկ հաստատուած իշխանութիւն մը եւ ոչ ալ աւելի անմիջական առաքում մը: Բայց ասկից՝ փշեց նաեւ հաւասարապէս ամենուն վրայ, եւ ան փշմամբ՝ հաւասարապէս ամենուն վրայ սփռեց մի եւ նոյն Հոգին, ըսելով՝ Բնդունեցէք զՀոգին սուրբ. թողուն անոնց մեղքերը՝ որոնց կը թողուք, եւ պահուին՝ որոնց որ կը պահէք:

«Ուրեմն Յիսուսի Վրիստոսի դիտաւորութիւնը յայտնապէս աս էր, նախ մէկու մը հաղորդել ինչ որ ետքը շատերուն հաղորդել կ'ուզէր: Բայց ետքէն եկածը՝ սկզբնաւորութիւնը չեղծանէր, եւ ոչ ալ զառաջինն իր պատուէն կը ձգէ: Ես առաջին խօսքը՝ թէ Խնչ որ դուն կապելու ըլլաս, որն որ մինակ մէկու մ'ըսուեցաւ, արդէն անոր իշխանութեան տակ ձգեց զանոնք ամէնքն ալ՝ որոնց պիտ'որ ըսուէր. Խնչ որ երկրիս վրայ կապելու ըլլաք, եւ այլն: Խնչու որ Յիսուսի Վրիստոսի թէ խոստմունքն ու թէ իր պարգեւները անգեղջ են, եւ ինչ որ անգամ մը առանց սահմանի եւ ընդհանուր եղանակաւ տրուած է, անդառնալի է. մանաւանդ որ շատերուն մէկտեղ տրուած իշխանութիւնը՝ սեղմում մը մէկտեղ կը բերէ, որովհետեւ կը բաժնուի. ուր որ մէկու մը միայն՝ ամենուն վրայ առանց բացառութեան տրուած իշխանութիւնը՝ լիութիւն մը կը ցուցնէ, եւ եթէ հարկ ըլլայ ուրիշ իշխանութեան հետ բաժնուելու, սահման մը չունի՝ բայց եթէ ինչ որ կանոնները կը սահմանեն . . . :

«Եսպէս կ'իմացուի աս խորհուրդը: Ամէնքն ալ նոյն իշխանութիւնը կ'ընդունին, եւ նոյն աղբիւրէն, բայց չէ թէ ամէնքն ալ մի եւ նոյն աստիճանաւ ու մի եւ նոյն տարածութեամբ: Այսն զի Յիսուս Վրիստոս կը հաղորդի ինչ չափով որ կ'ուզէ, եւ միշտ այնպիսի եղանակաւ՝ որ պատշաճագոյն է իր եկեղեցւոյն միութիւնը հաստատելու: Եսոր համար է որ առաջինէն կը սկսի եւ առաջինին մէջ բոլորը կը կերպարանէ, անկից ետքը տարածելով կարգաւ ինչ որ մէկու մը մէջ բո-

վանդակած էր: Եւ Պետրոս, կ'ըսէ Ս. Օգոստինոս¹, որն որ իր գլխաւորութեան պատուովը բովանդակ եկեղեցին կը ներկայացընէր, ամենէն յառաջ եւ մինակ ի սկզբան ընդունեցաւ բանալիները, որոնք վերջէն ուրիշ ամենուն ալ պիտի հաղորդուէին: Որպէս զի սորվինք, ինչպէս եկեղեցւոյ Ս. Եպիսկոպոս մը² կը վարդապետէ, թէ ի սկզբան մինակ մէկու մը անձին վրայ հաստատուած եկեղեցական ճոխութիւնը, ուրիշներուն վրայ այսու պայմանաւ սփռեցաւ՝ որ միշտ իր միութեան սկիզբը դառնայ, եւ որպէս զի զանիկայ գործածողներն ամէնքն ալ անբաժանելի եղանակաւ միացեալ մնան նոյն աթոռին հետ: Եւ այս Հռոմէական աթոռն է՝ զորն որ սուրբ Հարք այնչափ հռչակեցին, եւ գրեթէ իրարու հետ մրցելով՝ կը փառաւորէին առաքելական աթոռին գլխաւորութիւնը³, գերագոյն իշխանութիւնը⁴, միութեան աղբիւրը⁵, եւ Պետրոսի վիճակին մէջ՝ քահանայական աթոռին ամենէն բարձրագոյն աստիճանը եւ այլն, եւ դարձեալ ամենասուրբ դահլ՝ որ աշխարհքին ամէն եկեղեցիներուն դահերէցն⁶ է. եպիսկոպոսութեան գլուխը, ընդհանուր եկեղեցւոյ նախագահը⁷, հովուական պատուոյն գլուխը բոլոր աշխարհքիս վրայ⁸, անդամոց գլուխը⁹, եւ մի միայն աթոռը՝ ուր որ ամէնքն ալ միութիւնը կը պահեն¹⁰: Եւ խօսքերուս մէջ լսեցիք Սպտատոսի, սրբոյն սրբոյն Օգոստինոսի, սրբոյն Ալպրիանոսի, սրբոյն Լորանոսի, սրբոյն Պրոսպերի, սրբոյն Եւիտոսի, սրբոյն Թէոդորետոսի, Վաղկեդոնի Ժողովոյն եւ ուրիշներուն խօսքերը: Լսեցիք որ ասոր վրայ միաբան կը խօսին Եփրիկէ, Վաղդիա, Յունաստան, Երեւելք եւ Երեւմուտք»:

Հիմակ ըսէք ինծի ճշմարիտը, երբ որ Ս. Լեւոն

1 Ս. Օգոստ. ճառ ի Յովհ. ՃԻԴ. Հատ. Գ. Մասն Բ.
2 Ս. Կեսարիոս Երեզ. Թղթ. առ Սիւմմ.
3 Ս. Օգոստ. Թղթ. 43.
4 Ս. Իրեն. 3. 3.

5 Ս. Կիպր. Թղթ. 73.
6 Թէոդորետ. Թղթ. 116.
7 Ս. Եւիտ. Թղթ. առ Փաւստ.
8 Ս. Պրոսպ. վասն ապախտ.
9 Ժող. Քաղկ. առ Լեւոն.
10 Ս. Սպտատ. Բ. ընդդ. Պարմ.

հրապարակաւ եւ ճշդիւ Ս. Պետրոսի աթոռին մասնաւոր առանձնաշնորհութիւնները Ս. Վրբէն յառաջ կը բերէր, արդեօք իր ունկնդիրներուն միտքէն դուրս եւ կամ իր դարուն դաւանութենէն աւելի բան կը խօսէր։ — Այ երբեք. եւ ասիկայ այնչափ աւելի անհաւատալի է՝ որչափ որ արեւելեան եկեղեցին, որն որ միշտ նախանձախնդիր է աս նիւթին մէջ, ժողովք նստած ըլլալով՝ իր վեցհարիւր եպիսկոպոսներովը (որոնց մէջ մինակ քահանայապետական երկու հրեշտակներն արեւմուտքէն էին,) միակամ եւ միախորհուրդ եւ հանդիսաւոր կերպով սիւնհոգոսական թուղթ մը կը գրէր առ Աւետիս Սեփ, որուն մէջ ըսուած բառերն այնպէս հաւասար են Ս. Վահանայապետին գործածած բառերուն, որ ուրիշ կերպ նշանակութիւն մը չեն կրնար ունենալ՝ բայց եթէ Վահանայապետին վերը յիշուած ճառին սկզբանցը համեմատ՝

Այլ ճանչնան աս վեցհարիւր հայրապետները եւ յայտնապէս կը խօստովանին յանձն քահանայապետին՝ Ս. Պետրոսի տեղակալը, «Մի միայն թարգման երանելոյն Պետրոսի ձայնին», կը յայտնեն թէ Վահանայապետն «Վրենց գահերէց կը նստի՝ ինչպէս զուլիւր անդամներուն», կը խնդրեն որ իրենց գործքերը հաստատէ, «Ասն զի որչափ բարիք ալ որդիք գործեն՝ ծնողաց կը վերագառնան», եւ զինքն իբրեւ իրենց սեպհական ծնողը կը համարին. կ'ըսեն իրեն թէ «Փրկիչն իր այգւոյն պահպանութիւնն անոր յանձնած է, եւ թէ՛ թէպէտ իր անձին վրայ ժողոված է առաքելական պայծառութեան լըութիւնը, ինք շատ անգամ ան պայծառութիւնը տարածած է նաեւ Առստանդնուպոլսի եկեղեցւոյն վրայ, ինչպէս որ սովոր էր, աննախանձ իր բարեացը հաղորդակցութեան կոչելով զանոնք՝ որոնք սիրով իրեն հետ միացած են», կ'աղաչեն որ «Ինչպէս իրենք զլիւոյն հետ միաբան են ամէն բանի մէջ՝ որ բարի կերեւայ, այսպէս զլուխն ալ հաճի զինքնել իր

որդեոց պատշաճաւոր բաներու մէջ», եւ վերջապէս կը վկայեն թէ «Կրենց դործոց գօրութիւնը իր հաստատութեն կախուած կը համարին», :

Աս բաներս աղէկ կշռելով՝ եւ չեմ կրնար երբեք համոզիլ որ Ս. Պետրոսի իրաւանց ամենէն եռանդուն պաշտպանն աւելի մեծ իշխանութիւն մը պահանջած ըլլայ՝ քան զոր Ս. Լեւոն Վաղղեկոնի ժողովքին մէջ գործածեց, եւ կամ աւելի՝ քան զոր նոյն իսկ ժողովքն իր յօժար կամօքն անոր կը մատուցանէր:

Սուրբ Պարոց նոյն հիման վրայ՝ Լատերանու ժողովքը 1215ին հետեւեալ կոնդակը հանեց. «Հռոմէական եկեղեցին աստուածային կարգադրութեամբ Պալատորութիւն ունի ուրիշ ամէն եկեղեցիներուն վրայ, ինք ըլլալով մայր եւ ուսուցիչ՝ Պալատոսի ամէն հաւատացեալներուն», ¹:

Ի իոնի ժողովքին մէջ 1274ին Յոյներն ընդունուեցան ի հաղորդակցութիւն, որովհետեւ խոստովանեցան որ «Հռոմէական սուրբ եկեղեցին ունի զերազոյն լրացեալ գլխաւորութիւն եւ իշխանութիւն բովանդակ կաթողիկէ եկեղեցւոյն վրայ, եւ աս գլխաւորութիւնը նոյն եկեղեցին ճշմարտապէս եւ խոնարհութեամբ նոյն իսկ Աստուծոյն ընդունած կը ծանչնայ յանձն Երանելոյն Պետրոսի՝ առաքելոց իշխանին ու գլխոյն, որուն յաջորդն է Հռոմէական Վահանայապետը իշխանութեան լրութեամբը», ²:

Փլորենտեան ժողովքը 1439ին կը յայտնէ ³ թէ «Ս. առաքելական զահը եւ Հռոմէական Վահանայապետը բոլոր աշխարհքիս վրայ ունի գլխաւորութիւն, եւ թէ Հռոմէական Վահանայապետը՝ երանելոյն Պետրոսի՝ առաքելաներուն իշխանին յաջորդն է ու Վրիստոսի ճշմարիտ փոխանորդը, զլուս բովանդակ եկեղեցւոյն, հայր եւ փարդապետ ամէն քրիստոնէից, որուն՝ յանձն երանելոյն Պետրոսի՝ Յիսուս Վրիստոս Տէրն

¹ Մանսի, ԻԲ. 990 :

² Մանսի, ԻԴ. 71 :

³ Մանսի, ԼԱ. 1031 :

մեր շնորհաց կատարեալ իշխանութիւն արածելու, կարգաւորելու եւ կառավարելու ընդհանուր եկեղեցին, ինչպէս միաձայն եւ միաբարբառ կը հաստատուի ընդհանուր ժողովոց գործքերուն եւ սուրբ կանոններուն մէջ:

Արդ՝ եթէ աղէկ զխտելու ըլլանք, աս վերջին եւրեք ժողովներուն վճիռները՝ որոնց ճոխութենէն անատենուան Անգղիայի եկեղեցին ստուգիւ ինք զինքը պառանդած կը ճանչնար եւ որոնց հնազանդելէն զինքն օրինապէս ազատած երբեք չկրցաւ ճանչնալ, աւելի բան մը չեն հաստատէր՝ բայց եթէ ինչ որ սուրբ Գրոց եւ նոյն իսկ Աստուծոյ եւ կամ հինգերորդ դարուն կէսին Վաղկեդոնի ժողովքին խօսքերը յայտնեցին, որոնց որ Անգղիայի եկեղեցին դեռ հնազանդութիւն կը խոստովանի:

Եւ ոչ իսկ կը համարձակիմ երեւակայել՝ թէ ինչպէս ուղղութիւն սիրող հոգի մը Տեառն մերոյ խօսքերուն ու գործքերուն կարող է ուրիշ խմսստ մը տալ, քան զոր տուին Ս. Լեւոն Լ. դարուն եւ Պոսիւէ Ժ. Լ. դարուն մէջ:

Ահաւասիկ տեսանք թէ ինչ է սուրբ Գրոց վկայութիւնը, եւ թէ ինչ է եկեղեցւոյ մեկնութիւնը հռոմէական գլխաւորութեան վրայ: Ի՞նչ որ տասնութը դարուց ընթացքին մէջ երկու բան անխախտ մնացին, քրիստոնէական հաւատքն ու առաքելական աթոռը, ասիկայ անկից յառաջ եկաւ, վասն զի ան՝ որ կը խոստովանէր թէ՛ «Վու ես Վրիստոս Որդի Աստուծոյ կենդանոց», եղաւ միանգամայն ժայռ՝ որուն դէմ փուճ տեղ ամէն փոթ որիկները կը փրփրան:

Գլխաւորութեան լեւեման ու պաշտօնը :

“Հայր սուրբ, պահէ զասոնք յանուն քո, որով ինծի տուիր, որպէս զի մէկ ըլլան ինչպէս որ մենք ալ մէկ ենք . . . : Ինչպէս դուն զիս աշխարհք խաւրեցիր, ես ալ զանոնք աշխարհք խորկեցի: Եւ անոնց վրայ ես սուրբ կ'ընեմ իմ անձս, որպէս զի անոնք ալ ճշմարտութեամբ սրբուած ըլլան: Բայց չէ թէ անոնց համար միայն կ'աղաչեմ, այլ նաեւ անոնց խօսքովն ամէն ինծի հաւատացողներուն համար. որպէս զի ամէնքն ալ մէկ ըլլան, ինչպէս դուն, Հայր, յիս, եւ ես՝ ի քեզ, որպէս զի անոնք ալ ի մեզ մէկ ըլլան, որպէս զի աշխարհք ալ հաւտայ որ դուն զիս խաւրեցիր: Եւ ես ան փառքն՝ որ ինծի տուիր, անոնց տուի, որպէս զի մէկ ըլլան, ինչպէս մենք ալ մէկ ենք: Եւ՝ ի նոսա, եւ դուն՝ յիս, որպէս զի կատարեալ ըլլան ի մի: Եւ աշխարհք գիտնայ որ դուն զիս խաւրեցիր. ես զանոնք սիրեցի, ինչպէս դուն ալ զիս սիրեցիր,¹ :

Յիսուսի Վրիստոսի խոստմունքներն ու պարգեւներն անզեղջ են, նոյնպէս եւ Յիսուսի Վրիստոսի աղօթքները միշտ լսելի եղած են: Ըստ աստուածային աղօթքին մէջ մեր առջեւը կը դնէ իր աշխարհք գալուն վախճանը. Սաղարեցի այն գործքը՝ զորն որ դուք ինչի դուք որ գործեմ. եւ աս գործքն էր՝ աշխարհքիս վրայ հաստատել, բայց չէ թէ աշխարհային տարրներով, մէկ միութիւն մը՝ որուն գաղափարն ու նախատիպը նոյն իսկ Լըրորդութեան միութիւնն ըլլայ. Որպէս զի ամենքն ալ մէկ ըլլան, ինչպէս դուք, Հայր, յիս եւ ես ի քեզ, որպէս զի անոնք ալ ի մեզ մէկ ըլլան. միութեամբ՝ որ դուք անոնք է, վասն զի իր արգիւնքն ալ աս սկիտ'որ ըլլար Որ անպարհ գիտնայ ինչ դուք զիս աստուծոցի:

Յիսուս Վրիստոս կ'աղաչէ հոստեղս իր եկեղե-

ցւոյն համար, եւ ասով մեր առջեւը կը դնէ զեկեղեցին իր ունեցած կրկին միութեամբը, որ է՝ միութիւն մարմնոց եւ միութիւն հոգւոյ. միութիւն՝ իբրեւ տեսանելի ընկերութիւն մը, եւ միութիւն՝ իբրեւ հոգեւոր կարգադրութիւն մը: Եսոնք անանկ միութիւններ են՝ որոնք այս մտքով կը զանազանուին. եւ թէպէտ առանձին կրնան մտածուիլ, բայց սեպհական իրական գոյութեամբ իրարու մէջ կը պարունակուին ու բոլորովին անբաժանելի են: «Մի մարմին եւ մի հոգի», ինչպէս նաեւ «Մի է Տէր», որն որ յերկուս բնութիւնս է՝ որոնց մէկը մարդկային մարմին ունի, եւ աստուածային բնութիւնը պարզ հոգի է, եւ «մի հաւատք», ¹ ի մի եւ ի նոյն Վրիստոս՝ Որդի Եստուծոյ կենդանւոյ:

Համեմատենք հիմակ աս երկու միութիւններուն բնութիւնը՝ իր մեծ նախագաղափարին եւ օրինակին, այս ինքն աստուածային Երրորդութեան հետ:

Ե.՝ Ահատենք նախ նկատմամբ միութեան մարմնոց:

Ինչ է ան միութիւնը՝ որով Հայր եւ Որդի մի են: Եսիկայ էութեան եւ սկզբան միութիւնն է: Հայր՝ Եստուած է, Որդին ալ՝ Եստուած է. այսու ամենայնիւ երկու Եստուած չեն, ինչու որ Որդւոյն աստուածութիւնը՝ սկզբնաւորեալ է Հօրմէ. եւ ոչ ալ երեք Եստուած են, թէպէտ եւ Հոգին սուրբ ալ հաւասարապէս Եստուած է, ինչու որ իր աստուածութիւնը կը բխէ նոյն աստուածութեան աղբիւրէն, այսինքն՝ ի Հօրէ եւ յՈրդւոյ:

Ինչ է միութիւն եկեղեցւոյ՝ իբրեւ տեսանելի ընկերութիւն մը, այն Միակ, Սուրբ, Աթոռիկէ եկեղեցւոյն՝ զորն որ մենք ամէնքս ալ այնչափ յաճախ կը խոստովանինք ու կը դաւանինք: Եսիկայ է միութիւն էութեան եւ սկզբան իր կառավարութեան մէջ, մի միայն անբաժանելի եպիսկոպոսութիւն. «Մի է եպիսկոպոսութիւն, որոյ մասն յիւրաքանչիւրոյն ըստ բոլորին գրաւի», ²:

¹ Եփես. Գ. 5:

a singulis in solidum pars tene-

² Episcopatus unus est, cujus tur. Ս. Կիպր. Վասն միութ. եկ.:

Յիսուս Վրիստոս Տէրն մեր իր աղօթքին մէջ ամէն բան իր աստուածային առաքմանէն յառաջ կը բերէ . “Վնչպէս դուն զիս աշխարհք Խաւրեցիք, ես ալ Խաւրեցի զանոնք աշխարհք,” : Այս տեսանելի միութեան աղբիւրը, այս աստուածային ընկերութեան արմատը եւ զանիկայ կարգաւորելու բովանդակ իշխանութեան ակունքը՝ այն աստուածային անձին վրայ էին, որուն Պետրոս բաւաւ . “Վու ես Վրիստոս՝ Որդի Աստուծոյ կենդանւոյ,” : Եւ “Որովհետեւ Աստուծոյ շնորհքն ու կոչումն անզեղ ընէ՞ն¹,” նոյն աղբիւրը, արմատն ու իշխանութիւնը կը հաղորդուէր անոր՝ որ զինքն այսպէս կը խոստովանէր : “Վուն վէմ ես, եւ ես աս վիմին վրայ իմ եկեղեցիս պիտի շինեմ, եւ դժոխոց դռներն անոր պիտի չկարենան յաղթել, եւ քեզի պիտ’որ տամ երկնից արքայութեան բանալիները,” : Հոս Տէրն մեր մինակ մարդ մ’որոշեց իրմէ ետքը՝ իբրեւ զլուս այն տեսանելի միութեան՝ զորն որ երկրիս վրայ հաստատելու համար եկած էր : Եւ երբ որ փրկութեան գործքը կատարուեցաւ, ան ատեն ինք աս մարդուն խոստացած իշխանութիւնը շնորհեց . “Սիմոն, որդի Յովնանու, արածէ իմ գառնունկներս,” : Այսպէս Ս . Օգոստինոս սրբոյն Ախարիանոսի վարդապետութիւնը ժառանգելով՝ կը բացատրէ . “Վնք Վրիստոս կ’ըսէ Պետրոսի՝ որուն միաւոր անձին վրայ իր եկեղեցւոյն կերպարանքը կը ձեւացընէ, Պետրոս, կը սիրեն զիս,”² :

Ի՞նչոր աւետարանին մէջ աս տեսանելի ընկերութիւնը՝ Վրիստոսի արքայութիւն (Թագաւորութիւն) կ’անուանուի, ասոր բանալիները կը տրուին Պետրոսին . կը կոչուի հօտ, եւ Պետրոս է անոր հովիւը . կ’անուանի դերդաստան, եւ Պետրոս է անդրանիկը, որուն բաւեցաւ . Հաստատէ քու եղբարքդ . կ’անուանուի տուն մը, եւ ինքն է բարի եւ հաւատարիմ ծառան՝ որ Աստուծմէ անոր վրայ իշխան սահմանուած է . Սողոմոն կ’անուանէ զեկեղեցին զօրաց բանակ, եւ Պետրոս է

¹ Հռոմ. ԺԱ . 29 :

² Ս . Օգոստ . ՃԽԷ . Գ . 2 :

առաջնորդը. Ս. Պողոս կը կոչէ մարմին¹, եւ ինքն է՝ Քրիստոսէն ետքը՝ անոր գլուխը:

Եւ որովհետեւ աս եկեղեցին՝ Քրիստոսի առաջին դպստենէն մինչեւ երկրորդ գալուստը պիտի մնար իբրեւ թագաւորութիւն, փարախ, գերդաստան, տուն, զօրք, մարմին, որոնց ամէնն ալ տեսանելի միութիւններ են, պէտք չէր որ անոնց ամենուն ալ տեսանելի գլուխ մ'ըլլար: Ո՛հ. ինչպէս կրնար ըլլալ որ մեր Փրկչին՝ աշխարհքէս բաժնուելու ատեն՝ իր գառնուկներն արածելու համար Պետրոսի ձեռքը յանձնած իշխանութիւնը չշարունակուէր իր յաջորդներուն անձին վրայ, որպէս զի զանոնք ի մշտնջենաւորս արածեն, մինչեւ որ Սեծ Հովիւը նորէն երեւայ իր յայտնութեան ատեն:

Այսպէս միայն կրնան իմացուիլ ընդհանուր ժողովներուն հրատարակածները, թէ «Պետրոս Լեւոնի բերնով խօսեցաւ», «Պետրոս Աղաթոնի բերնով խօսեցաւ»,² Այս է հաւատքը՝ զորն որ այնչափ սրբոց երկայն յաջորդութիւնը խոստովանեցաւ, եւ ասոր մէջն ապրեցան ու մեռան: «Աբանեկին Պետրոս՝ որն իր աթոռին վրայ կ'ապրի ու կը կառավարէ, կը շնորհէ ճշմարտութիւն եւ հաւատք անոնց՝ որոնք կը խնդրեն»,³:

Թագաւորութեան մը միութիւնն ուստի՞ է. անկից է՝ որ ամենայն իշխանութիւն իր իշխանէն յառաջ կու դայ: Զօրքի մը միութեան կացուցիչն որն է. ան է՝ որ բովանդակ ճոխութիւնը կամ իշխանութիւնն իր զօրավարին վրայ կը բովանդակի: Ուսկից է տան մը միութիւնը, իր տանտիրոջը կառավարութենէն: Ուստի՞ է մարմնոյն միութիւնը. զխոյն մշտնջենաւոր ազդեցութենէն: Եւ ի՞նչ բան է՝ որ տեսանելի եկեղեցւոյն

1 Ասոր համաձայն կը գրէ նաեւ Ս. Թովհ. Ոսկերեան. Ի՞նչ բտել է, Որ Բռնաւորներն — հեռաւորները Ժողի. Մէկ մարմին ըրաւ, Հռոմ նստողը՝ Հնդկիկներն իր անդամը կը համարի: Ի՞նչ հաւասար է աս հաւաքման: Դէ օտւն, նա սυναγάղη τοὺς ἑγγύς, καὶ τοὺς μακράν; ἐν

σῶμα ἐποίησεν, ὁ ἐν Ρώμης καθήμενος, τοὺς Ἰνδοὺς μέλος εἶναι νομίζει ἑαυτοῦ. Τὴ ταύτης τῆς συναγωγῆς ἵσον;

2 Ժող. Քաղի. եւ Զ. Հռոմէական, յամի 680:

3 Ս. Պետր. Ոսկիաբան առ Եւսիբէս հերետիկոս:

անթիւ անհամար հօտերը երկրիս վրայ մէկ փարախի մէջ կը ժողովէ. ուրիշը չէ՝ բայց եթէ մէկ հովիւ մը միայն, որ ՂԱտուած կը ներկայացընէ: Արկու թագաւոր, երկու վերին զօրավար, երկու տանտէր, երկու գլուխ, երկու հովիւ՝ աս միութեան գաղափարը կ'եղծանէին:

Բայց Յիսուս Վրիստոս Տէրն մեր զմեզ աւելի բարձրագոյն բաներու կը վերացընէ: Ինք կ'աղաչէ որ «Մէկ ըլլան՝ ինչպէս որ մենք ալ մէկ ենք», : Արդ՝ ինչպէս որ երկու կամ աւելի Աստուածութեան աղբիւրներ՝ երկու կամ աւելի աստուածներ կու տային, այնպէս նաեւ իր եկեղեցւոյն մէջ, նկատելով զանիկայ իբրեւ տեսանելի ընկերութիւն մը, երկու կամ աւելի իշխանութիւններ՝ երկու կամ աւելի եկեղեցիներ կը կացուցանէին: Բայց ինք ուզեց որ աս եկեղեցին միշտ մի միայն ըլլայ, եւ մի ալ հաստատեց միութեամբ մշտնջենաւոր կառավարութեան՝ որ միակ աղբերէ կը բղխէ: Վրաւ մի միայն անբաժանելի եպիսկոպոսութիւն, որուն նմանը երկրիս վրայ երբեք պիտի չըլլայ. վասն զի ասոր օրինակը պիտ'որ ըլլայ միայն աստուածային էութիւնը, այսինքն՝ այն երեք անձանց միութիւնը, որ Աստուածութեան մի միայն աղբերէն կը ծագի: Ս. Արարիանոս, որն որ կը ստորագրէ եպիսկոպոսութեան միութիւնը՝ թէ «Վարաքանչիւր ոք մէկ մասը կ'առնէ, առանց բոլորին վրայ հերձում մ'ըլլալու», նոյն տեղը ճշգրտօրէն եւս եկեղեցւոյ միութիւնը՝ մի միայն աղբերէ մը բղխած կը հաստատէ: Ար հարցընէ թէ ինչո՞ւ համար մարդիկ խաբէութեան մեծ վտանգի մէջ կ'իյնան, եւ պատասխան կու տայ թէ՛ վասն զի «Չեն դիմեր ճշմարտութեան՝ «էկեղէր՝ գտնելու եւ ոչ ալ Բիւրիւ կը փնտռեն», : Եւ «Վլխոյն հասնէին ետքը, կ'ըսէ, ձեռնարկութիւններու հարկաւորութիւն չէր ըլլար»: Ար հարցընէ դարձեալ, որն է աս սկիզբը, որն է աս գլուխը: Տէրն մեր ըսաւ Պետրոսի. «Վու ես վէմ», եւ այլն. եւ աս անձին վրայ ինք Վրիստոս շինեց իր եկեղեցին: Ինք կը ցուցընէ աս Պետրոսի անձը՝ իբրեւ շատ ճառագայթներու կենդրոն մը, իբրեւ

խիտ ճիւղերով տարածուած ծառի մը արմատ, եւ իբրեւ երկրիս արգասաւորութիւն տուող անթիւ վտակներու աղբիւր մը: Բայց ասոնց ամենուն մէջն ալ, կ'ըսէ, «Միութիւնը սկզբանը մէջ պահուած է», Յայտնի է ուրեմն թէ ցորչափ որ միութիւնը կը կենայ, սկիզբն ալ պէտք է կեցած ըլլայ, եւ յայտ կը տեսնէ մշտատեւ իշխանութեան մշտաբուխ աղբիւր մը: Եւ կ'ակնարկէ աստուածային Երրորդութիւնը իբրեւ ասոր մէկ նախադադափարը: Տէրն մեր ըսաւ. «Դս ու Հայր մէկ ենք», եւ դարձեալ գրուած է Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ Համար, թէ «Երեքն ալ մէկ են»: Եւ արդեօք կայ մէկը՝ որ կարող ըլլայ կարծել թէ աս անբաժանելի Եստուածութենէն յառաջ եկած եւ անոր հետ երկնային խորհուրդներով կապուած միութիւնը կարող ըլլայ եկեղեցւոյ մէջ պատուուիլ եւ բաժնուիլ՝ օտար կամքերու հակառակելովը:

Սիւմնաքոս Վահանայապետը (500ին) կ'ըսէ. «Երրորդութեան օրինակաւ՝ որուն իշխանութիւնը մէկ ու անբաժանելի է, մի միայն եպիսկոպոսութիւն՝ այլեւայլ առաջնորդներու վրայ կը գտնուի», իսկ Հայրն Եստուած Եստուածութեան մէջ աս իշխանութեան աղբիւրն է, եւ եպիսկոպոսութեան մէջ աս միութեան աղբիւրն է Պետրոսի աթոռը: Ախարիանոս եւ Սիւմնաքոս մի եւ նոյն եղանակաւ կը մեկնեն Տեառն մերոյ Յիսուսի Վերիստոսի աս աղօթքը: Տարածուի եկեղեցին՝ որչափ որ կ'ուզէ իր եպիսկոպոսութեան բազմութեամբը, այսու ամենայնիւ ինք մէկ կը մնայ, եւ անոնք ամէնքն ալ կ'ըլլան մի միայն «միութեամբ սկզբան», Եկեղեցին մէկ էր, չէ թէ միայն այն Պետրոսին անձին վրայ՝ «որմէ նոյն իսկ եպիսկոպոսութիւնն ու աս անուան ճոխութիւնը բխեց»,¹ այլ նաեւ մինչեւ ցայսօր մէկ է ի Պետրոս եւ Հիմակ իննեւտասներորդ դարուս մէջ այնպէս է՝ ինչպէս էր ըստ ամենայն մասին երբ որ Ս. Լեոն կ'ըսէր. «Եթէ բան մը նաեւ Հիմակուան ատենն ալ մեզմէ ուղղու-

1 Ս. Իննովկ. առ Ժող. Կարբեդոն:

Թեամբ գործուած կամ հրամայուած է, պէտք է անոր
գործողութեանց եւ կառավարութեան համարել, որուն
ըսուեցաւ “Աւ դուն երբեմն դառնաս ու հաստատես
քու եղբարքդ”, եւ որուն Տէրն մեր՝ երեք անգամ սիրոյ
դաւանութիւնն առնելէն ետքը՝ երեք անգամ խորհրդա-
դաւոր դիտմամբ ըսաւ. “Արածէ իմ դառնուկներս, : Ա-
մենեւին տարակոյս չի վերցընէր, որ նոյն զթած հովիւը
մինչեւ հիմայ կը գործէ եւ կը կատարէ իր Տիրոջը յանձնա-
արարութիւնը, :

Իրաւցրնէ ալ՝ մենք կենդանի մարմնոց մէջ կեն-
դանի հոգիներ ունինք. ուրեմն չէ թէ մեռած՝ այլ կեն-
դանի եկեղեցւոյ կը կարօտինք : Արոնք որ կը կարծեն թէ
Վրիստոսի խորհրդական մարմինը՝ կրնայ ապականիլ,
կրնան նաեւ պաշտպանել թէ երբեմն կենդանի էր՝ իսկ
հիմայ մեռած է, կամ թէ անգամ մը մէկ էր՝ իսկ հի-
մայ երեք պատիկ է : Աս երեք դաղափարներն աղէկ կրնան
սահմանուիլ (առանց խիստ բառ մը գործածելու) եւ
թէ պարզ եղջերուաքաղ ըսելու ըլլանք, եւ ստուգիւ
որոնք որ աս դաղափարները կ'ընդունին, իրօք չեն հա-
ւատար ոչ մարմնոյ եւ ոչ հոգւոյ միութեան, որովհե-
տեւ յայտնի բան է որ մարմնոյ միութիւնը կ'ոչնչանայ՝
երբոր հոգւոյ միութիւնն իրեն կենդանութիւն տալէն
կը դադրի :

Ինչ քաջալերութիւն կրնայ արդեօք տալ տարա-
կուսի մէջ ինկած հոգւոյ մը՝ ըսելը թէ երբեմն Աս-
տուծմէ ուսուցիչ մը խրկուեցաւ, բայց հիմայ դադրած
է աս աստուածային յանձնարարութենէն. կամ ինչ
խրախոյս՝ ալեկոծեալ նաւորդի մը՝ ըսելը թէ անգամ
մը կար նաւ մը՝ որ ծովուն ալեաց դէմ աներկիւղ
կ'արշաւէր, բայց հիմակ ալ կարելի բան չէ նոյն նաւը
ստանալ. կամ ինչ միսիթարութիւն արդեօք կրնայ ը-
լլալ հոգւոյ մը՝ որ անհամբերութեամբ կը հառաչէ ու
կը հիւծի ճշմարտութիւնը ճանչնալու, պատասխան
տալ թէ ատեն մը կը գտնուէր եկեղեցի “Վիւն եւ
հաստատութիւն ճշմարտութեան”, եւ թէ աս ասանկ

ալ մնաց՝ ցորչափ որ անբաժանելի կեցած էր, այսինքն՝ շատ դարեր. բայց հիմայ բաժնուած է, ուստի եւ ոչ ալ ճշմարտութեան սիւնն ու հաստատութիւնն է. ասոր համար կեցէք ուր որ էք, հաւատացէք որչափ որ անհկայ կը հաւատար, եւ կը փրկուիք: Աս է անգղիականութիւնը¹:

Սիթէ ասոր համար Տէրն մեր կ'աղօթէր որ «Ամէնքն ալ մէկ ըլլան, ինչպէս դուն յիս ես, Հայր, եւ ես՝ ի քեզ. որպէս զի անոնք ալ մէկ ըլլան ի մեզ, եւ աշխարհքս ալ հաւատայ որ դուն զիս խրկեցիր»: Աւկամ՝ դեռ կը նստի՞ սրգեօք սուրբն Պետրոս իր աթոռը. դեռ ինքն է կենդանի եպիսկոպոսութեան մը կենդանի աղբիւրը. դեռ կը խոստովանի՞ ընդհանուր եկեղեցւոյ ձայնովը թէ «Վառ ես Քրիստոս՝ Որդի Աստուծոյ կենդանւոյ», ցայսօր նոյն պատասխանը չե՞տրուիր արգեօք իրեն «Վառ ես վէմ, եւ ես աս վիմին վրայ իմ եկեղեցիս պիտ'որ շինեմ, եւ դժոխոց դռները չկրնան պիտի զանիկա յաղթահարել»: Աս է ուղղափառութիւնը:

«Պետրոս, կ'ըսէ Ս. Օգոստինոս², եկեղեցւոյ ընդհանրութիւնն ու միութիւնը կը ներկայացընէ»: Աւաս եպիսկոպոսութիւնը՝ որուն կենդանի աղբերակունքը Պետրոսի յաջորդին անձն է եւ որուն կենդրոնն անոր աթոռին վրայ է, ուսկից որ աս պատճառաւ ալ կը բղխէ ու նորէն հոն կը դառնայ, կրնայ պարունակել եւ իրօք ալ կը պարունակէ բոլոր աշխարհքս, կը տարածի ամէն ազգաց վրայ՝ առանց ազգի ու լեզուի զանազանութեան, որովհետեւ Սրբոց տունն օտարական չեղիտեր եւ կը միացոյցանէ ամէն լեզուները, մինչեւ ցայսօր Պենտեկոստէին շնորհքները պահելով, եւ աս է անհակառակելի ընդհանրութիւն. այսու ամենայնիւ ժողովուած, կարգաւորուած, կենդանացած եւ միաւորուած է մէկէ

¹ Աս է ամէն ազանդաւորաց հիմնադրութիւնն, եւ որուն մերձաւորական սկիզբն ալ. որն որ ուր հետեւութիւնն է Անթիոքի: ² Խօսք ՄՂԵ:

մը՝ որն որ մի եւ նոյն ատեն հովիւ է մասնաւոր հօտի՝ իբրեւ եպիսկոպոսներու եպիսկոպոս, եւ հովիւ ընդհանուր հօտին՝ իբրեւ հովիւ ամէն հաւատացեալներու, եւ աս է ճշմարիտ միութիւն։ Այս կերպով բոլոր եպիսկոպոսութիւնը Պետրոսի ժայռին վրայ հաստատուած է, որով կ'ըլլայ մէկ եւ անխորատակելի։ Եթէ ասոր մէկ մասը նոյն ժայռէն բաժնես, ալ չ'ըլլար «Մէկ եպիսկոպոսութիւն», որուն մէկ մասն իւրաքանչիւրին տրուած է՝ առանց բոլորին բաժանման,։ Այնպիսի բաժանումը բոլորը կ'եղծանէ։ Թէ որ միութիւնը վերցուի՝ եպիսկոպոսական իշխանութեան զօրութիւնը, խրախոյսը, ազդեցութիւնը կը վերցուի, տեղ մը չ'իկնար կենալ, եւ ոչ ալ շուքը կը մնայ։ Իր հեռքը կը ջնջուի, աշխարհային իշխանութիւնը իր պարանոցը ոսքի տակ կ'առնեն։ Եւ ան ատեն մեծ բան է, եթէ եպիսկոպոսութիւնը, երբ որ աշխարհքս զինքն ամբաստանելու ըլլայ, չաղաղակէ թէ «Ոչ Գիւրեմ զայն», ¹ փոխանակ արձագանգ տալու այն մի միայն ձայնին՝ որ դեռ նոյն ժայռէն կը հնչէ. «Պու ես Քրիստոս» Որդի Աստուծոյ կենդանոյ», ²։ Առ այս «Մի մարդին է՝ Պի Կաթի, Պի Տէր է՝ Պի Կառապ», ³, ինչ կը յաւելցուի. «Մի Պրոփետրին»,։ Անոնց՝ որոնք Պետրոսի ժայռին վրայ չեն հիմնուած, աս մկրտութեան միութիւնը ի թողութիւն մեղաց՝ ստուգիւ դժուարին եւ խորհրդական վարդապետութիւն մը պիտի երեւայ, զորն որ պաշտօնասէր միտքերը զանազան եղանակաւ կ'ուզեն խմանալ, բայց այնպէս՝ որ մէկու մ'ալ պարտաւորիչ չ'ըլլայ։ Ասկից կ'երեւայ որ Աստուծոյ ճշմարտութիւնը պարզ վիճարանական վճռոյ մը դարձընելը՝ իրօք զԱստուած ուրանալ է, մասնաւոր երբ որ իր աշակերանները համարուած էք։

Ասոր հակառակ՝ այս մէկ եւ ճշմարիտ եպիսկոպոսութիւնը հաղորդեցէք որչափներու որ կ'ուզէք, ինք միշտ իշխանութեան միութիւնը, վարդապետութեան

1 Մատթ. Ի. 2, 72։

2 Մատթ. Ժ. 2, 16։

3 Կփես. Գ. 4, 5։

միաբանութիւնը կը պահէ, իր կառավարութիւնը խաղաղ է, քաջալերութիւնն՝ արիական: Այսին զի իր սկզբնական միութիւնը մէկ է, եւ «Բոլոր աշխարհքիս վրայ տարածուած կաթողիկէ եկեղեցին միշտ Քրիստոսի հարսանեաց առաջատար պիտի որ ըլլայ»,¹:

Ուրեմն գլխաւորութեան՝ զէպ առ եկեղեցին, իբրեւ առ տեսանելի ընկերութիւն, ունեցած վախճանն ու պաշտօնն է միութեան պահպանութիւնը, որն որ հիմակ այնպէս անարատ կեցած է՝ ինչպէս որ ամէն ժամանակ եւ ամէն տեղ, եւ նոյն եղանակաւ՝ ինչպէս էր Արուստաղէմի մեծ Ժողովրդանոցին կամ Հրէից հին եւ կեղեցւոյն մէջ, ինչու որ իր հիմնադրութեան ազբիւրբ մի միայն է:

Ի. Բայց աս միութիւնն ուրիշ ազնուական միութեան մ'ալ տակ ինկած է: Տեսուն մերոյ աստուածային մարմինն իր բանական հոգիէն զատ՝ Աստուածութեան յաւիտենական Հոգւոյն բնակարան եղած է. իր խորհրդական մարմինն ալ ունի նաեւ իր հոգին, զհոգին ճշմարտութեան եւ ամենայն ճշմարտութեան առաջնորդը:

Աս արտաքին կազմածքն ունի աւագութիւն մը աստուածային ուսման, եւ մէկ մշտնջենաւոր աւանդ մը իր ձեռքը յանձնուած: Ասոր համար ալ կ'ըսէ Տէրն մեր. «Այն փառքը՝ զորն որ ինծի տուիր, տուի անոնց, որպէս զի մէկ ըլլան՝ ինչպէս մենք ալ մէկ ենք: Աս անոնց մէջ եւ դուն յիս, որպէս զի անոնք ալ ըլլան կատարեալ ի մի, եւ որպէս զի ճանչնայ աշխարհք՝ որ դուն զիս խրկեցիր»,²: Ինչ եղանակաւ Հայրն ու Որդին մէկ են. — Հոգւով սրբով՝ որ իրենց սէրն է: Ինչպէս մէկ է եկեղեցին. — Հոգւով սրբով՝ որ իր մէջը կը բնակի: Ինչպէս կը յայտնուի աս Հոգւոյն ձայնը. — Նոյն իսկ տեսանելի միութեան միջոցովը, նոյն իսկ վիմին միջոցովը՝ ուստի որ արձագանդ մը կը հնչէ. «Առ-

1 Հրամանագիր Քահանայապ. յառի Տեսուն 117. Մանսի Ը.
Գեղասիրտի եւ 70 եպիսկոպոսաց, 2 Յովհ. Ժ. 22, 23.

եւ Վրիստոս՝ Որդի Աստուծոյ կենդանւոյ,։ Անոր ձեռքովը, որն որ իր եղբարքը միշտ պիտի հաստատէ։ Անոր ձեռքովը՝ որուն ամենէն աւելի սիրելու հրաման տրուած է, բովանդակ հօսին հոգն ինքն ունենալուն համար։ Պետրոս իր եղբարքը կը գումարէ․ Պետրոս անոնց խորհուրդը կը հարցունէ․ Պետրոս անոնց քուէները կը ժողովէ․ Պետրոս անոնց ձայնը կը վաւերացընէ։ Այսպիսի դործքերով անոնց ընդհանրութիւնը կը ներկայացընէ։ Իբրեւ գերագոյն հովիւ, իբրեւ զրան պահապան, իբրեւ բանալիներու պաշտօնեայ, ինք ունենալով արձակելու եւ կապելու իշխանութիւնը նաեւ իր եղբարքը վրայ՝ թէ միացեալ եղեր են եւ թէ իրենց այլեւայլ արօտներուն մէջ ցրուած, ինք ճոխութեամբ կը խօսի, եւ ասով իրենց միութիւնը կը ներկայացընէ։ Ընդհանուր ժողովքի մէջ նստելով՝ աշխարհքիս կը յայտնէ թէ եկեղեցին ընդհանուր է։ Իր երկնաբերձ դիտանոցէն նոյնպէս կը հրատարակէ թէ ինք մի է¹։

Թող խօսի Պետրոս, եւ դուք կ'ունենաք հաւատոյ միութիւն, եւ միազգի ու միօրինակ կարգ ուսման եւ խորհուրդներու կարգ մը՝ հոգեւոր կենաց մէկ ծայրէն մէկալ ծայրը, խանձարուրէն մինչեւ գերեզման։ Ինք կ'ուսուցանէ թէ մանկունք չեն կրնար ուրիշ կերպ մանկել Աստուծոյ արքայութիւնը՝ բայց եթէ վերստին ծննդեան աւազանովը․ աս վարդապետութիւնն իր աշակերտներուն խիստ չ'երեւար։ Ինք կը սորվեցընէ միանգամայն թէ աստուածային շնորհքն անգամ մ'որ կորսուի մեղօք՝ մկրտութենէ ետքը, չ'իկրնար ուրիշ կերպ ստացուիլ՝ բայց եթէ ապաշխարութեամբ, եւ թէ միանգամայն նորէն Աստուծոյ արքայութիւնը մտնելու համար՝ ուստի որ դժբախտութեամբ հեռացան, հարկաւոր է իրենց՝ արտասուած երկրորդ մկրտութիւնը, ան մի միայն տախտակը՝ որն որ ալեկոծութենէ ետքը իրենց մնացած է։ Բայց ուր որ Պետրոսի ձայնին ահանջ չ'ըրուիր, մկրտութեան վարդապետութիւնը կամ կը

1 Տը-Մէթը, վան Գահանայապետի։

տորվեցուի առանց ապաշխարութեան, որով շուտով քար զայթակղութեան կ'ըլայ, եւ կամ ամենեւին չուսուցուիր, եւ այսպէս բովանդակ խորհրդոց կարգաւորութիւնը կը խանգարի: Ինք կը տորվեցընէ նաեւ թէ Տէրն մեր հաստատեց ճշմարիտ վարդապետական աւագութիւն մը մեզաց թողութեան համար, եւ թէ դրաւ մարդիկ տալով անոնց ճշմարիտ իշխանութիւն իր մարմինը քահանայապետութիւն, որ մարդուս համար անպատու մ բարիքներու ակունք է, անհատնում սրբութեան աղբիւր եւ գերբնական սիրոյ դործիք: Ասկից կը հետեւի որ ինքն ալ իր վարդապետութիւնը լսողներէն կը պահանջէ որ իրենց ամենէն հաճոյական իղձերն իրեն ընծայեն, եւ երկրիս վրայ հրեշտակային կեանք մ'անցընեն: Այս ամենայն չխորվեցընէ երկդիմի եւ երկբայական կերպով, (ինչպէս կ'ընէ անիկայ՝ որ իր առաքելութենէն կ'ամրջնայ, եւ ասոր համար աւելի կ'ողէ ըսածը կերպով մ'ընդունել ընել՝ քան թէ պաշտպանել.) ինք բացայայտ կը խօսի իր առաջադրութիւններուն մէջ, եւ զօրաւոր ու հաստատուն են իր հետեւութիւնները: Յիսուսի Քրիստոսի աստուածութենէն կը հետեւցընէ անոր Մօրը սեպհական պաշտօնն ու աւագութիւնը սիրոյ թագաւորութեան մէջ: Անոր ամենասուրբ Հաղորդութեան մէջ իրական ներկայութենէն յառաջ կը բերէ թէ սուրբերն անոր հետ կ'ապրին ու կը թագաւորեն, մեր աղօթքները կը լսեն ու հրաշքներ կը գործեն: Աշխարհքս կը լսէ. կը ժպտի, վրան ստութիւններ կը կցկցէ եւ կը թերահաւատի, կը զայթակղի, կը թշնամանէ եւ կը հալածէ: Բայց ընտրեալք կը դառնան եւ կը փրկուին:

Վայցէք մէյ մը անոնց քով՝ որոնք ատեն մը ի Պետրոս իրենց վարդապետն եւ ուսուցիչը կը ճանչնային, բայց ետքը սրտը հերձուածով մը իրմէ բաժնուելով՝ թողուցին զինքն իր ժառանգութեան ստացուածքին մէջ: Ստոյգ է կը գտնէք հոն աս սերտ ու ներդաշնակաւոր կարգաւորութիւնը արիութեամբ մը պաշտպանուած,

բայց անբեղմնաւորութեամբ կամ անարդասաւորութեամբ մ'ալ զարնուած. այնպէս որ կրնայ ըսուիլ՝ Անկեղեցի մը Ժապանալու վեճակի մէջ, ինչպէս իրաւամբ կը սահմանէր մէկը:

Գացէք անոնց՝ որոնք մերժեցին զՊետրոս զրպարտելով իրր թէ Աստուածային ճշմարտութիւնն աղաւաղած ըլլայ, եւ թէ Նեոին պէս նստի նոյն Վրիստոսի աթոռին վրայ: Ար տեսնէք որ աս աստուածային կարգաւորութիւնն իրենց մէջ զանազան կերպով զեղչած, յապաւած է. մէկն՝ աս մասը, մէկայն՝ ան մասը կ'առնէ. ամէնքն ալ ունեցածնին կը բարձրացընեն, չունեցածնին կ'արհամարհեն. բայց ստոյգն ան է՝ որ բովանդակը չեն ծանչնար: Չկայ ալ անոնց մէջ միաբանութիւն, չկայ եւ ոչ հաւատոյ միութեան ստուեր: Այլախարձները¹ անթիւ կողմնակցութիւններու կը բաժնուին, որոնցմէ ամէն մէկն ալ ժամանակին յառաջանալովն աւելի մանր կը բաժնուի: Աւ թէպէտ ի սկզբան կը ծանչնային հեղինակութիւն մը, բայց ետքէն նոյնը իւրաքանչիւրքն իրենց վրայ առին, եւ վերջապէս ուրացան ամենայն հեղինակութիւն: Ասկից է որ իբրեւ իրենցմէ անբաժանելի իրաւունք մը կը քարոզեն Ս. Գիորքը մեկնելու ազատութիւնը՝ իւրաքանչիւր իր խելաց համաձայն, եւ անկից մակաբերելու ինչ որ աղէկ կ'երեւայ իրենց առանձնական դատման: Ասոր հետեւութիւններն աս մեր ազատութեան ու ներողամտութեան դարուն մէջ այնպէս կը հնչեն՝ իբրեւ թէ ամէն մարդուն ճշմարիտ իրաւունք իր սեպհական կարծեաց վրայ սեւեռած կենալու, բայց ոչ ոք իրաւունք ունի զանկիւ կայ իր ընկերին առաջարկելու: Այսպէս ահաւասիկ ամենեւին ճշմարտութեան մը եւ ոչ հետքը կը մնայ:

Այսու ամենայնիւ թէ որ դեռ զանուելու ըլլար այն Այլախարձներուն մէկ մասը, որոնց մէջ ի սկզբան աւելի մարդկային քաղաքականութիւն մը կար քան թէ հաւատոյ անկեղծութիւն մը՝ թէպէտ մոլորական հա-

¹ Dissidentes.

ւատոյ, թէ որ Վրիստոսի խորհրդական թագաւորութեան մէկ գաւառը գտնուէր՝ որուն վրայ Աեսար մը աչք ձգած ըլլար, եւ ըսէր իր սրտին մէջ՝ “Տուէք ինծի Վրիստոսի արքունական գաւաղանք եւ ես կ'ըլլամ ամենակարող”, • կարծէք թէ ան աշխարհային օրէնքը, ան Աեսարու քաղաքականութիւնը կարող էր արգելել դառն կործանումը, պահել հաւատոյ յաջորդական ժառանգութիւնը, եւ քարոզել իր պարզութեան ու մաքրութեան մէջ։ Բայց ո՛հ, աչքերնուդ առջեւն ինչ կ'ելլէ հիմայ • երկդիմի կերպեր, որոնք մասնաւորապէս անանկ շնուած են՝ որ իրենց անորոշ ու տարտամ իմաստներուն համար կարող ըլլան անոնց համաձայնիլ ամէնքը՝ որոնք նոյն խորանին կը ծառայեն • կը գտնէք կարգաւորութիւն մը անանկ գէշ շնուած՝ որ խորհրդոց հաւատացողները կը տանջուին ու կը տագնապին ասոնց կէսը միայն պահելու ստիպուած ըլլալուն համար, իսկ չհաւատացողները կը պարտաւորին իրենց խղճմտանքն անանկ յամարցընելու՝ որ գոնէ խորհրդոց մէկ կէսն ընդունին։ Աւաս ամէն իրենց հաւատոյ սկըզբանց մէջ երկու իրարու հակառակ կողմերը, աս Աւտերական-Ալավրնական հերետիկոսութեանց՝ կաթողիկէ ճշմարտութիւնները խեղդիչ խրճուկները կանգուն կեցած են թէ քաղաքական օրէնքներով եւ թէ տէրութեան շահասիրութեամբ, որ ամենեւին խղճմտանք չունի • եւ հաւատոյ ամէն վարդապետութեան վրայ ցուրտ անտարբերութեամբ մը կը նայի, բաղձալով միշտ որ ձեռքը զէնք մ'ունենայ հոգւոց վրայ տիրելու։

Ար գտնէք, համառօտ ըսելով, կարգաւորութիւն մը՝ աշխարհային վայելմանց վրայ դրուած, եւ մինակ արտաքին շքեղութիւն մը՝ փոխանակ ճշմարիտ հաւատոյ, սուրբ ու երկնային բաղձանքներուն, մահացեալ կենաց, միակ հարսին Վրիստոսի։ Աւ երբեք կրնան այսպիսի կարգաւորութեանց պատշաճիլ Փրկչին խօսքերը թէ “Մէկ ըլլան, ինչպէս մենք ալ մէկ ենք։ Աս՝ անոնց մէջ, եւ դուն՝ յիս, որպէս զի միութեան մէջ

կատարեալ ըլլան եւ աշխարհք զիտնայ որ դուն զիս խրկեցիր, :

Այնպէս կողմանէ ինչ է այն դաւանութիւնը՝ զորն որ ի սկզբանէ այնպէս զրկած է եկեղեցին, որ դարէ դար անդադար կը քաջալերէ իր անդամները՝ աշխարհքիս գէմ՝ զննելու, անոր սպառնալիքներն արհամարհելու, մարդու մը կեանքն աղէկ ծախուած համարելու՝ թէ որ հաւատոյ վարդապետութեան մէկ մասը պաշտօն պանելու համար սպառած ըլլայ, եւ փառաւոր մահ ու մարտիրոսութիւն սեպելու՝ երբ որ աստուածային վարդապետութեան որ եւ իցէ մասն արեամբ կնքուի : Ուրիշ բան չէ, բայց եթէ աս՝ որ մի միայն հաւատք կայ եկեղեցւոյ աւանդուած, եւ իրեն յանձնուած՝ որ անսրտապահ, քարոզէ, ըստ պատշաճի մերձեցնէ, անոր բողբոջները կատարեալ եւ հասուն պտղոյ հասցնէ, սուրբ Գրոց արդասաւոր վճիռներն ու համառօտ յայտարարութիւնները քաղէ, ներդաշնակէ, միաբանէ, բաշխէ ու բաժնէ, այնպէս որ այր եւ կին եւ տղայ՝ ամէնքն ալ հաւասարապէս կարող ըլլան անկից իրենց արօտը զաննել, սուրբերն աս անդեամբ աճին եւ աս պատուինքն ուն զօրութեամբն ազգեր առողջ եւ կենդանի մնան : Եւ աս դաւանութեան հողին ան է՝ որ ինչպէս այն առջի ատենները Տէրն մեր իր առաջակայութեամբը կ'օգնէր Պետրոսի, առաքեալներուն եւ իրենց պաշտօն մանց, այսպէս նաեւ աս ներկայութիւնը միշտ պիտի շարունակէ, եւ թէ իր խոստացած Մխիթարիչը՝ չէ թէ մինակ մէկ սերնդեան եւ կամ մէկ կամ երկու կամ չորս դարերու պիտ'որ տրուէր եւ վերջէն ետ առնուէր : Արդ՝ թէ որ Արիստոս չէր կրնար թողուլ լքանել ան մարմինը (եկեղեցին)՝ ուր կը բնակէր երբ որ դեռ Պետրոս անձամբ անոր կ'առաջնորդէր, նոյնպէս չէր կրնար թողուլ լքանել Եւ դարուն մէջ, երբ որ Պետրոսի յաջորդներէն մէկն անոր տեղը նախագահութիւնն առած էր, եւ ոչ ալ թո՛ւ կամ ԺԻ՛ւ կամ ԺԱ՛ւ նոյնպէս եւ ոչ ԺԻԺ՛ւ եւ կամ որ եւ իցէ՝ զալի գտրերուն

մէջ կրնայ թողուլ լքանել : Վասն զի աս խոսքս լի-
նէլ են խաղաղութիւն քաղաքի ղերհաւ լիւն է այն զապա-
րաւը որոն զայս հիշատակ է Եստեմ, եկեղեցին, կամ
Վարխատոսի խորհրդական մարմինը՝ փիլիսոփայութեան
վարժարանի եւ դիտութեան ձիւղն մը դարձնել ըսել է :

Եւ եթէ այսպէս ըլլալու ըլլար, Ստորին Պետու-
թիւնը (Երեւելեան կամ Բիւզանդեան կայսրութիւնը)
զանիկայ ապականած պիտ'որ ըլլար, բարբարոսութիւնը՝
բոցով եւ հրով ցրուած, 'Նորոգութիւնը' ջնջած ու
բարձած եւ Վոլգեա արդէն աշխարհքիս վրայէն վեր-
ջացած բանի մը պէս՝ վրան ծիծաղած պիտ'որ ըլլար :

Զկայ ժողովք մը՝ որ մեզմէ առաջ գումարուած
ըլլայ, ոչ Ս. Հայր մը՝ որ բան մը գրած ըլլայ, ոչ ալ
մարտիրոս մը՝ որ տանջանք կրած ըլլայ եւ հաւատա-
ցած չըլլայ Հոգւոյն սրբոյ մշտնջենաւոր լուսաւորիչ
շնորհայր, որ մինչեւ ի վախճան ժամանակաց Եստե-
մի եկեղեցւոյն մէջ պիտ'որ մնայ : Ա'րսեմ՝ մանաւանդ՝
որ եթէ Հոգին սուրբ եկեղեցւոյն ընթերակայ եղած
չըլլար՝ ոչ ժողովքներ, ոչ Ս. Հայրք, եւ աւելի եւս՝
ոչ մարտիրոսներ կրնային գտնուիլ . վասն զի մարդիկ
պարզ կարծեաց համար իրենք զիրենք ասանջանաց տակ
չեն ձգեր . հապա միայն հաստատուն հասարակ մը հա-
մար : Եւ հիմայ որ ժամանակին յառաջանալովը եկե-
ղեցին՝ Հռոմէական կայսրութեան սահմաններն անցած
է, ու ետեւէ ետեւ ազգերն իր թագաւորութեան միա-
ցուցած, Եպանտեան ու Հնդկաց Ալիկիանոսը կտրած
անցած է, որպիսի իշխանութիւն էր ասիկայ իր վրան,
որով կարող եղաւ այն ընդարձակ վարդապետութեան
կարգն իրարու հետ կապելու, որ այնչափ բաժանումնե-
րուն մէջ գեղեցիկ համաձայնութեամբ մը կերպաւո-
րուած է : Որպիսի իշխանութիւն՝ մարքելու իր դաշար
նորէն նորէն բուսած հերետիկոսութիւններէն, որոնք
տասուածային տեսչութեամբ պէտք էին յառնել զին-
քը փորձելու, ցորենը մաղելու եւ յարդը բաժնելու
համար : Այն իշխանութիւնը, որ կը պահանջէր եւ

Հաստատուն կը բռնէր իր արտաքին կազմութիւն միութիւնն ու ընդհանրութիւնը, ի ներքուստ ալ գործիք եղած է Հոգւոյն սրբոյ, որն որ իր հաւատքը կը սահմանէ ու կը հրամայէ:

Եւ ոչ ալ ամէն մէկ տէրութիւններուն քաղաքական բաժանումն իր եպիսկոպոսութիւնն ալ նոյնչափ բաժիններու բաժնեց: Այսին զի թէպէտ եպիսկոպոսութիւնը պատշաճապէս փոքր փոքր կառավարութիւններու բաժնուած է, որոնց ամէն մէկն իր հօտին ցանկապատէն դուրս չիտարածուիր, այսու ամենայնիւ ուրովհետեւ իր միութեան ու լրութեան մշտնջենաւոր ազդիւրը՝ Պետրոսի աթոռն է, ով որ եպիսկոպոսութեան մէկ մասը կ'ունենար՝ ուրիշ կերպ չէր ունենար զանիկա՝ բայց եթէ առանց ամբողջէն բաժնուելու: Իր հաւատքն ալ մնաց համազգի եւ կատարեալ, իբրեւ Պետրոսի հաւատքը՝ որ չէր կրնար պակասել, ինչու որ մինակ մէկ հովիւ մը ամբողջ հօտը նոյն սրտին մէջ կ'արածէր, որովհետեւ ինչպէս Պետրոս Լեւոնի եւ Լաւթոնի բերնովը խօսած էր, այսպէս նաեւ նոյն Պետրոս Իննովկենտիոսի եւ Պիոսի բերնովը խօսած էր, եւ աս ետքինս նաեւ հիմայ ութհարիւր գաւառներէն իր եղբարցը մի միայն իր աթոռին ուղղուած ձայները ժողովելով՝ իմաստութեամբ զանոնք կը կշռէ, կը ներդաշնակէ եւ այսպէս անոնց մէկ ընդհանուր զօրութիւն մը կու տայ: Աւտի ով որ ընդհանրական հովուին մարմնէն կը բաժնուի, հերձուածոյ յանցանք կը գործէ. ով որ ընդհանրական հովուին ձայնը կ'անարգէ, հերետիկոսութեան յանցաւոր կ'ըլլայ: II. Կեղեստինոս դատաւարտեց զԵկեստոր, II. Լեւոն՝ զԼաւթիքէս, որոնց հերետիկոսութիւնները եկեղեցիէն ալ մերժուեցան, թէպէտ մէջերնին եկեղեցւոյ խորհրդոյ ամբողջ կալգաւորութիւնը եւ անհատականիքի եպիսկոպոսական յաջորդութիւն մը կը պահուէր, մէկ քանի ազգեր ալ իրենց կողմն անցած էին եւ քանի մը դարեր տեւեցին: Եղէկ զիտեմ որ ասոնց հերետիկոսութիւնները, աշ-

խարհքի տկար աչքովը նայելով, կրնան բնազանցական խակ խնատախուժութիւններ երեւալ: Մանաւանդ թէ իւրեւ հաստատուն կը համարիմ որ Անդղիայի ամենէն պայծառատես եւ կորովամիտ իրաւագէտներէն վեց հոգի եւ ոչ վայրկեան մը կը դանդաղէին վճիռ տալու թէ ան հերետիկոսութիւնները պարզ խնդիրներ են, որոնք կրնան անմեղութեամբ պաշտպանուիլ եւ թէ մարդկանց խղճմունքը՝ երբ որ այսպիսի ոչինչ բաներով կը նեղուին, իրենք իրենցմէ կ'ուզեն պրտուին վրայ ոստ կամ ծնկակապ փնտռել: Թող իրենք այնպէս համարին. բայց երբ քահանայապետները նոյն հերետիկոսութիւնները դատապարտեցին, Աստուած ալ նոյները դատապարտեց, անոնց հետքն ալ անցաւ դնաց, հիմայ եւ ոչ մէկ քաղաքական իշխանութիւն մը կը դանուի՝ որ անոնց վրայ յենուլ մ'ուղենայ: Ասոր հակառակ՝ Աստուծոյ եկեղեցին իր ճամբան կ'երթայ, եւ Պետրոսի ձայնը դեռ կենդանի է իր մէջը: Ինք մինչեւ ցայսօր մի եւ նոյն է իր արտաքին կազմուածքին եւ աւելի եւս ներքին դաւանանքին մէջ:

Ինք մինչեւ ցայսօր իրաւունք ունի հնազանդութիւն ու վստահութիւն պահանջելու, վասն զի Պետրոսի աթոռը հոն է, եւ այն ներկայութիւնը՝ որ չիկրնար պակսիլ, այն իշխանութիւնը՝ որ ճշմարտութիւնները կը քարոզէ եւ սուրբեր կը կերպաւորէ, անոր ձայնն իրեն դործիք բրած է եւ ան ժայռին վրայ կը հանգչի:

Ի ՀԱՏՈՒԱԾ Գ.

Թէ ինչ է եւ յորո՞ւմ ինչ կոչանայ եկեղեցւոյ միութիւնը :

Վեղեցիկ նմանութեամբ եւ առողջ վարդապետութեամբ առջեւնիս դրած է մատենագիրը եկեղեցւոյ միութիւնը, որուն ակունքը, սկիզբը կամ կենդրոնը՝ քահանայապետական զխաւորութիւնն է : Բայց որովհետեւ ասիկայ խիստ կարեւոր նիւթ մը եւ նոյն խի՛ստ Վրիստոսի եկեղեցւոյն հոգին ու կենդանութիւնն է, հարկաւոր կը համարինք իր բաժնետուն վրայ քանի մը խօսք ալ աւելցնենք :

Արկին է եկեղեցւոյ միութիւնը. նախ՝ միութիւն հաւատոյ, որով Վրիստոսի ամէն հաւատացեալները մի եւ նոյն հաւատոյ խոստովանութեամբ իրարու հետ միարան ու միաձայն կը զանուին. երկրորդ՝ միութիւն սիրոյ ու հաղորդակցութեան, որով եկեղեցւոյ ամէն անդամները մէկմէկու հետ սիրոյ, խաղաղութեան ու հաղորդակցութեան կապով կը կապուին : Առաջինը, այս ինքն՝ հաւատոյ միութիւնը, էական է, երկրորդը հարկաւոր է եկեղեցւոյն՝ առաջինին պահպանութեան համար : Իսկ Ս. Պետրոսի ու իր յաջորդներուն զխաւորութիւնը դրուած է ի Վրիստոսէ բովանդակ եկեղեցւոյ մէջ աս միութիւնը պահելու եւ պահպանելու, որուն համար ալ Վրիստոս իրեն հարկաւոր զօրութիւնն ու իշխանութիւնը տուած է :

Վեղեցի բսելով՝ չենք իմանար այն սրբոց ու ընտրելոց եկեղեցին, որն որ ներքին ըլլալով՝ մարդկան տեսանելի չէ, այլ զանիկայ՝ որ արտաքին ու տեսանելի է, ինչպէս որ Վրիստոս երկրիս վրայ թողուց, որուն մէջ թէ՛ բարի ու թէ՛ չար քրիստոնեայք մի եւ նոյն հաւատոյ, սիրոյ ու հաղորդակցութեան կապով կը կապուին, թէպէտ բովանդակ տիեզերաց երեսը ցրուած ալ ըլ-

բան: Տեղւոյ տարածութեամբ իրարմէ բաժնուած՝ մէկ խումբ մէկ մարմին կը կապուցանեն: Ահաւասիկ աս եկեղեցին այսպէս մէկ է եւ մէկ ալ պէտք է ըլլայ, ինչպէս որ Առստանդնուպոլսոյ առաջին տիեզերական ժողովքն ալ իր հանգանակին մէջն առաւ, ըսելով, «Հաւատամք ի մի սուրբ կաթողիկէ եւ առաքելական եկեղեցի», եւ ինքն Վրիստոս ալ չէ թէ բազում՝ այլ մի միայն եկեղեցի հաստատեց, եւ իր աստուածային արխան ալ թափեց «Օ՛հ զորդին Աստուծոյ զորդ-եալն ժողովեացէ քեզ»,¹ Այս ինքն՝ ի Հրէից եւ ի հեթանոսաց հաւատացեալներն ի մի եկեղեցի ժողովէ, ինչպէս որ Պօղոս առաքեալ ալ կը զրուցէ «Եւ է Խաղաղութիւն Քրիստոսի»,² Ապա միութիւնը՝ աս եկեղեցւոյն գլխաւոր նշանն է, որուն համար որ իր աստուածային հիմնադիրն այնպէս ջերմ խնդրուածքով իր Հօրը կ'աղաչէր ու կը յանձնէր³:

Իսկ այս աս միութիւնն ինչ բանի մէջ պիտի ըլլայ. — Հաւատոյ մէջ, որով բոլոր աս երեւելի եկեղեցին՝ իրրեւ բարոյական մարմին մը՝ իր երեւելի գլխովը մէկտեղ մի եւ նոյն հաւատքը կը դաւանի ու կը խոստովանի առանց մէկ այլայլութեան, առանց խրթնութեան, պարզ եւ անպատրուակ, այնպէս որ եթէ աս հաւատոյ միութիւնը պակսելու ըլլայ՝ եւ ոչ ալ եկեղեցւոյ միութիւնը կը մնայ, վասն զի՝ «Մի է Տէր, մի հաւատք, մի մկրտութիւն»⁴: Պօղոս առաքեալ Վրիստոսի եկեղեցին կը նմանցնէ մարմնոյ, որ շատ անդամներէ բաղկացած է, որոնք այնպիսի ոգւով եւ այնպիսի զգածմամբ իրարու կապուած են, որ եթէ մէկ անդամը վշտանայ՝ ամէն անդամներն ալ կը վշտանան, մէկը փառաւորութիւն աւանդէն ալ կ'ուրախանան: «Աթէ վշտանայ ինչ մի անդամ, կ'ըսէ, վշտանան ամենայն անդամքն ընդ նմա. եւ եթէ փառաւորի մի անդամ, խնդան ամենայն անդամքն

1 Յովհ. ԺԱ. 52:

2 Եփես. Բ. 14:

3 Չի եղիցին մի՝ որպէս եւ մեք մի եմք: Յովհ. ԺԱ. 11:

4 Եփես. Դ. 5:

ընդ նմա, . եւ կ'աւելցընէ՝ «Այլ դուք մարմին Վրիս-
տոսի էք եւ անդամք յանդամոց նորա»,¹. ուստի կը հե-
տեւի ուրեմն որ եկեղեցւոյ, Վրիստոսի մարմնոյն, ան-
դամներն ալ հարկ է որ իրարու եւ իրենց գլխոյն հետ
փոփոխակի սէր ու հոգւոյ կապ մ'ունենան²: Ասկից
առանձին կերպով մը պիտ'որ ըլլայ Ս. Խորհրդոց հա-
ղորդակցութեան մէջ, այնպէս որ ամենայն հաւատա-
ցեալք մի եւ նոյն աստուածային խորհրդոց հաղորդա-
կցութեամբ իրարու հետ կապուին: «Մի մարմին եմք
բազումքս, կ'ըսէ Պօղոս առաքեալ, զի ամենքին ի միու-
ջէ հացէ անտի (ի մարմնոց եւ յարենէ Տեառն) վայե-
լեմք»,³: Ահաւասիկ կրկին միութիւնն ասոր մէջ կը
տեսնուի, միութիւն հաւատոյ՝ երբ որ մի եւ նոյն հա-
ւատքն ունինք առ սուրբ խորհուրդն մարմնոյն Վրիս-
տոսի, եւ միութիւն հաղորդութեան՝ երբոր միաբան
եւ միախորհուրդ կը մերձենանք առ մի եւ նոյն խոր-
հուրդն, ինչպէս ինք Պօղոս առաքեալ յայտնի կը մեկ-
նէ իր միտքը Հրէից օրինակաւ՝ որոնք զոհից միսն
ուտելով՝ սեղանին հաղորդ կը համարուէին. «Ոչ ա-
պաքէն որ ուտեն ի զոհիցն, հաղորդք են սեղանոյն»,⁴:

Արդ ըսածներնէս յայտնի կը տեսնուի որ գլխա-
ւոր միութեան կացուցիչն ան է՝ որ հաւատացեալները
մի եւ նոյն հաւատքն ունենան: Վասն զի, ինչպէս Ս.

1 Ա. Կոր. ԺԲ. 26. 27:

2 Ասոր համաձայն կ'ուսուցանէ
նաեւ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ.
Այովին միաբանութեամբ (հաւա-
տոյ) ընդունին անդամքն ի միմեանց
զօգնութիւն առ շինութիւն իւրա-
քանիւր կարգի: Եւ ամենայն որ
տէ՛ն է՝ միաբանութենէ հասարակն եւ
ի սուրբ վարուցն, ոչ միայն հրա-
ժեշտ լինի յերանութենէ անտի,
այլ եւ ի պատիժ մատնի, որպէս
անբաժնի միաբան զապիտան
լինի, եւ կամ օստ ի ծառոյ կը-
տրեալ ի հուր: Յաճախ. Եր.
114: — Աստուած մի է, եւ Քրիս-
տոս մի, եւ մի՝ նորա եկեղեցի, եւ

հաւատք՝ մի, եւ ժողովուրդ՝ մի, ի
մի ողջոյն միութիւն մարմնոյ՝ իա-
ղաղութեանն զօգիւ կապեալ:
2 մարմնի միութեանն հերձուլ եւ
ոչ միոյն մարմնոյ յօդապատ անդա-
մոցն հատեալ բաժանել, կամ ա-
ղեացն խլելալ՝ պատառ պատառ կո-
տորել: Որ ի բուն արմատոյ անտի
բակի ինչ ուրոյն կենդանի չկարէ
մնալ, շմարթի շուռչ եւ ոգի կրել,
եւ զհաստատութիւն փրկութեանն
կորուսանէ: Ս. Կեղ. Գիրք. Ժառ.
Գիրք. Եփեղ:

3 Ա. Կոր. Ժ. 17:

4 Անդ. 18:

Ամբոսիոս կ'ըսէ, «Հաւատք են հիմն եկեղեցւոյ»,¹ :
 Մէկ հիմ մը՝ մինակ մէկ շինուածք կրնայ բառնալ, արդ
 թէ որ հաւատքը մէկ է՝ ըստ առաքելոյն, ուրեմն եկե-
 ղեցւոյ շինուածքն ալ մէկ պէտք է որ ըլլայ: Ուստի
 նաեւ Քրիստոս ալ իր մահուընէն յառաջ եկեղեցւոյ
 միութեան համար Հօրը աղաչած ատեն, չէ թէ մինակ
 առաքելոց համար՝ այլ նաեւ անոնց ամենուն համար
 կ'աղաչէր, որոնք իրեն հաւատալով՝ նոյն հաւատոյ մի-
 ութեամբ՝ աս մի միայն իր եկեղեցին պիտի կանգնէին :
 «Այլ ոչ վասն նոցա միայն աղաչեմ. այլ եւ վասն ա-
 մենայն հաւատացելոց բանիւն նոցա յիս. զի ամենեքին
 մի իցեն, որպէս Դու, Հայր, յիս, եւ ես ի քեզ, զեւ
 նոքա ի մեզ իցեն»,² : Ասոր համաձայն եւ իր առաքեալը
 Պօղոս Ափեսացւոց կը գրէր. «Մինչեւ հասցուք ամե-
 նեքեան ի Ռիմաֆանթիւն հասարակ, եւ գիտութեան
 Որդւոյն Աստուծոյ . . . : Ընդ մի յայտմ հետէ իցեմք
 տղայք խառնուելու եւ հասարակելու յամենայն հոգւոյ վարդա-
 պետութեան»,³ : — Աս հաւատոյ միութեան համար ե-
 կեղեցին մի կ'անուանէին սուրբ Հալք. Տերտուղիանոս
 իր Ամենաբարեօրէնաց մէջ բովանդակ տիեզերաց երեսը
 յրուած ամէն եկեղեցիները մէկանց ասոր համար միայն
 մէկ կը կոչէ՝ վասն զի ամէնքն ալ մի եւ նոյն հաւատքն
 ունենալով՝ «Ամէնքն ալ մէկ միութիւն կը ցուցը-
 նեն», : Ասոր համաձայն կը գրէ Աւթիմիոս. «Աթէ տե-
 ղերու նայելու ըլլաս, կ'ըսէ, շատ են եկեղեցիները.
 եմէ կ'ըսէին ու հասարակ հարդարանդութեան, ուր որ ըլ-
 լան՝ ամէն եկեղեցիք մէկ հաւատացելոց եկեղեցի մը կը
 կացուցանեն»,⁴ :

Աս էր առաքելոց զաղափարը եկեղեցւոյ վրայ,
 ինչպէս տեսանք. աս էր եւ է նաեւ սրբոց Հարց եւ ե-
 կեղեցւոյ վարդապետութիւնը : Նոյն իսկ բնական օրի-
 նաց մէջ՝ որով կը զանազանէին որդիք Աստուծոյ յոր-
 դոց մարդկան : — Միայն հաւատքով, եւ նոյն հա-

1 Գիլք Ա. վասն մարդեղ. Գլ. 5 : 3 Եփես. Գ. 13. 14 :

2 Զովհ. ԺԷ. 20 :

4 Ի Սաղմ. 2Ը :

ւատրով յուսարով յԱստուած . “Եւ (Սէթ) յուսա-
ցաւ կոչել զանուն Տեառն Աստուծոյ”¹ : Եւ աս Աս-
տուծոյ որդիքներէն էին, որ համաշխարհական ջրհեղե-
ղէն ազատեցան Նոյեան տապանին՝ եկեղեցւոյ օրինակին
մէջ² : Եւ արդ՝ նոր օրինաց մէջ կրնայ արդեօք մէկը
զինքը մէկ հօր՝ երկնաւոր Հօր³, եւ մէկ մօր՝ Հարսին
Վարիստոսի՝ եկեղեցւոյ որդի անուանել, որն որ ի Հօրէ
յայտնուած եւ յեկեղեցւոյ մեր դժած մօրմէն առաջ-
արկուած ճշմարտութիւններուն մէջ անհամաձայն կը
գտնուի, զոմանս չընդունիր եւ զոմանս կը զեղէ ու կը
մեկնէ, ինչպէս որ կ'ուզէ՝ “Խռովեալ եւ տատանեալ
յամենայն հոգմոց վարդապետութեան”, : Ասոր համար
էր՝ որ նաեւ առաքելաշնորհ Ս . Վարդոր մեր Լուսա-
ւորիչը անդէն իսկզբան իր ժողովուրդը կը զգուշացընէր
չանսալ ամենայն հոգմոց վարդապետութեան, այլ “Ու-
ղի Բաբելոն-իւն” հաւատոյ, ունենալ . “զի նովաւ հաս-
տատին (հաւատացեալքն) ի մի կամս Վարիստոսի եւ ի
մի հաւատ”⁴ : Եւ ո՞րն է աս հաւատքը : — Այն հա-
ւատքն եկեղեցւոյ, որ Պետրոսի վիմին վրայ հաստա-
տուած է, ինչպէս որ ինքն իր վարդապետութեան մէջ
քիչ մը ետքը կը զրուցէ, թէ “Տէրն յաւետարանն առ
Պետրոս ասաց . Վաւ ես վէմ, եւ ի վերայ այդր վիմի
շինեցից զեկեղեցի իմ, այս ինքն՝ զհաւատացեալ ժողո-
վուրդն Աստուծոյ (որուն մէկ մասն ալ իր ժողովուրդն
էր) . եւ գրունք զժոխոց զնոսա մի յաղթահարեսցեն,
զարձակեալսն յերկրէ սուրբս եւ արդարս ճշմարիտ հա-
ւատով յերկինս, եւ զոր կապիցես յերկրի զանաւորսն
եւ զանիրաւս եւ զայլահաւասարս՝ եղիցին կապեալ յեր-
կինս ի պատիժս սպառնալեացն”⁵ : Երդ յայտնի է, մե-
կնութեան կարօտ չէ, թէ մեր նախահայրը Ս . Վարդոր

1 Ծնն . Դ . 26 :

2 Թէ կարաց դե ապրել որ ար-
տաքոյ տապանին Նոյի էր, ապա
եւ որ արտաքս քան զեկեղեցի ի-
ցէ, ապրի : Ս . Վեդ . Գիւր . Էս-
Գ . Եի . Ե :

3 Չմարթի հայր զԱստուած ու-
նել՝ որդի մայր չէ եկեղեցի : Ս .
Վեդ . Գիւր . Էս-Գ . Եի . Ե :

4 Յաճախապ . էջ 113 :

5 Անդ . էջ 163 :

անսուրբ եւ անիրաւ կ'անուանէ զանոնք ամէնքը՝ որոնք սուրբ Պետրոսէն ու իր յաջորդներէն կապած են, եւ դարձեալ անսուրբ ու անիրաւ կը կոչէ զանոնք՝ որոնք այլահասակ են, այսինքն ուրիշ բան կամ ուրիշ կերպ կը հաւատան, քան զոր կը հաւատայ Ս. Պետրոս հիմն եկեղեցւոյ եւ իր աթոռը...:

Եկեղեցւոյ միութեան հարկաւոր է նաեւ միութիւն սիրոյ եւ հաղորդակցութեան: — Ուր հաւատացեալ մէջ հերձում կայ, հոն հաւատոյ միութիւնը մեծ վտանգի մէջ ինկած է: «Բանդի չէ մարթ, կ'ըսէ Ս. Օգոստինոս, պառակտման եւ հերձուածոյ լինել, եթէ ոչ զօտար կամ զայլակերպ ինչ իրաց զհետ երթիցեն այնոքիկ՝ որք զհերձուածան առնիցեն»,¹: Ուստի եւ ասոր համար Պօղոս առաքեալ մեծապէս կը յորդորէ եւ կ'աղաչէ. «Վաչաւեմ զձեզ... փութալ պահել զմիաբանութիւն հոգւոյն յօգիւ խաղաղութեան»,². եւ Փիլիպեցւոյ կը պատուիրէ. «Օհոյն Խորհիք, զնոյն սէր յանձին ունիջիք, համաշունչք միախորհուրդք»,³: — Ես սիրոյ եւ հաղորդակցութեան միաբանութիւնը կամ միութիւնը այնչափ հարկաւոր բան է եկեղեցւոյ, որ մինչեւ հերետիկոսներն անգամ՝ զանիկայ եկեղեցւոյ կարեւոր կը համարին:

Բայց սրբոց Հարց եւ եկեղեցւոյ ուղած սիրոյ ու հաղորդակցութեան միութիւնը՝ չէ ան սէրը, որով մենք իրար պիտի սիրենք իբրեւ մարդ. (ինչու որ այս սիրտի սիրով պէտք ենք կապուիլ նաեւ հրէին, անհաւատին եւ հեթանոսին հետ. եւ ոչ ալ մէկը՝ եթէ աս սէրը չունենայ՝ եկեղեցւոյ միութենէ բաժնուած կ'ըլլայ.) այլ այն քրիստոնէից իրարու հետ առանձին սէրն ու հաղորդակցութիւնը, որով հաւատացեալք՝ իրենց հովիւներուն ու եպիսկոպոսներուն հետ, եւ ասոնք՝ իրարու եւ եկեղեցւոյ զլիտն սրբոյն Պետրոսի աթոռին, միութեան կենդրոնին հետ կը կապուին հաւատոյ մի

1 Ս. Օգոստ. Գիրք Բ. առ. Կրեականիոս:

2 Եփես. Գ. 3:

3 Փիլիպ. Բ. 2:

եւ նոյն վարդապետութեան, սիրոյ ու սուրբ խորհրդոյ
հաղորդակցութեան եւ խաղաղութեան կապովը: Աս
հոգւով է որ Պօղոս առաքեալ կը գրէ Աորընթացոց.
“Ազաչեմ զձեզ, եղբարք, անուամբն Տեառն մերոյ Յի-
սուսի Վրիստոսի, զի զնոյն բան ունիցիք ամենեքեան.
եւ մի իցեն ի ձեզ հերձուածք. քանզի էիք հաստա-
տեալք ի նոյն միտս եւ ի նոյն հանճար,”¹: Աւ Տերտու-
ղիանոս կ’ըսէ. “Ար հաղորդինք առաքելական եկեղեցի-
ներուն հետ, որ հաւատոյ վարդապետութեան մէջ
տարբերութիւն մը չունին,” (Ի կանխագր): Ուրեմն
նաեւ Տերտուղիանոսի ատեն առաքելական եկեղեցիներուն
հետ ալ հաղորդակցութիւն չէր ըլլար, ինչ որ հասարակ
հաղորդակցութիւն չը գործուէր:

Ըսածներնէս յայտնի կը տեսնուի որ աս հաւատոյ
ու հաղորդակցութեան միութիւնները հարկաւոր են
Վրիստոսի ճշմարիտ եկեղեցւոյն եւ իր ամէն մէկ ան-
դամներուն միութեան, այնպէս որ եթէ մէկը ասոնցմէ
մէկէն կամ մէկալէն զրկուած ըլլայ, ճշմարիտ եկեղե-
ցւոյ մէջ չիկրնար համարուիլ: Աւ ասկից կը հետեւի
նաեւ որ երկու բան զլսաւորաբար զմարդիկ եկեղեցիէն
դուրս կը հանէ, հերետիկոսութիւն՝ որով կը բարձուի
հաւատոյ միութիւնը, եւ հերձուած՝ որով սիրոյ ու
հաղորդակցութեան միութիւնը կը կտրուի:

Արդ՝ մեր աստուածային Փրկիչն աս երկու չա-
րեաց առջեւն առնելու եւ իր եկեղեցւոյն միութիւնն
անարատ պահելու մտք՝ դրաւ բովանդակ իր եկեղե-
ցւոյն համար զԱ. Պետրոս եւ անոր յաջորդները այն-
պիսի վէմ ու հիմ մը՝ որ իր եկեղեցին այն միայն ըլլայ
ու սեպուի, որն որ աս հիման վրայ շինուած ու յարած
է. ուստի եւ Ա. Վրիգոր Առաքելոսի աղէկ տեսնելով
ասոր ճշմարտութիւնը՝ համարձակ կը քարոզէ. “Արար,
կ’ըսէ, զնա (զՊետրոս) հիմն հասարակութեան ամենայն եկե-
ղեցեաց,”². եւ Ա. Ամբրոսիոս Վրիստոսի այն խօսքը մտա-
ծելով՝ որ ըսաւ Պետրոսի, թէ՛ Վա- եւ Վեմ է- ի վերայ

1 Ա. Կոր. Ա. 10:

2 Ազաթ. տպ. Վենետ. էջ 340:

այդք վե՛ր շէնցեցի զէկեղեցի ի՛մ, կ'ազաղակէ՛ւ Եպոս ուր Պե-
պրոսն է, (նոյնը պէտք է ըսել իր յաջորդներուն համար
ալ, որոնց անձին վրայ Պետրոս կենդանի է,) անք էկե-
ղեցի: Եպոս ուրեմն ըստ Ս. Լուսաւորչին ամենայն եկե-
ղեցիք չունին հաստատութիւն, թէ որ Պետրոսի հիման
վրայ չեն յենած, եւ ըստ Ս. Եմբրոսիոսի՝ ուր Պետրոս
չ'ընդունուիր՝ հոն չէ Վրիստոսի եկեղեցին: Եսիկայ
կ'անարկէ նաեւ Ս. Յակովբ Մծբնայ հայրապետը երբ
որ կ'ըսէ. «Շմաւոն՝ որ վէմն կոչեցաւ, վասն հաւատոց
իւրոց, կոչեցաւ նա վէմ՝ ճշմարիտ»,¹ եւ դարձեալ ա-
ւելի բացայայտ «Շմաւոն գլուխն աշակերտաց . . . (իւ-
րրեւ) լուաց զմեզս իւր արտասուօք լալոյ իւրոյ՝ ընկա-
լաւ զնա Տէր. եւ արար զնա հիմն, եւ կոչեաց զնա վե-
մնս»² Եւ ինչպէս:

Ես միութեան հարկաւորութեան վրայ ոչ դք
կրնայ տարակուսիլ, ուստի եւ ո՛վ որ աս միութիւնը
կը մերժէ, չէ թէ միայն Հռոմայ Վահանայապետէն կը
բաժնուի, այլ նաեւ ասով կը մերժէ նոյն իսկ հիմը՝
Պետրոսի աթոռը, որուն վրայ Վրիստոս իր եկեղեցին
դրաւ. եւ այսպէս կը բաժնուի Վրիստոսի ճշմարիտ
եկեղեցիէն եւ նոյն իսկ կաթողիկէ միութենէ ու հա-
ղորդակցութենէ: Եսոր ճիշդ օրինակն ունինք եկեղե-
ցոյ հին ժամանակները, երբոր Ս. Իրենէոս՝ Բ. դարուն
վերջերը զատկական խնդրոյն պատճառաւ Եսիացոց ու
Վիկտոր Վահանայապետին մէջ եղած վեճը դադրե-
ցնելու միջնորդ եղած էր, կ'ազաղէր Վահանայապե-

1 Ս. Յակ. Մծբն. Ճառ Ա.
վասն հաւատոյ: — Այսպէս նաեւ
Ս. Յովհ. Ոսկ. զՍ. Պետրոս «Հիմն
եկեղեցւոյ», կը կոչէ: ՄԻԲ. ՄԻԲ.
ՃԻԲ. Դ:

2 Մծբն. Ճառ Է. վասն ապաշ-
խարութեան: Այսպէս կը խօսի
նաեւ Ս. Յովհ. Ոսկ. «Եւ յորժամ
Պետրոսն ասեմ» զվէմն ասեմ զան-
խորտակելի, զհիմն զանշարժ, զա-
ռաքեալն զմեծ, զառաջին աշակեր-
տացն, զառաջին կոչեցեալն եւ զա-

ռաջին հնազանդեալ, և ուր
Գ: Դարձեալ ուրիշ տեղ կը գրէ.
«Պետրոս յետ դժնդակ ուրացու-
թեանն, զի իսկ եւ իսկ զյանցանսն
յիշեաց, եւ մինչ չէւ ուրուք յան-
դիմանեալ խոստովան զմեզսն եղեւ
եւ երաց դառնապէս, այնպէս ջըն-
ջեաց զուրացութիւնն ի բաց՝ մինչ
զի ուրեմն իսկ ուրեմն լինել եւ
զհամօրէն Կիլիկիա առնուլ յանձն»
ԸԴԲԴ. Հրեմի:

տին, որ բանադրանաց տակ չձգէ զԱսիացիները, որպէս զի բոլորովին ընդհանուր եկեղեցւոյ մարմնէն արմատաքի չլսէ այնչափ բազմաթիւ եկեղեցիները՝ աւանդութեան մը պահպանութեան համար, որ հին սովորութեամբ իրենց մէջ կը կատարուէր¹: Այսպէս նաեւ նոյն հին ժամանակները՝ երբ որ տարակոյս մը կ'ելլէր՝ թէ մէկն ընդհանուր եկեղեցւոյ մարմնոյն մէջն է, կամ թէ կաթողիկէ միութեան ու հաղորդակցութեան մէջ կը գտնուի, միշտ աս կանոնը պահուելով՝ կը քննուէր թէ արդեօք Հռոմի աթոռին հետ կը հաղորդակցի, թէ ոչ: Սատիրոս Ս. Ամբրոսիոսի եղբայրը երբ որ տեղ մը խրկուած ատեն՝ կ'ուզէր գիտնալ թէ նոյն տեղւոյն եպիսկոպոսը կաթողիկէայ է՝ թէ չէ, կը հարցընէր թէ Հռոմայ եկեղեցւոյն հետ հաղորդակցութեան մէջ է, թէ չէ²: — Արեւելեան եկեղեցւոյն մէկ մասը, այս ինքն Առստանդնուպոլսոյ Ակակիոս պատրիարքին կողմնակիցները՝ որ Եւտիքականաց կողմն անցած ըլլալուն համար՝ Հռոմայի աթոռը զերենք եկեղեցւոյ միութենէն կտրած էր, անոր մահուանէն ետքը թախանձանօք կ'աղաչէին Հռոմայ քահանայապետին որ զերենք դարձեալ ի հաղորդութիւն ընդունի, որպէս զի նորէն կաթողիկէ եկեղեցւոյն կամ միութեան մէջ գտնուին:

Նոյնպէս Յովհաննէս Առստանդնուպոլսոյ պատրիարքը Որմիդդաս Վահանայապետին զրած թղթին մէջ յայտնապէս կ'ըսէր թէ «Առաքելական (Հռոմայ) աթոռին վրայ միշտ անեղծ պահուած է կաթողիկէ կրօնը», եւ դարձեալ թէ «Ամէն բանի մէջ առաքելական աթոռին հետեւելով, կը քարոզենք զայն ամենայն որ անկից վճռուած է, եւ ասոր համար կը յուսամ որ ձեզի հետ մի եւ նոյն հաղորդակցութեան մէջ ըլլամ, զորն որ կը քարոզէ առաքելական աթոռը՝ որուն մէջ կրօնի ամբողջ ու կատարեալ ամբողջութիւնն է, խոստա-

¹ Netam multas Ecclesias omnino propter traditionis ex antiqua consuetudine inter illos usurpata observationem, a corpore

universae ecclesiae penitus amputaret. Euseb. Lib. V. Hist. Eccles.

² Ս. Ամբր. Գիրք. Ա. 47:

նալով որ ասկից ետեւ ալ կախուցնէ եկեղեցիներն մեր-
ժողովներուն անունները, այս ինքն՝ անոնց ամենուն
անունները, որոնք ասին քանի մէջ չեն համայնացիր առա-
ւելանալ աստիճան, սուրբ խորհրդոց մէջ պիտի չյիշատա-
կուին... : Աս դասանութեան ստորագրեցի իմ ձեռ-
քովս, եւ գրով ուղղեցի քեզի՝ Որմիզդաս սուրբ ու ե-
րանելի եղբօր՝ մեծին Հռոմայ Վահանայապետիդ, ¹ :

Աս իմաստով եւ եղանակաւ կը գրէր նաեւ Փոքր
Թէոդոս կայսրը՝ Աղակիոսի եւ ուրիշ եպիսկոպոսնե-
րուն եւ անապատականներուն, ինչպէս Լափեսոսի ժո-
ղովքին մէջ կը յիշատակուի, որով յայտնի կ'երեւայ
որ նոյն իսկ արեւելեան եկեղեցին՝ զՀռոմէական հա-
ւատքը, հաղորդակցութիւնն ու եկեղեցին կ'անուանէր
ու կ'իմանար կաթողիկէ հաւատք, հաղորդակցութիւն
ու եկեղեցի :

Այսպէս աւանդած է նաեւ մեզի Ս. Վրիգոր
Լուսաւորիչ, եւ այս հաւատքն ու դասանութիւնն է՝
որ Հայաստանեայց եկեղեցին կը խոստովանի՝ երբ որ ի
պատիւ Ս. Պետրոսի իր եկեղեցական պաշտամանց մէջ
հանդիսիւ կ'երգէ. «Ս Է՛մ անվանել է Ի Դրոմայ ԳԺԺԺ», ² .
ուր Վրիատոսի իր եկեղեցւոյն շնորհած անյաղթելիութիւնը
Պետրոսի ընծայելով՝ զեկեղեցին եւ զՊետրոս
իրբեւ թէ մի եւ նոյն կը խոստովանի :

Այսչափ հաստատուն էր այս հաւատքը եկեղեցւոյ
մէջ, վասն զի այսպէս նոյն ինքն Վրիատոս սահմանած
էր, եւ այսպէս ալ աւետարանը մեզի կ'աւանդէ ան
երեք ստեղծիչ ու հիմնադրիչ խօսքերուն մէջ, զորոնք
Վրիատոս ըսաւ Պետրոսի. «Դու ես վեմ եւ ի վերայ
այդր վեմի շինեցիք զեկեղեցի իմ... : Եւ դու երբեմն
դարձցիս եւ հաստատեցես զեղբարս քո... » : Եւ դար-
ձեալ երեք անգամ, «Արածեա՛ զգառինս իմ, արածեա՛
զոչխարս իմ», . զորոնք մի առ մի մեկնելն ու բացատրե-

¹ Թուղթ Զովհաննու Պատրի-
արքի Կոստանդնուպոլսոյ առ Որ-
միզդաս Վահանայապետ :

² Շարական, Օրհնութիւն Գր-
խաւոր Առաքելոցն Պետրոսի եւ
Պաւլոսի :

ը՝ ուրիշ տեղւոյ եւ ժամանակի պահելով, կը յիշենք միայն Յունաց եկեղեցւոյն ամենէն հռչակաւոր սուրբ Հօրը, սրբոյն Սփեբերանի, մէկ քանի խօսքերը, որ կ'ըսէ. «Պետրոս չէ թէ նոյն աթոռին (Երուսաղէմի), այլ ընդհանուր պէնդիկոսն է Վերստահ վարդապետ դոմէ-ցաս¹», եւ դարձեալ Անտիոքաց եկեղեցւոյն կողմանէ կը զրուցէ. «Զունինք քովերնիս Պետրոսի մարմինը, այլ Պետրոսի հաւատքը՝ իբրեւ զՊետրոս կը պահենք, վասն զի երբ որ Պետրոսի հաւատքը կը պահենք, զինքն զՊետրոս կ'ունենանք²», եւ կը կնքենք խօսքերնիս նոյն արեւելեան եկեղեցւոյն ուրիշ հնագոյն ու հռչակաւոր մէկ սուրբ Հօր զեղեցիկ խօսքերովը, որով Հին Հռոմայ անեղծ հաւատքը՝ Նոր Հռոմին (Վոստան զնուպոլսոյ) վրայ բարձրացընելով, կ'երգէր այսպէս.

Վաղուց էր ուղիղ հաւատք Հռոմայ հնոյն,
եւ արդ իսկ ուղիղ կայ տեւէ հանգոյն,
Զօգելով զվայրսն ի բան կենարար
Յորս հայի արեւ յիւր մուտս ի խոնարհ,
Որպէս է վայել նմին եւ արժան
Որ գահերէց կայ համաշխարհական,
Երկիր պագանէ նա աստուածեղէն
Միաբանութեան ողջ եւ համօրէն 3:

1 Ս. Յովհ. Սփեբեր. Մեկն. Յովհ. Ճառ 2Ը:

3 Ս. Գրիգ. Նազիանզ. Վոստանդ. Եպիսկոպոսապ. Էրգ վասն կենաց իւրոյ:

ՀԱՏՈՒԱԾ Դ

Գլխաւորութեան իշխանութիւնը:

Աինչեւ հիմա տեսանք թէ Աստուած աս զլիաւորութիւնն ան վախճանաւ հաստատեց, որպէս զի միութիւնը պահպանուի իր խորհրդաւոր մարմնոյն մէջ, թէ իրեւ ընդարձակ տեսանելի ընկերութեան մէջ եւ թէ իրեւ հաւատոյ ընդարձակ հոգեւոր կարգադրութեան մէջ. համառօտ ըսելու համար՝ իր վախճանն էր հաղորդակցութեան եւ հաւատոյ միութեան անարատ պահպանութիւնը: Իր աստուածային անձէն՝ որ Աստուած եւ մարդ էր, ծագեցաւ տեսանելի ընկերութիւնն ու հաւատքը՝ որ այն ընկերութեան կենդանութիւն կու տայ: Բայց հոգւոյ եւ մարմնոյ կրկին միութիւնները հաստատուն ու ամբողջ պահելու համար, կ'ընտրէր մարդ մը՝ որն որ զալու դարերուն մէջ մըտորնջնապէս իր աստուածային անձը պիտի ներկայացընէր, եւ որն որ իրեն նկարագիրը վրան առած՝ չէ թէ պարզապէս եկեղեցին կառավարելու հարկաւոր իշխանութիւններուն մշտնջենաւոր ազգիւր պիտ'որ ըլլար, այլ մանաւանդ անոր հաւատքը յայտնող կենդանի բարբառ մը:

Այսպիսի պաշտօնի ընտրուած մարդը՝ Պետրոսն էր, եւ ինչ որ Պետրոս առաքելական ծերակուտին մէջն եղած էր, իր ամէն յաջորդները նոյնն եղան եւ միշտ պիտ'որ ըլլան եպիսկոպոսութեան մարմնոյն կամ բովանդակութեան մէջ, որուն իւրաքանչիւր մասն ամէն մէկին տրուած է, առանց ամբողջը բաժանուելու:

Այն նպատակը՝ որուն համար աս զլիաւորութիւնը տրուեցաւ, ըստ ինքեան կը մղէ զմեզ իր իշխանութեան բնութիւնը քննելու. եւ ասիկա նկատելով՝ կը տեսնենք որ տիեզերական, անընդմիջական եւ գերազոյն իրաւաբանութիւն մ'իյն է:

Բայց ասիկա ինչ եղանակաւ տրուեցաւ: Այնպի-

սի եղանակաւ՝ որ մեր Փրկչին հասարակ զործեւում եւ սորվեցընելու եղանակէն տարբեր չէ։ Աւ իր սովորութիւնն ան չէ՞ մի սարեօք որ իր բոլոր տուրքերը կամ պարդեւները ծանրակշիռ ու խորին խնաստներով լեցուն քիչ խօսքերու մէջ ամփոփէ, զորոնք մեկնելու՝ եւ ոչ դարեր բաւական են։ Ինչ են իր առակները՝ եթէ ոչ մէյ մէկ նկարներ, որոնց ամէն մէկը մանրամասն ու փոքր միջոցի մէջ կը ներկայացընէ մեզի իր թագաւորութեան որպիսութիւնը, իր շնորհաց ներգործութիւնը եւ իր եկեղեցւոյն բախտը։ Արեււայ որ Վրիստոս իր խօսքերուն մէջ, որոնք մարդկային խորհրդոց հազորգակցութեան նուազ միջոցներն են, հաճեցաւ կրկնել այն հրաշքները՝ զորոնք բնութեան մէջ կը գործէր, երբոր աչքին ցանցակերպին վրայ անհամար ու տեսակ տեսակ լեռներ ու դաշտեր եւ ամէն մէկ առարկաներն իրենց պատշաճաւոր համեմատութեամբը նկարեց՝ իրենց դոյնն ու ձեւը այսպիսի անձուկ կիտի մը մէջ պահելով։

Ամենէն հին մարգարէութեան մէջ ինք իր բովանդակ յայտնութիւնը մարդկան համառօտեց, թէ որչափ եւ ինչ պիտ'որ ընէր եւ թէ որչափ դեռ կը մնայ կատարուելու մինչեւ «ցնորոգութիւն ամենայնի», երբոր հրատարակեց թէ կնոջ մը զաւակը՝ օձին զլուխը պիտի ջախջախէ. ուստի եւ ասկից ետքը եկած ամէն մարգարէութիւններն ուրիշ բան չէին՝ բայց եթէ ասոր բացատրութիւնը։ Այսպէս նաեւ իր խորհրդաւոր մարմնոյն ստեղծման ատենը մէկ խօսքով յառաջ բերաւ թէ այն անձը՝ որ զանիկա պիտի կառավարէր, եւ թէ իր մշտնջենաւոր կառավարութեան որպիսութիւնը։ Աւ ստուգել ի սկզբան խոստանալով մ'ըսաւ Պետրոսին, «Վու ես վէմ, եւ աս վիմին վրայ ես իմ եկեղեցիս պիտի շինեմ, եւ դժոխոց դռները զանիկա պիտի չյաղթահարեն. եւ ես քեզի երկնից արքայութեան բանալիները պիտի տամ», իսկ ետքը խոստմունքը կատարելով՝ ըսաւ. «Արածէ իմ զառնուկներս, իմ ոչխարներուս հովիւ եղիւր, սրածէ իմ ոչխարներս»,։ Աս էր Արարչին

ձայնը, որ մէկ խօսքի մէջ իր բոլոր գործողութիւնները կ'ամփոփէ, վասն զի ասիկա իր եկեղեցւոյն բոլոր կազմուածքը յարդարեց: Պարեր իրարու յաջորդելով՝ աս խօսքերուն արժէքին վրայ նոր լոյս պիտ'որ ծագէին: Դամանակը դեռ բոլորովին չուճեց մեզի առջի մարգարէութիւնը, եւ ոչ ալ դեռ ըստ մեզի թէ որչափ բան կը պարունակուի Պետրոսին ըսուած խօսքերուն մէջ:

Եւ այսպէս նախ եւ առաջին՝ գլխաւորութիւնը կ'ամփոփէր իր մէջը զեպիսկոպոսութիւնը, այնպէս որ թէ մետրապոլիաներուն, թէ նախագահներուն եւ թէ պատրիարքներուն առաւելութիւններն ուրիշ բան չէին՝ բայց եթէ բխում մը ան ակունքէն, ուսկից որ վտակներ կը յառաջանան՝ հարկաւորութեան պահանջածին համաձայն՝ երբեմն մեծ եւ երբեմն փոքր, եւ ինք միշտ իր լուծեան մէջ կը մնայ:

Քահանան կենդրոն է միութեան հաղորդակցութեան ու հաւատոյ իր ժողովրդապետութեան, եպիսկոպոսը իր թեմին. բայց անիկա՝ որուն ըսուեցաւ, «Վրածէ իմ դառնուիներս», նոյնպէս կենդրոն է բոլոր եպիսկոպոսութեան՝ զորն որ ինք կը ներկայացընէ եւ իր անձին վրայ կը կրէ, որովհետեւ սկզբնաբար իրմէ բխած է եւ հիմակ ալ իրմէ կը պահպանուի:

Պուցէ՛ նոր հաւատք մըն է ասիկա: Ստուգիւ չէ. որովհետեւ նոյն իսկ բովանդակ հին ժամանակներուն վարդապետութիւնն աս է. աս է մի միայն դադափարը՝ զորն որ սուրբերը՝ Վրիստոսի եկեղեցւոյն կառավարութեան վրայ մեզի կ'աւանդեն. մի միայն դադափարը՝ որ եկեղեցական պատմութեան դէպքերն իրարու կը կապէ եւ գեղեցիկ կը ներդաշնակէ: Աս է Ս. Սիլվրիանոսի միտքը՝ երբ որ Ս. Պետրոսի աթոռը կը կռէր «Արմատ ու արդանդ կաթողիկէ եկեղեցւոյ»¹:

Բայց դառնանք ամենէն հին քահանայապետներէն մնացած ու դեռ պահուած շրջաբերական թղթերուն, որոնք որպիսի եւ իցէ Ս. Հօր մը խօսքերէն աւելի

¹ Թուղթ 45 առ Վոննեղոս քահանայապետ:

անհամեմատ մեծագոյն ճոխութիւն ունեցող յիշատակարաններ եւ, վասն զի թէպէտ եւ աս յիշատակարանները մինակ քահանայապետէ մը ստորագրուած են, այսու ամենայնիւ իր ժողովքին արձանագրութիւններն էին՝ զորոնք կը խրկէր գաւառաց Նախագահներուն, որպէս զի իրենց եպիսկոպոսներուն հաղորդեն, եւ անոնց առջեւ ալ օրինաց զօրութիւն ունէին:

Բոնիփակիոս Ե. Վահանայապետը (422), որուն Ս. Օգոստինոս իր գործքէն մէկն ընծայած էր, Թեոսաղիայի եպիսկոպոսներուն այսպէս կը գրէ:

«Ինդհանուր եկեղեցւոյ կերպաւորութիւնը՝ իր ծննդեան ատեն՝ երանելոյն Պետրոսի աստիճանէն սկսաւ, որուն անձին վրայ եկեղեցւոյ տեսչութիւնն (կառավարութիւնն) ու բարձրութիւնը կը կայանայ: Վասն զի այն աղբիւրէն եկեղեցական բարեկարգութեան վտակը բղխեց ամէն եկեղեցիներուն մէջ՝ ինչ չափով որ կրօնական մշակութիւնը կը յառաջանար: Եսկից զատ բան մը չեն վկայեր Նիկիայ ժողովքին կանոնները. նոյն ժողովը եւ ոչ համարձակեցաւ անոր բան շնորհելու՝ աղէկ մտադիր ըլլալով որ ունեցածէն աւելի բան մը չէր կրնար իրեն տրուիլ. բաց ասկից՝ ճանչցաւ որ արդէն ամէն բան Տեառն մերոյ խօսքերուն մէջ անոր տրուած էր: Ուրեմն ամենեւին տարակուսի տակ չ'իյնար որ աս եկեղեցին ուրիշ բոլոր աշխարհքիս երեսը տարածուած եկեղեցիներուն նկատմամբ՝ զլուխ է իր մարմնոյ անդամներուն, ուսկից որ բաժնուողը՝ միանգամայն քրիստոնէական կրօնէն ալ կը հեռանայ, որովհետեւ իր գոյութիւնն ուրիշ կերպ չսկսաւ, բայց եթէ աս մի միայն հոժ եւ խիտ կազմուածքին մէջ:

«Եռաբլակական աթոռն աս վախճանաւ ունի գրեթէ անուրուրդութիւնը, որպէս զի ամենուն արդար բողոքն ալ կարող ըլլայ ընդունիլ»¹:

Հինգերորդ դարուն սկիզբը Վահանայապետն աս բանիս վրայ կը խօսի իրրեւ հին, ծանօթ եւ անհակա-

¹ Կոստան. Թղթ. Հռ. Վահան. էջ 1037:

ուակելի, սուրբ Գրոց խօսքին վրայ հիմնուած եւ առաջին ընդհանուր ժողովքէն ընդունուած բանի մը վրայ :

Ուրիշ վկայութիւն մ'ալ կը բերեմ, որպէս զի ցուցնեմ որ կարգի եւ իրաւաբանութեան զանազանութիւն կար նոյն իսկ առաքելական ծերակուտին մէջ, ուստի եւ ըստ հետեւորդի՝ նաեւ եպիսկոպոսական մարմնոյն մէջ : Այսին զի այս զանազանութեան ուղիղ խնայուածէն եւ անկից յառաջ եկած հետեւութենէն կախում ունի եկեղեցւոյ ամբողջ կազմուածքին ըմբռնումը՝ իբրեւ տեսանելի ընկերութիւն :

Աս նիւթին մէջ մի միայն շտապում եւ մի միայն անյարիր մտածութիւն բաւական է բովանդակն անանկ շփոթելու, որ մարդ՝ թէպէտեւ սաստիկ կորովամտութիւն ունենայ ճշմարտութեան հասնելու՝ չիկրնար իր առջեւ զրուած ամենէն վաւեր ցոյցերուն ալ յարգն ըստ արժանւոյն իմանալ : Ս. Նեոն իր գլխաւորութեան մէկ մասը կը շնորհէր Թեսաղոնիկէի եպիսկոպոսին, այսինքն զանիկա՝ իբրեւ Թեսաղոնիկեցւոց եպիսկոպոս իրեն պատշաճող սահմանէն վեր կը բարձրացնէր, տալով իրեն իշխանութիւն զՔահանայապետը ներկայացընելու, եւ զինքը պատրիարք ընելով՝ Արեւելեան Եկեղեցիի տասը մետրապոլիտներուն վրայ՝ Յունաստանն ալ մէկտեղ առնելով, ինչպէս որ Աղեքսանդրիայի եպիսկոպոսը՝ Ագիպտոսի, եւ Անտիոքայ եպիսկոպոսը՝ Արեւելից պատրիարքն էին : Ահաւասիկ Ս. Նեոնի խօսքերը :

“Ինչպէս մեր նախորդները՝ քու նախորդներուդ, այսպէս մենք ալ՝ մեր նախնիքը մեզի օրինակ առնելով՝ քու խնամքիդ կ'աւանդենք մեր պաշտաման փոխանորդութիւնը, որպէս զի դուն ալ մեր հեղութեան նմանող ըլլալով՝ մեր հոգաբարձութեան մասնակից ըլլաս, զորն որ մենք գլխաւորաբար, աստուածային կարգաւորութեամբ՝ ամենայն եկեղեցեաց պարտական ենք, եւ կերպով մը զգալի ընես մեր այցելութեան ներկայութիւնը այն մեզմէ այդչափ հեռու դաւառաց մէջ . . . :

“Դայց մեր փոխանորդութիւնը քու սիրոյդ կ'աւանդուի՝ այն կերպով որ մասնակից ըլլաս մեր հոգաբարձութեան, չէ թէ իշխանութեան լրութեան . . . :

“Եւ թէ որ քու եղբարցդ հետ քննել ու որոշել ուզած նիւթերուդ մէջ՝ անոնց կարծիքը քու ուզածէդ տարբեր ելլէ, պէտք է որ ամէն բան ժողովքին արձանադրութեամբը մեր առջեւը դրուի, որպէս զի երկրացութիւնները վերցուելով՝ աստուածային կամաց հաճոյ եղածը կ'արենանք վճռել . . . :

“Ա՛յն զի մեր միութեան զօգը չեկրնար երբեք հաստատուն ըլլալ՝ եթէ սիրոյն խնամոց կապը՝ զմեզ իրարու հետ անբաժանելի ամրութեամբ չկապէ : Արով հետեւ ինչպէս որ մէկ մարմնոյ վրայ շատ անդամներ ունինք, եւ ամէն անդամները նոյն պաշտօնը չունին, այսպէս ամէնքս ալ մէկ մարմին ենք ի Վրիստոս, եւ ամէն մէկերնիս ալ փոփոխակի իրարու անդամ : Բոլոր մարմնոյն կապակցութիւնը մէկ առողջութիւն ու զեղեցկութիւն մը կը կացուցանէ : Եւ այս բովանդակ մարմնոյ կապակցութիւնը՝ միակամութիւն եւ գլխաւորաբար քահանայից միաբանութիւն կը պահանջէ : Արոնց թէպէտ պատիւը հաւասար է, բայց ընդհանուր (նուիրապետութեան) կարգը հաւասար չէ : Ինչու որ նաեւ երանելի առաքելոց մէջ՝ պատուոյ նմանութեամբն ալ կայ իշխանութեան զանազանութիւն մը. եւ թէպէտ ամենուն ընտրութիւնը հաւասար էր, բայց մէկու մը միայն տրուեցաւ որ մէկալներէն գերազանց ըլլայ : Ես զաղափարէն ծագեցաւ նաեւ եպիսկոպոսաց զանազանութիւնը, եւ բարձրագոյն կարգաւորութեամբ մը հոգացուեցաւ որ ամէնքն ալ ամէն իշխանութիւն իրենց չսեպհականեն, այլ ամէն մէկ գաւառի մէջ գտնուի մէկը՝ որուն վճիռը գերագոյն ըլլայ իր եղբարց մէջ, եւ դարձեալ ոմանք մեծագոյն եւս ընդարձակութիւն ունենալով՝ աւելի ընդարձակ հոգատարութիւն մը վրանին առնուն, եւ ասոնց միջոցովը մի միայն Պետրոսի աթոռին վրայ ընդհանուր եկեղեցւոյ հոգը զայ միանայ,

որով ամենեւին եւ ոչ մէկ բանի մէջ գլխոյն հետ ան-
միաբանութիւն մը գտնուի¹,:

Սուրբ Լեւոն աս խօսքերը կը գրէր Չորրորդ ընդ-
հանուր ժողովքէն հինգ տարի յառաջ, որն որ (Չոր-
րորդ ժողովը) զինքը կը կոչէր “Ամէն անդամներու գլուխ,
որդւոց հայր եւ Տիրոջ այգւոյն պահպանութեան պաշ-
տօնեայ”, Ընկարելի է ասկից աւելի խօսելու յարմար
եղանակ մը գտնուիլ, որն որ աս ժողովքին եւ աս Վա-
հանայապետին խօսքերէն աւելի ազդու ըլլայ:

Ուրեմն հոս կենանք, եւ քննենք ու կշռենք թէ
ինչ կը քարոզէ Ս. Լեւոն:

Մ. Ս. Լեւոն կը նկատէ որ թէպէտ առաքեալք
հաւասար էին Աստուծոյ իշխանութեան մէջ, կամ քա-
հանայութեան լուծութեան մէջ՝ որչափ որ ձեռնադրու-
թեամբ կը տրուի, այսու ամենայնիւ աս իշխանութեան
գործադրութեան եղանակին, տեղւոյն եւ մասնաւոր
պարագաներուն նկատմամբ՝ մինակ Պետրոսի հպատակ
էին, այնպէս որ թէպէտ եւ ինք Վրիստոս տուած էր
անոնց առաքելութիւն բովանդակ աշխարհքիս վրայ,
ի վերայ այսր ամենայնի հարկ էր որ աս առաքելութիւնը
մէկուն միայն գերակայութեամբն ի գործ դրուէր: Որն
որ, ուրիշ բառերով խօսելով, կը նշանակէ թէ Ս.
Պետրոսի գերազանցութիւնը կը կայանար իրեն անոնց
վրայ ունեցած իրաւաբանութեան վրայ, ինչպէս կ'ըսէ
Ս. Յերոնիմոս թէ “Տասուերկութիւն մէջէն մէկը մինակ
ընտրուեցաւ, որպէս զի գլուխ մը հաստատելով՝ հեր-
ձուածոյ կարելիութիւնը հեռանայ”,:

Բ. Մ. Աս գաղափարին վրայէն օրինակուած է եպի-
սկոպոսաց մէջի զանազանութիւնը, այնպէս որ՝ թէ-
պէտ եւ ամէնքն ալ հաւասար են քահանայութեան
մէջ, (ինչպէս նոյն Ս. Յերոնիմոս կը զրուցէ թէ “Ուր
որ եպիսկոպոս մը գտնուի, Հռոմ եղեր է, Վոդգոթա
եղեր է, Առատանդինուպոլիս եղեր է, Հռեզինոն եղեր է,
Եղեքսանդրիա եղեր է, Տանայիս եղեր է, անիկա նոյն

¹ Ս. Լեւոն թղթ. ԺԲ. առ Անաստաս Եպիսկոպոս Թեոաղ:

կարգէն՝ նոյն քահանայութենէն է,՝¹) այսու ամենայնիւ մէկուն իրաւաբանութիւնը կը տարբերի իր ընդարձակութեամբը մէկալին իրաւաբանութենէն, ինչպէս ինք իրմէ ալ յայտնի է՝ նկատմամբ Հռոմայ, Աոստանդի-նուպոլսի եւ Եղեքսանդրիայ. բայց եւ այնպէս (զաղա-փարը կատարելապէս նկարելու համար) միայն մէկ իրաւաբանութիւն մը կը գտնուի, որ հաւասարապէս ամենուն վրայ կը տարածուի, որովհետեւ ինչպէս մի միայն է Պետրոս առաքելոց մէջ, այսպէս մի միայն է Պետրոսի յաջորդը եպիսկոպոսաց մէջ: Ասիկայ աւելի աղէկ բացայայտելու համար՝ Ս. 1 եւոն աւելի եւս յառաջ կ'անցնի վասն զի կ'ըսէ.

Պ. Եպիսկոպոսը գահերէց է իր թեմին մէջ, մետրապոլիտն՝ իր գաւառին, նախագահը² կամ կաթողիկոսը կամ պատրիարքն՝ իր պատրիարքութեան մէջ. բայց այս ամենայն կը դիմէ մէկ միայն նպատակի՝ «Յորում կառավարութիւնն ու գաղաթը կը կայանայ», ինչպէս Քոնստանտինոս քահանայապետը կը նկատէ. այսինքն՝ որպէս զի իրենց միջոցովն ընդհանուր եկեղեցւոյ տեսչութիւնը միանայ Պետրոսի աթոռին հետ, եւ զիսոյն հետ անմիաբանութիւն կամ երկպառակութիւն չըլլայ:

Եւ ո՞ր ուղիւ նկատելու ըլլայ, թէ առաքելոց խմբին եւ թէ եպիսկոպոսաց բովանդակութեան մէջ, կ'ուզենք ըսել՝ թէ սկզբնական գաղափարին եւ թէ անոր օրինակին մէջ, ուրիշ բան չի գտներ՝ բայց եթէ երկու իշխանութիւն աստուածային կարգաւորութեամբ հաստատուած. Պետրոսի զիսաւորութիւնը, եւ առաքելոց եպիսկոպոսակցութիւնը. Պետրոսի յաջորդին զիսաւորութիւնը, եւ իր եղբարց եպիսկոպոսակցութիւնը: Ասան զի ասկէց զատ՝ ինչ որ Մետրապոլիտներուն, Նախագահներուն կամ Պատրիարքներուն համար որոշուած է, ամէնն ալ եկեղեցական կարգաւորու-

¹ Թէ մատենագիրը եւ թէ նոյն նորերս հրատարակուած տետրակիսկ Ս. Յերոնիմոս, իր վերը բերուած մը օտար իմաստներու կը տանի: Դառն. Թարգ.:

թեամբ սկսուած է, ուստի եւ պակսելու, աւելնալու
կամ փոփոխուելու ենթակայ է: Իրենք ուրիշ բան չեն
ըներ՝ բայց եթէ թեթեւցնել այն խնամակալութիւնը,
զորն որ ընդհանուր Նախագահն իր աստուածային
սահմանադրութենէ ընդունած իշխանութեան զօրու-
թեամբն ամէն եկեղեցիներուն վրայ ունի: Ասկից կը
հետեւի որ աս գերագոյն Նախագահին իշխանութիւնն
ամենեւին նուազութիւն մը չիկրեր անոնց գոյութեամբ
ըր: Ինչու որ անոնք իրեն գէմ ելելու համար չգրուե-
ցան, այլ իրեն հպատակելու համար, չէ թէ իրմէ վեր-
ցնելու համար այն խնամակալութիւնը՝ որն որ իր գըւ-
խաւորութեան զօրութեամբը բովանդակ եկեղեցւոյն
հետ կը կապուի, այլ մինակնոյնը դիւրինցնելու համար:

Արեւմտեան այժմայիսի դիպուածներ պատահիլ՝ որոնց
համար հարկ կ'ըլլայ զանազան ամբողջ գաւառներու մե-
տապօղտական իրաւունքները տարածել, կամ միացնել
միայն մէկու մը ձեռք՝ որն որ պարտաւորի իրեն հպա-
տակ եպիսկոպոսներն ու նաեւ արքեպիսկոպոսները հաս-
տատել: Բայց ասոր հակառակ կրնան այնպիսի պարա-
գաներ պատահիլ՝ որոնց համար պատշաճաւոր կը հա-
մարուի որ ընդհանուր Նախագահն ամէն եպիսկոպոս-
ներուն ալ ինք ուղղակի կամ անընդմիջապէս շնորհէ
իշխանութեան տուչութիւնը: Սակայն թէ մէկ եւ թէ
մէկալ դիպուածին մէջ ինք միշտ գերագոյն կը մնայ:
Թէ որ պատրիարք մ'ամբաստանուելու ըլլայ, ինքն է՝
որ զանիկա կը լսէ, զանիկա կը դատէ, կ'արձակէ կամ
կը դատապարտէ. եթէ անոր ձեռնադրութիւնը տարա-
կուսի տակ կ'իյնայ, ինքն է՝ որ զանիկա կը հաստատէ
կամ կ'ոչնչացնէ. եթէ անոր հաւատքին վրայ ամբաս-
տանութիւն մ'ելլէ, ինք զանիկա անմեղ կամ յանցա-
ւոր կը հրատարակէ. եթէ անոր կառավարութիւնը տի-
րապետական¹ է, իրեն հպատակ եպիսկոպոսները Գլխոյն
կը բողոքեն, եւ անկից արդարութիւն կը գտնեն:

Առջի առեւտները, երբ որ հալածանաց երեք դարե-

¹ Despotique.

ըը նորածին եկեղեցին պիտի փորձէին, շատ պատճառներու համար պատշաճադոյն էր որ այն իշխանութիւնները՝ որոնք իրենց լուծեամբն ընդհանուր Ասիադահին կը վերաբերէին, առատ չափով մը իր հպատակ եպիսկոպոսաց վրայ տարածուէին. բայց որպէս զի աս իշխանութիւններուն ազգիւրը յայտնի ցուցուի, վերի երկու զիպուածներուն մէջ ալ առաքելութիւնը կամ տուչութիւնը Պետրոսէն կը յառաջանար: Աղեքսանդրիա՝ Հռոմայեցւոց կայսրութեան երկրորդ քաղաքը՝ Պետրոս իր Մարկոս աշակերտը խրկեց պատրիարքական իշխանութեամբ. Անտիոք՝ կայսրութեան երրորդ քաղաքը՝ ինք անձամբ եօթը տարի նստեցաւ, եւ հոն իր աւագութեան հետքը թողուց: Բայց Հռոմի մէջ վերջապէս հաստատեց իր իշխանութեան լրութիւնն ու ճշմարիտ գլխաւորութիւնը՝ զորն որ Աստուած իրեն յանձնած էր իր խորհրդաւոր մարմնոյն միութեան համար: Արդ՝ եթէ ստոյգ է որ առջի չորս դարերուն մէջ աս Պետրոսի երեք աթոռներէն զատ ամենեւին ուրիշ աթոռ մը պատրիարքական իշխանութիւն չունէր, ինչպէս եղաւ որ առաքեալներէն եւ ոչ մէկը եկեղեցւոյ մը իր առաքելական իրաւաբանութիւնը չթողուց: Ս. Պօղոս ստուգիւ Ափեսոսի եկեղեցին հաստատած էր, եւ Ս. Յովհաննէս իր առաքելական իշխանութիւնն ի դործ կը դնէր թէ՛ նոյն եկեղեցւոյն եւ թէ՛ նաեւ Պետրոսի մահուանէ ետքը Ասիայի բոլոր դաւառներուն մէջ. ի վերայ այսր ամենայնի Ափեսոսի եպիսկոպոսը միշտ ստորին աստիճան մ'ունեցած է: Աոստանդինուպոլիս պատրիարքական աթոռ եղաւ՝ միայն Հունաց կայսրներուն ճանրակշիռ տէրութեան համար. իսկ Աբուսաղէմ՝ նոյն աստիճանը հինգերորդ դարէն յառաջ չունեցաւ, ան ալ՝ մինակ Աստուծոյ քաղաքը յարգելու համար:

Արեւմտից ամէն բաներուն դէմ հին նախանձաւորութիւնները՝ որոնք յունական մօտաց մէջ կը խմորուէին, եւ որոնք բազմաթիւ մանր հերձուածներէն ետքը՝ վերջապէս Փոտիոսին ատենը յայտնի ու բոլորաւ

կան ապստամբութեան դարձան, առջի դարերուն մէջ
Աղեքսանդրիայի ու Անտիոքաց աթոռներուն մեծ իշ-
խանութիւններ տրուելուն պատճառներէն մէկն եղան:
Բայց ասով ալ, երբ որ քահանայապետը մեծ դատե-
րու մէջ, զանտեք՝ բրած գործքերնուն համար պատաս-
խան ու համար տալու կը կանչէր, եւ ոչ ձայն մը կը
հանէին անոր գլխաւորութեան նկատմամբ:

Ա երջի առեւնները հարկաւոր տեսնուեցաւ որ ի
սկզբանէ Ս. Պետրոսի գլխաւորութենէ բղիւսած ու տա-
րածուած իշխանութիւնները, ինչպէս Թեսաղոնիկէի
գիպուածին մէջ տեսանք, նորէն իր աթոռը դառնան,
եւ բովանդակ մարմնոյն գլուխն ուղղակի հաստատէ իր
եղբայրները: Աս որոշումն ընելու շատ պատճառներ կը
ստիպէին: Աւ իրաւցընէ, միայն մէկ քանին հոս յիշե-
լու համար, այն ամենազօր ազգային սէրը՝ որն որ մեր
ժամանակներուն սեպհական յատկութիւններուն մէջ
գլխաւորն է, արդեօք եկեղեցւոյ շէնքը հազարումէկ
կտոր չէր ընէր, եթէ ամէն մէկ ազգի՝ Նախագահը պա-
տրիարքական իշխանութիւն ունեցած ըլլար. ուր որ
գիտէնք թէ նոյն իսկ Հռոմէական պետութեան անյազթ
բազուկը՝ որն որ այնչափ իրարու հակառակ ազգեր մէկ
ամբողջ ի մը կերպաւորած էր, չկրցաւ Յունաց՝ Ատի-
նացւոց գէմ ունեցած բնածին հակառակութիւնը (հա-
կակրութիւնը) մտրել: Աւ նոյն իսկ քաղաքական իշ-
խանութեան բռնական նախանձաւորութիւնը ամէն մէկ
ազգին մէջ չէր բռնադատեր արդեօք իր հպատակները՝
իրենց հոգեւոր իրաւանց դորձածութիւնն իր ձեռքը
յանձնելու, թէ որ ասոնք իրենց պաշտպանութիւնը
չգտնէին մի միայն աստուածային սահմանադրութեան
կապանաց տակ՝ որով Քրիստոս ամէն ազգ Պետրոսի
աթոռին հետ կապած էր: Այն ան դժբախտ եկեղե-
ցւոյն՝ որ այսպէս նոյն կապը խզած է, ինչու որ վրան
շատ չանցնիր՝ ամենեւին հաւատք չունեցող քաղաքա-
գէտք զինքն իրենց ցեխոտ ստուըններուն տակ կ'առնեն,
իրաւապէտք հաւատոյ խնդիրներու մէջ իր դատաւոր-

ները կ'ըլլան, եւ ասոնց ամենուն իշխանութեան ձեռքը կ'ընայ մարդուս խիղճը սպանանելը, ինչպէս կը պատահի (Ընդգիւ) ծովապետական ատեանին բողոքին մէջ:

Բայց դառնանք մեր առաջարկութեան: Աւրեմն Լ. դարուն կէսերը, Պետրոսի ակօռին գլխաւորութիւնը տեսանելի եկեղեցական ընկերութեան կառավարութեան նկատմամբ՝ հրապարակաւ ճանչցուած ու քահանայապետներէն եւ ընդհանուր ժողովքներէն որոշուած էր, եւ ասով՝ եկեղեցական հրահանգաց կազմուածքին հիմերը՝ ան ատենէն հաստատուն դրուած էին ապագայ դարերուն համար, որոնց իրարու յաջորդելու ատեն՝ նոյն տիեզերական գլխաւորութիւնը պահուեցաւ ամենայն ճշգրութեամբ իր էութեան ու լրութեան մէջ, ինչպէս որ հիմայ կը գտնուի՝ ոչ աւելի եւ ոչ նուազ: Եւ այլազգ ալ չէր կրնար ըլլալ, ինչու որ աս գլխաւորութիւնը Եստուծոյ դրուեցաւ եկեղեցւոյ ծննդեան ատենը, եւ մնացած ամէն ստորին իշխանութիւններն անոր մէջ բովանդակեցան:

Բայց աս գլխաւորութիւնը հաւատոյ նիւթերու մէջ ալ հաւասարապէս անհակառակելի բան էր: Արնայի պատասխան տալ թէ իրաւաբանութեան աղբիւր եղողը՝ նոյնպէս պէտք է որ վարդապետութեան վերին դատաւոր ըլլայ: Այսին զի այն մեծ ու տեսանելի ընկերութիւնը մինակ հաւատքովը կ'ապրի ու անոր վրայ յենած է, եւ ո՛վ որ անոր արտաքին կերպարանաց միութիւնը կը պահէ, հաւասարապէս անարատ պէտք է որ պահէ նաեւ հաւատքն ալ, որն որ այն մարմնոյն կերպաւորիչ հոգին է: Բայց ասկից՝ երբ որ արտաքին հաղորդակցութիւնը հաւատոյ պակսութեամբը վտանդի մէջ ինկած է, դաւանութեան խնդիրը հաղորդակցութեան խնդրոյն հետ խիստ մեծ կապակցութիւն կ'ունենայ, ու մի միայն վճիռ՝ երկու խնդիրն ալ մէկտեղ կ'որոշէ, եւ այսպէս հոգեւոր իրաւաբանութեան իրաւունքը՝ ուրիշ ամէն իշխանութիւն կը ջախջախէ, բայց ի մէկէն՝ զորն որ Վրիստոս դրած է զանիկա հաս-

տատուն բռնելու համար : Արնայի դարձեալ պատաս-
խան տալ թէ մենք Աստուծոյ ետքը՝ իրօք Ս . Լեւոնի
շնորհակալ ըլլալու ենք Մարդեղութեան ճշմարիտ
վարդապետութեան համար . վասն զի արեւելեան եկե-
ղեցին նուաճուած ըլլալով քաղաքական իշխանութե-
նէ մը, որուն առաջին պաշտօնեան հերետիկոսապետին
(Լատիքեսին) բարեկամն էր, եւ դարձեալ նաեւ ին-
կած ըլլալով ներքին ու խորունկ քաղցկեղի մը մէջ՝
զորն որ բժշկելու ջօրութիւնը հատած էր, օրինաւորա-
պէս գումարուած ընդհանուր ժողովքի մը մէջ քիչ մը
ատեն Լատիքեսի վարդապետութիւնն ընդունած եւ ի-
րօք անոր հերետիկոսութեան մէջ ինկած էր : Բայց Ս .
Լեւոն շուտով ոչոնչացուց ան ժողովքը . Ս . Լեւոն դա-
տապարտեց այն վարդապետութիւնը եւ հրաման հա-
նեց որ նորէն ու աւելի եւս թուով ժողովքի նստի նոյն
արեւելից աշխարհքը, որն որ շատ դարերէ վեր ամէն
նկատմամբ իր իշխաններուն կամացը գերի եղած էր :
Պատուիրեց վեցհարիւր եպիսկոպոսաց որ բառ առ բառ
կապուին իր թղթերուն՝ որոնց մէջ ճշմարիտ հաւատքը
ճոխութեամբ սահմանուած էր, եւ աս մի միայն միջոցն
եղած՝ որ զիրենք, այսպէս ըսելու համար՝ իրենց կամացը
դէմ, չորս դար ալ եկեղեցւոյ միութեան մէջ պահեց :

Բայց զանք ուրիշ մէկ ամենանուրբ հակաճառու-
թեան մը՝ որն որ ամենէն աւելի զեկեղեցին չարչարեց,
այնպէս որ երկայն տարիներով շատ յոգնեցուց զնոյն
խակ Ս . Օգոստինոս, որն որ այն Պեղադեան խնդրոյն
մէջ՝ այնչափ աշխատութիւններէն, այնչափ զրուած-
ներէն ու աղօթքներէն ետքը, վերջապէս որուն դիմեց
վերջնական որոշումն ընդունելու . — Պետրոսի աթո-
ռին : Եփրիկեցւոց երկու ժողովներն արդէն դատա-
պարտած էին եւ իրենց վճիռները՝ զորոնք Ս . Օգոս-
տինոս գրած էր, Իննովկենտիոս Ե . Վահանայապետին
խրկուեցան հաստատութիւնն ընդունելու համար, նոյն
վարդապետին ու մէկ քանի իր բարեկամներուն թղթու-
վը մէկտեղ, որուն մէջ կը գրէր . “Զէ թէ մենք մեր

փոքր վտակը՝ ձեր լայնածաւալ ու առատ աղբիւրին վրայ
կը հեղունք՝ զանիկա աճեցրնելու համար. այլ աս ժա-
մանակիս մեծ փորձութեան մէջ, (որմէ ազատէ զմեզ
Լնիկա՝ որուն կ'ըսենք. Մի տանիր զմեզ ի փորձու-
թիւն,) կը բաղձանք որ աս բանս ձեզմէ որոշուի, եւ մեր
փոքր վտակն ալ ծորէ ան վտակներուն գլխէն՝ ուստի
որ ձերը յորդութեամբ կը բխէ, եւ ձեր պատասխանովը
մի եւ նոյն շնորհաց հաղորդակցութեան մէջ գտնուել-
նուա վրայ մխիթարուինք,՝¹։ Ս. Իննովկենտիոս (416)
ասոր պատասխան տալով՝ կը գովէ Ապրքեդոնի ժո-
ղովքը՝ աս խօսքերով. «Լս խնդիրներուն մէջ, կ'ըսէ,
(որոնք եպիսկոպոսներէն եւ առաւելապէս աս ճշմարիտ
օրինաւոր եւ ուղղափառ ժողովքէն արժանի էին ա-
մենանուրբ ճշդութեամբ քննուելու,) հին աւանդու-
թեան օրինակներուն հետեւելով եւ եկեղեցական
հրահանգները չմոռնալով, անչափ աւելի հիմայ ձեր
կրօնին զօրութիւնը ճշմարտապէս ցուցուցիք խոր-
հուրդ հարցրնելովնիդ, որչափ որ ասկից յառաջ ձեր
վճիռը տալէն ետքը՝ զանիկա մեր դատաստանին տակ
ձգելը հարկաւոր համարելովնիդ. աղէկ խելամուտ բը-
լալով առ առաքելական աթոռն ունեցած ձեր պար-
տականութեան, մանաւանդ՝ երբ մենք ամէնքս ալ՝ որ աս
պաշտօնիս մէջ դրուած ենք, նոյն իսկ Առաքելոյն ետե-
ւէն երթալու կը բաղձանք, որմէ որ նոյն եպիսկոպոսու-
թիւնն ու անոր իշխանութիւնները բղխեցին։ Առաքե-
լոյն հետեւելով՝ մենք ալ չարր դատապարտել եւ զո-
վելին ընդունել ու յարգել սորվեցանք։ Լս վերջնոյս
կարգն է ձեր դորձքն ալ, որ նախնի Հարց սահմանա-
դրութիւններն ոտքի տակ առնել չուզելով, քահա-
նայական պաշտօնին համաձայն՝ կատարեցիք զայն ամե-
նայն՝ զորն որ անոնք չէ թէ մարդկային՝ այլ աստուա-
ծային խորհրդով սահմանեցին, թէ ինչ խնդիր որ մեր-
ձաւոր կամ հեռաւոր դուառներու մէջ քննութեան
կամ որոշման տակ իյնայ, վերջնական վճիռը չարութի

մինչեւ որ աս աթոռին չծանուցուի, որպէս զի անոր լի եւ կատարեալ ճոխութեամբն այն վճիռը՝ (թէ որ իրաւացի է,) հաստատուի: Եւ անկից՝ ուրիշ եկեղեցիք ալ (ջերբու ալեաց պէս, որ իրենց բնական աղբիւրներէն կը բղինեն եւ աշխարհքին ամէն կողմը յստակ աղբերակունքի մը անպղտոր ջրոց պէս կ'ընթանան,) պիտի սորվին թէ ինչ պէտք են հրամայել եւ ինչ բան մաքուր մարմնոց արժանի՝ ջրոց պէս պիտի որ մաքրեն, եւ ինչ բանէ՝ իբրեւ անմաքրելի ցետով աղտոտած՝ պիտի հեռանան,¹:

Հոս աւաստիկ սուրբ Խննովկենտիոս կը հաստատէ թէ Ե. Հաւատոյ վերաբերեալ խնդիրները պէտք են սուրբ դահին որոշման տակ իյնալ: Բ. Ես աւանդութիւնը սուրբ Գրոց վրայ հիմնած էր, այսինքն՝ մեր Փրկչէն սրբոյն Պետրոսի տրուած առանձնաշնորհութեանց վրայ: Գ. Սուրբ դահին վճիռներն անսխալ են. «Ականակիտ ակունքէն յստակ ջրեր կը ծորեն», Գ. Աշխարհքիս ամէն եկեղեցիները միշտ պարտաւոր եղած են ան որոշմանց գլուխ ծռելու, «որպէս զի ուրիշ եկեղեցիք ալ սորվին թէ ինչ պէտք են հրամայել»,²:

Նոյն սուրբ Խննովկենտիոս Նումիդիայի ժողովքին կը դիւր, «Ժրութեամբ ուրեմն եւ պատշաճօրէն (հին կանոնին հետեւելով, զորն որ դուք ալ գիտէք թէ բոլոր տիեզերք կը պահեն,) առաքելական ճոխութեան դաղտնի դատաստանաց, ան ճոխութեան, կ'ըսեմ, որուն արտաքին երեւցած առաւելութիւններէն զատ՝ ամէն եկեղեցիներուն խնամակալութիւնը տրուած է, խորհուրդ կը հարցընէք թէ ինչ վճիռ պէտք է տալ տարակուսական բաներու մէջ: Բայց ասոնց վրայ խօսելը կը թողում, ինչու որ գիտեմ թէ աղէկ տեղեակ էք, զորն որ ձեր խոհեմութեամբը գործքով ալ հաստատեցիք, զիտնալով որ ամէն դաւառներու մէջ առաքելական աղբիւրէն անդադար պատասխանը կը հոսէ անոնց՝ որոնք զանիկա կը խնդրեն: Եւ մանաւանդ երբոր հաւատոյ վրայ խնդիր մը կը բացուի, ես անանկ կը դա-

1 Բլղի Տիտի, Անսխալ. Բ. Հռ.: 2 Կոստ. Թղթք Բ. Հռ. 868:

տիմ որ մեր ամէն եղբայրքն ու եպիսկոպոսակիցները պէտք է որ զիմեն առ Պետրոս՝ իրենց անուան եւ ճոխութեան աղբիւրը, ինչպէս որ ձեր սիրելութիւնն ալ ըրաւ, որն որ ընդհանուր տիեզերաց վրայ ամենայն եկեղեցեաց օգտակար պիտ'որ ըլլայ: Ասան զի ասով ամէն չարեաց գտիչները պիտ'որ հարկադրին մեղմանալու, երբոր իրենք զիրենք՝ կրկին ժողովոց տուած տեղեկութեանց համաձայն՝ մեր վճռոյն որոշմամբն եկեղեցւոյ հաղորդութենէ կտրուած կը տեսնեն: Ուրեմն ձեր սիրելութիւնն ասով կրկին բարիք կը վաստակի, որովհետեւ թէ դուք կ'օգտիք կանոնները պահելովնիդ, եւ թէ ձեր արդեամբը բոլոր տիեզերք ալ կ'ազատին: Ինչո՞ւ որ ասկից ետքը ուղղափառաց մէջէն ո՞վ պիտի հաղորդակցի Վրիստոսի հակառակորդաց հետ»,¹:

Հոս ալ վերը զրուցածներնէս զատ՝ կրնանք նկատել, թէ Ե. Եմենեւին հաւատքի վերաբերած բան մ'որոշուած չէր համարուէր՝ ցորչափ Պետրոսի աթոռին առջեւն ելած ու Վահանայապետն անոր վրայ վճիռ տուած չէր: Ի. Իր վճիռ տալէն յառաջ՝ մասնական ժողովներուն որոշումները պարտաւորիչ արժէք չունէին. «Ի՞նչ տարակուսական բաներու մէջ՝ է՞նչ լինուիք + է ասլ», : Գ. Ես որոշումները քահանայապետական վճռէն յառաջ ուրիշ զօրութիւն չունէին՝ բայց եթէ իրրեւ խորհրդակցութիւն ու տեղեկութիւն մը Վահանայապետին առջեւը դրուած դժուարութեան մը վրայ. «Պրկին ժողովոց տուած տեղեկութեանց համաձայն», : Գ. Վահանայապետին վճիռը՝ որով ժողովները կը հաստատէր, դերագոյն դատաստան էր, որն որ դատապարտուածները եկեղեցւոյ հաղորդութենէն կը մերժէր. «Արբոր իրենք զիրենք մեր վճռոյն որոշմամբն եկեղեցւոյ հաղորդութենէն կտրուած կը տեսնեն», : Ե. Ինչպէս եպիսկոպոսք իրենց ժողովուրդները կը հպատակէին այսպիսի վճռոյ. «Ուղղափառաց մէջէն ո՞վ պիտի հաղորդակցի Վրիստոսի հակառակորդաց հետ», :

¹ Բլբի Տիտիէ, վասն անսխալ. Բ. Հու:

Ս. Խննովկենտիոս ասկից աւելի բան չէր կրնար ըսել իր աթոռին իշխանութեան վրայ : Ի վերայ այսր ամենայնի ի՞նչ կ'ըսէր ասոր վրայ Ս. Օգոստինոս . ահաւասիկ իր խօսքերը : «Ինք (Ս. Խննովկենտիոս) ամէն բանի ան պատասխանը տուաւ , որն որ իրաւացի էր եւ պատշաճ առաքելական աթոռին առաջնորդին»,¹ : Բայց Վահանայապետին աս տուած պատասխանւոյն ազդեցութեան վրայ Ս. Օգոստինոսին ըսած խօսքերն այնչափ հռչակաւոր եղան՝ որ առակ եղած են : Ատնք են իր խօսքերը . «Արդէն աս նիւթին նկատմամբ գումարուած երկու ժողովներուն գործքերն առաքելական աթոռին խրկուեցան , ուստի որ պատասխանն ալ եկաւ . Ինչէրդ վերայս , Աստուած տար որ մոլորութիւնն ալ անգամ մը վերջանար»,² :

Ահա հարկ չ'երեւար կրկնելու թէ ի՞նչ կ'իմանար Ս. Օգոստինոս այն «Իշխանութեամբ» որն որ , կ'ըսէ , միշտ ծաղկած էր առաքելական աթոռին վրայ» : Ասիկա , ինչպէս մեզի կ'երեւայ , կը պարտաւորէ ուրիշ ամէն եկեղեցիները հաւատքով միացած ըլլալու անոր հետ՝ որն որ իր վրայ կը բովանդակէ այն առաքելական խոստովանութեան արմատը , որ Տեառն մերոյ երկու բնութեանց դաւանութեան կը վերաբերի , որուն հաստուցում մ'ընելու համար խոստում տրուեցաւ՝ եկեղեցին իր վրայ շինելու : Ս. Օգոստինոս եւ Ս. Խննովկենտիոս կը բացատրեն ճշմարիտ հաւատքը՝ Ս. Ալիսկիոսոսին բերած աղբիւրի նմանութեամբ , որն որ եւսկիոսոսութեան միութեան վրայ ըսած ատեն թէ Ամէն մէկը մէյ մէկ մաս ունի՝ առանց ամբողջին բաժանմանը , կը զրուցէ թէ «Արբոր միակ աղբերէ մը շատ վտակներ կը վազեն կ'իջնան , թէպէտ աս վտակներուն բազմութիւնն անանկ կը ցուցնէ որ ան յորդ ու առատ բոխող ալեքները ցիր ու ցան կը տարածին , այսու ամենայնիւ այն բազմութեան միութիւնը՝ անարատ իրենց սկիզբներուն վրայ կը մնայ . . . : Այսպէս նաեւ եկե-

1 Ս. Օգոստ. Հատ. Ե. 645 :

2 Ս. Օգոստ. Թղթ. 43 :

Ասոր համար է որ նոյն իշխանութիւնը՝ որ հաւատոյ ու հաղորդակցութեան միութիւնը պահելու պարտքն ունի, այնչափ կը գործէ եւ այնչափի ալ մինակ կարող է,

բանի, օր. Հ.) "Ո՞վ կրնայ տարա-
կուսիլ որ սուրբն Պետրոս աս ա-
ղօթքով ընդունած չըլլայ հաստա-
տուն, անյաղթելի, անշարժ, եւ
դարձեալ այնպիսի առատ հաւատք
մը՝ որ կարող պիտ'որ բլար հաւ-
տատել ոչ միայն հաւատացելոց
հասարակութիւնը, այլ նաեւ իր
եղբարքը՝ զառաքեալները, եւ հօ-
տին հովիւները, արգելելով զսա-
տանան որ զիրենք չմտէ: Եւ աս
բանս յայտնապէս կը պատշաճի ան
խօսքին՝ որ ըսաւ. Գաւ եւ լէ՛մ. ես
քու Սիմոն անունդ վիժի (Պե-
տրոսի) փոխեցի՝ ի նշան հաստա-
տութեան, զորն որ կ'ուզեմ քեզի
հաղորդել, ոչ միայն քեզի համար,
այլ նաեւ քեզի եկեղեցւոյ համար, ին-
չու որ կ'ուզեմ զանիւր աս լէ՛մ
էրոյ լինել: Գարձեալ մեկնելով
Քրիստոսի աս խօսքերը, Այլ ես
աղաչեցի լուսնի, յառաջ կը տանի
իր խօսքն ու կ'ըսէ. "Պի՛տրէ, ես
շեւէ համար աղաչեցի, քեզի համար
մասնաորապէս, քեզի համար առ-
անձինն եղանակաւ. չէ թէ Քրիս-
տոս մէկանները զանց առաւ, այլ,
ինչպէ՛ս Ս. Հարգ իւր Բեթլէմ, զգլուխը
հաստատելով՝ ասով կ'ուզէր ար-
գելել որ անդամները չզեղեւին:
Ասոր համար է որ ըսաւ. Ես աղա-
չեցի լուսնի հո, եւ չէ թէ՛ Ես աղա-
չեցի լուսնի շերտ: "

Նոյն վերոյիշեալ Գրեյը կը հա-
մարձակի նաեւ որդոյն Նիպոլիտոսի
բերանն այս խօսքերս ալ դնել.
"Փականքն ոչ տունն նմա միայ-
նակ (այս ինքն՝ Պետրոսի), այլ
միութեան եկեղեցւոյ,": Եւ դար-
ձեալ թէ "Մի միայն է եկեղեցին
ի բազում անդամն բաժանեալ, եւ
մի միայն հովուութիւն տուեալ
բազում հովուաց որը համաձայն են
ի վարդապետութիւնս հաւատոյ,":

Աս խօսքերը բոլորովն հակառակ
են Ս. Վարդապետին մտացն ու
բանեցը: Ս. Նիպոլիտոս կը զրուցէ.
Et erit unus grex et unus pastor.
Et esse posse uno in loco, ali-
quis existimat, aut multos pasto-
res aut plures greges? Aposto-
lus item Paulus, hanc eamdem
nobis insinuans unitatem, obse-
crat et hortatur dicens: Obsecro
inquit vos, fratres, per nomen
domini nostri Jesu Christi, ut id
ipsum dicatis omnes, et non sint
in vobis schismata. Sitis autem
compositi in eodem sensu et in
eadem sententia, etc. (lib. de u-
nit. *Ecc.*) "Եւ եղիցի մի հօտ եւ
մի հովիւ: Համարեցի՞ որ ինչ ար-
դեւք թէ գուցէ հնար զի ի միում
վայրի հովիւք բազումք լինիցին եւ
հօտք բազումք: Նոյն գունակ եւ
Պաւղոս առաքեալ զնմին միութե-
նէ թելադրեալ աղաչէ յորդորե-
լով եւ ասէ. "Աղաչեմ զձեզ, եղ-
բարք, յանուն Տեառն մերոյ Յի-
սուսի Քրիստոսի զի ամենեքեան
զնոյն խօսիցիք, եւ մի իցեն ի ձեզ
հերձուածք. այլ իցէք միամիտք
համակամք համակարիք," (Գեբ+ լուսն
Բեթլէմ ինչէ): Եւ դարձեալ
"Ecclesia est una, et super u-
num, qui clauas ejus accepit,
Domini voce fundata est. (Ep.
73. Ad Jubaianum) որ է. "Մի է
եկեղեցին եւ հիմն նորա ի վերայ
Միոյն, որ զփականս նորա ընկա-
լաւ, Տեառն բանիւ եղեալ," (Իդիթ.
73.) Այսպէս նաեւ եկեղեցւոյ մի-
ութեան վրայ գրած Ճառին մէջ,
ուստի որ առաջիկայ հաստատածը
կ'առնենք, իր բուն միտքն ու հա-
րազատ խօսքերն ասոնք են: "Հան-
դէս հաւանութեան ճշմարտու-
թեանն, կ'ըսէ, զիւրին առ համա-

մը կ'ընէր, որովհետեւ այնպիսի իշխանութիւն մըն էր՝ որ Վրիստոսի կարգադրութենէն՝ իբրեւ իր սկզբանէն կը բխէր, եւ նախընթաց դարերուն մէջ իր դործադրութեան օրինակն ունէր, ամենեւին յափշտակութեան կասկած վրան չունենալով: Աւ հոս՝ տասը դար ետ ձգելով՝ գանք Աոստանդիայ ժողովին ատենները մանենք, որպէս զի կարող ըլլանք այն անձին վկայութիւնը յառաջ բերել՝ որն որ նոյն ժողովոյն հոգին էր, եւ առաջին սկիզբն եղաւ ան Պաղղեական ըսուած կարծիքներուն. ի վերայ այսր ամենայնի ինքն ալ կը խոստովանի, ինչպէս պիտ'որ տեսնենք, այն վարդապետութիւնը՝ զորն որ Աննովկենտիոս ու Աեոն կը սորվեցընեն քահանայապետութեան ու եպիսկոպոսութեան իրարու հետ ունեցած յարաբերութեան վրայ:

«Առհասարակ տական աւագութիւնը դրուեցաւ Վրիստոսէ գերբնապէս եւ անընդմիջաբար՝ իբրեւ միապետական ու արքունական իշխանութիւն մը եկեղեցական նուիրապետութեան՝ մէջ, եւ անով (քահանայապետական աւագութեամբ)՝ որ Վրիստոսէ ետքը մի միայն ու գերազոյն է, զինուորեալ եկեղեցին մի կ'ըսուի: Ուստի ով որ ասոր դէմ ելլելու կամ նուազեցընելու եւ կամ նոյն արքունական իշխանութիւնն ուրիշ իշխանութիւններու հաւասար դնելու յանդգնի յամառութեամբ՝ հերետիկոս, հերձուածող, ամբարիշտ, սրբապիղծ է: Ինչու որ այնպիսին կ'իյնայ անանկ հերետիկոսութեան մէջ՝ որն որ շատ հեղ եւ յայտնապէս դատապարտուած է եկեղեցւոյն սկզբնաւորութենէն, Ս. Պետրոսի ամէն առաքելոց վրայ ունեցած զլիաւորութեան աստուածային սահմանադրութենէն, եւ դարձեալ բովանդակ եկեղեցւոյն աւանդութենէն՝ որ ընդհանուր ժողովքներու մէջ յայտնի ընդունուած ու հրատարակուած է, մինչեւ աս մեր օրերը,»: Աւելցընէ դարձեալ թէ՝ «Սկզբան եպիսկոպոսութեան կարգը եկեղեցւոյ մէջ Վրիստոսէ անընդմիջաբար առաքեալ-

ներուն շնորհեցաւ, նոյնպէս եւս քահանայապետական զլիսաւորութիւնը՝ Պետրոսի։ Բայց թէ առաքելոց եւ թէ անոնց յաջորդներուն մէջ եպիսկոպոսական կարգը իր իշխանութեան կիրառութիւնը կամ գործադրութիւնը այնպէս Պետրոսի հպատակութեան տակ ունեցաւ ու պահեց, ինչպէս Մաքսիմոս քահանայապետին ու անոր յաջորդներուն։ Ինչու որ թէ ինք ունեցաւ եւ թէ ասոնք ունին եպիսկոպոսական ճոխութեան սկզբնական լրութիւնը։ Ենոր համար այսպիսի գործքերու մէջ անոնք՝ որ ստորին կարգի են կամ հոգւոց հոգ ունին, ստորակարգեալ են եպիսկոպոսներու՝ որոնցմէ իրենց իշխանութեան գործածութիւնը երբեմն կը սեղմուի եւ երբեմն ի կախ կը պահուի։ Նոյնն առանց տարակուսի մը՝ նկատմամբ բարձր աստիճանաւորներուն՝ Վահանայապետին ալ կը պատշաճի, որ կարող է նոյնպէս անոնց հետ վարուիլ՝ մասնաւոր ու բանաւոր պատճառներու համար,։

Նոյն հեղինակն ուրիշ տեղ մ'ալ այսպէս կը խօսի։ «Նոյն իշխանութեան (իրաւաբանութեան) լրութիւնը ծայրագոյն Վահանայապետին վրայ կը հանդէս, եւ անոր վրայ ամէն բան սաստիկ է. բայց ուրիշներուն ալ կը հաղորդուի այլեւայլ աստիճանաւ, ինչպէս որ օրինաւորապէս կը սահմանուի այն առաջին սկզբնական իշխանութենէն», ¹։

Պետրոսն ատենադպիրը հոս ան միայն կը հրատարակէ՝ որն որ մինչեւ իր ատենը սերտիւ կը հաւատացուէր, մինչեւ որ արեւմտեան մեծ հերձուածն իրեն ետեւէն ձգեց ան ամէն թշուառութեանց շարքը, որոնք դեռ չզաղորեցան քրիստոնէութիւնը վրդովեղէն։ Բայց ուրիշ բանի մը անցնելէն յառաջ՝ մէկ քանի խօսք ալ ըսեմ՝ աս հոգեւոր իրաւաբանութիւնն բառերուն նշանակութիւնը սահմանելու համար, որոնք օրինական եւ

¹ Պետրոսն, Վասն վիճակի եկեղ. իշխան. կապ. եւ արձակ. վերջին խորհրդած. Ա. Վասն վիճակի եւ վկայութիւնն առնուած է Պապեպիսկ. խորհրդ. Բ. եւ Գ. եւ վասն բինիէն։

միանգամայն աստուածաբանական բառեր են, զորոնք պէտք է ազատել ամէն երկդիմի նշանակութենէ՝ որ կրնան տրուիլ ուր որ աղէկ մեկնուած չեն:

Ամէն եկեղեցականք կը հաւատան, որ քահանայական ձեռնադրութեան զօրութեամբը մէկ քանի հոգեւոր իշխանութիւններ կ'ընդունուին, զարձեալ եպիսկոպոսական ձեռնադրութեան զօրութեամբն ալ ուրիշ իշխանութիւններ կը տրուին, եւ ասոնք կը կոչուին իշխանութիւն կարգի. ուստի եւ առաջինները մի եւ նոյն են ամէն քահանաներու վրայ, նոյնպէս ետքիններն ալ՝ ամէն եպիսկոպոսներու վրայ: Աս տեսակ իշխանութիւններու նկատմամբ II. Պետրոս ամենեւին առաւելութիւն մը չունեցաւ իր եղբարցը վրայ առաքելութեան մէջ, նոյնպէս Քահանայապետն ալ չունի առաւելութիւն մը իր եղբարցը վրայ եպիսկոպոսութեան մէջ: Աս պատճառաւ եպիսկոպոս մը ուրիշ եպիսկոպոսէ մը վեր չէ կարգին իշխանութեամբը, եւ ոչ ալ քահանայ մը՝ ուրիշ քահանայէ մը վեր է կարգին զօրութեամբը: Հիմակուան ճառուած բովանդակ նիւթին մէջ մեր խօսքն ամենեւին աս կարգին իշխանութեան վրայ չէ:

Բայց ձեռնադրուողը՝ քահանայական ձեռնադրութիւնն ընդունելէն ետքը՝ ո՞ւր եւ ի՞նչպէս, ո՞ւր տեղ եւ ի՞նչ պայմանով ու սեղմամբ պիտի գործածէ իրեն տրուած իշխանութիւնը: Ասոնք ամէնն ալ կ'որոշուին եպիսկոպոսէն՝ որն որ անոր հոգաբարձութեան չափաւոր հօտ մը կը յանձնէ, որ ըսել է թէ կու տայ անոր ~~սահմաններ~~ մը, թէպէտ ինք եպիսկոպոսը չեղադրիր երբեք անընդմիջական հովիւ ըլլալէն նոյն հօտին, որուն վրայ ուրիշ ստորակարգեալ հովիւ մը կը սահմանէ:

Եւ երբոր եպիսկոպոս մը ձեռնադրուած է, ո՞վ է որ կ'որոշէ թէ ո՞ւր եւ ի՞նչպէս եւ ի՞նչ պայմաններով պիտի գործածէ ընդունած իշխանութիւնը. կամ թէ ուրիշ բառերով ըսենք, ո՞վ կու տայ եպիսկոպոսին ~~սահմաններ~~ մը, ո՞վ կ'ընտրէ նոյն անձը աս կամ ան թեմը կառավարելու:

Աս առաքելութիւն տալու իշխանութիւնը պարզապէս հոգեւոր է, եւ գերագոյն ու բարձրագոյն տուրք Աստուծոյ, եւ ասոր վրայ իրենց հիմն ունին՝ Գործաշուք-Եւան Զկարգաբանք՝ ուրիշ որ եւ իցէ ամէն իշխանութիւնները, որոնք Աստուծոյ աւանդուած են եկեղեցւոյ՝ հոգեւոր փրկութեան եւ իր խորհրդաւոր մարմնոյն շինութեան համար։ Աւ որ այն անկեղծ միտքը կամ սիրտն է՝ որ կը սիրէ իր Փրկիչը, եւ կամ որ այն վեհանձն հոգին՝ որ սիրտ ունենայ ու կարենայ պաշտպանել թէ այսպիսի առաքելութեան իշխանութիւնը՝ տէրութեան մը քաղաքական կառավարութենէ յափշտակուած՝ բայց իրեն սեպհական եղած է։

Ինչ պատասխան կու տան ուղղափառք աս հարցման՝ թէ Ո՞վ է եպիսկոպոսի առաքելութիւն տուողը։ — Այս տամ պատասխանը հեղինակի մը խօսքերով, զորն որ ես մեծապէս կը յարգեմ։

“Եպիսկոպոսական իրաւաբանութիւնը չիկրնար տրուիլ՝ բայց եթէ մինակ Վահանայապետէն եւ կամ եպիսկոպոսներուն մարմնոյն բովանդակութենէն՝ Վահանայապետով մէկտեղ։ Ժողովուրդներն առ յաւիտենական փրկութիւն կառավարելու, կրթելու, հնազանդութեան պարտաւորելու եւ հոգեւորական պատիժներով բռնադատելու իշխանութիւնը, մէկ խօսքով ըսենք, եկեղեցական իրաւաբանութիւնը, իրաւքնէ Յիսուսէ Վրիստոսէ տրուած է, եւ ոչ ալ իսկզբան իրմէ զատ ուրիշէ մը կրնար տրուիլ։ Խօսքերնիս յաւիտենական փրկութեան հոգեւոր վախճանին համար ընկերութեան մը մէջ մտած մարդկանց վրայ է, աս ընկերութիւնն է՝ որ Եկեղեցի կը կոչուի։ Ար խօսինք գերագոյն եւ յաւիտենական Հովուին անդին արեամբը գնուած գառնուկներուն վրայ։ Ար խօսինք այնպիսի թաղաւորութեան մը վրայ՝ որն որ հոգեւոր թաղաւորութիւն մըն է, որ իր սեպհական աշխարհակալութեամբը՝ խաւարի իշխանութեան ձեռքէն առնուած է խաչին յաղթութեամբը եւ գծոխոց վրայ կանգնած փառաւոր յաղ-

Թանակաւը: Ար խօսինք վերջապէս ժողովուրդներու վրայ, զորոնք Հայրն Աստուած իր մարդացեալ Որդւոյն ընծայեց, ասոնց վրայ ամէն իշխանութիւն իրեն ձեռքը տալով: Երբ՝ աս իշխանութիւնը Յիսուս Վարիստոս որուն հաճեցաւ հաղորդել: Ս. Պետրոսի մինակ առանձինն եւ ամենէն յառաջ, անկէ ետքը՝ մէկալ առաքեալներուն ալ, բայց միշտ Պետրոսի հետ՝ որ անոնց Վլուխ որոշուած ու դրուած էր: Աստուծոյ խօսքերուն մէջ, Թէ՛ դրուած ըլլան եւ Թէ՛ աւանդուած, ուրիշ բան չենք կրնար կարգալ, եւ է ստոյգ՝ որ Յիսուս Վարիստոս աս իշխանութիւնն անձամբ կամ անընդմիջ ջաբար ուրիշներուն չտուաւ: Սուրբ Վիրքը յայտնապէս կը դրէ Թէ երբոր Յիսուս Վարիստոս իր եկեղեցին կառավարելու իշխանութիւնը տուաւ, տասնութմէկ առաքեալներէն զատ ուրիշ մը չէր գտնուեր, եւ իր խօսքերն ուրիշ մը չուղղեց՝ բայց եթէ իրենց միայն: Ս. Մատթէոս աւետարանիչն աս երեւելի պարագան աչքերնուս առջեւը կը դնէ Թէ Յիսուս Վարիստոս հրամայեց տասնութմէկ առաքեալներուն որ Վալիլիա առանձին տեղ մ'երթան, ուր որ ինքն ալ երեւնալով՝ ամենայն ազգերը սորվեցընելու եւ մկրտելու իշխանութիւն տուաւ իրենց,,:

“Երթայք ասացէք եղբարցն իմոց, զի երթիցեն ի Վալիլեա, եւ անդ տեսցեն զիս . . . : Իսկ մետասան աշակերտքն զնացին ի Վալիլեա ի լեառնն՝ ուր ժամադիր եղլւ նոցա Յիսուս: Եւ մատուցեալ Յիսուս խօսեցաւ ընդ նոսա եւ ասէ. տուաւ ինձ ամենայն իշխանութիւն յերկինս եւ յերկրի: Չանացէք այսուհետեւ աշակերտեցէք զամենայն հեթանոսս, մկրտեցէք զնոսա,,:

“Ուրեմն եկեղեցին կառավարելու իշխանութիւնը որն որ եպիսկոպոսութեան տարածուելովը հետզհետէ ուրիշներուն ալ հաղորդուեցաւ, եւ կը շարունակուի մինչեւ մեր ժամանակը, Վարիստոս երկինք համբառնալէն առաջ իր տասնութմէկ առաքեալներուն տուաւ, եւ ուրիշներուն չէր կրնար տրուիլ՝ բայց եթէ առաքեալ-

ներուն մէկէն, որոնք մինակ Վրիստոսէն նոյն իշխանութիւնն անընդմիջաբար ընդունեցան: Եպիսկոպոսութեան լրութեան ու ընդհանրութեան մէջ, եպիսկոպոսք առանձին առանձին մտածելով, չեն յաջորդեր առաքեալներուն: Միայն Հռոմայ Վահանայապետը Ս. Պետրոսի յաջորդը, եւ բովանդակ եպիսկոպոսաց զուամարութիւնը՝ որ Հռոմայ Վահանայապետն իրեն զլուին ունենայով՝ առաքելական խմբին կը յաջորդէ, ունին եպիսկոպոսութիւնը՝ իր ամենայն լրութեամբը, ընդհանրութեամբն ու իշխանութեամբը, ինչպէս Վրիստոսէ հաստատուեցաւ: Ուրեմն միայն Հռոմէական Վահանայապետն ու բովանդակ եպիսկոպոսաց զուամարութիւնն է՝ որ բոլոր քրիստոնեայքն իրեն հպատակ ունի եւ իր իրաւաբանութիւնը բովանդակ եկեղեցւոյ վրայ կը տարածէ: Ուստի եւ ի հարկէ կը հետեւի թէ մինակ Հռոմայ Վահանայապետը կամ ամբողջ եպիսկոպոսաց զուամարութիւնը կրնայ կառավարուելու հպատակներն որոշել, եւ շնորհել եպիսկոպոսական իրաւաբանութիւնը: Ուրիշ ով որ ըլլայ՝ որ պսպլիսի բան մը փորձել ուզէ իրեն չվերաբերած հպատակներու վրայ, այնպիսի գործք մը կը գործէ՝ որ էապէս եւ ներքուստ բնապէս ոչինչ է եւ ոչինչ զօրութիւն ունի: «Այդ կուտայ ինչ որ չունի»¹:

Յառաջ բերեմ ուրիշ վկայութիւն մ'ալ, որն որ շատ յարմար եւ սքանչելի է անգղիական սուտ դադափարները եկեղեցւոյ կառավարութեան վրայէն փարատելու:

«Յիսուս Վրիստոս իր հօտն այնչափ մասերու չբաժնեց, եւ ոչ աշխարհքս՝ այնչափ թեմերու, որ մէկը՝ Յովհաննու, մէկը՝ Լնդրէափի եւ մէկալը՝ Մատթէոսի եւ այլն, յանձնէր. Յիսուս Վրիստոս եպիսկոպոսութիւնն իր բովանդակ լրութեամբը, ընդհանրութեամբն ու իշխանականութեամբը սրբոյն Պետրոսի տուաւ, եւ նոյնը շնորհեց նաեւ ամբողջ առաքելական

¹ Պոլճենի Եպիսկոպոսութիւն, Գլ. Ը. 81:

խմբին՝ միշտ սրբոյն Պետրոսի նախագահութեամբը. ամէն մէկ առաքեալ ունէր լիակատար եւ ընդհանուր իշխանութիւն բոլոր եկեղեցւոյ մէջ, բայց հպատակելով սրբոյն Պետրոսի: Առաքեալք առաջինն եղան ժողովուրդը բաժնելու եւ թեմեր որոշելու մէջ, Աստուծոյ խօսքին սերմանց պտղաբեր ըլլալուն եւ քրիստոնէական կրօնին բոլոր երկրիս վրայ հետեւողներ ունենալուն համաձայն: Առաքելոց ընտրած եպիսկոպոսներէն ու մանք՝ մէկ ժողովրդեան ու տեղւոյ մը վրայ կապուած չէին, այլ երբեմն հոն, երբեմն հոս կը խրկուէին, ինչպէս որ քրիստոնէից պիտոյքը կը պահանջէր. աս եպիսկոպոսները կը գործէին առաքեալներէն յանձնառական իշխանութեամբ: Ուրեմն կ'ընդունէին անբնդմիջաբար առաքեալներէն՝ ինչ որ անոնք Վրիստոսէն ընդունած էին: Իսկ ոմանք ալ որոշուած աթոռի մը վրայ կապուած եւ մէկ սահմանաւոր վիճակի մը կառավարութիւնն առած էին: Ասոնք մնայուն եւ կարգաւոր իրաւարանութիւն ունէին. բայց յայտնի բան է որ զանիկայ անբնդմիջաբար առած էին առաքեալներէն՝ որոնք զերենք եպիսկոպոս դրած էին աս որոշեալ տեղւոյն վրայ՝ քան թէ ուրիշ տեղ մը, եւ աս մասնաւոր ժողովուրդեան՝ քան թէ ուրիշ ժողովրդեան մը վրայ: Առաքելոց աշակերտներն ալ եպիսկոպոսութեան հետզհետէ տարածուելու ատեն՝ նոյն ընթացքը բռնեցին. եպիսկոպոսներուն շատնալովը թեմերն ալ միշտ աւելի եւս պզտիկցան, նոյնպէս նաեւ եպիսկոպոսաց իրաւարանութիւնն ալ աւելի եւս ամփոփեցաւ: Յայտնի է ուրեմն որ աս իրաւարանութիւնը կը տրուէր անոնցմէ՝ որոնք եպիսկոպոսները կը սահմանէին, եւ զերենք աս կամ ան որոշուած ժողովրդեան վրայ կը դնէին. եւ որովհետեւ աս հիմնադիրներն առաքեալներէն ընդունած սահմանադրութիւններուն ու հրահանգներուն համաձայն կը գործէին, կը հետեւի որ եպիսկոպոսներն ալ զանիկայ՝ սկզբնաւորութեանը նայելով՝ անբնդմիջապէս Վրիստոսէ ընդունած կ'ըլլային: Այսպէս վտակները (Ս.

Արարիանոսին խօսքը բանեցրնելով, Վեր+ Հասն Դոմեան (Եփեսոսցի) որչափ ալ իրենց բնթացքին մէջ բաժնուն ու շատնան՝ աս եւ ան կողմերն ոռոգելու համար, եւ որչափ որ ալ մէկը մէկալէն ելլելու ըլլայ, այսու ամենայնիւ եթէ դէպ ի վեր երթալու ըլլանք, կը գտնենք որ ամէնքն ալ յառաջ եկած են մէկ աղբիւրէ մը՝ որն որ իրենց առաջին ջրերն ու շարժումը տուաւ,¹:

Ի վախճանի աս մինակ կ'աւելցրնեմ թէ անիկա՝ որն որ ընդունեցաւ «Օղխարս արածելու», պաշտօնը, չդադրեցաւ երբեք անոնց հովիւն ըլլալէն՝ երբոր զանոնք եղբայրքը բաժնեց, ինչպէս որ եպիսկոպոս մը հօտին մէկ մասն իրեն հպատակ քահանայի մը ձեռքը յանձնելով՝ չեղադիր երբեք անոր բուն հովիւն ըլլալէն: Աւ որովհետեւ աս յանձնարարութիւնը միշտ պիտի տւէր եւ մշտնջենաւոր յաջորդութիւն մը պիտ'որ ունենար, (ինչու որ իրեն վրայ շինուած եկեղեցին երբեք պիտի չյաղթուէր.) այսպէս իր յաջորդն ալ կը շարունակէր նոյն լրացեալ եւ որոշուած իշխանութեան մէջ «ընդհանուր եկեղեցին յանձանձելու, կանոնաւորելու եւ կառավարելու»²: Ինք ուրեմն՝ որ իրրեւ ընդհանուր եկեղեցւոյ դուխ եւ ներկայացուցիչ՝ առաջին ստեղծները Հռոմայի, Եղեքսանդրիայի ու Կնտիոքայ եպիսկոպոսներուն եւ անոնցմէ յառաջ եկողներուն առաքելութիւնը կ'աւանդէր, եւ նոր ստեղծներս ալ կուտայ ան եպիսկոպոսաց առաքելութիւնը, որոնք ուղղակի իրմէ յառաջ եկած են, աս երկու դէպքերուն մէջ ալ ինքն իր վրայ անբաժանելի ակունքը կը պահէ, եւ ասիկայ է ան տիեզերական, անընդմիջական եւ զերազոյն իրաւարանութիւնը՝ որն որ մինակ զիսաւորութեան բնութեան կը պատշաճի:

1 Պոլճենի, Էպիսկոպոսութիւն. 2 Սահմանք Փլորենտեան ժողովոյն: Գլ. Է. 94:

ՀԱՏՈՒԱԾ Ե.

Վ. Լայոն-Էլեն եկեղեցւոյ ի նպաստ քննադատութեան :

Ա. Սինչեւ Հիմայ տեսանք Հռոմայ դահլին զլիաւորութիւնը, որ մեր օրերս կը վայելէ իր խաղաղական ստացուածքը, զորն որ բաղմատեսակ ազգեր կը ճանչնան, եւ ինք Աստուծոյ մասնաւոր մէկ նախախնամութեամբն առանց նման օրինակի մը տասնութը դարերէ վեր կը տեսէ, ուր որ իր բոլորովին ամէն բան, պետութիւններ, ազգեր, սովորութիւններ, մշակութիւն, գրագիտութիւն, քաղաքական իշխանութեան եւ բարոյական հզօր ազդեցութիւններու աթոռներն անդադար կը փոխուին. զեռ կը կենայ աս ամենէն հնազոյն իշխանութիւնը՝ որն որ իր բոլորովին իրբեւ որդիք՝ բոլոր Աւրոպայի թագաւորութիւններուն ծնանիլը, եւ բոլոր ազգերուն սորվելու համար իր ոտքը դալը տեսած է. իշխանութիւն մը՝ որ մարդկային մտաց սոջեւն արդար իրաւամբ իր իրաւանցը խիստ հետամուտ կ'երեւայ, եւ իրաւամբ կը պահանջէ որ ըստ արդարութեան՝ իր կողմը մեկնուին իրաւունքները, եթէ երբեք մեկնութեան հարկաւորութիւն ըլլայ. աս իշխանութեան վրայ խօսող հին հեղինակներն արգէն գոյող բանի մը պէս կը ճառեն, եւ ոչ ալ հարկաւոր կը համարին անոր սահմանը տալու :

Բ. Տեսանք որ աս իշխանութիւնը չէ թէ Աստուծոյ եկեղեցւոյն մէկ քանի զիջման եւ ոչ ալ անոր եպիսկոպոսներուն դարէ դար ըրած զիջումներուն վրայ յենած է, այլ եկեղեցւոյ Հիմնադրին յայտնի խօսքերուն վրայ, որոնք այնպէս բացայայտ եւ նշանաւոր են՝ որ իրենք իրենցմէ կը վկայեն թէ Անոր խօսքերն են, որն որ այնպէս խօսեցաւ՝ ինչպէս որ երբեք մարդ մը չէր խօսած : Աոյն խօսքերը կը քարոզեն միանգամայն այն գերագոյն իշխանութիւնը՝ որն որ միշտ կանոն եւ առաջնորդ է եկեղեցւոյ, եւ իրաւքնէ արժանի են որ եկե-

ղեցւոյ սիրտը տպաւորուին եւ շարժեն անոր բաղուկը : Ար փակեն իրենք իրենց մէջ այն կենդանաբար սերմը՝ ուստի որ եկեղեցւոյ բովանդակ կարգաւորութիւնը ծլեցաւ : Աս խօսքերուն մէջ ամէն բանի Արարչէն տընկուած է արմատ մը՝ որն որ զօրութեամբ կը պարունակէ թէ ամբողջ ծառը իր լայն ու բնդարձակ ճիւղերովը եւ թէ միանգամայն անոր բաղմաթիւ ու բաղմատեսակ տերեւներէն ամենափոքր տերեւներն ալ :

Պ. Տեսնեք որ աս կենդրոնական իշխանութեան հաստատուելուն վախճանն ու առարկան ուրիշ բան չէ՝ բայց եթէ հաստոյ եւ հազորդակցութեան միութիւնը, եւ խորհրդական մարմնոյն կազմութիւնը՝ ըստ չափու կատարեալ մարդուն : Աւ ասիկայ չէ թէ միայն Աստուածորդւոյն մարդեղութեան գլխաւոր վախճանն էր, հապա նաեւ կ'ակնարկէ ան փառքը՝ որն որ պիտի յայտնուի «ի նորոգել ամենայնի» :

Պ. Աս իշխանութեան էութիւնը կը կայանայ բովանդակ եկեղեցւոյ վրայ տարածեալ տիեզերական, անբնդմիջական եւ գերազոյն իրաւաբանութեան մը վրայ, ինչպէս որ հարկաւ կը պահանջեն անոր հիմնադրութեան բառերուն բնական խմատն ու ան վախճանը՝ զորն որ Աստուած այս իշխանութիւնը հաստատելու տունն գիտած էր, եւ որուն համար ալ կրնամ ըսել թէ ինք մարդկային մարմին առաւ :

Սինակ բան մը կը մնայ մեզի հոս տեղս ըսելու, այս ինքն թէ նոյն աս եկեղեցին է, որ իր գոյութեան առաջին վայրկենէն՝ շարունակ վկայած է աս իշխանութեան մշանջնաւոր գոյութեան՝ որն որ իր շէնքը չէ, եւ որուն մէջ սերտ միութեան, զօրութեան եւ կարողութեան ամենայն բաւական պատճառը կայ : Աս բանս ես վերը արդէն ըստ մասին ցուցուցի՝ քանի մը պատճառներով, որոնք թէպէտ ստոյգ է սակաւաթիւ, բայց միանգամայն հին ժամանակուան ամենէն աւելի ստիւպողականներն էին : Սակայն կ'ուզեմ դարձեալ ուրիշ աւելի եւս բաղմաթիւ վկայութիւններ յառաջ բերել,

այնպիսի վկայութիւններ՝ որոնց նախապաշարմունքէ ազատ հոգի մը զխնդրելու բան չիկրնար գտնել :

Նորածին եկեղեցին առջի երեք դարերուն մէջ անզադար եւ մշտատեւ դառն հալածանաց տակ ըլլալով, ընդհանուր ժողովքի մը նստելու երեւք զիւրութիւն չկրցաւ ունենալ : Աւստի եւ բոլոր այնչափ ժամանակ կառավարուեցաւ առաքելական դատուն գլուխն եղող սուրբ Պետրոսէն ընդունուած կանոնին համաձայն կարգադրուած եպիսկոպոսութենէ : Սուրբ Պետրոս՝ Հռոմ, Աղեքսանդրիա եւ Մետիդք հաստատեց անձամբ երեք մետրապոլտական աթոռները՝ որոնք երեք մեծ պատրիարքութեան մայր եղան : Այլեւնք ըսել որ թէպէտ նոր եկեղեցիները՝ որոնք ժամանակին յառաջանալովն ասոնցմէ կը ծնանէին եւ առանձին իրենց եպիսկոպոսն ու կառավարութիւնը կ'ունենային, այսու ամենայնիւ իւրաքանչիւր մետրապոլտական եկեղեցի իր նորածին եկեղեցիներուն վրայ հայրական ազդարարութեան ու խնամակալութեան իրաւունքը կը պահէր : Այլեւն աս երեք աթոռներէն Աղեքսանդրիայ ու Մետիդքայ աթոռները Հռոմայ աթոռոյն ստորակարգուեցան, եւ երկուքին եպիսկոպոսներն ալ իրենց հաւատոյ անբծութեան ու եկեղեցիներուն աղէկ կառավարութեան վրայ անոր համար կու տային : Աւ թէպէտ աս առաջին երեք դարուց յիշատակարաններուն մեծ մասը կորսուած է, այսու ամենայնիւ գեռ այնպիսի յիշատակարաններ պահուած են, որ յայտնի եւ պայծառ լուսով կը ցուցնեն Հռոմէական գլխաւորութեան գոյութիւնը : Աւ ասիկայ այնպէս ստոյգ է որ ասկից յառաջ կը բերենք թէ մինակ Հռոմայ եպիսկոպոսն ունի իրաւունք վերին կառավարութեան աշխարհքիս բոլոր եկեղեցիներուն վրայ, այնպէս որ երբեմն զերենք իր հաղորդակցութենէն կտրելու հանելու կը սպառնայ, երբեմն ալ իրօք կը մերժէ իր հաղորդակցութենէն զանոնք՝ որոնք չեն պահեր կամ հաւատոյ անբծութիւնը՝ որուն պահպանութեան ինք հսկող զրուած է, եւ կամ

առաքեալներէն աւանդուած հաղորդակցութեան կանոնները: Սրբոյն Աղեմայ (Հռոմայ Վահանայապետին) այն ծանօթ դէպքը, որ սուրբ Յովհաննէս առաքելոյն կենդանութեան ատենն իսկ, պատուէր կուտար Աորընթոսի եկեղեցւոյն իր հերձուածոց ճար մը գտնելու, դարձեալ սրբոյն Ալիտորի՝ Եսիական եկեղեցին յանդիմանելը, սուրբ Ստեփանոսին՝ Լփրիկէի եկեղեցիներուն սպառնալը, վերջապէս սուրբ Վիոնիսիոսին՝ Վիոնիսիոս Ըղեքսանդրիայի եպիսկոպոսէն հաւատոյ պատասխանատուութիւն ընդունելը՝ առջեւնիս եղած ճշմարտութիւնը հաստատելու ամենաբաւական ձեռնարկութիւններ են: Եւ ձեռնարկութեան բովանդակ ոյժն ու զօրութիւնը յայնմ է՝ որ մէկ կողմանէ Հռոմայ եպիսկոպոսը, եւ ոչ թէ ուրիշ մէկը, ըստ հարկաւորութեան՝ իրրեւ իրեն սեպհական ամենուն վրայ վերին կառավարութեան իրաւունքը կը գործածէ, եւ մէկալ կողմանէ՝ ամենեւին մէկը չ'ելլեր ու իրեն վրայ իրաւունք մը բանեցրնել ուղելու չ'իյանդգնիր:

Իսկայ մէջ մ'որ հալածանաց դարերն անցան դային, եւ եկեղեցին կրցաւ իրրեւ բարոյական մարմին՝ ազատօրէն գործել եւ Եստուծմէ իրեն տրուած իշխանութիւնը գործածել, անմիջապէս տեսնուեցաւ որ Ս. Պետրոս իր բարձր քահանայապետական աթոռէն կը կառավարէ, կը պահպանէ եւ կը զօրացընէ թէ եկեղեցւոյ արտաքին կազմուածքը եւ թէ ներքին հաւատքը:

Հռոմայի եպիսկոպոսներուն՝ Ըղեքսանդրիայի ու Ենտիօքայ եպիսկոպոսներուն վրայ ունեցած գերագոյն իշխանութիւնը՝ 325ին պայծառ եւ հաստատուն ճշմարտութիւն մըն էր, որովհետեւ Հռոմայ դահն իրրեւ գերագոյն ատեան մը սեպուեցաւ՝ Ենտիօքայ եպիսկոպոսին իր ստորակարգեալ եպիսկոպոսներուն վրայ ունեցած իրաւունքն որոշելու համար, եւ նոյն առթիւն մէջ նաեւ վիպուեցաւ թէ “Հռոմայ եկեղեցին միշտ զլաւորութիւնն ունեցած է”:

Սպանիացւոց Վորտովայի եպիսկոպոսը, որն որ

առջի տեսութեամբ՝ քահանայապետական հրեշտակ եւ կայսերական գործակալ ճանչցուեցաւ, եւ իրեն հետ մէկտեղ Վիտոս ու Վինկենտիոս Ս. Սեղբեսարոսի հրեշտակները՝ դահերէց կը նստէին ան ժողովոյն մէջ, ուր որ կը սահմանուէր թէ «Լյս ամենայն պէտք է Սեղբեսարոսի Հռոմ քաղքին եպիսկոպոսին յանձնուիլ», ¹, որ վաւերական ըլլայ անոր հաստատելովը, եւ անով միայն ընդհանուր ժողովքն իր օրինաւորութիւնն ու ճոխութիւնը կ'առնէր: Եսիկայ աւելի պայծառ կը տեսնուի՝ եթէ միտ դնելու ըլլանք որ երեք-հարիւր տասնութը եպիսկոպոսներուն մէջէն մինակ քսանուերկուքն Եւրոպայէն էին:

Սարգիկէ քաղաքը 347ին մեծ ժողովք մը կը դու-մարուէր, որն որ ընդհանուր ըլլալու որոշուած էր, եւ որուն դահերէց կը նստէր նոյն իսկ Վորտովայի եպիսկոպոսը: Եսիկայ իր ժողովական թղթին մէջ Յուլիոս Քահանայապետին այսպէս կը գրէր. «Որովհետեւ խիստ լուադոյն եւ ամենապատշաճ գործք մ'եղած պէտք է համարուիլ, որ ամենայն եպիսկոպոսք ամէն դաւառնե-րէն՝ գլխոյն, այս ինքն՝ Պետրոս առաքելոյն աթոռին դիմեն», ²: Եւ երկու մեծ եւ հնազոյն ժողովներն ամե-նեւին չեն սահմաններ գլխաւորութեան բնութիւնը, մանաւանդ թէ անոր կը դիմեն՝ եկեղեցւոյ առջի վայր-կենէն դոյող բանի մը պէս: Եյսպէս անյողդողդ, ան-յաղթելի է ան ճշմարտութիւնը՝ զորն որ դաւանեցաւ Հռոմայի եթթանասուն եպիսկոպոսաց ժողովքը, (որուն դահերէց էր Վեղասիոս Քահանայապետը, 494ին.) նոյն ժողովքը ան մինչեւ հիմայ կաթողիկէ եկեղեցիէն պա-հուած Ս. Վրոց կանոնին վրայ խօսելէն ետքը, կ'ըսէ. «Եւ ամէն մարգարէից, աւետարանչաց ու առաքելոց զրքերէն ետքը, որոնց վրայ հիմնուած է կաթողիկէ եկեղեցին Եստուծոյ շնորհօքը, արժանի կը համարինք նաեւ նշանակելու որ թէպէտ տիեզերաց ամէն կաթո-

1 Մատեան Վան. Առաք. Աթո. 46, Տպագրութիւն Պալլերինիայ, առ. Ս. Լեւոն. Հատ. Գ. Եր. 2 Մանսի, Հատ. Գ. Եր. 40:

ղեկէ եկեղեցիները Վարխատոսի հարսանեաց մի միայն առա-
գաստը կը կացուցանեն, այսու ամենայնիւ սուրբ, Հռո-
մէական, կաթուղիկէ եւ առաքելական եկեղեցին ամե-
նէն զերազանցն եղած է՝ չէ թէ ժողովական վճիռնե-
րով, հապա զխաւորութիւնն ընդունելով Վարխատոսի
Տեառն մերոյ ու Փրկչին աւետարանական ձայնովը թէ
Պօլս եւ Քլէմ, եւ այլն: Արուն նաեւ ընկեր տրուեցաւ
երանելի Պօղոս առաքեալ, անօթն ընտրութեան, որ
նաեւ մի եւ նոյն օրը Հռոմ քաղքին մէջ՝ Ներոն ին-
քնակալին ատենը Պետրոսի հետ փառաւոր մահ կրելով,
մարտիրոսութեամբ պսակուեցաւ: Եւ երկուքն ալ հա-
ւաստրապէս՝ վերոյիշեալ Հռոմէական սուրբ եկեղեցին
Վարխատոսի Տեառն մերոյ նուիրեցին, եւ զանիկայ իբրեւ
այնպիսի բոլոր աշխարհքիս ամէն քաղաքներուն առ-
ջեւը դրին, թէ իրենց ներկայութեամբն եւ թէ արժա-
նաւոր յաղթանակաւը: Եռաջին է ուրեմն Հռոմէական
եկեղեցին, Եթոռ Պետրոսի առաքելոյն, որն որ ասեմէն-
նէն արդար ունի եւ ոչ աղաքեղութիւնն¹ եւ ոչ որեւէ ասոնց
նման բան մը: Իսկ իրմէ ետքը՝ երկրորդն է Եղեքսան-
դրիայի աթոռը, զորն որ երանելոյն Պետրոսի անուամբ
բը սրբեց իր աշակերտը Մարկոս աւետարանիչ, որ իրմէ
Եգիպտոս իրկուելով՝ ճշմարտութեան բանը քարոզեց,
եւ փառաւոր մարտիրոսութեամբ ալ պսակուեցաւ:
Երրորդ տեղին ու պատիւն ունի Ենտիոքայ աթոռը՝ նոյն
երանելի Պետրոս առաքելոյն մեծարանաց համար, որով-
հետեւ ինք Հռոմ գալէն յառաջ՝ հոն կեցած էր, եւ
հոն նախ եւ առաջին, իբրեւ նոր ժողովուրդ մը Վրէս-
տանէն անունն կըլաւ,²:

Բայց հիմակ յառաջ բերենք այն վկայութիւննե-
րը՝ որոնք կարգաւ եօթը յետագայ յառաջագրու-
թիւնները կը ցուցնեն:

Ե. Հռոմայ դահլին՝ ամենայն եկեղեցեաց վրայ ու-
նեցած ընդհանուր զխաւորութիւնը ճշդիւ այնպէս էր
առջի ատենները, ինչպէս որ մեր օրերը կ'ուզուի:

1 Ըստ Լտ. կնճիռն, Ruga.

2 Մանսի, Հատ. Ը. Եր. 149.

Բ. Ըս գլխաւորութեան հիմը՝ սուրբ աւետարանիչներուն խօսքերուն վրայ դրուած է, (Մատթ. Ժ.Օ. 18. Վուկ. ԻԲ. 31, 32. Յովհ. ԻԸ. 15—18.) որոնք առանձինն եւ մասնաւորապէս կ'ընծայուին Քաջանայապետին՝ իրրեւ Պետրոսի յաջորդին:

Գ. Եպիսկոպոսական իրաւարանութեան սկզբնական բղխումը պէտք է փնտռել յանձն Պետրոսի, եւ իր մշտնջենաւոր ազբիւրն է Հռոմայ աթոռը՝ որ զանիկայ կը ներկայացընէ:

Դ. Քաջանայապետին՝ Արեւելից վրայ ունեցած գլխաւորութիւնը, նոյն իսկ Արեւելից հովիւներն ու ժողովները կը դաւանին հերձուածէն յառաջ:

Ե. Ժողովներուն նկատմամբ՝ Քաջանայապետին փարմունքը վաւերական ցոյց է իր բարձրագոյն աստիճանին:

Յ. Ըսպէս նաեւ Քաջանայապետին՝ ժողովները հաստատելը:

Զ. Նոյնպէս Քաջանայապետին հետ հաղորդակցութեան հարկաւորութիւնը:

Է. Ըսանկ ընդարձակ դաշտի մը մէջ՝ մինակ գլխաւոր փաստերն ու ցոյցերը կ'ընտրեմ, որոնք միանգամայն կրնան համոզել համոզուելու ընդունակութիւն ունեցողները:

Ը. Ըռաջնոյն, այս ինքն՝ ընդհանուր գլխաւորութեան նկատմամբ, սկսինք քննել տիեզերական մեծ ժողովներուն վիպութիւնը, երրորդէն՝ որն որ 431ին գումարեցաւ, մինչեւ ութերորդը՝ 869ին. որովհետեւ սաոնք ամէնն ալ արեւելեան եպիսկոպոսներէն բաղկացած էին, եւ շատ անգամ մինակ քաջանայապետական հրեշտակները, կամ գրեթէ միայն իրենք արեւմուտքէն ներկայ կը գտնուէին: Աւստի եւ աս ժողովներն իրենց ներքին ճոխութենէն զատ՝ մեզի ուրիշ փաստ մ'ալ կ'ընծայեն, որով կարող կ'ըլլանք իրաւամբ հաստատել թէ ինչ որ անոնց առջեւը կամ անոնցմէ, առանց մէկ ընդգլխութեան, ի շնորհս արեւմտեան մեծ աթոռին

կը հաստատուէր, անհակառակելի հաստատութիւն ունէր : Այսն զի թէ որ մէկը կարենար հակառակիլ՝ դիւրաւ կրնար իր հակառակութիւնը յառաջ տանիլ, ու թովհետեւ այն ժողովները “ամէնքն ալ արեւելք, արեւելեան եպիսկոպոսներէն, եւ նոյն ազգէն կայսրներու տակ գումարուած էին”,¹ :

Արրորդ ժողովքը գումարուեցաւ Եփեսոս, 431ին, զՆեստոր Առաքանդինուպոլսոյ արքեպիսկոպոսը դատելու համար : Եւ ժողովքին մէջ Աեղեստինոս Քաջանայապետին մասնաւոր յանձնարարութեամբը Ս. Աիւրեղ Եղեքսանդրիայ եպիսկոպոսը՝ երեք քահանայապետական հրեշտակներով դահերէց կը նստէր : Եհուսիկ նոյն ժողովքին մէջ խօսուածներուն մէկ կտորը. Արկադիոս եպիսկոպոսն ու Հռոմէական եկեղեցւոյն հրեշտակը կ'ըսէ. “Հաճոյ ըլլայ ձեր երանութեանց հրաման տալու որ կարգացուի այն թուղթը՝ զոր բերած ենք ամենայն յարգութեամբ անուանելու Աեղեստինոս Ս. Քաջանայապետէն՝ առաքելական աթոռին եպիսկոպոսէն. որմէ ձեր երանութիւնքը կրնան իմանալ թէ որչափ հոգ ու խնամ ունի ամէն եկեղեցիներուն վրայ”,² : Իսկ նոյն թղթին մէջ գրուած էր. “Ս'ենք մեր հոգաբարձութեամբը ձեզի խրկեցինք մեր սուրբ եղբարքն ու քահանայութեան գործակիցները, մեզի հետ մէկ սիրտ մէկ հոգի եղող առաքինի եւ հռչակաւոր անձինքը՝ զԱրկադիոս եւ զԱրդյեկոս եպիսկոպոսները եւ զՓիլիպպոս մեր երէցը, որ ձեր գործոցը ներկայ ըլլան եւ ի գործ դնեն մեր յառաջագոյն սահմանած բաները՝ որոնց ձեր արդթենէն հաւանութիւն տրուելուն ամենեւին չենք տարակուսիր”,³ : Ասիկայ կը ցուցնէ որ Քաջանայապետը զՆեստոր յառաջագոյն դատապարտած ու կարգէն ձգած էր՝ եթէ յետոյ չեկոչեր : Այսպէս պայծառութիւն կ'առնէ ժողովոյն անոր վրայ տուած հետեւ.

¹ Աիւրդ, Քաղաքականութիւն ի Գաղիա. Դաս ԺԲ :

² Մանսի, Զ. 1228 :

³ Առաքան. Թուղթք Քաջանայապետ. Հռոմ. 1162 :

ւեալ վճիռը . “Սուրբ կանոններէն եւ մեր ամենասուրբ
հօրն ու ծառայակցին՝ Աեղեստինոսի Հռոմայ եկեղե-
ցւոյն եպիսկոպոսին թղթէն ստիպուած , արցունքով
եւ ի հարկէ եկանք աս ցաւալից վճիռն անոր դէմ
տալու ,”¹ :

Բաց ասիկց՝ Փիլիպպոս երէցն եւ առաքելական
զահին հրեշտակն ըսաւ . “Շնորհակալ ըլլանք ամե-
նասուրբ եւ մեծարգոյ ժողովքիս , որ կարգացուելով
ձեր առջեւը մեր սուրբ Վահանայապետին թղթերը ,
սուրբ գլխոյն հետ՝ սուրբ անդամներու պէս միացաք :
Վասն զի ձեր երանութեանց անձանօթ չէ , որ երանե-
լի Պետրոս առաքելալ՝ ինչպէս առաքեալներուն՝ այսպէս
ալ ամենայն հաւատոյ գլուխ է ,”² : Աւ նոյն հրեշտակը
Նեստորի դէմ՝ եղածներուն ընթերցումը լսելէն ետքը՝
ըսաւ . “Ամենեւին ոչ ոք կը տարակուսի , մանաւանդ
թէ ամէն դարերու յայտնի է , թէ սուրբն եւ երանելին
Պետրոս , առաքելոց իշխանն ու գլուխը , սիւնն հաւա-
տոյ եւ հաստատութիւն կաթողիկէ եկեղեցւոյ , մեր
Տիրոջմէ Յիսուս Վրիստոսէն , մարդկային ազգին Աե-
նարարէն ու Փրկչէն , երկնից արքայութեան բանալիներն
ընդունեցաւ , եւ թէ մեղքերը արձակելու եւ կապելու
իշխանութիւնն իրեն տրուեցաւ . որն որ մինչեւ հիմայ
եւ ի մշտնջենաւորս կենդանի է եւ կը դատէ ի յաջորդս
իւր : Աւ այսպէս մեր երանելի Վահանայապետը Աե-
ղեստինոս եպիսկոպոսն ալ ըստ կարգի իր յաջորդն եւ
իր տեղակալը՝ զինք ներկայացընելու համար աս սուրբ
ժողովքիս խրկեց զմեզ ,”³ : Սուրբ Ալուրեղ առաքելա-
կան հրեշտակին աս յայտարարութիւնը լսելէն ետքը ,
աւելցուց թէ ինք՝ ինչպէս նաեւ մէկալ հրեշտակները
“Աեղեստինոս Վահանայապետէն ամէն իրենց հրա-
մայուած բաներն արդէն կատարած ըլլալով , ալ կը
պարտաւորէին նաեւ իրենց ստորագրութիւնը տալ
Նեստորի մերժուելուն ,” : Աւ սուրբ ժողովքն ըսաւ թէ
“Որովհետեւ Արկադիոս եւ Պրոյեկտոս հրեշտակներն

ու Փիլիպպոս երէց եւ առաքելական աթոռին հրեշտակը՝ ինչ որ պատշաճ էր՝ ըսին, կը հետեւի նաեւ որ իրենք ալ իրենց ստորագրութեամբը ժողովքին գործքերը հաստատեն,, : II. Ալուրեղ, որչափ որ ամենէն աւելի ջերմ վրէժխնդիր ալ էր նէ արեւելեան եկեղեցւոյն իրաւանց, Վահանայապետին վրայ խօսուածնէ լուռն դէմ ամենեւին բան մը չըսաւ :

Աւտիքեսի հերետիկոսութիւնը դատապարտելու համար 451ին Վաղկեդոնի մեծ ժողովը գումարեցաւ : II. I եւոն առ Փլարիանոս Աոստանդնուպոլսոյ արքեպիսկոպոս գրած մէկ թղթին մէջ՝ ճշմարիտ հաւատքը հաստատած էր, եւ հետեւեալ թղթին մէջ կը խօսի այն հնազանդութեան վրայ՝ զորն որ կը սպասէր թէ ժողովն իր որոշման պիտի մատուցանէ : Ահա իր խօսքերը. «Աս առաքելական աթոռէս խրկուած եղբարցս՝ Պասկասինոս ու Ղուկենտիոս եպիսկոպոսներուն եւ Բոնիփասիոս ու Բարսեղ երէցներուն առաջնկայութեամբ՝ ձեր եղբայրութիւնը զիս ժողովքին գահերէց մտածէ. իմ ներկայութիւնս ձեզմէ հեռու չէ, որովհետեւ իմ երեսփոխաններովս ներկայ եմ, եւ արդէն յառաջուցմէ ալ կաթուղիկէ հաւատքը քարոզելովս երբեք ձեզմէ հեռու չեմ կեցած. այնպէս որ զուք չկրնալով չգիտնալ՝ թէ ըստ հին աւանդութեան՝ ինչ բանի կը հաւատանք, չէք կրնար տարակուսիլ թէ ինչ է մեր բաղձանքը : Ասոր համար, ամենասիրելի եղբարք, աւտուածային ազդեցութեամբ յայտնուած հաւատոյ դէմ վիճաբանելու յանդգնութիւնը բոլորովին մերժուելով՝ մոլորեցող ընդունայն անհաւատութիւնն իյնայ դադրի, եւ ոչ ալ նպաշտպանուի անիկա՝ որուն պէտք չէ հաւտացուիլ. որովհետեւ արդէն աւետարանին ճոխութիւններովը, մարդարէից խօսքերովն ու առաքելական վարդապետութեամբ՝ ամենայն յորդութեամբ եւ լուսաւորութեամբ մեկնուած ցուցուած է՝ երջանիկ յիշատակութեան արժանի Փլարիանոս եպիսկոպոսին խրկած մեր թղթին մէջ, թէ որն է ճիսուսի Քրիստոսի Տեառն

մերոյ Մարգեղութեան խորհրդին նկատմամբ բարեպաշտ ու անկեղծ դաւանութիւնը,¹:

Վիոսկորոս Աղեքսանդրիայի արքեպիսկոպոսն ու երկու տարի յառաջ գումարուած Ափեսոսի ժողովոյն դահերէցը՝ եպիսկոպոսաց կարգն անցած նստած էր. բայց ժողովքը բացուելու ատեն՝ Պասկասինոս առաքելական աթոռին հրեշտակն ըսաւ. «Ձեռքերնիս ունինք ամէներջանիկ եւ առաքելական առն, Հռոմ քաղքին Վահանայապետին եւ միանգամայն քաղքէն ինչեղեցեաց Գլխոյն հրամանները, որոնցմով իր առաքելութիւնը պատշաճ համարեցաւ ծանուցանելու որ Վիոսկորոս ժողովոյն մէջ չնստի, այլ միայն համար տալու համար ներս մտնէ»,²: Եւ Վուկենտիոս մէկալ հրեշտակը՝ ասոր պատճառը տուաւ, թէ «Հարկ է որ ինք իր բրած դատաստանին համարը տայ. վասն զի դատելու իրաւունք չունենալով՝ ինք իրմէ յանդգնեցաւ առանց առաքելական աթոռին ճոխութեան ժողովք ընելու, որն որ երբեք օրինաւոր եղած չէ, եւ ոչ ալ այսպէս բան ասկից առաջ ի դործ դրուած է»,³: Ըն ատեն Վիոսկորոս գնաց կեցաւ հոն՝ ուր որ իրեն իրբեւ յանցաւորի մը՝ պատշաճ էր կենալ: Ըսոր վրայ Վահանայապետին հրեշտակները Վիոսկորոսի դատապարտութիւնը ծանուցին աս խօսքերով. «Պասկասինոս եւ Վուկենտիոս եւ Բոնիփակիոս կը հրատարակեն. Եւ ոն՝ մեծահոգի ու հին Հռոմաց սրբազան արքեպիսկոպոսը, մեր եւ աս սուրբ ժողովքիս ձեռքովը երանելի Պետրոս առաքելոյն հետ մէկտեղ, որ վէմ ու հիմն է կաթողիկէ եկեղեցւոյ եւ հիմն ճշմարիտ հաւատոյ, մերկացուց զինք (զՎիոսկորոս) եպիսկոպոսութեան կարգին պատիճանէն, եւ մերժեց միանգամայն ամէն քահանայական պաշտամունքէն»,³: Ըսոր ամէնքն ալ միաշունչ միաբերան հաւանեցան, եւ բոլոր ժողովքը Եւոնի թղթին ծայրէ ծայր ստորագրեց:

1 Ս. Լեւոն Թղթ. Ղ. Գ. առ. Սիւնհ. Բաղկեդոնի:

2 Մանսի, Զ. 579, 582:

3 Մանսի, Զ. 1047:

Արդէն ուրիշ տեղ մը յառաջ բերած եմ ժողովքին Հարց առ Ս. Լեւոն գրած թղթին նիւթը, որուն մէջ գլխաւորութեան վրայ անանկ յայտնի խօսքեր կը գտնուին, որ աս իրենք իրենցմէ աղատութեամբ գրած խօսքերնէն աւելի զօրաւորը գտնելն անկարելի է:

Անտորիոս՝ Կոստանդնուպոլսոյ պատրիարքը խոնարհութեամբ զինքը կը վստահացընէ, ինչպէս նաեւ ժողովն ալ բրած էր, թէ (ժողովոյն) “գործոց բոլոր զօրութիւնն ու անոնց հաստատութիւնը՝ ձեր երանութեան ճոխութեան վերապահուած է,”¹ Ի վերայ այսր ամենայնի Ս. Լեւոն իրենց վճիռներէն՝ միայն հաւատոյ վերաբերեալ մասը կը հաստատէ: Իսկ Կոստանդնուպոլսոյ Եպիսկոպոս վերաբերած կանոնը կը մերժէ: Եւ այսպէս քահանայապետական լի եւ կատարեալ գլխաւորութիւնը յայտնի ու պայծառ կը տեսնուի աս երկու ժողովներուն մէջ՝ որոնք հին եկեղեցւոյ ամենէն աւելի ծաղկեալ շրջանին մէջ գումարուած են. մինակ աս չէ, հապա կը հաստատուի նաեւ թէ աս գլխաւորութիւնն արդէն իսկզբանէ վեր կար, եւ թէ հիմնուած է Վրիստոսին առ Պետրոս տուած առանձնաշնորհութեանց վրայ, որուն անձն իր յաջորդներուն մէջ միշտ կենդանի կը մտածուի: Եւ բացայայտ կը հռչակուի որ եկեղեցւոյ շնորհուած անսխալութեան արտօնութիւնը՝ անոր Վլխոյն անձին վրայ դրուած է²:

Անտորի ու Եւտիքեսի իրարու հակառակ հերետիկոսութիւնները՝ Վաղկեդոնի ժողովքէն երկու դարէն աւելի ետքը Արեւելք վրդովմանց մէջ ձգած էին: Վերջապէս 680ին Կոստանդնուպոլիս Օ. ընդհանուր ժողովքը կը գումարուէր՝ դատապարտելու համար Միակամոզաւանից հերետիկոսութիւնը, Եւտիքեսի խոշոր ձեւերուն մէջ խոթուած յունական հնարադիտութեան վերջին նրբութիւնը: Թէպէտ արեւմտեան ինքնակալութիւնը շատոնցուրնէ ինկած, եւ քաղաքական հակալութիւնը քրիստոնէութեան երկու մասերուն մէջ

1 Մանսի, Զ. 1047:

2 Ս. Լեւոն թղ. 132:

խիստ աճած էր, բայց ի վերայ այսր ամենայնի քահանայապետական գլխաւորութեան մեծարանքը՝ առանց մէկ այլայլութեան յառաջուան պէս անփոփոխ կեցած էր: Եւ իրաւքնէ. տես Աղաթոն Վահանայապետն ինքնակալին ինչ կը գրէ. «Պետրոս» որն որ երեքպատիկ յանձնարարութեամբ ամենուն Փրկչէն ընդունեցաւ եկեղեցւոյ հոգեւոր ոչխարներն սրածելու հոգը, որուն պահանջորդութեան վրայ աս իր առաքելական եկեղեցին յենած հաստատած ըլլալով՝ ճշմարտութեան ճամբէն երբեք խոտորած չէ՝ դէպ ինչ եւ իցէ մոլորութիւն. որուն ճոխութեան, իբրեւ ամենայն առաքելոց իշխանին ճոխութեան, Վրիստոսի բովանդակ եկեղեցին եւ ընդհանուր ժողովները սերտիւ յարելով՝ ամէն բանի մէջ անոր հետ միացան, եւ այլն¹:

Իր թուղթը ժողովքին մէջ կարդացուեցաւ եւ ամենուն համաշունչ միաձայն հաւանութեամբն ընդունելի եղաւ, եւ աս խօսքերով պատասխանն ալ տրուեցաւ. «Ամեներջանիկ Հայր. ինչպէս աղէկ դիտէք, մեծագոյն չարիք՝ մեծագոյն դարմաններու կը կարօտին. եւ ահաւասիկ ասոր համար Վրիստոս՝ մեր ճշմարիտ Աստուածը, ճշմարիտ ստեղծիչ եւ ամէն բան կառավարող զօրութիւն, տուաւ մեզի իմաստուն բժիշկ մը՝ Աստուծոյն այնպիսի պատուով պատուած՝ ձեր սրբութիւնը, որպէս զի ուղղափառութեան դարմանովը հերետիկոսութեան տարափոխիկ ժանտախտն անհետ ըլլայ բոլորովին, եւ առողջութեան առուգութիւնը նորէն շնորհուի եկեղեցւոյ անդամներուն: Արդ ձեր հայրական երանութեան՝ առ ամենաբարեպաշտ ինքնակալն խրկած թղթերը կարդալէն ետքը, զորոնք առաքելոց գերագոյն գլխէն գլուածի պէս կը յարգենք, ձեզի իբրեւ ընդհանուր եկեղեցւոյ առաջին աթոռին հովուին՝ յօժար կամքով կը յանձնենք ինչ որ պէտք է գործել. ձեզի՝ որ հաւատոյ հաստատուն վիմին վրայ անյողդողդ կեցած էք,»²:

1 Մանսի, ԺԱ. 239:

2 Մանսի, ԺԱ. 6821:

Հարիւր տարի ետքը, այս ինքն 789ին, Ադրիանոս Վահանայապետը՝ Տարասիոս Առաքանդնուպոլսոյ նորնաթիւ պատրիարքին թուղթ մը կը գրէ, որն որ Լ. ընդհանուր ժողովքին մէջ կարդացուեցաւ, եւ զորն որ թէ ժողովքը թէ արքեպիսկոպոսն ընդունեցան եւ մեծաբարբառ գովեցին: Վահանայապետը յիշեցրնէն ետքը ան «Հովուական խնամակալութիւնը՝ որուն համար կը վայլէ որ, կ'ըսէ, Աստուծոյ ժողովուրդն արածենք», այսպէս կը շարունակէ խօսքը. «Թէ որ մեզն խրկուած ժողովական թղթէն խնացած չըլայինք, որ Տարասիոս աղէկ հաստատուն է անկեղծ եւ ուղղափառ հաւատքին մէջ, ամենեւին ոչինչ կերպիւ յիշեալ ժողովական թղթոյն ականջ կը դնէինք՝ Տարասիոսին աշխարհական կարգէն եղած ըլլալուն եւ կայսերական ճոխութեամբ եպիսկոպոսական աւագութեան բարձրանալուն համար», Ասկից ետքը՝ յառաջ բերելով ան խօսքերը. «Իսկ ես վէմ, եւ այլն, կ'աւելցրնէ թէ «Որուն (Պետրոսին) աթոռ կը շողայ՝ իբրեւ բոլոր աշխարհքիս վրայ գլխաւորութիւնն ունեցող, եւ Աստուծոյ ամէն եկեղեցիներուն վրայ հաստատուած գլուխ: Ուստի նոյն իսկ երանելի Առաքեալը՝ աստուածային յանձնարարութեամբ զեկեղեցին արածելով, իր կարգին վերաբերածներէն բանի մը անհոգ չէ եղած, այլ միշտ պահած է ու կը պահէ գլխաւորութիւնը: Որուն՝ թէ որ ձեր սրբութիւնը կը բաղձայ յարիլ, եւ անարատ ու մաքուր մտօք եւ անկեղծութեամբ սրտի կը ջանայ մեր առաքելական աթոռէն սորվեցուած վարդապետութեան սուրբ եւ ուղղափառ ձեւը պահել», եւ այլն ¹:

Եւ Լ. ժողովը՝ երեսուն տարի յառաջ Առաքանդնուպոլիս մէկ քանի հարիւր եպիսկոպոսներէ գումարուած հնագոյն ժողովք մը մերժելով՝ կը հարցրնէ թէ «Անիկայ ի՞նչ եղանակաւ կրնայ մեծ ու ընդհանուր ըլլալ, որովհետեւ ոչ նոյն ատենուան Հռոմոյ Վահանայապետին, ոչ անոր ընթերակայ եպիսկոպոսներուն,

ոչ անոր հրեշտակներուն եւ ոչ շրջաբերական թղթին նեցուկն ունէր, ինչպէս որ ժողովներուն օրէնքները կը պահանջեն,¹ :

Բայց աւելի հռչակաւոր են 869ին գումարուած ը. ժողովոյն դէպքերը: Ինչու որ աստուածային Նախախնամութեան տրամադրութեամբն եղած կ'երեւայ՝ որ յունական հերձուածին կատարուէին յառաջ, նոյնին դէմ սաստիկ զօրաւոր վկայութիւն մ'ունեցուի, եւ նոյն ճոխութիւնը՝ զորն որ Յոյնք իրենք զիրենք պաշտպանելու համար ուրանալ կ'ուզէին, Արեւելք եպիսկոպոսներէն ու պատրիարքներէն պաշտպանուի: Ժողովոյն սկիզբը՝ քահանայապետական հրեշտակներն ամէն մէկ եպիսկոպոսէն խնդրեցին որ հաւատոյ դաւանանքի մը ստորագրեն եւ իրենց տան, որպէս զի իրենք Վահանայապետին ձեռքը հասցընեն. աս հաւատոյ դաւանութիւնն իր գլխաւոր յօդուածներուն մէջ նման էր այն հաւատոյ դաւանութեան՝ զորն որ երեք դարէ աւելի յառաջ Արմիդդ Վահանայապետը՝ Ակակիոսի հերձուածէն ետքը՝ Առստանդնուպոլսոյ պատրիարքին խրկած էր. եւ որովհետեւ թէ եպիսկոպոսները եւ թէ արեւելեան պատրիարքը ստորագրեցին առաջարկուած դաւանութեան, անոր համար նորէն ի հաղորդակցութիւն ընդունուեցան: Հնազանդեցան ուրեմն հրեշտակներուն, եւ աս էր իրենց տուած հաւատոյ դաւանութիւնը. «Աւ որովհետեւ Վարխատոսի վճիռը չիկրնար պակասիլ, որ կ'ըսէ. «Ա՛ռ ես վէմ, եւ աս վիմին վրայ ես պիտի շինեմ իմ եկեղեցիս», աս խօսքերն իրօք ալ հաստատուած են. վասն զի առաքելական աթոռին մէջ՝ կաթողիկէ կրօնը միշտ անարատ պահուած եւ սուրբ վարդապետութիւնը քարոզուած է: Ամենեւին մաղ մ'ալ հեռանալ չուզելով ասոր ու Հարց եւ գլխաւորաբար առաքելական աթոռին դահերէցներուն հաւատքէն ու վարդապետութենէն, ասոնց ամէն օրոշմանցը հետեւելով՝ կը նզովենք ամէն հերեալիկոսութիւնները եւ ա-

1 Մանսի, ԺԳ. 207:

նոնց հետ նաեւ զՊատկերամարտները . . . եւ ամենէն աւելի զՓոտիոս եւ զԳլխիդոր Սիրակուսացի՝ հայրասպանները, որոնք ամենեւին չքաշուեցան լեզունին պատեանէն դուրս հանելու իրենց հոգեւոր հօրը դէմ. եւ բոլորովին հաղորդակցութեան անարժան կը համարինք աս հերձուածոյ մէջ յամառ կեցողներուն հետեւողները, եւ անոնց հաղորդակցութեան մէջ հաստատուն մնացողները՝ երբոր առջիններուն պէս չեն ուզեր հնազանդիլ . . . : Արովհետեւ, ինչպէս արդէն ըսինք, ամէն բանի մէջ առաքելական աթոռին հետեւելով եւ անոր վճիռները պահելով՝ կը յուսանք որ արժանի կ'ըլլանք այն մի միայն հաղորդակցութեան մէջ մնալու, զորն որ կը քարոզէ առաքելական եկեղեցին՝ որն որ ամբողջ ու ճշմարիտ քրիստոնէական կրօնի ամբողթիւնն է . . . : Եւ աս իմ դաւանութիւնս եւ (Ե. Ե.) եպիսկոպոս իմ յատուկ ձեռքովս ստորագրեցի եւ Վեզի ամենասուրբ, ամեներանեալ, հրեշտականման, գերազոյն եւ արեւելքական հայրապետիդ Եղիսանոսի Վահանայապետիդ քու հրեշտակներուդ ձեռքով . . . կ'ընծայեմ», ¹ :

Արդոյն Խղնատիոսի Առստանդնուպոլսոյ եպիսկոպոսին՝ առ Նիկողայոս Վահանայապետ զրաժ հետեւեալ թուղթն ալ ժողովոյն մէջ կարդացուեցաւ եւ ընդունելի եղաւ : Նոյն թուղթն այսպէս կը սկսի. «Մարդկային անգամներու վերքերն ու հարուածները դարմանելու համար արհեստը՝ շատ բժիշկներ կերպաւորեց, որոնցմէ մէկն՝ աս, մէկալն՝ ուրիշ հիւանդութիւն մը դարմանեց, երբեմն գեղով եւ երբեմն կարելով : Բայց Վարխատքի մեր Փրկչին ու Եստուծոյ եւ մեր ամենուն Ղլխոյն անգամներուն, նոյնպէս եւ իր հարսին կաթողիկէ եւ առաքելական եկեղեցւոյն վերքերը դարմանելու համար, նոյն ինքն գերազոյն Ղլուխը, ամենազօր Բանն, Տեսուչ եւ Բժիշկ, ամենուն Վարդապետն ու Եստուածը՝ մասնաւոր առանձինն գերազոյն եւ ամենուղղափառ բժիշկ մը ճարեց յարգարեց, այսինքն ձեր հայրական

սրբութիւնն ու ձեր հայրական բարութիւնը: Աւ ասոր համար ինք ըսաւ Պետրոսի՝ մեծ ու զլիաւոր առաքելոյն, «Վու ես վեմ, եւ այլն», եւ վերջէն՝ թէ «Տաց քեզ զփականս», եւ այլն: Վարիստոս աս նուիրական խօսքերը ստուգիլ ոչ կը սեղմէր եւ ոչ ալ կ'ամփոփէր միայն Պետրոսի անձին վրայ՝ իբրեւ անձնական որպիսութիւն մը, այլ անոր միջնորդութեամբ կը փոխադրէր անոնց ամենուն՝ որոնք իրմէ ետքը իրեն պէս գերադոյն հովիւ եւ ամենասուրբ ու նուիրական Վահանայապետ պիտ'որ ըլլային հին Հռոմայ: Ասոր համար ալ իսկզբանէ եւ հնագոյն ատենէ ի վեր, երբ որ հերետիկոսութիւններ ու քննութիւններ կ'ելլէին, նոյն աթոռին վրայ նստող՝ ձեր սրբութեան նախորդներէն շատերը, առաքելոց իշխանին յաջորդն ու անոր ըստ Վարիստոսի եռանդեան նմանող ըլլալով, շատ անգամ արմատէն խլեցին ու ջնջեցին գէշ որումը, եւ կարեցին նետեցին փտտած ու քաղցկեղով տողորուած անդամները, եւ աս մեր ներկայ ատենս ալ նոյնպէս ձեր սրբութիւնը Վարիստոսէ ընդունած իշխանութիւնն արժանապէս ի գործ դրաւ,¹:

Իսկ Նիկիոյոս Վահանայապետը, ինչպէս որ ժողովքին մէջ կը կարգացուի, զլիաւորութիւնը յայտնի քարոզելէն ետքը, Փոտիոսին աս եղանակաւ կը գրէ. «Աւ որովհետեւ ամէն հաւատացելոց բաղմութիւնը կը խնդրէ վարդապետութիւն եւ հաւատոյ ամբողջութիւն, եւ անոնց հետ թողութեան արժանաւորները՝ յանցանաց թողութեան կը սպասեն աս սուրբ հռոմէական եկեղեցիէն՝ որն որ ամէն եկեղեցեաց գլուխ է. մեզի՝ որուն եկեղեցին յանձնուած է, կ'իյնայ որ մեծ հոգացողութեամբ զհօտ Տեառն հոգանք ու անոր վրայ հսկենք», եւ այլն²:

Հաւաստիկ նոյն Վահանայապետին՝ Առստանդնուպոլսոյ աթոռին հպատակ արքեպիսկոպոսներուն, մետրապոլիտներուն ու եպիսկոպոսներուն գրած ուրիշ մէկ թուղթն ալ, որն որ դարձեալ նոյն ժողովոյն մէջ

1 Մանսի, Ժ.Զ. 47:

2 Մանսի, Ժ.Զ. 69:
9*

կարդացուեցաւ : «Ասոր համար, ինչպէս ձեր խնամտութիւնն ալ ճանչցաւ Աստուծմէ լուսաւորուելով, Վրիստոսի բովանդակ ոչխարաց հոգովը բեռնաւորուած ըլլալովնիւ, որովհետեւ երկնային յորդառատ շնորհաց զեղմամբ՝ առած ենք անոր փոխանորդութիւնը, որուն մասնաւորապէս Աստուծմէ ըսուեցաւ. «Արածէ իմ ոչխարներս», եւ դարձեալ թէ «Դւ դուն երբեմն դառնաս ու հաստատես քու եղբարներդ», չէինք կրնար զանց առնել կամ անփոյթ ըլլալ ցրուած ու տարածուած ոչխարներուն այց առնելու, եւ մեր եղբայրն ու մեր ձաւորները հաւատոյ ու բարի վարուց մէջ հաստատելու»,¹ :

Ս երջապէս նոյն ժողովոյն երկրորդ կանոնին մէջ կը հաստատուի : «Պօղոս մեծ առաքեալը կը պատուիրէ. «Սեցէք ձեր առաջնորդներուն ու հնազանդ եղէք անոնց, ինչու որ անոնք ձեր հոգւոցը վրայ կը հսկեն իրբեւ թէ ձեզի համար պատասխան պիտ'որ տան», : Այսպէս մենք ալ երանեալ Նիկողայոս Վահանայապետը եւ նոյնպէս իր յաջորդն ամենասուրբ Աղբիանոս Վահանայապետը, Հոգւոյն արոյ դործարան համարելով, կը սահմանենք ու կը վճռենք որ այն ամենայն՝ զորն որ իրենք զանազան ատեն, թէ Առտանդնուպոլսոյ եկեղեցւոյն պաշտպանութեան ու անոր վեճակին վրայ, մասնաւոր անոր գերագոյն քահանային, այս ինքն՝ Խղնատիոս ամենասուրբ պատրիարքին վրայ, եւ թէ նաեւ նորատունկ ու յափշտակիչ Փոտիոսին մերժուելուն ու դատապարտութեան վրայ ժողովքով սահմանեցին ու հրատարակեցին, միշտ պահուին ու պահպանուին»,² :

Եւ ԻՍ. կանոնը կ'արդելէ նաեւ ընդհանուր ժողովոյն «Հին Հռոմայ գերագոյն Վահանայապետներուն դէմ՝ յանդգնութեամբ վճիռ հանելը»,³ :

Արդ կրնայի ես հոս տեղս կանգ առնել, որովհետեւ կառավարութեան ու հաւատոյ անսխալութեան մէջ գլխաւորութիւնը՝ այնչափ եւ այնպիսի հին ժողով-

ներուն ճոխութենէն այնպէս հաստատութեամբ Հռոմաց ակթովին համար պաշտպանուած է, որ ըսելու բան մը չիմնար: Բայց ուրիշ ասպարոյցներու ալ կը բաղձաք: Եհաւասիկ ձեզի: Ս. Եմբրոսիոս 390ին իր եպիսկոպոսաց ժողովոյն գահերէց նստելով, Սերիկիոս Վահանայապետին՝ զՅովինիանոս հերետիկոսը դատապարտելուն եւ նոյն դատապարտութիւնն ամէն եկեղեցիներուն խրկելուն համար, ասանկ շնորհակալութիւն կը մատուցանէ. «Վու սրբութեանդ թղթին մէջ տեսանք, կ'ըսէ, զհակողութիւն քաջ հովուի՝ ինչպէս դու ես, որ մեծ զգուշութեամբ կը պահպանես քեզի յանձնուած դուռը, եւ խնամոտ հոգացողութեամբ կը պահես Վրիստոսի փարախը, ուստի եւ արժան է որ Վրիստոսի դռնունքներն ալ քու ձայնիդ ականջ դնեն ու քեզի հետեւին . . . : Եւ նաեւ գիտնաս որ Յովինիանոս, Եւքսենտիոս եւ այլն, զորոնք քու սրբութիւնդ դատապարտեց, մեզմէ ալ՝ քու դատաստանիդ համաձայն՝ դատապարտուած են»,¹:

Եռօն երեք դարերուն քահանայապետաց վճռական թղթերը կորսուած են. բայց 384էն, Սերիկիոս Վահանայապետէն, կը սկսի նոյն թղթոց կատարեալ ու մինչեւ մեզի հասնող շարքը: Եսոնք եկեղեցւոյ առաջին եպիսկոպոսին հրապարակական դործքերն են, իր սովորական կառավարութեան ատեն բոլոր աշխարհքիս եպիսկոպոսներուն զրուած եւ անոնցմէ ալ իրեւ օրէնք ընդունուած: Խմնատուն մատենագիր մը՝ որ անոնցմէ ամենէն հինները ժողված է, այսպէս կը զրէ. «Եյնչափ վարդապետութեամբ ու սրբութեամբ յարգելի քահանայապետներուն մէջէն, (որոնք չէ թէ միայն հպարտ ու յանդուգն չեն կրնար համարուիլ, հապա նաեւ եւ ոչ այսպիսի մոլութիւններու կասկած մը կրնայ ըլլալ վրանին.) եւ ոչ մէկը կը գտնուի, որ ընդհանուր եկեղեցւոյ գլուխ ըլլալու առանձնաշնորհութիւնն իրեն կամ իր եկեղեցւոյն չսեպհականէ: Սէկալ կողմանէ առա-

քեաներէն եւ կամ անոնց յաջորդներէն հաստա-
տուած քրիստոնեայ աշխարհքին այնչափ ընդարձակ
եկեղեցիներուն մէջէն՝ եւ ոչ մէկ եկեղեցի կը գտնուի՝
որուն առաջնորդն ինք զինքն ընդհանուր եկեղեցւոյ
գլուխ անուանել յանդիմանելու չափ փառասէր եղած
ըլլայ»¹։ Տեսնենք հիմայ թէ ըսածս ի՞նչպէս կ'երեւայ
աս հին քահանայապետներուն ընթացքէն ու խօսելու
եղանակէն։ Ի՞նչպէս աս իշխանութիւնն՝ որ հիմակ իրենց
սեպհականուած է ու կը գործածեն, նոյն կերպով նա-
եւ իրենց սեպհականուած էր ու կը գործածէին չոր-
րորդ դարուն վերջը եւ յաջորդ դարուց մէջ ալ մինչեւ
մեր ատենը, չէ թէ իբրեւ նոր բան, հապա իբրեւ ի
սկզբանէ աստուածային կարգաւորութեամբ գոյող եւ
միօրինակ ու առանց մէկու մը հակառակելուն եղող բան։

Արքիեպիսկոպոս 385ին Սպանիայի՝ Վարրականիայի եպիս-
կոպոսին կը գրէ. «Մենք ամէն աշխատողներուն բնօր
կը բառնանք, կամ թէ ի մեզ կը բառնայ երանելի Պե-
տրոս առաքեալը՝ որն որ, ինչպէս վատահ ենք, զմեզ իր
հոգարարձութեան ժառանգը կը պաշտպանէ ու կը
պատսպարէ»։ Եւ քիչ մը ետքը. «Վուր յանձնուած
էք Հռոմաց եկեղեցւոյն՝ որն որ ձեր գլուխն է»²։ Իր
յաջորդը Լնաստասիոս՝ 400ին կը գրէ Հովհաննէս Լ-
րուսաղէմաց եպիսկոպոսին, դատապարտելով Սրողինե-
սի կարծիքները. «Ստուգիւ չեմ հեղգար ամենեւին իմ
ժողովուրդս հոգալու մէջ՝ աւետարանին հաւատքը
պահպանելու համար, որչափ որ կրնամ թղթակցու-
թիւնս կ'ընեմ իմ մարմնոյս աս երկրիս զանազան դա-
ւառներուն մէջ ցրուած մասանցը հետ»³։

Իր յաջորդը Կննովկենաիոս, որուն որ քիչ մը
յառաջ Ս. Օգոստինոսէն խիստ դժուարած երկու թրդ-
թերը յառաջ բերի, 410ին Վոկերայի եպիսկոպոսին կը
գրուցէ. «Իբրեւ մեզի յանձնուած, այս ինքն՝ առ գլուխն
եւ առ զազաթն եպիսկոպոսութեան»⁴։

1 Կոստան. Յառաջ. Եր. 3։

3 Կոստան. 728։

2 Կոստան. Եր. 624. 637։

4 Լնդ. 310։

Արեղեստինոս Վահանայապետը 430ին Արտանդնուպոլսոյ կղերին ու ժողովրդեան, որոնք Աեսաորի հերետիկոսութեամբ գէշ վիճակի մէջ ինկած էին, այսպէս կը խօսի. «Արեղեցին բաղկացրնողներուն խօսելու խօսքերուս սկիզբն ըլլայ Առաքելոյն խօսքը, որպէս զի սուրբ աշակերաններն ամենէն առաջ լսեն ան սուրբ վարդապետին խօսքերը, որն որ հեթանոսաց քարոզեց. «Կծող զայլ նեղութիւնս, զի հանապազ խուժանն ի վերայ իմ կուտէր, եւ հոգ ամենայն եկեղեցեաց», եւ այլն: Այսպէս մենք ալ, թէպէտ հեռու ենք, բայց երբ կը լսենք որ խոտորնակ թիւր վարդապետութիւնները մեր անդամները կը յօշեն կը պատուեն, ձեր վրայ ունեցած հայրական հոգերնիս սաստկանալով՝ ուրիշէն հրդեհովը մենք ալ կ'այրինք կը տոչորինք. թէպէտ Աստուծոյ եկեղեցիներէն, որոնց ամէնն ալ ուր որ գտնուելու ըլլան՝ մի միայն Վրիտտոսի առաքապետին կը վերաբերին, ոչ մէկը հեռաւոր է, ոչ մէկալը օտարական կը համարուի: Վուք ալ ուրեմն մեր աղէքն ըլլալով, եւ այլն¹:

Ասոր յաջորդը Աեքստոս՝ իր ընտրութիւնը սրբոյն Աւրղի ծանուցանելով, կ'ըսէ. «Աստուած հաճեցաւ զմեզ քահանայութեան գերագոյն բարձրութեան կուշել»,²:

Ս. Իննովկենտիոսի յաջորդ, Օռսինոս Վահանայապետը, վերը յիշուած թղթերը գրուելէն երկու տարի ետքը, այս ինքն՝ 418ին, Էւբեղեոս Ափրիկէի Վախագահին եւ Արքեպոսի ժողովոյն կը գրէ. «Արդոյ Հարց աւանդութիւնն այնչափ ճոխութիւն տուաւ առաքելական աթոռին, որ եւ ոչ մէկը կը գտնուէր որն որ իր որոշման վրայ երկրայելու յանգչներ, եւ միշտ ասիկայ օրէ օր կանոններով ու կարգերով կը հաստատուէր, ու եկեղեցական հրահանգը մինչեւ հիմայ իր օրինացը համաձայն Ս. Պետրոսի անուամբը յառաջանալով, որմէ որ ինքն ալ կը բղիթի, անոր արժանաւոր

1 Արտան . Էջ . 131 :

2 Անգ . 1231 :

մեծարանքը կը հատուցանէ. վասն զի հին կանոնական ժամանակներն ըստ ամենեցուն դատման՝ այնչափ զօրութիւն ունին՝ որչափ որ աս առաքեալը, Վրիստոսի Տեառն մերոյ՝ կապեալներն արձակելու, արձակեալները կապելու խոստման համաձայն, կրնար ունենալ. աս տուտակ իշխանութիւն տրուեցաւ անոնց ալ՝ որոնք անոր հաւանութեամբն արժանի եղան իր աթոռը ժառանգելու։ Ինչու որ, ինչպէս ուրիշ եկեղեցիներուն, այսպէս առաւել եւս աս եկեղեցւոյն՝ որ իր աթոռն է, հոգ կը տանի եւ չիկրնար համբերել որ սուրբ վճռոց փոփոխմամբ տարակուսի տակ ձգուի (աս եկեղեցւոյն) առանձնաշնորհութենէն մէկ նշանախէց մ'ալ, որուն ինք իր անուամբ հաստատուն, անշարժ եւ անցնցելի հիմը դրաւ, զորն որ չիկրնար մէկն առանց վտանգի յանդգնութեամբ ժառանգել։ Ուրեմն Պետրոս գլուխ ըլլալով այնչափ իշխանութեան՝ զորն որ մեր ամէն նախնեաց եռանդն այնչափ դարեւուրն ընթացքին մէջ հաստատեցին, այնպէս որ թէ մարդկային եւ թէ աստուածային օրէնքներով եւ կանոններով կը զօրանայ եւ կ'ամրանայ Հոռմէական եկեղեցին, որուն աթոռին մեզմէ կառավարուիլը եւ անոր պատուանուններուն իշխանութիւնը մեր ձեռքն ըլլալը ձեզի անձանօթ չէ, սիրելի եղբարք, հապա գիտէք, եւ իբրեւ եպիսկոպոս՝ գիտնալու կը պարտաւորիք. բայց մենք (թէպէտ եւ մեր վճիռներուն մէկէ մը քննութեան տակ ձգուիլ չկրնալու չափ ճոխութիւն ալ ունինք, այսու ամենայնիւ) ամենեւին բան մը չենք դործած՝ որուն վրայ մեր թղթովը յօժար կամօք ձեզի ծանօթութիւն տուած չըլլանք, եւ այլն¹։

Բայց նաեւ նոյն ատենուան քաղաքահան իշխանութիւնն ալ աս բերանը կը բանեցընէր Վահանայապետին՝ երբ որ կը խոստովանէր անոր իրաւունքները եւ կ'ուզէր զանոնք պահպանել։ Ահա ասիկա չաղնախանոս կայսեր հրովարտելը, որն որ Ս. Իււոնին՝ Առիւ Հիւրիոն եպիսկոպոսէն, 445ին, հակառակութիւն դրած

1 Կոստան. Է. 974.

ատենը հրատարակուեցաւ : “Արդ որովհետեւ Ս . Պե-
տրոսի արդիւնքները, որն որ եպիսկոպոսական պատկին
մէջ գլխաւոր տեղը կը բռնէ, եւ Հռոմայ արժանապա-
տուութիւնը, եւ ասոր հետ մէկտեղ սուրբ ժողովոց
ճոխութիւնը՝ առաքելական աթոռին զահերիցութիւնն
աղէկ հաստատած են, որպէս զի չըլլայ թէ մէկը
ժպրհութեամբ յանդգնի անարժան դործքի ձեռք զար-
նելու աս աթոռին ճոխութեան հակառակ . եւ որովհե-
տեւ ան ատեն կրնայ վերջապէս ամէն տեղ եկեղեցեաց
խաղաղութիւնը տիրել՝ երբ որ ամէնն ալ կը մեծարեն
իրենց կառավարիչը . եւ աս բաներս մինչեւ աս օրս
անեղծ անխախտ ապահոված ըլլալով . . . կը վճռենք
որ թէ Վաղղիայի եւ թէ ուրիշ գաւառներու եպիս-
կոպոսներուն թոյլ չտրուի հին սովորութեան հակա-
ռակ՝ ինչ եւ իցէ բանի մը ձեռք զարնելու՝ առանց յա-
ւիտենական քաղքին պատկառելի Վահանայապետին
հաւանութեան, եւ ինչ որ սահմանած է կամ պիտի
սահմանէ առաքելական աթոռին ճոխութիւնը՝ թէ ի-
րենց եւ թէ ամենուն ալ օրէնքի տեղ անցնի,”¹ :

Սիմմարոս Վահանայապետը 499ին բարուց նկատ-
մամբ՝ անիրաւութեամբ ամբաստանուեցաւ : Իտալիայի
եպիսկոպոսները, որոնց թէոդորիկոս յանձնած էր որ
ամբաստանութիւնը քննեն, պատասխան տուին թա-
ղաւորին թէ ժողովք գումարելը՝ նոյն իսկ ամբաստա-
նողին կ'իյնայ . որովհետեւ հաստատուն բռնած էին
թէ Պետրոս առաքելոյն աստիճանն ու իշխանութիւնը
ու նաեւ մեծարոյ ժողովներուն ճոխութիւնը, աստուա-
ծային հրամանին համաձայն, ամենէն աւելի իր աթո-
ռին յանձնած է այնպիսի իշխանութիւն մը՝ որ ամե-
նեւին եկեղեցւոյ մէջ հաւասարը չունէր եւ ոչ իսկ
անցած հին ժամանակներուն երթալով՝ օրինակ մը
կրնայ դանուիլ ցուցնելու համար որ նման առթի մը
մէջ վերոյիշեալ աթոռին առաջնորդն իր ստորնագոյն-
ներուն դատաստանին տակն ինկած ըլլայ² : “Եւեւ երբ

1 Բարսեղոս, Ամ 445 :

2 Մանսի, Բ . 248 :

որ Վահանայապետն իշխանութիւն տուաւ ժողովոյն իր վրայ, անոնք զինքը դատելէն հրաժարեցան, յայտնի հրատարակելով որ ինք «Մարդուս նկատմամբ առանց յանցանքի եւ աղատ է, ինչու որ բովանդակ դասն Աստուծոյ դատաստանին թող տրուած է»:

Վաղդիայի եպիսկոպոսները՝ որչափ որ նախանձաւոր էին ալ նէ եպիսկոպոսական իրաւանց, սաստիկ այլայլեցան՝ երբ որ միայն կը մտածէին թէ գերադոյն Վահանայապետը պիտ'որ դատուէր: Իրենց զգած մոռնքն ամենուն անուամբը՝ մէջերնէն ամենէն հռչակաւոր Վիեննայի սուրբ Լւիտոս եպիսկոպոսին բերնովը յայտնուեցաւ, որն որ Հռոմայի ծերակուտի անդամներուն՝ Փաւստոսի եւ Սիմնաքոսի՝ գրած թղթին մէջ կ'ըսէ. «Դէրբ որ Հռոմէական աթոռոյն դատին համար անձկութեան ու ահու դողու մէջ էինք, վասն զի յարձակում կրողը զլուին ըլլալով՝ մեր վիճակն ալ կ'երերար ու կը տատանէր» եւ այլն: Վիչ մը ետքն ալ կ'ըսէ. «Ո՛ր ամբաստանութիւն արդեօք ընդհանուր եկեղեցւոյ աւագութեան դէմ օրինաւոր կրնայ ըլլալ»:

Եւ դարձեալ. «Գնչպէս որ ես ալ իրրեւ հռոմէական ծերակուտի անդամ եւ իրրեւ քրիստոնեայ եպիսկոպոս՝ կ'ազաչեմ կը պաղատիմ ձեզի... որ աչքերնուդ առջեւ եկեղեցւոյ վիճակը՝ հասարակապետութեան վիճակէն վար չըլլայ: Թէ որ աս բանս նկատելու ըլլաք այն խորին խորհրդով՝ որով վարուիլ սովոր էք, պէտք չէ որ միտքերնիդ ունենաք միայն ան դատը՝ որ կը յուզուի Հռոմայի մէջ: Վասն զի ուրիշ եպիսկոպոսներուն մէջ թէ որ բան մը խախտելու ըլլայ, կրնայ նորէն հաստատուիլ. բայց թէ որ Հռոմայի Վահանայապետին վրայ կասկած ըլլայ, անմիջապէս պիտի տեսնուի որ չէ թէ մինակ եպիսկոպոս մը, հապա ամբողջ եպիսկոպոսութիւնը կը տատանի...: Են՝ որ զփարախ Տեառն կը պահէ, ինք ստուղիւ համար պիտի տայ իր ձեռքը յանձնուած դառանց հոգացողութեան մէջ բռնած կառաւարութեանը. բայց ասկից զատ՝ հօտին չ'իյնար որ իր

սեպհական հովիւը վախցրնէ, հապա՛ դատաւորին : Ուստի տուէք մեզնի, թէ որ դեռ չէք հատուցած, գրե-
խաւոր միաբանութիւնը, եւ այլն¹ :

Սիջին դարուց սուրբերուն մէջէն, որչափ որ կ'ե-
րեւայ, սուրբ Աւիտոսէն աւելի Քահանայապետին ընդ-
հանուր առաջինն ու պաշտօնը աղէկ ճանչցող մը
չլտնուեցաւ :

Աննողիոս՝ Բաւիայի եպիսկոպոսը, աս ժողովոյն
վրայ ջատագովութիւն մը գրեց, որն որ այնչափ ընդու-
նելի եղաւ՝ որ առաքելական հրովարտանքներուն կարգն
անցնելու արժանի եղած է : Ասոր մէջ պատկէս կը խօսի .
«Պուցէ ուրիշ մարդկանց դատերուն մէջ ուզեց Աս-
տուած որ վերջ կամ սահման դնեն մարդիկ . բայց նոյն
աթոռին դահերիցուն դատն անտարակոյս իր դատաս-
տանին պահած է : Ուզեց որ Ս . Պետրոսի յաջորդները
մինակ երկնից պարտական ըլլան իրենց անմեղութեան
համարը տալու եւ խորագնին քննին (Աստուծոյ)
քննութեան առջեւ խղճմտանքնին անբիծ ընծայելու :
Եւ մի կարծէք որ վախ չունին խուզիչներէ ան հոգի-
ները՝ զորոնք Աստուած ուրիշներէն նախամեծար ըն-
տրելով՝ իր քննութեան վերապահած է : Անոր առ-
ջեւ յանցաւորը՝ ամբաստանութեան պայծառութեան
նկատմամբ՝ փախստեան տեղի չունի, վասն զի իր դոր-
ծոցը վկայ ունի զանիկայ՝ որն որ իր դատաւորն է : Պու-
ցէ ըսես ինծի, թէ այն քննութեան մէջ ամէն հոգինե-
րուն վիճակն ալ նոյնպէս պիտ'որ ըլլայ : Առ տամ պա-
տասխան թէ մէկու մը մինակ ըսուեցաւ . «Պու ես վէմ
եւ այլն, եւ զոր միանգամ արձակեցես եւ այլն : Եւ
դարձեալ թէ սուրբ քահանայապետներուն ձայնովն
աս աթոռին արժանապատուութիւնը յարգելի եղած
է բոլոր աշխարհքիս երեսը, որովհետեւ որչափ հաւա-
տացեալք որ կան, ուր որ ըլլան նէ ըլլան, անոր կը
հպատակին, եւ ինք զլուխ դրուած է բովանդակ մար-
մնոյն»² :

1 Մանսի, Ը . 284 :

2 Մանսի, Ը . 284 :

Նոյն Ս. Լւիսոս՝ քանի մը տարի ետքը՝ Արմիզդ Վահանայապետին գրելով, կը զրուցէ. «Արդ՝ կը տեսնէք որ կրօնի հանգամանաց եւ կաթողիկէ հաւատոյ ամէն կանոններուն համաձայն է, որ ձեր յորդորանաց միշտ արթուն հոգացողութիւնը՝ ձեզի յանձնուած հօտը աեղեակ ընէ ընդհանուր եկեղեցւոյ ամէն անդամներուն նկատմամբ: Իսկ բոլոր Վաղղիայի եռանդեան նկատմամբ՝ կարծեմ թէ կրնամ հաստատութեամբ ըսել, որ հաւատոյ որպիսութեան վրայ ամէնքն ալ անձկութեամբ ձեր վճռոյն կը սպասեն»,:

Եւ Սենարիոսի՝ Թէոդորիկոսի հայրենական ստացուածոց կոմսին՝ կը գրէ. «Վիտէք որ ժողովներու վերաբերած օրէնքներուն մէկն ալ աս է, որ եթէ երբեմն եկեղեցւոյ վիճակին վերաբերութիւն ունեցող բանի մը վրայ տարակոյս ելլէ, պէտք է, իբրեւ հնազանդ անդամ, գիմել Հռոմէական աթոռին գերագոյն եպիսկոպոսին՝ իբրեւ մեր զլսոյն»,:

Երբոր Սիդուերիոս Վահանայապետը Յուստինիանոսին ատենը, 538ին, դաւաձանութեամբ մը Հռոմէն աքսորուելով, գնաց Պաղարա ապաւինեցաւ, նոյն քաղքին եպիսկոպոսը կայսեր երթալով՝ Լստուծոյ դատաստանը վկայ կը կոչէ այնպիսի մեծ աթոռին եպիսկոպոսին աքսորուելուն համար, այսպէս. «Վրաւ է՝ կան աս աշխարհքիս վրայ շատ թաղաւորներ, բայց չկայ մէկը՝ ինչպէս որ Վահանայապետն է, վերագոյն բոլոր աշխարհքիս եկեղեցիներուն վրայ»,¹:

Երբեք մէկն եղած չէ, որչափ ես գիտեմ, որ Մեծն Պրիզոր, Վահանայապետին վրայ յափշտակութեան կեղտ մը ձգած ըլլայ, բայց եթէ զուցէ մինակ մէկ Անգղիացի մը. աս բանիս վրայ սուրբ Վահանայապետն ասանկ կը գրէր նոյն ատենուան (Սաւրիկ) կայսեր. «Եմէն աւետարանը ճանչցողներն աղէկ գիտեն որ աստուածային հրամանաւ սրբոյն Պետրոսի առաքելոյն եւ առաքելոց իշխանին յանձնուած է բովանդակ եկեղե-

¹ Բարոնիոս, ԼՄ 538, Թիւ 13:

ցւոյ հոգը: Ա՛սան զի անոր ըսուեցաւ. Ահա սատանայ եւ այլն: Ընոր ըսուեցաւ. Վա՛ւ ես վէ՛մ եւ այլն: Ահա-ւասիկ ինքն ընդունեցաւ երկնաւոր արքայութեան բա-նայինները, անոր տրուեցաւ կապելու եւ արձակելու իշ-խանութիւնը, անոր աւանդեցաւ բովանդակ եկեղեցւոյ եւ իշխանութեան հոգը. եւ այսու ամենայնիւ ինք զինքն ընդհանուր առաքեալ չեկոչեր. իսկ ամենասուրբ այրն Յովհաննէս՝ եպիսկոպոսութեան մէջ իմ ընկերս, ե-տեւէն կ'իյնայ ընդհանուր եպիսկոպոս անուանուելու: Ար պարտաւորիմ աղաղակել եւ ըսել. Ո՛վ ժամանակ-ներ, ո՞վ սովորութիւններ. . . : Արդեօք, բարեպաշտ տէր, ես աս բանիս մէջ իմ դատս կը պաշտպանեմ. արդեօք անձնական զրկման մը վրէժ կ'առնեմ. ո՛հ, մանաւանդ թէ Աստուծոյ եւ ընդհանուր եկեղեցւոյ դատին պաշտպան չեմ կենար մի,¹:

Ինք աղէկ գիտէր որ աս իր պարզ Պրիեֆոր Էպի-կոպոս Ժառայ Ժառայիցն Աստուծոյ պատուանդան մէջ ամէն բան կը յայտնուէր. որովհետեւ ինք եպիսկոպոս կը կոչուէր անուանափոխութեամբ կամ դերանունու-թեամբ, եւ չունէր կարօտութիւն պատուանդան մը, ինչպէս է ընդհանուր պատրիարք եւ ընդհանուր առա-քեալ պատուանդանը, իր դերագոյն հովուի որպիսու-թիւնը յայտնելու:

Ինք թէ իր նախորդներուն եւ թէ նաեւ իր յա-ջորդներուն պէս հաստատուն բռնած էր, որ վէ՛մն էր մի միայն խարխիս եկեղեցւոյ, զորն որ մէկը չէր կրնար երբեք խախտել: Վա՛ւ ո՞վ է որ չի գիտեր, կ'ըսէր, թէ սուրբ եկեղեցին հաստատուած է առաքելոց զլիտյն ամբութեան վրայ, որն որ իր անուան մէջ իր մօտաց ամբութիւնը կը յայտնէր, վիմէն (Պետրա) իր Պետրոս անունը հանելով,²:

Այսպէս նաեւ կը վկայէ արեւելեան մը, Ս. Սա-քսիմոս Առստանդնուպոլսի Աբբան՝ որ ետքը վկայ հաւա-տոյ եղաւ, Պետրոս Առստանդնուպոլսոյ պատրիարքին ու

1 Ս. Գրիգ. Թշ. Գեղք Ե. 20:

2 Ս. Գրիգ. Թշ. Գեղք Ե. 40:

Միակամադաւանից զինոյն վերաբերեալ իր մէկ թղթին մէջ ասանկ կը գրէր 650ին մօտերը¹ :

“Թէ որ անիկա չուղեր հերետիկոս ըլլալ կամ անանկ համարուիլ, թող հատուցում ընէ ոչ աս կամ ան անձին, որն որ աւելորդ ալ էր եւ անխորհուրդ, վասն զի ինչպէս որ ~~Բէն-ն~~ իրմէ գայթակղած ատեն նոյնպէս գայթակղած են ~~Բէն-ն~~, այսպէս ալ երբ որ ~~Բէն-ն~~ մը հատուցում կ'ըլլայ, նոյնպէս անտարակոյս ~~Բէն-ն~~ ալ կ'ըլլայ. թող ուրեմն շուտով Հռոմէական աթոռին հատուցում ընելու նայի: Թէ որ ինք ասիկայ կատարելու ըլլայ, ամէնքն ալ ամէն տեղ միարան հաւանութեամբ զինքն իբրեւ բարեպաշտ եւ ուղղափառ կ'ընդունին: Այսն զի փուճ տեղ միայն կը խօսի՝ երբ որ ինծիպէսները համոզցրնել կամ խաբել կը կարծէ, եւ հատուցում մը չ'ընէր ու չ'աղաչէր ամենասուրբ Հռոմէական եկեղեցւոյն երանելի Վահանայապետին, այսինքն՝ առաքելական աթոռին, որն որ նոյն իսկ Աստուծոյ մարմնացեալ Բանէն եւ ամէն սուրբ ժողովներէն, սուրբ կանոնաց ու սահմանադրութեանց համաձայն, աշխարհքիս երեսն եղող ընդհանուր ամէն սուրբ եկեղեցիներուն վրայ յամենայնի եւ ամենայնիւ՝ պետութիւն, ճոխութիւն եւ իշխանութիւն ընդունած է կապելու եւ արձակելու: Արովհետեւ երբ որ ասիկայ կը կապէ կամ կ'արձակէ, նոյնը երկինքը Բանն ալ կը գործէ, որն որ երկնասուր առաքինութիւնները կ'ուղղէ”:

Եւ քիչ մը յառաջ ըսած էր. “Օ, որն որ կը նզովէ Հռոմէական եկեղեցին, այսինքն՝ ~~Կաթոլիկ եկեղեցին~~”²:

Յառաջ բերենք ուրիշ Արեւելեան մ'ալ, սուրբ Թէոդորոս Արբայ Ստուգիտա Աոստանդնուպոլսեցի, որն որ 809ին կը գրէ. “Եւ ամենասուրբ եւ գերադոյն Հայր հարանց, Տէր իմ Լեւոն, Առաքելական Վահանայապետ: — Արովհետեւ Քրիստոս Տէրն մեր՝ մեծին Պետրոսի երկնից արքայութեան բանալիները տուած աւտեն, շնորհեց նաեւ հովուական իշխանութեան արժա-

1 Մանսի, Ժ. 692 :

2 Մանսի, Ժ. 692 :

նապատուութիւնը, հարկ է անտարակոյս որ Պետրոսի եւ իր յաջորդներուն ծանուցուի ինչ նորութիւն որ եկեղեցւոյ մէջ հնարուի անոնցմէ՝ որոնք ճշմարտութեանէ մոլորած են : Փրկէ զմեզ, գերագոյն հովիւ եւ կեղեցւոյ երկնից ներքեւը»,¹ :

Արդ աս ամէն վիայութիւններէն յայտնի կը տեսնուի, որ անոնցմէ քարոզուած գլխաւորութեան բնութիւնը՝ Յիսուսի Վրիստոսի բովանդակ հօտին վրայ տարածուող գերագոյն իշխանութիւն մըն է, որն որ թէպէտ իւրաքանչիւր ստորակարգեալ հովիւներուն մասնական պաշտամանց մէջ չիմաներ, բայց ամէն բան կ'ընդգրկէ, կը կարգաւորէ ու միութեան մէջ կը պահէ, ինչպէս ինքն Ս. Գրիգոր կը նկատէ. «Ան ըսածին նկատմամբ՝ թէ առաքելական աթոռին հպատակ է, ես չեմ գիտեր եպիսկոպոս մը՝ որ այնպէս (հպատակ) չըլլայ, երբ եպիսկոպոսաց մէջ յանցանք մը գտնուի : Բայց եւ թէ պակտութիւն մ'եղած չէ, ամէնքն ալ հաւատար են ըստ հոգւոյ խոնարհութեան»,² : Ինք կը յանձնէ նաեւ իր Սիկիլեայի մէջ գտնուող պաշտպանին՝ որ եպիսկոպոսաց իրաւաբանութեան մէջ չիառնուի, եւ անոնց մէկուն անհնազանդութեան մէկ գործքը մեղադրելով՝ կ'ըսէ. «Թէ եւ չորս պատրիարքներէն մէկն ալ ասիկայ ըրած ըլլար, ի հաւատս իմ կը զրուցեմ՝ որ այսպիսի մեծ խեղութիւն մը առանց մեծ գայթակղութեան չէր կրնար անցնիլ»,³ : Աւ աս պաշտօնը հարկաւորապէս ի մէջ կը բերէ հաւատոյ պահպանութիւնը, որով եւ գերագոյն ատենը հաւատոյ դատելուն մէջ, եւ ըստ հետեւորդի նաեւ վճիռ տալու մէջ անսխալութեան առանձնաշնորհութիւնը :

Սինչեւ հիմակ ըսածներնէս յայտնապէս կը հետեւի թէ զառանցելոց մտածութիւն է ասիկից նուազ գլխաւորութիւն մը երեւակայելն ալ միայն, որն որ կարող ըլլայ միանգամայն միութիւնը պահպանել :

1 Բարոնիոս, ԱՄ. 809, Թիւ 14 : 3 Ս. Գրիգ. Թշ. Գք. Բ. 52 :

2 Ս. Գրիգ. Թշ. Գք. Թ. 89 :

Ի. Իսկ երկրորդ գլխոյն նկատմամբ՝ գրեթէ մինչեւ հիմայ յառաջ բերուած ամէն վկայութիւնները, գլխաւորութեան հիմը կը դնեն Վրխատսի Տեառն մերոյ աս. Պետրոս բաժ խօսքերէն կամ մէկուն կամ մէկալին եւ կամ երեքին վրայ մէկանց եւ զսուրբ Պետրոս հաստատութեամբ կը համարին իրրեւ մշանջնաւորապէս կենդանի իր յաջորդներուն մէջ: Աւ ասիկայ ահաւասիկ կը տանի կը հասցընէ զիս երրորդ գլխոյն:

Վ. Ահեղեցւոյ կարգաւորեալ կառավարութիւնը միշտ յարաբերութիւն ունի Պետրոսի հետ՝ իրրեւ եւ պիսկոպոսի մեծ նախագաղափարի հետ: Աւ իրօք ալ ինքն եղաւ առաջին եպիսկոպոս, եւ եղաւ եպիսկոպոս բովանդակ հօտին, եւ այսպէս նաեւ արմատ ու սկիզբ եպիսկոպոսութեան: Բայց ինչպէս որ իր անձը պիտի շարունակէր իր ամէն յաջորդներուն մէջ, եւ եպիսկոպոսութիւնը միշտ կենդանի իշխանութիւն մը պիտի որ ըլլար, այսպէս ինքն ալ կը մտածուի իրրեւ կենդանի արմատ ու ծառին մշանջնաւոր նեցուկը, եւ իրրեւ աղբիւր մը՝ որմէ ի մշանջնաւորս ջրեր կը բղխեն: Ար տեսնենք ուրեմն որ աս գաղափարը, որն որ արդեամբք իսկ նախնի վարդապետներուն միտքը գրաւած էր, անոնցմէ տրուած վկայութիւններով յայտնի եւ եւս քան զիս բացայայտ եղաւ մինչեւ որ Ս. Թովմայի եւ Ս. Բոնաւենդուրայի կատարեալ տրամաբանելովն ու եռանդուն սիրովը բոլորովն սրարկեցաւ:

Ամենէն առաջ՝ Տերաւղիանոս երկրորդ դարուն մէջ այսպէս կը գրէ. «Աւան զի եթէ դուն զեռ երկինքը դոցուած կը կարծես, յիշէ որ Տէրն մեր անոր բանալիները Պետրոսի թողուց, եւ անոր ձեռքովը՝ բովանդակ եկեղեցւոյ»¹:

Ս. Ախարիանոսի բոլոր հոգին աս խորհրդով գրաւած կ'երեւայ: Ինք այսպէս կը խօսի. «Աւ ասիկայ անկից կը պատահի, եղբայր, որ մարդ ճշմարտութեան սկիզբը չ'եւրէ. եւ գլուխն ալ խնդրելու ըլլայ՝ երկնաւոր

¹ Տերաւղ. Ակորպիակ. 10:

փարդապետին ուսումը չկապահեր : Աս բաներուս եթէ մարդ միայն միտ գնելու եւ քննելու ըլլայ, երկայն ծառերու եւ նուրբ ձեռնարկութիւններու հարկաւորութիւն չ'ունենար. փսն զի ասոր ցոյցը զիւրին է հաւատոյ, որով շուտով ճշմարտութեան կը հասնուի : Տէրն մեր իր ծառը Պետրոսին կը դարձնէ աս խօսքերով . «Աս քեզի կ'ըսեմ, թէ դուն վե՛մ ես, եւ ես աս վիմին վրայ իմ եկեղեցիս պիտի շինեմ», եւ զԺոխոց դռները զանկիպ պիտի չկրնան յաղթահարել : Աւ պիտի տամ քեզի երկնից արքայութեան փականքները, եւ զորոնք որ դուն երկրի վրայ կը կապես՝ երկինքն ալ կապած ըլլան, եւ զորոնք որ երկրի վրայ կ'արձակես՝ երկինքն ալ արձակուին», : Աւ նոյն խակ իր յարութենէն ետքը անոր ըսաւ . «Արածէ իմ ոչխարներս», : Անոր (Պետրոսի) վրայ մինակ կը շինէ իր եկեղեցին, եւ անոր հրաման կու տայ ոչխարներն արածելու : Աւ թէպէտ ամէն առաքեալներուն ալ յարութենէ ետքը հաւասար իշխանութիւն բաշխեց ըսելով . «Վնչպէս որ առաքեց զիս Հայր, ես ալ զձեզ կ'առաքեմ . . . առէք Հոգի սուրբ . թէ որ մէկու մը մեղքերը թողուք՝ թողութիւն ըլլայ անոր, եւ թէ որ մէկուն մեղքերը բռնէք՝ բռնուած ըլլան», : Բայց որպէս զի միութիւնը յայտնէ, զբաւ մի միայն աթոռ մը, եւ իր ճոխութեամբն այնպէս կարգաւորեց՝ որ նոյն միութեան սկիզբը մէկէ մը միայն բղխէ : Մէկալ առաքեալներն ալ այն հաւասար Պետրոսի առաքեալ էին, անոր հաւասար պատուոյ եւ իշխանութեան բաժանորդ ըլլալով . բայց սկիզբը միութենէ ելած յառաջ կը խաղայ, եւ զլիաւորութիւնը Պետրոսի կը արուի, որպէս զի յայտնի երեւայ Քրիստոսի եկեղեցւոյն միութիւնը եւ մի աթոռ : Հովիւ՝ ամէնքն ալ էին . բայց յայտնապէս մէկ է հօտը՝ որն որ բոլոր առաքելոց միաբան հաւանութեամբը պիտ'որ սրածուի . որպէս զի յայտնապէս մի միայն երեւայ Քրիստոսի եկեղեցին : Այս մի միայն եկեղեցին է՝ զորն որ Հոգին սուրբ Արդ երգողին մէջ Աստուծոյ

կողմանէ կը նշանակէ, այսպէս ըսելով . «Մէկ է իմ աղաւնիս, իմ կատարեալս, մէկ է իր մօրը, ընտրեալն իր ծնողին», Ո՛վ որ աս միութիւնը չունի, կը կարծէ՞ որ հաւատքն ունենայ: Ո՛վ որ եկեղեցւոյ դէմ կը դռնայ կամ կը հակառակի, եւ ո՛վ որ կը թողու Պետրոսի աթոռը՝ որուն վրայ եկեղեցին շինուեցաւ, կը կարծէ՞ թէ եկեղեցւոյ մէջն է, ուր որ երանելի Պօղոս առաքեալն ալ աս վարդապետութիւնն ընելով՝ միութեան խորհուրդը կը ցուցնէ, ըսելով . «Մէկ մարմին եւ մէկ հոգի, մէկ ձեր կոչման յոյսը, մէկ տէր, մէկ հաւատք, մէկ մկրտութիւն, մէկ Աստուած», Պէտք է որ աս միութիւնը հաստատուն պահենք, մանաւանդ մենք եպիսկոպոսքս՝ որ եկեղեցւոյ մէջ գահերէց կը նստինք, որպէս զի եպիսկոպոսութիւնն ալ մի միայն եւ անբաժին ցուցնենք: Ոչ ոք ստութեամբ իր եղբարքը խարէութեան մէջ ձգէ, եւ ոչ ոք հաւատոյ ճշմարտութիւնն անիրաւութեամբ եղծանէ: Մի միայն է եպիսկոպոսութիւնը, որմէ՛ առանց ամբողջութիւնը բաժնուելով՝ իւրաքանչիւրքը մաս մ'ունին: Մի միայն է եկեղեցին՝ որ բերրի ծննդականութեամբ կ'աճի ու կը տարածի բազմութեան (հաւատացելոց) մէջ: Ինչպէս արեգական ճառագայթները շատ են, բայց լոյսը մէկ է. ծառին ոստերը շատ են, այլ ծառը մէկ է՝ հաստատուն արմատին վրայ տնկուած. եւ երբ որ մէկ ակունքէն շատ վտակներ յառաջ խաղալու ըլլան, թէպէտ ջրերու շատութենէն՝ բազմութիւն մը կը տեսնուի, սակայն միութիւնն ակունքին վրայ կը մնայ: Առ բաժնէ արեգական ճառագայթն իր գնդէն. աս բաժնուած լոյսը ալ միութեան մէջ չիմասր: Օրառէն ոստ մը կտրէ բրդուր. կտրուած ոստը ալ ճիւղ չիկրնար արձակել: Բաժնէ վտակ մը իր ակունքէն. բաժնուած մասը կը ցամքի: Այսպէս նաեւ Աստուծոյ եկեղեցին լուսով լցուած՝ իր ճառագայթը բոլոր աշխարհքիս երեսը կը ցոլացնէ. սակայն լոյսը մէկ է՝ որ ամէն կողմ ընդհանրապէս կը ծաւալի, եւ մարմնոյն միութիւնը չեքակուիր. իր բեղ-

մնաւոր արդատաւորութեամբ ճիւղերը տիեզերաց ամէն կողմը կը տարածէ, եւ իր վտակներն ալ յորդուութեամբ ու առատութեամբ կը քալեցընէ. այսու ամենայնիւ մի միայն է զլուխը, մի միայն սկիզբը եւ մի միայն մայր առատ բազմածին ծննդականութեամբ,¹:

Ըրդ աս հռչակաւոր խօսքերուն մէջ, ո՞վ կրնայ տարակուսիլ թէ Արարիանոս կաթողիկէ եկեղեցւոյ նկարագիրը կ'ընէ, եւ թէ իր գլխաւոր նպատակն է՝ կաթողիկէ եկեղեցւոյն չէ թէ միայն մի եւ անբաժին ըլլալը, այլ նաեւ անբաժանելի ըլլալն ալ հերետիկոսութեան եւ հերձուածոյ դէմ հաստատուն հիման վրայ դնել ու ցուցընել: Եւ իր մտքին մէջ ո՞ր եկեղեցւոյ մասն է՝ որ արեգական լուսոյն, ծառի արմատին, աղբեր, գլխոյ եւ մօր նմանութիւններուն կը պատասխանէ. եթէ ոչ՝ Պետրոսի անձն ու աթոռը, ուսկից որ սկսաւ: Եսիկա ցուցընելը, կ'ըսէ, հաւատոյ դիւրին է, որովհետեւ շուտ մը ճշմարտութիւնը վրայ կու գայ: Ո՞ր ճշմարտութիւնը. — Պետրոսի գլխաւորութիւնն ու տիեզերական հովուական հոգաբարձութիւնը: Եսոր վրայ շատ անգամ նորէն նորէն կը դառնայ: Եւ իրաւցընէ՝ իր խօսքերն են. «Հոն կը խօսի Պետրոս՝ որուն վրայ շինուած է եկեղեցին, ուսուցանող յանուն եկեղեցւոյ²: — Պետրոս՝ զորն որ Տէրն մեր ամենէն յառաջ ընտրեց եւ որուն վրայ իր եկեղեցին շինեց,³: — Պետրոս՝ որուն վրայ Եստուծոյ շնորհքովը եկեղեցին շինուեցաւ⁴: — Սի միայն եկեղեցի Քրիստոսէ Տեսունէ մերմէ հիմնուած Պետրոսի վրայ՝ որ է ծագումն եւ սկիզբն միութեան⁵: — Եւ ամենէն առաջ Պետրոսի՝ որուն վրայ շինեց Տէրն մեր իր եկեղեցին եւ հաստատեց որ անկից ծագի միութիւնը եւ այնպէս ալ հրատարակեց, տուաւ աս իշխանութիւնը՝ որ ինչ որ ինք երկրիս վրայ արձակէ՝ երկինքն ալ պիտ'որ արձա-

1 Կիպր. Վասն միութեան եկեղ.

2 Կիպր. Թ. 7. 69:

3 Կիպր. Թ. 7. 71:

4 Կիպր. Վասն բարւոյ համեր-
րութեան:

5 Կիպր. Թ. 7. 70:

կուի¹ : — Աստուած մէկ է, Վրիստոս մէկ, եկեղեցին մէկ, եւ մէկ է աթոռը՝ որ Աստուծոյ ձայնովը վիմին վրայ հաստատուած է,² : Այսպէս կը գրէ իրեն համար Առնեթոս Վահանայապետին. «Վիտենք որ զիրենք յորդորեցինք կաթողիկէ եկեղեցւոյ արմատն ու արգանքը ճանչնալու եւ հաստատուն պահելու», : Ար գրէ դարձեալ նոյնին. «Ար համարձակին ծովն անցնելու եւ Պետրոսի աթոռին թղթեր բերելու, ան գլխաւոր եկեղեցւոյն՝ ուստի որ սկիզբն առաւ քահանայական միութիւնը»,³ : Եւ ուրիշ տեղ մ՝ալ. «Տէրն մեր... եւ պիտկոպոսական պատիւն ու եկեղեցւոյ կառավարութիւնը հաստատած ատեն, ասանկ կը խօսի աւետարանին մէջ եւ կ'ըսէ Պետրոսի. «Եւ ես քեզ ասեմ», եւ այլն : Ուստի ժամանակին եւ յաջորդութեանց իրար փոխանակելովը՝ եպիսկոպոսաց կարգաւորութիւնն ու եկեղեցւոյ կառավարութիւնը յառաջացաւ, այնպէս որ եկեղեցին եպիսկոպոսաց վրայ կարգաւորեցաւ»,⁴ :

Ս. Կիպրիանոսի աս մտածութիւնը քիչ մը ետքը աւելի եւս լուսաւորեց Ս. Ոստատոս, որն որ Վոնա տեանց մէկուն դէմ ձեռնարկելով՝ այսպէս կը խօսի. «Չեք կրնար ուրանալ որ նախ առաջին եպիսկոպոսական աթոռը զրուեցաւ սուրբ Պետրոսէն Հռոմ քաղաքը՝ ուր որ ինք կը նստի, ամէն առաքեալներուն զլուխն ըլլալով, նաեւ Աեփսոս կոչուած է. աս մի եւ միակ աթոռին վրայ հարկ էր որ ամենուն կողմանէ միութիւնը պահուէր, եւ ոչ առաքեալները կարող էին իւրաքանչիւր իրենց մէյմէկ սեպհական աթոռ պահանջել. այնպէս ան ատենէն ի վեր հերձուածող եւ մեղաւոր պիտի համարուէր ով որ աս աթոռին դէմ ուրիշ աթոռ մը կանգնելու ըլլար»,⁵ : Եւ դարձեալ. «Վշնորհս միութեան՝ երանելին Պետրոս արժանի եղաւ թէ ուրիշ առաքեալներէն վեր սեպուելու եւ թէ առ-

1 Կիպր. թղ. 73 :

2 Կիպր. թղ. 40 :

3 Կիպր. թղ. 45, 55 :

4 Կիպ. թղ. 27 :

5 Ս. Ոստատոս, Ընդդէմ. Պարմ. Գիրք Բ. Գլ. 2 :

անձին երկնից արքայութեան բանալիներն ընդունելու, որպէս զի իրմէ՝ ուրիշներուն հաղորդուի», ¹ :

Ս. Պակիանոս Սպանիացին նոյն ատեններն ուրիշ Պօնատեանի մը գրելով՝ կը զրուցէ. «Լադ նոյն իսկ Տէրն մեր առանձին Պետրոսի խօսեցաւ, որպէս զի մութիւնը մէկուն վրայ կարող ըլլայ կերպարանել», ² :

Ս. Լմբրոսիոս նոյն մտածման վրայ եւ նոյն տեսութեան մէջ էր: Ուստի ինքն ալ խօսելով Եկուիւլէայի ժողովքին անուամբը, որն որ արեւմտից գրեթէ բոլոր զաւառներէն ժողված էր, Վրատիանոս կայսեր ասանկ կ'ըսէ. «Չեր գթութեան պէտք էր աղաչել, որ թող չտրուի որ Հռոմայ եկեղեցին՝ բովանդակ Հռոմէական աշխարհքին գլուխն ու առաքելոց սուրբ հաւատքը խռովութեամբ վրդովի: Վասն զի աս աթոռէն, իբրեւ ակունքէ մը ամենուն վրայ մեծարոյ հաղորդակցութեան իրաւունքները կը բղխեն», ³ : Եւ ասով կարծեմ թէ ըսել կ'ուզէ որ մէկ առանձին եկեղեցի մը ամենեւին իրաւունք չունի ուրիշ եկեղեցիներու հետ հաղորդակցութիւն խնդրելու, երբ որ ինք Հռոմէական եկեղեցւոյն հետ չհաղորդիր ⁴ : Եւ խօսելով ան տեղոյն վրայ՝ թէ «Պու ես վէմ», ասանկ կը զրուցէ. «Պարեմն երբոր Վրիստոս իր սեպհական ճոխութեամբը անոր (Պետրոսին) տուաւ թագաւորութիւնը, չէր կրնար արգեօք աս մարդուս հաւատքը հաստատել, երբոր վէմ կոչելովը զինքն եկեղեցւոյ հիմ նշանակեց», ⁵ : Եւ դարձեալ. «Ես ան Պետրոսն է՝ որուն ինք ըսաւ. Պո- ես վէմ եւ այլն: Եսոր համար ուր որ Պետրոսն է՝ հոն է նաեւ եկեղեցին, ոչ մահ, այլ յաւիտենական կեանք», ⁶ : Պետրոս եւ եկեղեցի անանկ կը մտածուին, իբրեւ թէ մի միայն դոյութիւն ունենան. եւ Պետրոսի ներկայութիւնը, այսպէս իր յաջորդներուն մէջ մնալով, թէ զեկեղեցին կը ներկայացընէ եւ թէ անոր ոչ ժամանա-

¹ Ենդ, Գիւղ. Ի. Գլ. 3:

⁴ Տես Պաւլոսի, Գլ. 13:

² Ս. Պակիան. Թղ. Գ. առ Սեմբրոն. 26:

⁵ Ս. Լմբրոս. Վասն հաւատ.

Գիւղ. Գ. Գլ. 1:

³ Մանսի, Հատ. Գ. 622:

⁶ Նոյն, Ի Սաղմ. Խ:

կաւոր՝ այլ յաւիտենական հիմն է : Արչափ որ շէնքը տեւելու ըլլայ, այնչափ ալ նոյն հիմը զանկկայ վեր պիտ'որ բռնէ :

Նոյն դարուն մէջ (386/ին) Աիրիկիոս Վահանայապետն Ափրիկեցի եպիսկոպոսներուն կը գրէր. «Պետրոսին՝ որով առաքելութիւնն ու եպիսկոպոսութիւնն ի Վրիստոս սկսաւ»,¹ :

Նոյնպէս Ս. Յերոնիմոս. «Բայց դուք կ'ըսէք. եկեղեցին Պետրոսի վրայ հիմնուած է : Թէպէտ ուրիշ տեղ մ'ալ ասիկայ նաեւ ամէն առաքեալներուն համար կ'ըսուի, եւ ամէնքն ալ երկնից արքայութեան բանալիները կ'ընդունին ու եկեղեցւոյ հաստատութիւնը նոյնպէս անոնց վրայ ալ զրուած է. ի վերայ այս ամենայնի տասուերկուքին մէջէն մինակ մէկը կ'ընտրուի, որպէս զի զլուսը հաստատուելով՝ հերձուածոյ առիթը բարձուի»,² :

Թէ որ առաքեալներուն զլուս մը հարկաւոր էր, որչափ եւս առաւել եպիսկոպոսներուն : Այսպէս կը մտածէր Ս. Յերոնիմոս՝ երբ որ Անտիոքայ պատրիարքական թեմէն Վամանոս Վահանայապետին կ'աղաղակէր. «Պը խօսիմ ես Չկնորսին յաջորդին եւ խաչին աշակերտին : Ես՝ որ ուրիշին ետեւէն չեմ երթար, բայց եթէ Վրիստոսի՝ իբրեւ իմ զխոյս, միացած եմ ի հաղորդակցութեան ձեր երանութեան հետ, այսինքն՝ Պետրոսի աթոռին հետ. եւ զիտեմ որ աս վիմին վրայ եկեղեցին շինուած է : Օտար է անիկայ՝ որն որ աս տնէն դուրս զՎառն կ'ուտէ : Ո՛վ որ քեզի հետ չիժողվեր, կը ցրուէ. այս ինքն՝ ո՛վ որ Վրիստոսի հետ չէ, Նեոն հետ է»,³ :

Պանք հիմակ ան մեծ Սուրբին, որն որ Ս. Հարց մէջ այնպէս է, ինչպէս Պօղոս՝ առաքելոց մէջ, եւ ինչ որ սուրբն Թովմաս Եկովնայցի՝ վարդապետաց մէջ : Ար ճանչնայ արդեօք ինքն ալ զսուրբ Պետրոս իբրեւ

1 Կատան, Էր. 651 :

279 : Տես նաեւ վերը, էջ 94 :

2 Ընդդէմ Յովնան. Հատ. Բ. 3 Առ. Վաման. Թղթ. 15 :

եկեղեցական կառավարութեան արմատ եւ իրրեւ միշտ կենդանի մնացող իր յաջորդներուն մէջ : Բաւական էր աս հարցման պատասխան տալու համար յիշել հոս տեղս իր մեծ հաճութիւնն ու հաւանութիւնը՝ որով կը գովէ ու կը բարձրացընէ Խննովկենտիոս Վահանայապետին քիչ մը առաջ յիշուած թուղթը, որուն մէջ նոյն այս գաղափարը լուսաւորուած ու պայծառացած է : Բայց ասոնցմէ աւելի շատերը կան, եւ մենք այն շատերուն մէջէն մինակ մէկ քանի կտորները յառաջ կը բերենք :

Ըրդ՝ Սուրբ Օգոստինոս իր անձին վրայ Մանիքեցւոյ մը խօսած ատեն՝ այսպէս կ'ըսէ. «Աթթուղիկէ եկեղեցւոյ ծոցը կը պահէ զիս ազգաց ու ժողովրդոց հաւանութիւնը . . . հրաշքներով սկսուած, յուսով սնած, սիրով աճած, հնութեամբ հաստատուած ճոխութիւնը : Ար պահէ՞ եպիսկոպոսաց յաջորդութիւնը՝ մինչեւ հիմակուան եպիսկոպոսութիւնը նոյն իսկ Պետրոսի առաքելոյն աթոռին, որուն Տէրն մեր իր յարութենէն ետքը իր հօտին ոչխարներն արածելու յանձնեց : Ի վախճանի կը պահէ զիս նոյն իսկ կաթողիկէ անունը,¹ : Ըրդ երրորդ պատճառին զօրութիւնը Թիեզերականութեան կամ Ընդհանրութեան եւ Պետրոսի հովուական պաշտաման շարունակութեան վրայ է : Ուրիշ Մանիքեցւոյ մ'ալ կ'ըսէ. «Վնչ կը դանդաղինք ուրեմն ծածկուելու այն եկեղեցւոյն գոգը, որն որ ըստ բովանդակ իսկ մարդկային ազգի խոստովանութեան՝ առաքելական աթոռէն եպիսկոպոսաց յաջորդութեամբը, ճոխութեան ծայրն ու գագաթը հասաւ, երբ որ հերետիկոսք իր բոլորտիքն անօգուտ աղաղակելով կը պտրտէին, եւ կէս մը կը դատապարտուէին նոյն իսկ ժողովրդեան դատաստանովը, կէս մը ժողովներուն ծանրութեամբը եւ կէս մ'ալ հրաշքներուն վեհութեամբը,² : Իսկ Վոնատեաններուն՝ որոնք առաքելական յաջորդութիւնը, եկեղե-

1 Ս. Օգոս. Ընդդ. Եպ. Մա. 2 Ս. Օգոս. վասն օգտութեան նիք. Հատ. Ը. Գիւրք. Ա. ԳԼ. Դ. հաւատ. ԳԼ. ԺԷ :

ցւոյ խորհրդոց ամբողջ թիւն ու անոր հաւատքն առանց ամենեւին տարակուսի կ'ընդունէին, բաց ի մէկ կէտէ՝ որն որ իրենց հերձուածը կը կացուցանէր, ասանկ կը խօսէր. «Վիտէք թէ ինչ է կաթողիկէ եկեղեցին, եւ ինչ՝ որթէն կտրուիր. թէ որ կան մէջերնիդ խոհեմներ, թող գան եւ արձապէն մէջ կենդանութիւն գտնեն: Եւ կէք, եղբարք, թէ որ կ'ուզէք որթին վրայ պատուաստուիլ. . . յաւ է մեզի երբ որ զձեզ որթէն կտրուած նետուած կը տեսնենք: Հաշուեցէք եպիսկոպոսները՝ նոյն իսկ Պետրոսի աթուէն սկսելով, եւ տեսէք թէ Հարց այն շարքին մէջ՝ ինչպէս մէկը մէկալին յաջորդած է: Ըն է վէմը՝ զորն որ դժոխոց դռները պիտի չկրնան երբեք յաղթահարել»,¹: Ըռանց տարակուսի մը Ս. Օգոստինոս ան ատեն զՍ. Պետրոս կը տեսնէր իբրեւ կենդանի իր յաջորդներուն մէջ: Բայց որն էր անոր գլխաւոր պաշտօնը՝ իբրեւ գահերէց: Տէրն մեր ըսաւ Պետրոսի՝ որուն անհատ անձին վրայ իր եկեղեցւոյն գաղափարը կը ձեւէր. «Պետրէ, կը սիրե՞ս զես»,²: «Ի Պետրոս միայն ամէն հովուաց միութիւնը նկարուած էր»,³: «Ինչու որ զնոյն իսկ Պետրոս՝ որուն իբրեւ իր անձին՝ իր ոչխարներուն հոգը յանձնած էր, իրեն հետ մէկ ընել կ'ուզէր, որպէս զի ասանկով իր ոչխարներն անոր ձեռքն աւանդած ատեն՝ անիկայ ըլլայ գլուխ, եւ անոնք մարմնոց կերպարանքն ունենան, որ է եկեղեցւոյ»,⁴: «Պետրոս եղաւ որ ըսաւ. «Վու ես Քրիստոս՝ Որդի Ըստուծոյ կենդանւոյ», : Սէկը մինակ ամենուն տեղը պատասխան տուաւ, վասն զի անոնց ամենուն մէջ միութիւն կար: Ըն մէկ առաքեալը, այսինքն՝ Պետրոս, առաքելոց կարգին մէջ էր առաջին եւ զլուխ, որուն վրայ եկեղեցին կերպաւորուած էր»,⁵: «Ըս եկեղեցին Պետրոս առաքելու իր առաքելութեան գլխաւորութեան զօրութեամբ կը ներկայացընէր, ինք ըլլալով անոր ընդհան-

1 Ս. Օգոս. Հատ. Թ. Սաղմ.
առ. Գննատ:

2 Նոյն, Ճառ. ՃԼԷ. Հատ. Ե:

3 Ս. Օգոս. Ճառ. ՃԽԸ:

4 Նոյն, Ճառ. ԽԶ:

5 Նոյն, Ճառ. ԿԶ:

բութեան գաղափարը¹։ — Իրեն ըստեցաւ . Ես կուտամ քեզի երկնից արքայութեան բանալիները, որպէս թէ միայն ինք Պետրոս կապելու եւ արձակելու իշխանութիւնն առած ըլլայ, որովհետեւ իրօք ալ այնպէս պատահեցաւ, որ ինքն սուսնձին ամենուն անուամբն ըսաւ եւ ամենուն հետ մէկտեղ ընդունեցաւ իշխանութիւնը, իբրեւ նոյն իսկ միութեան ներկայացուցիչ։ Ասոր համար մէկն ամենուն անուամբն ըսաւ, որովհետեւ ինքն է միութիւն յամենեւին²։ — Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս ընտրեց իր աշակերտները չարչարանքէն յառաջ . . . եւ զխաւորաբար զՊետրոս, որովհետեւ Պետրոս է առաջին առաքելոց մէջ,³։

Հռոմայ քահանայապետին ինչ ըլլալը կամ գաղափարը չիկրնար աւելի պայծառ խօսքի ձեւով մը յայտնուիլ, քան զոր Ս. Օգոստինոս հետեւեալ խօսքերով կը բացատրէ. «Պետրոս՝ որ եկեղեցւոյ կաղապար է. որուն վրայ ամէն հովիւներուն միութիւնը կերպաւորուած է. որն որ ունի իր անձին վրայ մարմնոյ կերպարանքը, այս ինքն՝ եկեղեցւոյ, ընդհանրութեան եւ միութեան զրոշմը, եւ ինք իբրեւ այսպիսի ուրիշներուն հետ մէկտեղ բանալիները կ'ընդունի»,։

Իայց Եփրեմէի եկեղեցին թող տալէն յառաջ յառաջանանք մինչեւ 646, երբ որ նոյն եկեղեցին բոլոր մէկտեղ՝ Թէոդորոս Վահանայապետին ասանկ կը զրէր։

«Եւ Թէոդորոս Վահանայապետ, ամենեւեմ ինչ Տէր, ամբարձեալ առաքելական դահլին գաղաթը, առտուրը հայրն հարանց, առ գերագոյն Վահանայապետ ամենայն առաջնորդաց, — Աղլոմբոս՝ եպիսկոպոս Նումիզիայի ժողովոյն առաջին աթոռոյն, եւ Ստեփանոս՝ եպիսկոպոս Բիզանկոնայ ժողովոյն առաջին աթոռոյն, եւ Ստեփանոս՝ եպիսկոպոս Մաւրիտանիայի ժողովոյն առաջին աթոռոյն, եւ ամէն եպիսկոպոսք վերը յիշուած Եփրեմէի գաւառին երեք ժողովներուն։

1 Ս. Օգոս. Հատ. Գ. 822։

3 Ս. Օգոս. Ճառ. ՄԴԵ։

2 Նոյն, Հատ. Գ. 800։

“Այ դք կրնայ տարակուսիլ առաքելական աթոռին մէջ առատ եւ անհատներէ աղբիւր մ'ըլլալուն վրայ, որն որ ամէն քրիստոնէից համար իր ջրերը կը հեղու, ուսկից որ բազմաթիւ վտակներ կը բաժնուին՝ բոլոր քրիստոնէական աշխարհքն առատապէս ոռոգելու համար: Հարց վճիռները սահմանադրեցին որ ի պատիւ երանելոյն Պետրոսի ամենայն մասնաւոր մեծարանքը տրուի աս աթոռոյն, երբ որ կը քննէ աստուածային բաները, որոնց՝ ինչպէս ամէն տեղ՝ այսպէս առաւել եւս զլիաւորաբար առաջնորդներուն նոյն իսկ առաքելական զլխէն ճշդիւ քննուիլը կ'ուզուի, որուն հին խնամակալութեամբ՝ սեպհական է չարը դատապարտել եւ բարին հաստատել: Ասան ղի հին կանոններով սահմանուեցաւ, որ ամէն բան ինք պէտք է քննել, եւ այլն¹:

Ասկից ետքը ժողովոյն գործոց կարգին մէջ կանցնեն Իննովկիենտիոս Վահանայապետին, 416ին՝ Պարքեզոնի ժողովոյն տուած պատասխանը, զորն որ վերջ յառաջ բերի եւ զորն որ մեծ գովեստով կ'ընդունի Ս. ()գոստինոս, ինչպէս տեսանք, որով առաքելական աթոռին իշխանութիւնը՝ եկեղեցւոյ իբրեւ կենդանի ու մշտնջենաւոր աղբիւր կը նկարագրուի:

Պատանք հիմայ յոյն Հարց, եւ քննենք թէ իրենք ինչ բան կը ճանչնան յանձն եւ ի պաշտաման սրբոյն Պետրոսի:

Որոգինէս կը ճառէ “Պետրոսի յանձնուած իշխանութեան բարձրութեան վրայ՝ նկատմամբ արածելու դժօտն եւ զեկեղեցին, որն որ իր վրայ՝ իբրեւ գեանի վրայ հաստատուած է,²:

Ս. Գրիգոր Նիւսացին կը գրէ. “Պետրոսի միջնորդութեամբը տուաւ (Քրիստոս) եպիսկոպոսներուն երկնաւոր պատիւներուն բանալիները,³:

Իր եղբայրը Ս. Բարսեղ կ'ըսէ. “Ան որ իր հաւատքով մէկալները գերազանցած էր, եկեղեցւոյ շե-

1 Մանսի, Ժ. 919:

3 Ճառ վասն պատժ. Հատ. Բ.

2 Ա. Հ. ոմ. Գիրք. Ե. 568: 743—749:

նուաճքն իր վրայ ընդունեցաւ, . եւ ուրիշ տեղ մ'ալ՝
 «Արանեւելոյն Պետրոսի . . որ ամէն առաքեալներէն ըն-
 տրեւագոյնն ու նախամեծարն եղաւ եւ ուրիշներէն աւելի
 մեծագոյն վկայութիւններ ընդունեցաւ, երկնից ար-
 քայութեան բանալիները յանձնուեցան»,¹:

Ս. Պարիզոր Նաղիանդացին. «Զէք տեսներ որ թէ-
 պէտ Վրիստոսի ամէն աշակերտներն ալ ազնուացած
 եւ արժանի ընտրութեան եղած են, բայց մէկը մինակ
 կոչուեցաւ վէմ, եւ իրեն միայն եկեղեցւոյ հիմ ըլլալն
 աւանդուեցաւ»,²:

Ս. Յովհաննէս Ոսկերերանին այնչափ վկայու-
 թեանց մէջէն՝ մինակ ասոնք կ'ընտրեմ. «Մէկու մը
 յանձնուեցաւ Վրիստոսէն հօտը. անիկայ ամենուն բե-
 ուր կը բառնայ: Վրիստոս անոր ձեռքը տուաւ ընդհա-
 նուր եկեղեցւոյ դահերիցութիւնը: Ինք երբոր անոր բա-
 նալիները յանձնեց, մահկանացու մարդու մը ձեռք իշ-
 խանութիւն տուաւ երկնից ամէն բաներուն վրայ»:

Եւ Հարց ժամանակէն ետքը գումարուած արեւե-
 լեան ընդհանուր ժողովքներն ալ ՉԲահանայապետը՝
 իրրեւ Ս. Պետրոսի աթոռը նստող կը յարգեն: Պ.
 Հատուածին մէջ յառաջ բերի Բոնիփակիոս Վահա-
 նայապետին 422ին զրած հռչակաւոր թուղթը՝ որն որ
 կատարեալ նոյն գաղափարը կու տայ, զորն որ հիմայ կը
 նկարենք: Եւ դարձեալ վերը յառաջ բերուած Ս.
 Լեւոնի թղթին վրայ՝ հոստեղս հետեւեալն ալ կ'ա-
 ւելցնենք:

«Ըմենասիրելի եղբարցս, ընդհանուր Վիեննական
 գաւառին մէջ հաստատուած եպիսկոպոսներուն, —
 Լեւոն Եպիսկոպոս Հռոմայ:

«Եստուծոյ շնորհքն ուզեց որ ամէն ժողովրդոց
 ու ամէն ազգաց մէջ պայծառանայ աստուածային կրօ-
 նին պաշտօնը. եւ Տէրն մեր Յիսուս Վրիստոս մարդ-
 կային ազգի Փրկիչը պատուիրեց որ յառաջագոյն օրինաց

¹ Ճառ Գ. Վասն մեղաց:

² Ճառ ԼԲ. Հատ. Ա. 591:

ու մարգարէից պատգամներովը հրատարակուած ճշմարտութիւնը առաքելական փողոյն ձեռքովն ընդհանուր տիեզերաց փրկութեան համար տարածուի, ինչպէս որ գրուած է. «Բնդ ամենայն երկիր եւ բարբառ նոցա եւ մինչեւ ի ծագս աշխարհի են խօսք նոցա», : Բայց Տէրն մեր ուղեց որ աս պաշտօնին տնտեսութիւնն այնպիսի եղանակաւ ամէն առաքեալներուն պաշտաման վերաբերի, որ գլխաւորաբար առաքելոց մէջէն գերագունին՝ Պետրոսին վրայ խնայ. որպէս զի անկից՝ իբրեւ գլխէն՝ իր պարգեւները բովանդակ մարմնոյն զեղանին, այնպէս որ՝ ո՛վ որ Պետրոսի ամբողթենէն հեռանալու քլայ, ինք զինքն աստուածային պաշտամանէ դուրս ձգուած մերժուած ճանչնայ : Վասն զի զինքն իր անհատական միութեան հաղորդակից ընելով, ինչ որ ինքն էր՝ այնպէս զանիկայ ալ անուանել ուղեց, ըսելով. «Եւ ի վերայ, եւ ի վերայ այդք լիք լիք զէկեղեցի եմ. որպէս զի յաւիտենական տաճարին շինուածքը, Աստուծոյ շնորհաց զարմանապանչ տեսչութեամբը, իր հիմը Պետրոսի ամբողթեան վրայ ունենայ. այնպիսի հաստատութեամբ եկեղեցին զօրացուց, որ ոչ մարդկային յանդգնութիւնը կարենայ զանիկայ նուաճել, եւ ոչ ալ դժոխոց դռները կարենան յաղթահարել»,¹ :

Պրեթէ նոյն ժամանակները, 450ին, Վաղդա Պղակիդիա կայսրուհին աս խօսքերը կը գրէր Թէոդոսիոս կայսեր :

«Ուրեմն ձեր հեզութիւնն այնչափ շփոթութեանց ճար մը գտնելով, հրաման տայ որ կաթողիկէ կրօնին ճշմարտութիւնն անարատ պահուի, որ առաքելական աթոռին կարգադրութիւններուն ու վճիռներուն համաձայն, զորն որ մենք ալ իբրեւ ամենէն գերագոյն կը մեծարենք, Փլաբիանոս իր եպիսկոպոսութեան վիճակին մէջ բոլորովին անվնաս մնալով՝ դատաստանն առաքելական աթոռոյն ժողովքին յանձնուի, ուր որ եպիսկոպոսական աստիճանի իշխանութիւնը կանգնեց անիկայ՝

¹ Ս. Լեոն, Թղթ. Ժ :

որն որ ամենէն յառաջ երկնային բանալիներն առնելու արժանի եղաւ,¹ :

Ասիկա պիտ'որ պաշտպանէր Ս. Լեւոնի ճոխութիւնը՝ Եփեսոսի մէջ 449ին գումարուած ժողովքին դէմ, որն որ ըստ ռամկաց ընդհանուր ժողով կը կոչուէր :

Փետրեա Գ. Վահանայապետը 490ին Օւենոն կայսեր կը զրէ գովելով քիչ մը յառաջ նոր ընտրուած Փլաւիտա Պատրիարքը “իր արժանապատուութեան սկիզբը երանելի Պետրոս առաքելոյն աթոռին ընծայելուն համար, . եւ կը խօսի անոր զրած թղթոյն վրայ, որուն մէջ Փլաւիտա կը խնդրէր “զօրանալ այն իշխանութենէն՝ որմէ Վրիստոսի կամօքը, շնորհաց լիութիւնն ամէն եպիսկոպոսաց վրայ կը բղխէ,”² :

Պետրոսի Վահանայապետը 492ին Պետրոսի աթոռին վրայ խօսելով՝ կ'ըսէ թէ “Անոր զօրութեամբն ամէն եպիսկոպոսաց արժանապատուութիւնը միշտ զօրացած ու հաստատուած է, եւ թէ երեքհարիւր ութ եւտասն Հարց հանդիսաւոր ու մասնական դատաստանին զօրութեամբն իր ամենէն հին պատիւն ամբողջ անարատ կը մնար. որովհետեւ աղէկ կը յիշէին Տեառն մերոյ վճիռը, : Ասկից ետքը Ս. Գրոց երեք տեղուանքը յառաջ բերելով ասանկ կ'աւելցնէ. “Դնչո՞ւ ուրեմն այսպէս Տեառն մերոյ խօսակցութիւնները յաճախ Պետրոսի ուղղուած են : Այլալ երանելի ու սուրբ առաքեալք հաւասար զօրութեամբ զարդարուած չէին : Եւ ինչ կրնայ արդեօք մէկը պատասխան տալ, բայց եթէ աս՝ թէ որպէս զի գլուխ մը հաստատուելով՝ հերձուածոյ առիթը վերնայ, որպէս զի մի եւ հո՞ծ եւ սերտ միացեալ երեւայ Վրիստոսի մարմինը. որպէս զի մէկը լայ եկեղեցին, ամենահաստատուն հաւատոյ առարկան, մէկը լայ նաեւ մի միայն Տեառն մերոյ ու Փրկչին տունը՝ որուն մէջ մինակ մէկ մարմնով ու միայն մէկ բա-

1 Թղ. Գաղ. Պղակիդէայ առ 2 Մանսի, է. 1098 :
Թէոդոս ի Թուղթս Ս. Լեւոնի :

Ժակով մենք ամէնքնիս ալ սնանինք : Աս պատճառաւ , ինչպէս ըսի , մեր նախնիքը , եկեղեցեաց մեծարոյ հովիւները , Վրիստոսի սիրովը լըուած ըլլալով , ան աթոռէն՝ ուր որ Պետրոս հաստատած էր իրենց եպիսկոպոսութեան սկիզբը , իրենց ամբողթեան ամենագոր հաստատութիւնը կը խնդրէին : Արպէս զի այսպիսի տեսութեամբ ամենուն յայտնի ըլլայ Վրիստոսի եկեղեցւոյն ամենայն նկատմամբ ճշմարտապէս մէկ եւ անլուծանելի ըլլալը , որն որ միաբանութեան կապանքովն ու սիրոյ սքանչելի գործքերով խիտ առ խիտ հիւսուած ըլլալով՝ Վրիստոսի մի միայն եւ առանց կարանի զգեստն երեւայ , զորն որ նոյն իսկ խաչահանու զինուորները չհամարձակեցան պատռել ,¹ :

Սիգիլիոս Վահանայատեալին 538ին գրած մէկ թղթին հատակոտորին մէջ կը կարդանք . “Այ որ , թէ աղէկ եւ թէ գէշ տեղեկացած ըլլայ , կրնայ տարակուսիլ Հռոմէական եկեղեցւոյն՝ ուրիշ եկեղեցեաց հիմն ու ձեւն ըլլալուն վրայ , եւ ոչ ալ ողջամիտ հաւատացեալ մը ուրիշ եկեղեցիներուն անկէ յառաջ դալը կը տգիտանայ : Ասան զի թէպէտ ամէն առաքեալներուն ընտրութիւնը հաւասար էր , այսու ամենայնիւ ուրիշներէն աւելի գերազանցութիւն մը շնորհեցաւ Պետրոսի , որուն համար ալ անիկայ Աեփսոս անուանեցաւ , ինքն ըլլալով ուրիշ ամէն առաքելոց գլուխն ու սկիզբը . եւ ան բանը՝ որ ի սկզբան գլխուն վրայ կատարուեցաւ , իր յաջորդներուն վրայ պէտք է լրանալ : Ասոր համար սուրբ Հռոմէական եկեղեցին՝ անոր արդեանց համար Տեառն ձայնովը նուիրուած եւ սրբոց Հարց ճոխութեամբը հաստատուած ըլլալով , ուրիշ ամէն եկեղեցիներուն վրայ գլխաւորութիւն ունի , եւ ինչպէս եպիսկոպոսներուն երեւելի գործողութիւնները , իրենց դատերն ու բողոքները , այսպէս նաեւ եկեղեցիներուն մեծ վէճերն ալ պէտք է որ միշտ , իբրեւ իրենց գլխոյն , անոր առջեւ ելլեն : Ասան զի ո՞վ որ ուրիշներէն վեր գրուած

է, պէտք չէ թողուլ որ իր կամայք դէմ ուրիշ մը իրմէ վեր դրուի, որովհետեւ նոյն եկեղեցին՝ որ ամենէն առաջինն է, իր ճոխութիւնն այնու պայմանաւ ուրիշ եկեղեցիներուն բաշխած է, որպէս զի մասնակից ըլլան անոնք ալ իր խնամակարութեան, բայց ոչ երբեք՝ իր իշխանութեան լրութեան: Ասոր համար արդէն յայտնի դիտցուած բան է որ առաքելական աթոռին բողոքող ամէն եպիսկոպոսաց դատերը, նոյնպէս մեծագոյն դատերու յառաջացումն ալ նոյն առաքելական աթոռին վերապահուած են. եւ թէ այսպիսի բաներու մէջ ամէն բանէն աւելի իր որոշումէն կախում պիտի ունեցուի: Թէ որ երբեք եպիսկոպոս մը յանգզնի առ ընթացքին ընդդիմանալու, զիտնայ որ պատասխանատու պիտ'որ ըլլայ նոյն սուրբ աթոռին նսեւ իր աստիճանին վտանգովը,¹:

Ընական բան է որ կառավարող իշխանութիւն մը իր վրայ պէտք է ընդարձակ եղանակաւ խօսիլ. բայց ուրիշ եպիսկոպոսներն ալ անոր վրայ խօսելու ատեն նին նոյն բանը կը յայտնեն: Աւ իրաւքնէ՝ Ս. Կեսարիոս (502ին) Առի եպիսկոպոսը՝ Սիմեոնոս քահանայապետին շատ խնդիրներ առաջարկելէն ետքը, Հռոմէական աթոռին վրայ կը խօսի՝ իբրեւ սկզբնական աղբիւրի մը, եւ ապա ~~պատճառաւ~~ իբրեւ եկեղեցական օրինաց մշտնջենաւոր պահապանի վրայ: «Նչպէս որ, կ'ըսէ, երանելի Պետրոս առաքելոյն անձէն եպիսկոպոսութիւնը սկիզբ ունեցաւ, այսպէս ալ հարկ է որ ձեր սրբութիւնը յայտնապէս յարմար կանոններով այլեւայլ եկեղեցիներու ցուցնէ թէ ինչ պէտք են պահել²»: Աւ Յովհաննէս Սաւեննայի արքեպիսկոպոսը կը գրէ Ս. Գրիգորին. «Այն ամենասուրբ աթոռին վրայ՝ որն որ իր իրաւունքներն ընդհանուր եկեղեցւոյ կ'աւանդէ³»: Ստեփանոս Արիապի մետրապոլիտը 531ին Բոնիփակիոս քահանայապետէն օգնութիւն կը խնդրէ, յիշեցնելով իրեն թէ

1 Մանսի, Թ. 33:

2 Մանսի, Ը. 241:

3 Ս. Գրիգ. Թղթ. Գիլք Գ. 57:

“Առ Պետրոս՝ ձեր սուրբ եկեղեցւոյն ու բոլոր աշխարհքիս հայրն ու վարդապետը՝ Տէրն մեր երրորդ անգամուն ըսաւ . Կը սիրեմ զիս . Երածէ իմ ոչխարներս : Եմենէն յառաջ իր յանձնարարութիւնը ձեզի տուաւ , եւ ետքը ձեր միջնորդութեամբը շնորհեց աշխարհքիս ամէն սուրբ եկեղեցիներուն ¹, :

Աս հաւատքին մէջ սնած մեր Բեդան ալ կ'ըսէ . “Ասոր համար երանելին Պետրոս առանձին եղանակաւ ընդունեցաւ երկնից արքայութեան բանալիներն ու դատողական իշխանութեան գլխաւորութիւնը , որպէս զի բոլոր աշխարհքիս հաւատացեալքն իմանան թէ որոնք որ ինչ եւ իցէ եղանակաւ իր աթոռէն ու իր ընկերութենէն կը հեռանան , չեն կրնար իրենց մեղաց կապանքէն արձակուիլ , եւ ոչ ալ երկնաւոր արքայութեան դռնէն ներս մտնել ², :

Ինկիմարոս մեծ արքեպիսկոպոսը , եպիսկոպոսական իրաւանց այն խիստ պաշտպանը , ԹՎ . դարուն մէջ կը գրէր . “Տէրն մեր նոյն աթոռին վրայ՝ իբրեւ իր գահուն վրայ գահերէց նստելով , կը քննէ ուրիշներուն գործքերը , եւ սքանչելի կերպով ամէն բան կը տնօրինէ՝ իբրեւ իր սեպհական աթոռէն , : Եւ քիչ մը ետքը . “Ամէն բան՝ ինչ որ մենք կաթողիկեայ եպիսկոպոսքս՝ ըստ սուրբ կանոնաց եւ ըստ վճռոց առաքելական աթոռոյն Վահանայապետաց՝ կը վճռենք եւ կը դատենք , առաքելական աթոռն ու կաթողիկէ եկեղեցին ի մեզ՝ որ առաքելոց տեղը եպիսկոպոս ընտրուած ենք , ինչպէս որ կարգադրած ատեննիս՝ մէկտեղ կը կարգադրէ , նոյնպէս եւ վճռած ատեննիս՝ նոյն ինքն ալ մեզի հետ ըստ կանոնաց կը վճռէ , եւ դատաստան կտրած ատեննիս՝ ինքն՝ ալ մեզի հետ կը դատէ : Եւ մենք՝ որ սուրբ կանոններն ու առաքելական աթոռին Վահանայապետաց վճիռներն ի գործ կը դնենք , նոյն իսկ առաքելական վիմին դատաստանին ներքեւը (որովհետեւ մենք ուրիշ բան չենք , եթէ ոչ՝ օգնիչ անոնց ,

1 Մանսի , Ը . 741 :

2 Ճառ ի Ս . Պետրոս :

որոնք արդարապէս կը դատեն, եւ գործադիր արդար դատաստաններու,) կը հնազանդինք Հոգւոյն սրբոյ՝ որն որ անոնցմով խօսեցաւ, եւ կը հնազանդինք առաքելական աթոռին՝ ուսկից որ կրօնի, եկեղեցական կարգադրութեան եւ կանոնական դատաստանի վտակը բղխեց¹, :

Նոյն ատենը (847ին) կը գրէր Վթարիոս կայսր՝ առ ամենատուրը Հայրն մեր հոգեւոր Աւետիք, գերադոյն եւ ընդհանուր Վահանայապետ : Աւերին տեսչութիւնն ուղեց որ առաքելական աթոռն եկեղեցեաց զխաւորութիւնն ունենայ, որն որ երանելոյն Վետրոսի միջնորդութեամբ՝ բովանդակ աշխարհքիս վրայ, ուր որ քրիստոնէական կրօնը կը տարածի, գլուխ եւ հիմն է սրբութեան . որպէս զի ինչ եւ իցէ դատի, խնդրոյ եւ գործառնութեան մէջ որ եկեղեցւոյ պիտոյքը պահանջելու ըլլայ, ամէնքն անոր զիմեն՝ իրրեւ կրօնի դրօշ եւ արդարութեան աղբիւր², :

Աւերջապէս Վրիգոր Վ. քահանայապետը 830ին ամէն եպիսկոպոսներուն ասանկ կը խօսի . “Մենք աս մեր հրամաններուն մէջ նոր բան մը չենք հրամայեր, հապա կը հաստատենք ան բաները՝ որոնք ամենէն յառաջ մեղի շնորհուեցան : Այսին զի եւ ոչ մէկը կը տարակուսի թէ ոչ միայն ամէն եպիսկոպոսական խնդիրները, այլ նաեւ ամէն կրօնական նիւթերը՝ առաքելական աթոռին՝ իրրեւ ամէն եկեղեցիներուն զլիտոյն առջեւը պիտ'որ ելեն, եւ իրենց կարգաւորութիւնը պիտ'որ ընդունին անկից՝ ուստի որ սկիզբն առած են, որպէս զի օրինադրութեան գլուխը զանց առնուած չերեւայ : Եւ անոր ճոխութեան հաստատութիւնը պարտաւոր են յարգելու ամէն եպիսկոպոսունք՝ որոնք չեն ուղեր բաժնուիլ առաքելական վիմին ամրութենէն, որուն վրայ Վրիստոս ընդհանուր եկեղեցին կանգնեց³, :

1 Թովմասինի, Հրահանգք եւ կեղեցւոյ, Հատ. Ա. Գիրք Ա. Գլ. 5.
2 Մանսի, Ժ. Գ. 884.
3 Մանսի, Ժ. Գ. 517.

Եւ հասեղա՝ հին բարեկարգութեան եղծանելէն, Երեւելից բաժանումն ըլլալէն եւ սուտ վճռականներուն հրատարակուելէն յառաջ՝ աս վկայութիւններուն շարքը կը գոցեմ՝ ուրիշ երկու վկայութիւններով՝ որոնք առջիններէն չորս դար ետքն են, եւ երկու մեծահաշակ Վարդգանի վարդապետներէն առնուած են, որոնք աս նիւթին, ինչպէս նաեւ ուրիշ շատ նիւթերու մէջ, եկեղեցւոյ առջի դարերէն ի վեր լի եւ բովանդակ զօրութիւն ունեցող մէկ քանի սկզբունքները՝ իրենց պայծառ լուսաւորութեան մէջ գրին։ Այն աս դաւանութիւնը, որն որ Սուրբ Օգոստինոսին քով ընդ աղօտ է, բացայայտ եւ պայծառ է Ս. Թովմասին քով, որուն հաւատօքը՝ զմիտքն իրրեւ աղախին կը դործածէ, որպէս զի մեկնէ ինչ որ նոյն հաւատքն անմիջական տեսութեամբ երկուքին մէջն ալ տեսաւ։ Եւ զնոյն Ս. Թովմաս պատէս կը գրէ։

“Ասկից յայտնի է որ հաւատացեալ ժողովուրդը կտաւարող դերագոյն իշխանութիւնը՝ եպիսկոպոսական արժանապատուութեան կը վերաբերի։

1. “Արովհետեւ յայտնի է որ թէպէտ ժողովուրդները կը զանազանութիւն զանազան թեմերով ու քաղաքներով, այսու ամենայնիւ՝ ինչպէս եկեղեցին մէկ է, այսպէս ալ մէկ քրիստոնեայ ժողովուրդ պէտք է ըլլալ։ Աւրեմն ինչպէս մէկ թեմի մը հոգեւոր ժողովուրդեան՝ մէկ եպիսկոպոս կը խնդրուի, որ բոլոր ան ժողովրդեան գլուխն ըլլայ, այսպէս ալ բովանդակ քրիստոնեայ ժողովրդեան մէջ պէտք է որ բովանդակ եկեղեցւոյ մէկ գլուխ մ’ըլլայ։

2. “Այնպէս եկեղեցւոյ միութեան հարկաւոր է որ ամէն հաւատացեալք հաւատոյ մէջ միաբան ըլլան։ Իսկ շատ անգամ կը պատահի որ հաւատոյ վերաբերեալ բաներու մէջ խնդիրներ կ’եղնեն, եւ եկեղեցին կը բաժնուէր կարծեաց զանազանութեամբ՝ եթէ մէկու մը վճռովը միութեան մէջ պահուելու չըլլար։ Աւրեմն եկեղեցւոյ միութիւնը պահուելու համար՝ հարկ է մէկը

դանուխը որ բովանդակ եկեղեցւոյն գահերէցն ըլլայ :
 1. զարձեալ գիտենք որ Քրիստոս հարկաւոր բանե-
 րէն չգրկեց իր եկեղեցին, զորն որ սիրեց եւ որուն հա-
 մար արխներ թափեց, ուր որ (Հրէից) ժողովրդանու-
 ցին համար բաւ Մատուած. «Օ՛րհնէ ինչ առնել էր այ-
 դեղ իմում, եւ ես ոչ արարի նմա», (1Զ. 1. 4) Ու-
 րեմն տարակուսելու բան չէ որ Քրիստոսի կարգաւորու-
 թեամբ մինակ մէկը եկեղեցւոյ վրայ զլիստոր եղած է :

3. «Ղարձեալ ոչ դք կրնայ տարակուսիլ եկեղե-
 ցւոյ կառավարութեան աղէկ կանոնաւորուած ըլլալուն
 վրայ. վասն զի եղած է Մտոր կարգադրութեամբը՝
 որով թագաւորք կը թագաւորեն եւ հզօրք արդարու-
 թեան օրէնք կը գնեն. (Եսայ. Բ. 15.) արդ՝ կառա-
 վարութեանց մէջէն ամենէն աղէկն ան է՝ որուն մէջ
 բազմութիւնը մէկէ մը մինակ կը կառավարուի, եւ ա-
 սիկա յայտնապէս կ'երեւայ կառավարութեան վախճա-
 նէն՝ որ է խաղաղութիւն. եւ թէ նոյն իսկ հպատա-
 կաց խաղաղութիւնն ու միութիւնը՝ կառավարչի մը
 նպատակն է : Բայց միութեան մինակ մէկը շատ աւելի
 յարմար պատճառ է քան թէ բազմութիւնը : Հայտնի
 է ուրեմն որ եկեղեցւոյ կառավարութիւնն այնպէս
 տրամադրուած է, որ միայն մէկը բովանդակ եկեղեցւոյ
 գահերէցն ըլլայ :

4. «Մէկի եւս. զնուորեալ եկեղեցին՝ յազթա-
 նակող եկեղեցիէն նմանութեամբ յատաժ կու գայ,
 ուստի եւ Ս. Հովհաննէս Հայտնութեան մէջ տեսաւ
 զԱշուտաղէմ, որ երկինքէն վար կ'ինջնար. եւ Մովսիսի
 ալ ըսուեցաւ որ ամէն բան լերան վրայ իրեն ցուցուած
 օրինակին համաձայն շինէ : Արդ՝ յազթանակող եկե-
 ղեցւոյն վրայ միայն մէկը գահերէց է, որն որ նաեւ
 բոլոր արեւելեաց գահերէցն է, այս ինքն՝ Մատուած.
 ինչու որ Հայտնութեան մէջ ալ կ'ըսէ. «Մտնք անոր
 ժողովուրդն ըլլան, եւ ինքն ալ անոնց Մատուած»,
 (Հայ. Ի. Ե. 3) Ապա ուրեմն նաեւ զնուորեալ եկե-
 ղեցւոյ մէջ մէկը միայն կայ, որ ամենուն գահերէցն է :

Ըստր համար է որ Ուփսէէի (Ա. 11.) մէջ կը զրուցէ. «Ժողովին Յուդայի որդիքը եւ Խորայէլի որդիքը մէկտեղ, եւ զնեն իրենց իշխանութիւն մը (Ըստ Եւ. զլուխ մը),» եւ Տէրն ալ կ'ըսէ. (Յ. 16.) «Մըջ մէկ հօտ եւ մէկ հովիւ,»:

«Թէ որ մէկն բսելու բըայ թէ մէկ զլուխն ու մէկ հովիւը՝ Վրիստոսն է, որն որ մի միայն փեսայն է միոյ եկեղեցւոյ, ասով բաւական պատասխան տուած չ'ըլլար Թէպէտ յայտնի բան է որ ինք Վրիստոս է, որ եկեղեցւոյ ամէն խորհուրդները կը կատարէ, վասն զի ինքն է՝ որ կը մկրտէ, ինքն է՝ որ մեղքերը կը թողու, ինքն է ճշմարիտ քահանան՝ որ ինք զինքը խաչին սեղանոյն վրայ զոհեց, եւ իրեն զօրութեամբն օր ըստ օրէ խորաններու վրայ իր մարմինը կը քահանայադործուի. ի վերայ այսր ամենայնի ինք որովհետեւ մարմնով ամէն հաւատացելոց ներկայ պիտի չմնար, ընտրեց պաշտօնեաներ՝ որ անոնց ձեռքով վերոյդրեալ խորհուրդները հաւատացելոց մատակարարէ, ինչպէս վերը զրուցեցինք: Աոյն պատճառաւ ուրեմն (որ իր մարմնաւոր տեսանելի ներկայութիւնը եկեղեցիէն պիտի բաձնար) հարկ էր յանձնել մէկու մը՝ որ իր տեղն ընդհանուր եկեղեցւոյ հոգարարձութիւնը վրան առնէր: Ըստր համար էր՝ որ համարձմանէն առաջ ըստ Պետրոսի. «Աքածէ իմ ոչխարներս,» (Յ. 17.) եւ չարչարանքէն ալ յառաջ՝ թէ «Աշւ դուն երբեմն դաձնուս ու հաստատես քու եղբարքդ,» (Ղ. 1. 32.) եւ մինակ իրեն խոստացաւ. «Աշւ քեզի պիտի տամ երկնից արքայութեան փականքը,» որ ցուցուի թէ բանավիճեալն իշխանութիւնը իրեն ձեռքովն ուրիշներուն ալ պիտի տարածի, որպէս զի եկեղեցւոյ միութիւնը պահուի:

«Աշւ ոչ ալ կրնայ ըստիլ որ թէպէտ աս առաջութիւնը տուաւ Պետրոսի, այսու ամենայնիւ անկից ուրիշ չի հաղորդուիր: Ասան զի յայտնապէս կ'երեւայ թէ Վրիստոս իր եկեղեցին անանկ հիմնադրեց, որ մինչեւ ի վախճան ժամանակի պիտի տեսէ ինչպէս կը զրու-

ցի, Ասայի. «Աւաթի ամբողջ նստի, եւ անոր թա-
ղաւորութիւնը յաջողցնէ, եւ զօրացնէ զանիկա ի-
րաւամբ ու արդարութեամբ, ասկից ետքը եւ յաւի-
տեանս ժամանակաց: (Լու. Թ. 7.) Երգ՝ յայանի է որ
կենդանի եղողներն իրենց պաշտօնին մէջ անանկ զրաւ,
որ իրենց իշխանութիւնը ետքէն եկողներուն ալ անցնի,
յօդուտ եկեղեցւոյ մինչեւ աշխարհքիս վերջը, մա-
նաւանդ որ ինքն ալ Սատթէոսի աւետարանին մէջ
(ԻԼ. 20.) կ'ըսէ. «Ահաւասիկ ես ձեզի հետ եմ ամէն
օր՝ մինչեւ աշխարհքիս կատարածը»:

«Ասով ահաւասիկ կը մերժուի ոմանց յանդուգն
մոլորութիւնը, որոնք Պետրոսի հնազանդութենէն ու
հպատակութենէն իրենք զերենք դուրս հանելու կը
ջանան, անոր յաջորդն եղող Հռոմեց Վահանայա-
պեան ընդհանուր եկեղեցւոյ հովիւ չընդունելով»:

Ս. Բոնավենդուրա ասոնց վրայ կ'աւելցընէ ինչ որ
հարկաւոր է. «Տէրն մեր Յիսուս Վրիստոս ամէն բանի
արարիչն ու կառավարը, երկինք համբառնալու ըլա-
լով՝ յանձնեց իր եկեղեցին առաքեալներուն, որ կառա-
վարեն ու տարածեն, եւ ամենէն աւելի մասնաւորա-
պէս յանձնեց Պետրոս առաքելոյն՝ բովանդակ հաւա-
տացեւոց հօտը առանձինն շնորհակելով. «Արածէ իմ ոչ-
խարներս», Բայց որպէս զի ընդհանուր եկեղեցւոյ կա-
ռավարութիւնն աւելի կարգաւ յառաջանայ, սուրբ ա-
ռաքեալք՝ զանիկայ պատրիարքութեան, նախադհու-
թեան, արքեպիսկոպոսութեան, եպիսկոպոսութեան,
ժողովրդապետութեան եւ ուրիշ կանոնական բաժան-
մունքներու բաժնեցին. այնպէս որ անհնարին ըլալով
մէկու մը կամ մէկ քանիներու ձեռքովն ըստ պատշա-
ճի ամէն հաւատացեւոց կարօտութիւնները լեցընել,
իրենց հոգեւոր փրկութեան ամէն հարկաւոր եղած բա-
ներուն մէջ՝ աս հոգացողութեան մասնակից ըլալու
ուրիշներն ալ կանչեցին, իրենց արուած սահմանին
մէջ՝ յօդուտ հոգւոց եւ հովուական խնամակալութեան

լրութեան համաձայն: Նաեւ չափ մը սահմանուեցաւ ասոնցմէ ամէն մէկուն իշխանութեան, մնալով իշխանութեան լրութիւնը Հռոմէական եկեղեցւոյ առաքելական աթոռին վրայ, որուն մասնաւորապէս դահլէք է Պետրոս առաքեալ՝ առաքելոց իշխանը, ուր որ ինք իր յաջորդներուն ալ հաւասար իշխանութիւնը թողուց:

“Եւ իշխանութեան լրութիւնը եռապատիկ է, այս ինքն թէ՛ Պետրոսըն Վահանայապետն ինք միայն ասանձինն ունի իշխանութեան այն լրութիւնը՝ զորն որ Վրիստոս եկեղեցւոյ շնորհեց. թէ բոլոր եկեղեցիներուն վրայ՝ ուր որ գտնուելու ըլլան, իր սեպհական Հռոմէական աթոռին պէս հաւասար ամենուն վրայ ալ իշխանութիւն ունի. եւ թէ իրմէ կը հօսէ բովանդակ եկեղեցւոյն մէջ ամէն ստորակարգեալներուն վրայ ինչ եւ իցէ իշխանութիւն, որչափ ամէն մէկուն պատշաճ է աս իշխանութեան մաս ունենալ, նոյն եղանակաւ՝ ինչպէս որ յերկինս ամէն բարեաց մի միակ աղբիւրէն՝ Յիսուս Վրիստոսէն՝ ամէն սրբոց վրայ փառքը կը հեղու, որչափ որ ամէն մէկն այլեւայլ եղանակաւ իրեն հաղորդակից կ'ըլլան իրենց ընդունակութեան համաձայն,”¹:

Եւ ամէն մինչեւ հիմակ ըսածներնուս էութիւնը նոյն բանն է, որն որ դարէ դար աւելի եւս յայտնապէս կ'երեւայ, այս ինքն թէ եկեղեցւոյ միութիւնն ու երեւելիութիւնը կը կախուի սրբազան Վահանայապետէն, եւ զինքը մերժողները ոչ Մարմնոյ եւ ոչ Հոգւոյ միութիւնը կը պահեն: Եւ մեծ զօրութիւն կ'աւելցնէ մեր նախնիքաց ձեռնարկութեան վրայ յիշեցնելն՝ որ հակառակ կողմանէ եւ ոչ մէկ բանաւոր պատճառ մը կրնայ մտաց առջեւը դրուիլ, որ կարող ըլլայ եկեղեցւոյ մէջ թէ առաքելութեան եւ թէ իրաւարանութեան սկզբան ու շարունակութեան վրայ յաղեցուցիչ պատասխան մը տալ: Փութ տեղ կը փնտռեք ասոր հակառակ կառավարութեան կերպ մը, որն որ միանգամայն

1 Ս. Բոնաւենդ. Թէ վան էր եզր. Արտ. քարոզի. Ի. 366:

Հաստատուն ըլլալով՝ կարող ըլլայ փորձի տակ ամուր կենայ եւ անիշխանութեան ու վրդովման մէջ չկենայ : Եւ ինչ է ասիկայ՝ բայց եթէ ըսել թէ մարմին մը զլուխ կը խնդրէ, եւ մէկ տեսանելի մարմին մը տեսանելի զլուխ մը կ'ուզէ :

Գ. Գանք հիմայ չորրորդ գլխոյն, այս ինքն թէ քահանայապետին՝ Արեւելից վրայ ունեցած գլխաւորութիւնը՝ նոյն իսկ Արեւելից գլխաւոր կառավարներն ու ժողովները յայտնապէս կը խոստովանէին հերձուածէն առաջ : Եւ թէպէտ ասիկա կատարելապէս բովանդակած է առաջին եւ երկրորդ գլխոյն մէջ, այսու ամենայնիւ հոս ալ քիչ՝ բայց բռնադատիչ փաստեր կ'աւելցնենք : Եւ իրաւքնէ 519ին երեսունուեօթը տարւան հերձուածը վերջացաւ, որուն նեցուկ եղած էր Առստանդնուպոլսոյ Ակաիիոս պատրիարքին տկարութիւնը, որն որ Յունաց կայսեր ամենայն քաղաքական իշխանութիւնն իրեն օգնական առնելով՝ հերետիկոսաց հետ հաղորդակցութիւն ըրած, Ալեքսանդրիայի ու Անտիոքայ պատրիարքներուն յաջորդութեան մէջ միջամուխ եղած, եւ արեւելեան եկեղեցւոյն անթիւ անհամար միասնէր պատճառած էր : Օ՛հնոն կայսրն Ակաիիոսի թելադրութեամբը՝ Հենրիկէն կամ Միսորիւ անուամբ հրովարտակ մը հրատարակած էր, որն որ ամենուն կամքին կը թողուր իրեն ազէկ երեւցածին պէս ընդունիլ կամ մերժել Վաղկեդոնի ժողովոյն հաւատքը, եւ բոլոր կայսրութեան եպիսկոպոսները նոյնին ստորագրելու կը ստիպէր : Փեղքս քահանայապետը ՎԱկաիիոս իր չար գործոցը համար հանդիսապէս եպիսկոպոսական աստիճանէն մերժեց ու բանադրեց. բայց կայսրը զինքը պաշտպանեց ու պահեց Առստանդնուպոլսոյ աթոռին վրայ եւ ուրիշ պատրիարքներ ալ իրեն յաջորդեցին : Այսպէս բոլոր Արեւելք բաժնուեցաւ Արեւմուտքէն, զուրս առնելով շատերը՝ որոնք ամէն տեղ ամէն կողմ՝ բոլորովին կապուած էին Հռոմէական հաղորդակցութեան հետ՝ բանի տեղ չգնելով ու ար-

Համարհելով հաշվածները: Այնպէս 519ին խաղաղութիւնը նորէն հաստատուեցաւ աս եղանակաւ, որ Յովհաննէս Առստանդնուպոլսոյ պատրիարքն ու բոլոր իրեն հպատակ եպիսկոպոսները պարտաւորեցան ստորագրել Արմիզդ քահանայապետէն տրուած դաւանութեան մը, որով ամէն բանի մէջ հնազանդութիւն կը դաւանէին Հռոմէական աթոռոյն, եւ այն աթոռոյն վրայ՝ աստուածային սահմանադրութեամբ հաստատուած զլսաւորութիւն մը կը ծաննային, որուն հետ անբաժանելի է հաւատոյ մշտնջենաւոր մտքութիւն ու իրեն հետ հաղորդակցութեան հարկաւորութիւնը, եւ յանուանէ ալ կը նշովէին իրենց Ահալիս պատրիարքն ու բոլոր անոր ետեւէն զացողները: Եւս սուրբէն նոյն դաւանութեան ձեւը յառաջ բերած եմ Ութերորդ ժողովոյն գործոց պատրաստութեան մէջ, որ ժողովքին մէջն որ նորէն գործադրուեցաւ: Յովհաննէս պատրիարքը եպիսկոպոսութեան մի միայն աթոռին քարոզը կ'ըլլար՝ երբոր կ'ըսէր. «Այլ յայտնեմ որ Պետրոս առաքելոյն եւ կայսերական քաղաքին (Առստանդնուպոլսոյ) հաւատքը նոյն հաւատքն է, ապագային համար կը խոստանամ որ կաթուղիկէ եկեղեցւոյն հաղորդութենէ բաժնուողներուն, այսինքն՝ ամէն բանի մէջ առաքելական աթոռին հետ չմիաբանողներուն անունները պիտի չսխալուին սուրբ խորհրդոց մէջ»¹: Արդ կը հարցնեմ, կրնայ արդեօք ասկից աւելի կատարեալ հպատակութիւն մ'ըլլալ:

Յուստինիանոս կայսրը 536ին նոյն դաւանութեան ձեւին ստորագրեց եւ ընծայեց Աղաթոն Վահանայապետին, զրպէս զի վերցուի իր վրայէն կեղտ անունը թէ ինք նպաստաւոր էր Առստանդնուպոլսոյ Աթոռին պատրիարքին հերետիկոսութեան, զորն որ նոյն Վահանայապետն իրաւամբ վար առած էր: Եւ կ'ըսէ. «Ասոր համար ամէն բանի մէջ առաքելական աթոռոյն հետեւելով՝ կը դաւանինք ինչ որ նոյն աթոռը հրամայած է:

¹ Մանթ. Ը. 451:

Եւ կը խոստովանինք որ այս ամենայն առանց նուազութեան պիտի պահուի, եւ կը հրամայենք որ ամէն եպիսկոպոսք աս դաւանութեան համաձայն գործեն. պատրիարքները հնազանդին ձեր սրբութեան, մետրապօլիտք՝ պատրիարքներուն, մնացածներն ալ իրենց մետրապօլիտին, որպէս զի ամէն բանի մէջ մեր սուրբ կաթողիկէ եկեղեցին իր ամբօլութեան մէջ պահուի,¹ Յուստինիանոս կայսրը կրնա՞ր արդեօք աւելի եւս յայտի եղանակաւ մը իր դաւանութիւնը տալ, այս ինքն թէ առաքելական աթոռը հիմն է կաթողիկէ հաւատոյ, որն որ յայտնապէս կը զրցուի նոյն դաւանութեան ձեւին սկիզբը:

Ս. Մարտինոս Վահանայսպետը 650ին ատեննելը իր տիեզերական իրաւաբանական իշխանութիւնն ի գործ կը դնէր, երբոր իրեն փոխանորդ կ'որոշէր Էբեւելքի մէջ Յովհաննէս Փիլադելփիայի եպիսկոպոսը. «Որպէս զի կարող ըլլաս, կ'ըսէր, կարգի դնել ան բաները՝ որոնք կարօտ են ուղղութեան, եւ եպիսկոպոս, քահանայ ու սարկաւազ սահմանեա անոնց վրայ՝ որոնք Եւրուսաղեմի ու Կեսարիայ աթոռներուն հպատակ են, պարտաւորելով զքեզ զօրութեամբ առաքելական ճոխութեան՝ որ տրուած է մեզի Եստուծոյ յանձն սրբոյն Պետրոսի առաքելոց իշխանին, որ ամենայն եղանակաւ ասիկայ յառաջ տանիս, վասն զի Ժամանակիս հարկն ու ազգաց ճնշումը կը ստիպէ»,² Պ. Պալադիոն մէջ գրածներս ալ կ'արժեն աս իշխանութեան գործածութիւնն արդարացընելու համար:

Բաց ասկից՝ Պետրոսիոս Վահանայսպետը կը հարցնէ թէ ինչու Եկակիոս Առստանդնուպոլսոյ պատրիարքը չիթութար հարկաւոր տեղեկութիւնները տալու առաքելական աթոռին, որմէ որ ան կողմերուն (Էբեւելքին ընդհանրապէս) հոգն իրեն յանձնուած ըլլալը գիտէր³:

1 Մանսի, Ը. 857:

3 Մանսի, Ը. 61:

2 Մանսի, Ժ. 806:

Ահաւասիկ մէկ քանի դէպքեր ալ՝ որոնք կը ցուցնեն թէ արեւելեան պատրիարքները Հռոմէական աթոռէն կը հաստատուէին :

Կեղեատինոս Վահանայապետը կը հաստատէ Պաքսիմիանոս Առաքանդնուպոլսոյ աթոռին վրայ, ուսկից որ մերժուած էր Նեստոր 432ին եւ ասանկ կը գրէ. «Ձեռքերնիդ առէք ան նաւին զեկը՝ որ ձեզի աղէկ ծանօթ է. կառավարեցէք զանիկայ, ինչպէս որ ձեր նախորդներէն սորված ըլլալնիդ գիտենք»,¹ : Նոյն Վահանայապետն Աղէքսանդրիայի, Անտիոքայ եւ Թեսաղոնիկէի եպիսկոպոսներուն զբաժ ըլլալով՝ եպիսկոպոսներուն փոխադրութիւնը հաստատելով, բաւական որ ընդհանուր բարւոյն համար ըլլայ, Պրոկղ՝ Ալեքսիոնէն փոխադրուեցաւ Առաքանդնուպոլսոյ պատրիարքական աթոռը² :

Սիմպղիկիոս Վահանայապետը 482ին Առաքանդնուպոլսոյ Աղակիոս պատրիարքին զբաժ մէկ թղթին մէջ կ'ըսէ թէ ուրիշ բան չիսնդուիր Աղէքսանդրիայի նոր պատրիարքէ մը՝ բայց եթէ որ «ընդունի այն կարգաւորութիւնը՝ զորն որ ինք իր աթոռին մէջ կը բաղձայ մեր առաքելական ճոխութեան հաւանութեամբը»,³ : Եւ Անտիոքայ պատրիարքին համար կ'ըսէ. «Պաղենտիոնի մեր եղբօրն ու ընկերակցին եպիսկոպոսութիւնն առաքելական աթոռին գոգն ընդունելով՝ այնպիսի քաղաքի մը առաջնորդը մասնակից կ'ընենք մեր ընկերակցութեան, մեր հաղորդութեան ժողովներնուս մէջ՝ Վրիստոսի մեր Աստուծոյն շնորհքովը» :

Սաքսիմոս Անտիոքայ պատրիարքը հակառակ կանոնաց ընտրուած էր Պիոսկորոսէն 449ին Եփեսոսի աւաղակական ժողովոյն մէջ. բայց նոյն Սաքսիմոս իր աթոռին վրայ նորէն հաստատուեցաւ Ս. Իւստին Վաղիկոնի ժողովքին մէջ. Անատոլիոս Առաքանդնու-

1 Առաքանդ. 1206 :

2 Սիմպղատ, Պատմ. Ի. 39. 40.

Թոմասինի, Հրահ. Եկեղեց. Մասն Բ. Գիթք Բ. Գլ. 61 :

3 Մանսի, Ի. 991. 992 :

պոլսոյ արքեպիսկոպոսն ըսաւ. «Պր վճռենք որ ան չժողովքին մէջ եղածները բոլորն ալ ամենեւին արժէք մը չունենան, բայց միայն ինչ որ Անտիոքայ մեծ քաղաքին սուրբ Մարքսինոս եպիսկոպոսին կը վերաբերի: Այսինքն Ս. Լեւոն Հռոմայ արքեպիսկոպոսը զինքն ի հաղորդութիւն ընդունելով՝ վճիռ տուաւ թէ պէտք է որ անիկայ Անտիոքայ եկեղեցին կառավարէ. աս հրամանին ես ալ համաձայնելով՝ նոյնը ես ալ կը հաստատեմ եւ ինծի հետ աս սուրբ ժողովս,¹:

* Ետեւեալը բողոքներու կը վերաբերի:

Բռնիպիակիոս Ե. Բահանայապետը, 422ին, Թեոսաղիայի եպիսկոպոսներուն զրելու ատեն՝ առջի դարերուն մէջ իր աթոռին ցուցուած հպատակութիւններուն դէպքերն ասանկ առջեւնին կը դնէ. «Պր վրայ շինուած ընդհանուր եկեղեցւոյն հոգատարութիւնը՝ աստուածային վճռով Պետրոս առաքելոյն հետ անբաժին է. աս եկեղեցին՝ ըստ վկայութեան աւետարանին՝ ինքն ալ իր վրայ հիմնուած կը ճանչնայ: Եւ աս իր աւագութիւնն ամենեւին առանց անձկութեանց չէ. որովհետեւ ստոյգ է որ իրաց բովանդակութիւնն իր որոշմանէն կը կախուի: Ես բաներս իմ միտքս կը յափշտակեն կը տանին Արեւելից այն գաւառները՝ զորոնք մեր խնամակալութեան զօրութիւնը եղանակաւ մը աչքերնուս առջեւ կը բերէ կը ցուցնէ...: Եւ հարկը կը պարտաւորէ զմեզ օրինակներով ալ ցուցնել որ առաջին արեւելեան եկեղեցիները կարեւոր գործքերու եւ ծանր վէճերու մէջ միշտ Հռոմէական աթոռոյն խորհուրդ կը հարցնէին, եւ որչափ որ հարկը կը պահանջէր՝ անոր օգնութիւնը կը խնդրէին: Բարեյիշատակ Եթանաս եւ Պետրոս Աղեքսանդրիայի եպիսկոպոսները օգնութեան կանչեցին աս աթոռը: Եւ երբոր արդէն շատ ժամանակուրէն վեր անդադար վրդոված Անտիոքայ եկեղեցին տակն ու վրայ կ'ըլլար, նախ Մեղեաթիոսի եւ ետքը Փլաւիանոսի ատենը, յայտնի է որ խորհուրդ կը խնդրուէր

աս առաքելական աթոռէն : Որուն ճոխութեամբը, շատ խօսակցութիւններէ ետքը, ամէն մարդ գիտէ որ Փլաբիանոս ընդունեցաւ հաղորդակցութեան շնորհքը, ուսկից որ միշտ զրկուած կը մնար՝ եթէ ասկից նոյն շնորհաց համար զրուածներ խրկուած չըլլային : Բարեյիշատակ Թէոփոս կայսրը՝ Նեկտարիոսի ձեռնադրութիւնը հաստատութեան կարօտ տեսնելով, որովհետեւ մեր կանոնին համաձայն չէր եղած, (պարզ աշխարհականութենէ առնուած ըլլալով,) ծերակուտի անդամներէ ու եպիսկոպոսներէ բաղկացած պատգամաւորութիւն մը խրկեց, որ փութով խրկուի հաղորդակցութեան թուղթը, որն որ ըստ կանոնի **Հռոմէական աթոռէն** կը խրկուի՝ մէկու մը եպիսկոպոսութիւնը հաստատելու համար : Ասկից քիչ մը ետքը, այսինքն իմ նախորդիս բարեյիշատակ Կննովկենտիոսի ժամանակը, արեւելեան եկեղեցիներուն հայրապետները ողբալով երանելոյն Պետրոսի հաղորդութենէն բաժնուելնուն վրայ, իրենց պատգամաւորներովը նորէն հաշտութիւն կը խնդրէին, ինչպէս որ ձեր սիրելութիւնն ալ արդէն աղէկ կը յիշէ՞¹ :

Ըսիկայ համաձայն է Սողոմոնոս յոյն պատմչին ըսածներուն հետ, թէ “**Հռոմայեցւոց եպիսկոպոսը քննելով ամէն մէկուն (Ս. Լթանասի, Պօղոս Կոստանդնուպոլսոց եպիսկոպոսին, Մարկեղոս՝ Ենկիւրիայ եւ Էսկղերիոս՝ Վաղայի եպիսկոպոսաց) դէմ եղած ամբաստանութիւնները, երբոր տեսաւ թէ ամէնքն ալ համաձայն էին Նիկիայ ժողովքին վարդապետութեան, առաւ զերենք ի հաղորդութիւն, իբրեւ իրեն հետ միաբան :** Եւ իրեն վրայ ամենուն հօգն ըլլալով, իր աթոռին աստիճանին համեմատ, ամէն մէկուն իր եկեղեցին նորէն ձեռքերնին յանձնեց”² :

Գրիգոր Քահանայապետը կը լսէր Կոստանդնուպոլսեցի Յովհաննէս արքային դատը, որն որ Յովհաննէս պատրիարքին վճռէն՝ Քահանայապետին բողո-

1 Կոստան. 1039 :

2 Պատմ. Գ. Գլ. 8 :

քած էր . ինք նոյն վճիռը ջնջեց , եւ զպատրիարքն ստիպեց որ զԱբբան նորէն ընդունի ¹ :

Գրեթէ 500 ին Արեւելք եպիսկոպոսները Ակակիոսի հերձուածէն նեղուած տաղտկացած՝ Սիւմնաքոս Վահանայապետին օգնութիւնը կը խնդրէին , աղաչելով որ զերեւնք ի հաղորդութիւն ընդունի : Ասոնք բարի հովուին առակը յիշելէն ետքը , յայտնի կ'ըսէին թէ կ'աղաչեն իրեն չէ թէ մէկ ոչխարի մը կորստեան , այլ զրեթէ աշխարհքիս երեք մասին համար . «\ուք , կ'ըսէին , իբրեւ ձեր որդւոցը զթած հայրը , Ակակիոս մեր հօրը պատուիրանազանցութեամբ կորսուիլիս տեսնելով , մի դանդաղէք , վասն զի դուք էք որ երանելի Պետրոսէն՝ սուրբ վարդապետէն՝ օր ըստ օրէ կը սորվէք ձեզի յանձնուած Վրիստոսի հօտն արածել , բոլոր աշխարհքիս երեսը՝ ուր որ բնակութիւն կայ , որն որ ոչ թէ բռնութեամբ՝ այլ կամաւոր յօժարութեամբ ի միմիութիւն միացած է , ² :

Վանի մը տարի ետքը նման դիպուածի մը մէջ զիմեցին Որմիզդ Վահանայապետին զրեթէ երեքհարիւր Ասորի վանահայրք , քահանայք ու սարկաւազունք , աս ձեւով . «Առ ամենասուրբ եւ ամէներաւնեալ պատրիարք ամենայն աշխարհի՝ Որմիզդ , որ Պետրոսի առաքելոց իշխանին աթոռն ունի , — Արկրորդ Ասորւոց դաւառին խոնարհ վանահարց եւ ուրիշ միանձանց աղաչանքն ու խնդրուածքը :

«Որովհետեւ Վրիստոս Տէրն մեր զձեզ ընտրեց հայր , հովիւ , վարդապետ եւ հոգւոց բժիշկ , կ'աղաչենք ձեզի , ամէներանեալ Հայր , որ յառնէք եւ ինչպէս որ իրաւունք ունիք , այնպէս ալ աս հերձուած ու պատուած մարմնոյն վրայ բողոք բառնաք , վասն զի դուք էք ամենուն զլուիր . եւ հաւատոյ ու կանոնաց ոտքի տակ առնուելուն եւ եկեղեցւոյ Հարց հայհոյութեամբ նախատուելուն վրէժն առնէք : Հօտն իր կամօքն ու յօժարութեամբն առջեւնիդ կ'իյնայ , զձեզ կը

1 Գիլք Զ . Թղթ . 24 :

2 Մանսի , է . 221 :

Ճանչնայ իր ճշմարիտ հովիւն ու վարդապետը՝ որուն յանձնուած է հօտին հոգը՝ իր փրկութեան համար,¹ :

Հետեւեալ վիպութիւնն առնուած է Ախպրոսի մետրապոլի մը թղթէն, որն որ Միսկամադաւանից ձեռքէն ճնշուած կը տառապէր 643ին :

“Առ ամեներանեալ հայր հարանց, արքեպիսկոպոս եւ ընդհանուր պատրիարք Թէոփորոս, — խոնարհ Սերգիոս եպիսկոպոս, ողջոյն ի Տէր,” :

“Բրիստոս Տէրն մեր հաստատեց ձեր առաքելական աթոռը, ով սրբազան իշխան, իբրեւ աստուածային եղանակաւ մը դրուած հաստատուն հիմն, ուրուն վրայ հաւատքը յայտնի նշաններով դրոշմուած է : Այսն զի դուն ես վէմ, ինչպէս ճշմարտութեամբ կը քարոզէր Վանն աստուածային, եւ քու հիմանդ վրայ եկեղեցւոյ սիւները խորիսխնին դրած են : Վու ձեռքդ դրաւ երկնից բանալիները եւ հրատարակեց որ դուն կարող բլբաս ճոխութեամբ արձակել ու կապել երկրի ու երկնից վրայ”² :

Ահաւասիկ Ատեփանոս Վորայի եպիսկոպոսին եւ Արուսագեմայ պատրիարքին ժողովոյն առաջին անդամոյն աղաչանաց մէկ կտորը, որն որ Մարտինոս Վահանայապետին Ատեփանեան ժողովոյն մէջ կարդացուեցաւ, 649ին :

“Ար բաղձայինք երբեմն աղաւնոյ թեւերն ունենալ, ինչպէս Վաւիթ կը զրուցէ, որ թռչէինք եւ այս ամենուն ծանօթ բաները ձեզի ծանուցանէինք : Բայց որպէս զի բոլոր վէրքին վրայ դրուելու գեղին խորհուրդն ընդունինք, ահաւասիկ ամէն բան կը յայտնեմ ձեր գերադոյն աթոռին, իբրեւ այնպիսւոյ մը՝ որ ճոխութեամբ եւ հնուցմէ սովորած է դարման տանել այնպիսի բաներու իր առաքելական կամ կանոնական իշխանութեան զօրութեամբը. երբ յայտնի բառերով՝ չէ թէ միայն երկնից արքայութեան բանալիներն անոր յանձնուած են, այլ նաեւ միայն ինք ճշմարտապէս մեծ եւ առա-

1 Մանսի, Ը. 428 :

2 Մանսի, Ժ. 913 :

քելոց իշխանը Պետրոս զանոնք ընդունեցաւ, երկինքը բանալով՝ ողջամիտ հաւատացեալներուն, եւ նոյնպէս փակելով՝ շնորհաց աւետարանն ուրացողներուն: Բաց ասկից՝ նոյնպէս մինակ իրեն հրամայուեցաւ արածել կաթողիկէ եկեղեցւոյ դառնուկները՝ երբոր Տէրն իրեն ըսաւ. «Երբոք էլ «իբե» զեւ . . . : Արածել է՞՞ ոչնչութիւն: Եւ նորէն Պետրոս ուրիշներէն աւելի եւ առանձինն եւ զանաւաւ հաստատուն ու անյողգողղ պահելով հաւատքն առ Տէրն մեր եւ Աստուած, արժանի եղաւ երբեմն դառնալով՝ վտանգի մէջ ինկած ընկերներն ու հոգեւոր եղբարքը հաստատելու, ինչպէս որ աստուածային տրամադրութեամբ քահանայական իշխանութիւնն ու ճոխութիւնը ամենուն վրայ առած էր նոյն իսկ Աստուծոյ, որ մեզի համար մարմնացաւ:

«Ասոր տեղեակ ըլլալով բարեյիշատակ Սոփրոնիոս՝ Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ սուրբ քաղաքին պատրիարքը . . . հաստատեց զեւ Պողոթմայի սուրբ տեղոյն վրայ, եւ հոն կապեց զեւ անյոյժ կապանքով ու ըսաւ. «Վուն պատասխան պիտի տաս Անոր՝ որն որ «Աստուած ըլլալով, մեզի համար իր կամօքն աս սուրբ «տեղոյս վրայ ըստ մարմնոյ խաչեցաւ, երբոր փառօք «փառաւորուած՝ սոսկալի գալտեան ատենը դատելու «ըլլայ զկենդանիս եւ զմեռեալս, թէ որ զանցառու «թիւն մ՝ ընելու ըլլաս եւ փոյթ չտանիս իր հաւատոյ «վտանգներուն, զորն որ անձամբ կատարելու արգելուած «եմ, ինչպէս քեզի յայտնի է՝ Սարակինոսաց ասպաւ «տակութիւններէն, որ մեր մեղաց համար վրանիս եւ «կած հասած են: Ուրեմն որչափ հնար է շարունակ՝ անցը «Երկին մէջ Ժայռէն մէկու Ժայռը, միշտ որ հասնիս առաւ «Բեւեռնան ախոռը, որ որ անարապ էր Զանն ուղղափառ «հասարոյ վարդապետութեան հիմանքը. չէ թէ մէկ, չէ «թէ երկու, հապա շատ եւ շատ անգամ յայտնէ ըստ «Ճշմարտութեան ամէն բան՝ որ աս կողմերը կ'արծարծին «այն սուրբ անձինքներուն՝ որ հոն կը գտնուին, եւ երբեք մի հանգչիր, մի գաղթիր անընդհատ խնդրելէն ու

“պաղատելէն, մինչեւ որ առաքելական խոհեմութեան
“համաձայն, որ յԱստուած կը հիմնի, դատաստանը
“յաղթութեամբ կտրուի,,¹ :

Եւ Հռոմայի եպիսկոպոսին՝ ժողովներու նկատմամբ
բռնած ընթացքը՝ յայտնի կը ցուցնէ իր աստիճանը :
Եւ իրօք ալ Աեղեստինոս Վահանայապետը, իր՝ Եւր-
րորդ ընդհանուր ժողովքին խրկելու հրեշտակներուն
աս հրահանգները կու տար :

“Երբոր Աստուծոյ օգնութեամբը, ինչպէս որ
վատահ ենք ու կը յուսանք, ձեր սէրը սահմանած տեղը
հասնի, խորհրդակցեցէք ամէն բանի մէջ մեր Ալիւրեղ
եղբօր ու ընկերին հետ, (որն որ արդէն աս նիւթին մէջ
իբրեւ քահանայապետական հրեշտակ ճամբայ ելած էր,)
եւ կատարեցէք ինչ որ ձեզի խորհուրդ տալու ըլլայ,
եւ մենք կը պարտաւորենք զձեզ այնպէս գործել, որ
առաքելական աթոռոյն ճոխութիւնը պահուի : Թէ որ
ձեզի տրուած հրահանգներն ասոր համաձայն են, ժո-
ղովքին մէջ մտէք . իսկ թէ որ անիկայ խնդրոյ տակ
լինայ, դուք պէտք է որ իրենց վճիռները դատէք, եւ
ոչ թէ վիճի մէջ մտնէք,,² :

“Այն ժողովքին կը գրէ Վահանայապետը, ինչ-
պէս արդէն տեսանք, թէ ինք եւ ոչ կը տարակուսի որ
յանձն չառնուն հաւանելու այն ամէն բանին՝ որն որ
ինք հրամայած է կատարելու : Իսկ ժողովքը պատաս-
խան կու տայ . “Ձեր սրբութեան աստուածապաշտու-
թեան եռանդը եւ հաւատոյ անեղծութեան վրայ ու-
նեցած փոյթն ու հոգաբարձութիւնը, որն որ սիրելի
ու հաճոյ է Աստուծոյ՝ մեր ամենուն փրկչին, մեզի մեծ
զարմացման արժանի եղաւ : Այսին զի դուք՝ որ այնչափ
մեծ էք, սովորած էք ամէն բանի մէջ հռչակաւոր ըլ-
լալու եւ ձեր փոյթն եկեղեցւոյ նեցուկն ընելու,,³ : Եւ
կաւեղորնեն թէ իր դատաստանին պահած են Յով-
հաննու՝ Լնտիոքայ պատրիարքին ի հաղորդութենէ
մերժուիլը :

1 Մանի, Ժ . 894 : 2 Կոստան, 1152 : 3 Կոստան, 1166 . 1174 :

Ես կերպով կը դրէ Ս. Լեւոն Վահանայապետը Վաղկեդոնի ժողովքին՝ իբրեւ ստոյգ համարելով որ ժողովքին Հայրքը պիտ'որ ուզեն սիրով ընդունիլ իր թուղթը, որուն մէջ ճշմարիտ հաւատքը սահմանած էր:

Սոկրատէս ու Սողոմէնոս կ'ընծայեն մեզի բանալի մը աս տեսակ խօսակցութեանց իմաստը բանալու: Եռաջինը կը խօսի. «Վեղեցական կանոնին վրայ» որ եկեղեցիներուն կը պատուիրէ թէ Հռոմայի եպիսկոպոսին վճռոյն հակառակ կանոններ չշինուի», եւ մէկալը կ'ըսէ թէ Յուլիոս Վահանայապետը դրեց Եւսեբեան եպիսկոպոսներուն թէ «Նուիրապետական օրէնքն է՝ ոչինչ եւ անվաւեր համարել ինչ որ Հռոմայի եպիսկոպոսին վճռոյն դէմ եղած է»,¹:

Եյսպէս զՎիոսկորոս դատապարտուած կը տեսնենք՝ առանց յառաջագոյն Լեւոն Վահանայապետին ծանուցանելու ժողովք դումարելուն համար: Եւ եօթներորդ ժողովքին մէջ, 787ին, անկից յառաջ դումարուած հարիւրաւոր եպիսկոպոսաց ժողովն ընդհանուր չհրատարակուեցաւ՝ միայն աս պատճառաւ, որ Վահանայապետին հրեշտակները ներկայ չէին «Վնչպէս որ ժողովքներու օրէնքը կը պահանջէ»:

Ս. Թէոդորոս Ստուդիտա Լեւոն Գ. Վահանայապետին, 800ին մօտերը, Աոստանդնուպոլսէն կը դրէ. «Եթէ անոնք՝ որոնք ուղղափառ ժողովք մ'ալ չէին կրնար գումարել առանց ձեր հաւանութեան (ինչպէս չին եւ տիրող սովորութիւնն է), այս իշխանութիւնն իրենց յափշտակելով՝ յանդգնեցան հերետիկոսական ժողովք մը գումարելու. որչափ եւս աւելի արդար է՝ մանաւանդ թէ հարկաւոր, որ ձեր աստուածային գլխաւորութիւնն օրինաւոր ժողովք մը գումարէ»,²:

Քիչ մը ետքը՝ նոյն խակ Յունաց հերձուածէն քիչ մը յառաջ, Նիկիոյոս Ե. Վահանայապետը կը դրէր Միքայէլ կայսեր. «Եղէկ միտ դրէք որ ոչ Նիկիայ եւ

1 Սոկրատ. Բ. 17: Սողոմ. Գ. 10: 2 Բարոն. Եմ 809, Թիւ 16:

ոչ ուրիշ ժողով մը առանձնաշնորհութիւն մը շնորհեց Հռոմայ եկեղեցւոյն, գիտնալով որ յանձն Պետրոսի նոյն եկեղեցին կատարելապէս ստացած է ամէն իշխանութիւններու իրաւունքը եւ Վրիստոսի բովանդակ հօտին կառավարութիւնը, : Եւ ասով Բոնիփիակիոս Վահանայապետին մէկ թուղթը կ'ակնարկէր, որն որ չորս դար յառաջ նոյն բանը գրած էր¹ :

Օ. Վախրնթաց Վիսոյն մէջ ըսածնիւ՝ խիստ կապակցութիւն ունի ժողովները հաստատելու իշխանութեան հետ : Եւ գուցէ ուրիշ բան մը այնպէս ճշգրիւ չեցուցընէր Ս. Պետրոսի աթոռին ընդհանուր դիւանորութիւնը՝ ինչպէս աս իրաւունքը :

Ս. Յերոնիմոս մեղի կը ծանուցանէ թէ չորրորդ դարուն վերջերը Արեւմուտքի եւ Արեւելքի ժողովներն անընդհատ Հռոմէական աթոռին կը դիմէին՝ դժուարին խնդիրներու մէջ որոշում մ'ունենալու համար : «Աս Վամասոս՝ Հռոմայ քաղքին եպիսկոպոսին քարտուղարն էի, եւ պատասխան կու տայի արեւելեան եւ արեւմտեան սիւնհոգոսներուն հարցմանց»,² :

Ս. Իննովկենտիոս մէկ քանի տարի ետքը կը գրէ թէ եւ ոչ մէկ բան մը առանց նոյն աթոռին հաւանութեան կը կատարուէր :

Բայց աս իշխանութեան ամենէն նշանաւոր գործածութիւնն՝ ընդհանուր ժողովներու հաստատութիւն տալն է, առանց որոյ նոյն ժողովները կաթողիկէ եկեղեցւոյ ձայնը չեն հնչեցընէր : Եւ աս իշխանութիւնն ըստ բաւականին ցուցուած կ'ըլլայ՝ թէ որ մինակ մէկ քանի ժողովներու օրինակները յառաջ բերենք, որոնք ուրիշ կողմանէ ընդհանուր ժողովք կ'ըլլային՝ թէ մինակ քահանայապետական հաստատութիւնը պակսելու չըլլար, եւ ասոր ներհակ մէկ քանին ալ՝ որոնք ըստ ինքեան ընդհանուր չէին, մինակ նոյն հաստատութեան զօրութեամբն ընդհանուր եղան : Առջիններուն կարգէն է Սիմիւնի ժողովքը 359ին գումարուած 400 եպիսկո-

1 Մանսի, ԺԷ, 215 :

2 Թղթ. 123 :

պոսներով, որուն դաւանութեան ձեւին արեւելեան եւ պիսկոպոսներն ալ ստորագրած էին: Ի վերայ այսր ամենայնի Վամասոս Վահանայապետին տաւր տարի ետքը զուամբած Հռոմայի ժողովոյն մէջ հրատարակուեցաւ, որ հոնտեղը (Ուիմինի) ժողովուած եպիսկոպոսաց թիւը պարտաւորութիւն մը չէր կրնար դնել, որովհետեւ Հռոմայ եպիսկոպոսին հաւանութիւնը կը պակսի: Եւ ասիկայ միշտ պահուեցաւ: Բայց աւելի նշանաւոր է Եփեսոսի երկրորդ ժողովոյն դէպքը, որն որ ըստ օրինի զուամարուած էր, ժողովուած էին ամէն Երեւելեանք եւ Ս. Լեւոնի հրեշտակները, բայց Վահանայապետին ետքէն չհաւանելովն անվաւեր ըլլալով՝ Եփեսոսի առաջնական ժողովոյ անունն ընդունեցաւ:

Երկրորդներուն կարգէն է Առստանդնուպոլիս միայն արեւելեան եպիսկոպոսներէ զուամարուած ժողովը՝ ուր որ Հոգւոյն սրբոյ Աստուածութիւնը խոստովանեցան, եւ որն որ անոր համար միայն ընդհանուր ժողովներուն կարգն անցու եւ երկրորդ ընդհանուր ժողով համարեցաւ՝ որովհետեւ Վամասոս Վահանայապետը հաւատոյ վերաբերեալ վճիռները հաստատեց: Այսպէս նաեւ ուրիշ ժողով մ'ալ, որն որ Յուստինիանոսին թախտնձանօքը, Ս. Եղիշիոս Վահանայապետին բաղձանացը դէմ եւ բոլոր Երեւմուտք սաստիկ հակառակելով զուամարուած էր, ետքէն հինգերորդ ընդհանուր ժողով անուանեցաւ, որովհետեւ նոյն Ս. Եղիշիոս վերջը հաստատեց: Այնպէս ամենուն ծանօթ բան է, որ մի միայն Վահանայապետներուն գերագոյն իշխանութիւնն էր՝ որ ստիպեց Երեւմուտքը եօթներորդ ընդհանուր ժողովն ընդունելու, որուն մէջ Երեւմուտքէն մինակ քահանայապետական հրեշտակները կային: Միտ դրէք նաեւ սրբոյն Լեւոնի՝ որ Եփեսոսի երկրորդ ժողովը կ'օգնչացրնէ՝ ի բաց առնելով միայն Մաքսիմոսի ձեռնադրութիւնը Անտիոքայ համար, եւ կը հաստատէ Վաղկիզոնի ժողովքը՝ ի բաց առնելով Առստանդնու-

պոլսոյ աթոռին բարձրանալը: Աւ երրորդ ընդհանուր ժողովքը Աեղեւստինոս Վահանայապետին որոշման թող տուած ըլլալով Անտիոքայ Յովհաննէս պատրիարքին բանադրանքը, Աեքստոս իր յաջորդն ասանկ կը գրէ առ սուրբ Աիւրեղ. «Ակատմամբ Անտիոքայ եպիսկոպոսին եւ ուրիշներուն որոնք անոր հետ Աեստորի կողմը բռնեցին, եւ նկատմամբ անոնց՝ որոնք եկեղեցիները կը կառավարեն եկեղեցական հրահանգաց դէմ, մենք այսպէս որոշեցինք որ եթէ անոնք ամէնքն ալ զգաստանան եւ իրենց գլխաւորներովը մէկտեղ մերժեն ինչ որ սուրբ ժողովքը ձեր հաւանութեամբը մերժեց, պէտք է որ նորէն իրենց եպիսկոպոսական աթոռը դառնան»,¹:

Հոռմ 485ին գումարուած ժողովքը, ինդիրն ըլլալով միայն Փեղքս Վահանայապետին անուան համար՝ որն որ Ակակիոսի մերժուելուն հրովարտակին վրայ դրուած էր, Աոստանդնուպոլսոյ կղերին զբաժ առնեն աս խորհրդածութիւնը կ'ընէ. «Մէն անգամ՝ որ Աստուծոյ քահանայքն Ատալիայի մէջ կը ժողվուին եկեղեցական եւ մանաւանդ հաւատոյ ինդրոց համար, կը պահուի այն սովորութիւնը՝ որ առաքելական աթոռին եպիսկոպոսաց յաջորդը բովանդակ Ատալիայի ամէն եպիսկոպոսներուն անձամբը, իր ամէն եկեղեցիներուն վրայ ունեցած հոգաբարձութեան համաձայն, ամէն բան կը կարգաւորէ, վասն զի ինք ամենուն գլուխն է, որովհետեւ Քրիստոս երանելոյն Պետրոսի ըսաւ. «Եւ ի՞նչ եւ այլն: Ես ձայնին հետեւելով՝ Աիկիա ժողվուած երեքհարիւր ութեւտասն Հարք, ժողովքին գործոց հաստատութիւնն ու հաւանութիւնը Հոռմէական սուրբ եկեղեցւոյ թողուցին, եւ աս երկու բանս Քրիստոսի շնորհաց օգնութեամբը մինչեւ մեր օրերը ամենայն յաջորդութեանց մէջ կը պահուի»,²:

Երգ՝ եթէ այսպիսի վարդապետութեան մը, որ այնպիսի ճոխութենէ հրապարակու կը հրատարակուէր եւ ոչ ոք դէմ կ'ելէր, պէտք չէր հաւատք ընծայել,

¹ Աոստան. 1238:

² Մանսի, է. 1140:

ստուգիւ խիստ քիչ պատմական գործքեր կը գտնուէին, որոնք մեծագոյն հաւատոյ արժանաւորէին:

Պեղասիրոս Վահանյապետը 495ին Վարդամիայի եպիսկոպոսներուն կը գրէր. «Վստահ ենք որ ճշմարիտ քրիստոնէի մը անձանօթ չէ՝ որ ամէն մէկ ժողովքի վճիռները՝ որոնք ընդհանուր եկեղեցւոյ հաւանութեամբն ընդունելի եղած են, ուրիշ եկեղեցի մը չի կրնար գործադրելի ընել՝ բայց եթէ առաջին եկեղեցին, որն որ թէ կը հաստատէ իր ճոխութեամբն ամէն ժողովք, եւ թէ կը պահպանէ իր մշտնջենաւոր կառավարութեամբը, այսինքն իր զլիսաւորութեան զօրութեամբը, զորն որ երանելին Պետրոս ընդունեցաւ Վրիստոսի կենդանի ձայնովը. ինչպէս որ իրօք ալ եկեղեցին, հետեւելով նոյն ձայնին, նոյնը միշտ պահած է եւ կը պահէ»,¹:

Փերրանդոս Վարքեդոնացւոյ հռչակաւոր սարկաւազը 533ին Հռոմայ եկեղեցւոյն երկու սարկաւաղներուն այսպէս կը գրէր. «Մտաւաճային պատուիրանները մինակ կանոնական զբքերուն մէջ են, եւ Հարց վճիռներն ընդհանուր ժողովոց մէջ ոչ պիտի ուրացուին եւ ոչ ալ մերժուին, այլ պէտք են ընդունելի ըլլալ եւ պահուիլ, ինչպէս որ սուրբ Վիլքը մեզի կը պատուիրէ ըսելով. «Վսէ, որդեակ, քու հարցդ խրատներուն (օրէնքներուն) եւ քու մօրդ օրէնքները (խորհուրդները) մի մերժեր», : Ինչպէս ինձի կ'երեւայ, յայտնի բան է որ Հարց օրէնքները կը պարունակուին կանոնական զբքերուն մէջ, եւ մօր խորհուրդներն՝ ընդհանուր ժողովոց մէջ: Բաց ասկից՝ եպիսկոպոսունք որ հոն կը ժողովուին, իրենց սեպհական սահմանադրութեանց կը ստորագրեն, որպէս զի տարակոյս մ'ալ չմնայ վիճող անձանց վրայ: Բայց իրենց ստորագրութենէն զատ՝ ուրիշ ստորագրութիւն մը չի պահանջուիր: Ինչու որ ասիկա միայն բաւական կը համարուի կատարեալ հաստատութիւն տալու՝ երբոր բովանդակ եկեղեցւոյ

Ճանուցանելով՝ ոչ վնասու եւ ոչ ալ գայթակղութեան եղբարց առիթ տուած են, եւ միաբան ու համաձայն գտնուած են առաքելական աթոռին հետ, որովհետեւ անոր հաւանութեամբը հաստատուած են,¹:

Է. Երդ ինծի կ'երեւայ որ մինչեւ հիմակ յառաջ բերուած վիայութիւնները կը ցուցնեն նաեւ վերջին մնացած զլուիր, այսինքն՝ Քահանայապետին հետ հաղորդակցութեան մէջ ըլլալու հարկաւորութիւնը: Թէ որ իր գլխաւորութիւնը բոլոր եկեղեցւոյ վրայ կը տարածի, ինչպէս նաեւ կը տարածի իր միաւորիչ, կառավարիչ, կարգաւորիչ եւ պահպանիչ իշխանութիւնը՝ որն որ իր բարեկարգութիւնները կը պահպանէ եւ է քարոզիչ հաւատոց եկեղեցւոյ. թէ որ աս իշխանութիւնն ուղղակի պիտ'որ բղխի Տեառն մերոյ շնորհքէն, որն որ մինակ Պետրոսի ամբողջ շնորհեց նոյն եպիսկոպոսութիւնը՝ որուն միայն մէկ մասն ուրիշները անոր հետ հաղորդակցութեամբ ու անկէ կախուելով պիտի ընդունէին. թէ որ որչափ աս եպիսկոպոսութիւնը կը տեւէ՝ նոյնչափ ալ եկեղեցւոյ գոյութեան սկզբնական որպիսութիւնը պիտի տեւէ. թէ որ ինք (Պետրոս) իր անձին վրայ ունենալով ամբողջ եպիսկոպոսութիւնը՝ որուն մինակ մէկ մասն ունին ուրիշները, ինք կենդանի աղբիւր եւ սկիզբ է առաքելութեան եւ իրաւաբանութեան. թէ որ արեւելեան եկեղեցին աս գլխաւորութիւնը ճանչցաւ ան ատեն՝ երբ որ կայսերական իշխանութիւնն այնչափ ճոխացած էր իր վրայ եւ երբ որ հռոմէական հաւատքը ալ կայսերական իշխանութեան տակ քաղաքականօրէն չէր ինկած. թէ որ «եկեղեցիք չեն կրնար Հռոմայ եպիսկոպոսին վճռոյն դէմ կանոններ շինել», թէ որ անոր աթոռը «կը հաստատէ զամէն ժողովներն իր ճոխութեամբը, եւ կը պահպանէ զանոնք իր շարունակ կառավարութեամբը», ինչպէս ուրեմն պիտի չկրնայ բառիլ՝ Պենդրոն միութեան, այնպէս որ «ով որ կը յանդգնի բաժնուիլ Պետրոսի հիմէն,

չիկրնար ոչ ճանչնալ եւ ոչ ալ ամենեւին մասն ունե-
նալ աստուածային պաշտաման մէջ,¹ Օգարմանալի
բան մըն է արդեօք, որ չիգտնուիր սուրբ մը՝ որն որ աս
գաղափարով առգորուած չըլայ. այնպէս որ Ս. Ըմբրո-
սիոս կ'աղաղակէ. «Ուր Պետրոսն է՝ հօն է եկեղեցին»,
եւ սուրբ Յերոնիմոս. «Ով որ քեզի հետ չիժողվեր՝
կը ցրուէ», եւ սուրբ Ոպտատոս. «Հերձուածող է,
մեղաւոր է՝ ով որ ան միակ աթոռին դէմ ուրիշ ա-
թոռ մը կը կանգնէ», սուրբ Օգոստինոս. «Դէկէք, եղ-
բարք, ապրեցէք նոյն արմատին վրայ, պատուաստուե-
ցէք նոյն որթին վրայ. աս է ան վէմը՝ որուն դէմ գժո-
խոց հպարտ դռները զօրութիւն չունին», եւ բովան-
դակ արեւելեան եկեղեցին միաբան. «Մենոնց անուն-
ները՝ որոնք կաթողիկէ եկեղեցւոյ հաղորդակցութե-
նէն բաժնուեցան, այսինքն՝ առաքելական աթոռին
հետ ամէն բանի մէջ միաբան չեն, չյիշատակուին
սուրբ խորհուրդներու մէջ», եւ դարձեալ թէ «Մենք
կը հետեւինք եւ կը հնազանդինք առաքելական աթո-
ռին, եւ կը հաղորդակցինք անոր հետ հաղորդակից ե-
ղողներուն, նոյնպէս նաեւ կը դատապարտենք անկից
գատապարտուածները»,² Եւ կամ պիտի որ զարմանա՞նք
արդեօք որ հին կաթողիկէ եկեղեցին՝ իր ամենէն բազ-
մաթիւ ընդհանուր ժողովներուն մէջ գումարուած՝ յայ-
տնի խոստովանած է թէ Հռոմէական եպիսկոպոսը գոր-
ծարան է Հոգւոյն սրբոյ՝ որ ի նմա կը բնակի. «Վեւոն
ամենասուրբ եւ ամեներանեալ ողբեպիսկոպոս մեծ եւ
հին Հռոմ քաղաքին՝ մեզմով եւ աս ժողովքով, ա-
մեներանեալ Պետրոս առաքելոյն հետ մէկտեղ, որն որ
վէմն ու հիմն է կաթողիկէ եկեղեցւոյ եւ նեցուկ ու-
ղիդ հաւատոյ», «Նոյն իսկ հերետիկոսութիւնը՝ մէկու-
մը բերնով՝ որ աս կղզւոյս (Ենգղիայի) մէջէն ելած էր,
ինքնակամ՝ աս բանս կը վարդապետէր Ս. Օգոստինոսին

1 Սոկրատէս, Գեղասիոս Քահա-
նայապետ, Ս. Լեւոն, ամենքն ալ
եւ դարուն մէջ:

2 Մեննաս, Պատրիարք Կոս-
տանդնուպոլի, ի ժողովն իւրում,
յամի 536:

ատենը: Պեղադիոս Բարխանացին իր հաւատոյ դաւա-
նութիւնը տուաւ Իննովկենտիոս Ա. Քահանայապե-
տին առջեւն աս խօսքերով. «Աս է հաւատքնիս, ամե-
նասուրբ Քահանայապետ, զորն որ ուղղափառ եկեղե-
ցւոյ մէջ կը սորվինք, զորն որ միշտ ունեցանք եւ միշտ
պիտ'որ պահենք: Որուն մէջ, եթէ ըստ պատահման
բան մը անպատշաճ եւ անխմատ զրցուած է, կը բաղ-
ձանք որ ուղղէք դուք՝ որ Ս. Պետրոսի հաւատքն ու
աթոռն ունիք: Բայց եթէ մեր աս դաւանութիւնը ձեր
առաքելական դատաստանին ընդունելի եղած է, ո՞վ որ
ինծի կ'ընդդիմանայ՝ կը մեղանէ, եւ ասով ինք զինքը
կը ցուցնէ տգէտ կամ չարամիտ եւ կամ նաեւ եւ ոչ
իսկ կաթողիկեայ. բայց երբեք զիս հերետիկոս պիտ'որ
չկարենայ ցուցնել»,¹:

Ս. Իրենէոս, առջի հին սուրբ հայրը, եպիսկոպոս
եւ վկայ Գաղղիայի մէջ, որուն ծագումն յոյն էր եւ
որն որ երկու աստիճանաւ միայն յեանադոյն էր Յով-
հաննէս առաքեալէն, ասոնց ամենուն պատճառը կու
տայ՝ թէ «Հարկաւոր է որ ուրիշ ամէն եկեղեցիք, այս
ինքն՝ հաւատացեալք, ուսկից որ ըլլան, միաբանին աս
եկեղեցւոյ հետ՝ ասոր զլիսաւորութեան վերագունու-
թեան համար, որով առաքելական աւանդութիւնն ա-
նոնց ամենուն քովն ամէն տեղ պահուած է»,²:

Ս. Երջապէս ինծի կ'երեւայ որ եկեղեցւոյ ամբողջ
դաւանութիւնը, նկատմամբ աս կենդանի իշխանութեան՝
զորն որ Աստուած եկեղեցւոյ կենդրոնին մէջ դրած է,
կրնանք համառօտել նշանաւոր վարդապետի մը խօսքե-
րով, որն որ սրբոց Հալց վերջինը կ'ըսուի եւ որն որ
նաեւ իր օրերը սիրելի եւ յարգելի էր անոնց՝ որոնք նոյն-
պէս սիրոյ ու յարգութեան արժանի էին, կ'ուզեմ ըսել՝
Ս. Բեռնարդոսին խօսքերովը, որն որ ասանկ կը խօսէր
Լեզդինէոս Քահանայապետին՝ որ երբեմն իր կրօնաւորն
ու հոգեւոր որդին էր, բայց ետքը՝ իրրեւ սրբոյն Պե-
տրոսի աթոռին աթոռակալը՝ իր Հայրն եղաւ: Աս սրբոյն

1 Ս. Օգոս. Հատ. Ժ. Եւեւ. Հաւատ. Պեղադ. 2 Գիլք Գ. 3:

բերնովը կը խօսի անթիւ բազմութիւն անհամար վարդապետաց, արքոց եւ մարտիրոսաց, որոնք երբեք ուրիշ հայրենիք, ուրիշ յոյս կամ քաջալերութիւն չունեցան, բայց եթէ Աստուծոյ եկեղեցւոյն մէջ, եւ շարունակեցին կենդանի պահելու նոյն մշանջնաւոր ու կենդանի աւանդութիւնը՝ զորն որ ժառանգած էին: Արդ ինք Ս. Իեռնարկոս մեկնելով Ս. Օգոստինոսին աս խօսքերը՝ «Աս է վէմը՝ որուն դէմ դժոխոց հպարտացեալ դռներն ամենեւին զօրութիւն մը պիտի չունենան», ասանկ կը ձեռնարկէ:

“Նապա, քննենք մեծ փութով ու ժրութեամբ, թէ դուն ո՞վ ես, այսինքն՝ դուն հիմա որպիսի անձ կը ներկայացընես Աստուծոյ եկեղեցւոյն մէջ: Վուն ո՞վ ես: Մեծ քահանայ, ծայրագոյն քահանայապետ: Վուն՝ իշխան եպիսկոպոսներու, ժառանգ առաքեալներուն. դուն՝ Աբել քու երախայրիներովդ, դուն՝ Նոյ քու կառավարութեամբդ, Աբրահամ՝ նահապետութեամբդ, Մեքիսդեակ՝ կարգովդ, Ահարոն՝ արժանապատուութեամբդ, Մովսէս՝ ճոխութեամբդ, Սամուէլ՝ դատաւորութեամբդ, Պետրոս՝ իշխանութեամբդ, Վրիտոս՝ օծութեամբդ: Վուն ես, որուն տրուեցան բանալիները, որուն յանձնուեցան ոչխարները: Ստոյգ է՝ կան ուրիշ երկնից դռնապաններ եւ հօտերու հովիւներ. բայց դուն այնչափ աւելի փառաւոր ես, որչափ որ ուրիշներէն տարբեր եղանակաւ երկու անունն ալ ժառանգեցիր: Անոնք իւրաքանչիւրքն իրենց որոշուած մասնաւոր հօտերն ունին, քեզի՝ ամէնը մէկանց, մէկուդ՝ մէկ մը մինակ յանձնուած է. դուն՝ չէ թէ միայն ոչխարներու, այլ նաեւ ամէն հովիւներուն մի միայն հովիւն ես: Սուրբ իմանալ ուսկից ասիկայ կը ցուցընեմ: Աստուծոյ խօսքէն: Ինչու որ որոն արդեօք, չեմ ըսեր եպիսկոպոսաց մէջէն, այլ նաեւ առաքեալներուն մէջէն, ասանկ բացարձակապէս, ասանկ առանց զանազանութեան ամէն ոչխարք յանձնուեցան: Պետրոս, ի՞նչ որ դէմ էր զեքե՝ արա՞ծ իմ ոչխարներս. որ ոչխարները. գուցէ աս

կամ ան քաղքին կամ գաւառին եւ կամ որոշեալ
թաղաւորութեան ժողովուրդները: Իմ ոչխարներս,
կըսէ: Ո՞վ յայտնի չիտեսներ որ ոչ մէկը կամ մէկալը
որոշեց, այլ զամէնքն ալ յանձնեց: Ըմենեւին բացա-
ռութիւն մը չ'ըլլար՝ ուր որ զանազանութիւն մը չի-
գտնուիր: Բայտ պատահման ուրիշ առաքելակիցներն ալ
ներկայ էին, երբոր մէկու մը մինակ հաւատալով զա-
մէնքը՝ ամենուն մէկանց միութիւն կը յանձնէր իբրեւ
մէկ հօտի եւ մէկ հովուի մէջ, ըստ այնմ: Մի է ապա-
նի, գեղեցիկ է, հասարեալ է: Ուր միութիւն է՝ հոն եւ
կատարելութիւն: Մէկալ թիւերը՝ որովհետեւ միու-
թենէ կը հեռանան, չունին կատարելութիւն՝ այլ բա-
ժանում: Ըսոր համար էր որ մէկալներն աս խորհրդոյս
տեղեակ ըլլալով՝ ամէն մէկը մէյմէկ ժողովրդեան վե-
ճակեցան: Եւ նոյն իսկ Յակոբոս՝ որն որ սիւն եկեղե-
ցոյ կը կարծուէր¹, Պետրոսի թող տալով ընդհանուր
տիեզերքը՝ մինակ Երուսաղէմ քաղքովը գոհ եղաւ:
Վայելապէս ինք հոն գրուեցաւ, որպէս զի իր հան-
գուցեալ եղբօրը զաւակ յարուցանէ հոն՝ ուր որ ա-
նիկայ սպաննուեցաւ, որովհետեւ եղբայր Տեառն կո-
չուած էր: Երբ նոյն Տեառն մերոյ եղբօրը ետ քաշուե-
լէն տեղի տալէն ետքը, ո՞վ է՝ որ յանդգնի Պետրոսի
առանձնաշնորհութեան ձեռք զարնելու:

“Եպա ուրեմն քու կանոններուդ համաձայն, ու-
րիշները հոգատարութեան մինակ մէկ մասին մասնակից
եղած են, դուն՝ իշխանութեան լրութեան կոչուած ես:
Ուրիշներուն իշխանութիւնն որոշ սահմանով մը չա-
փաւորուած է, քու իշխանութիւնդ կը տարածի անոնց
վրայ ալ՝ որոնք ուրիշներուն վրայ իշխանութիւն առած
են: Միթէ չ'ես կրնար դուն, երբոր բաւական պատճառ
մ'ըլլայ, եպիսկոպոսի մ'ալ երկինքը փակել, եպիսկո-
պոսութենէ զինքը մերժել ու նաեւ սատանայի իշխա-
նութեան մասնել: Ըննահանջելի, անխախտ ուրեմն
կը մնան քու վրայ քու առանձնաշնորհութիւններդ՝

թէ արուած բանալիներուն եւ թէ յանձնուած ոչխարներուն վրայ: Ահա քեզի ուրիշ բան մ'ալ՝ որն որ առջիններուն պէս քու առանձնաշնորհութիւններդ քու վրադ կը հաստատէ: Աշակերտները կը նաւէին եւ Տէրը կերեւար ծովեզերքին վրայ, եւ՝ որն որ աւելի հեշտական էր, զգեցեալ նորակենդան մարմնով: Տեսնելով Պետրոս որ Տէրն էր, ինք զինքը ծով նետեց եւ այնպէս եկաւ հասաւ անոր քով, ուր որ մէկալները նստով ետեւէն կու դային: Աս ի՞նչ բան է: Իրաւցընէ՝ Պետրոսի առանձինն քահանայապետութեան նշանն է, որով չէ թէ միայն մէկ նաւ մը, ինչպէս մէկալներն իւրաքանչիւր իրենը, այլ բոլոր տիեզերքն ինքն առաւ կառավարելու: Այն զի ծովը բոլոր աշխարհքս է, իսկ նաւերը՝ եկեղեցիներն են: Աստի եւ աս պատճառաւ ուրիշ անգամ ալ ծովու պէտք վրայ Տիրոջը պէս քալելով՝ ինք զինքը մի միայն Վրիստոսի փոխանորդը ցուցուց, որ չէ թէ միմեկ մէկ ժողովրդեան, այլ նաեւ ամենուն վրայ պիտի ըլլար. որովհետեւ ըստ Ժողովուրդի Էն¹: Այսպէս ահաւասիկ ուրիշներէն ամէն մէկն իրենց նաւերն ունենալով, քեզի յանձնուած է ամենամեծ նաւ մը՝ անոնց ամենուն նաւերէն բաղկացած՝ նոյն իսկ տիեզերական, բոլոր աշխարհքիս վրայ տարածուած եկեղեցին,²:

1 Յայտ. Ժ. 15:

2 Այն խորհրդած. Գիլք Բ. Գլ. 8:

Ս. Պետրոսի խառնուրդինն ու խառնուրդինն խառնուրդինն :

Հոս հասնելէն ետեւ՝ ալ ինչ կը մնայ ինծի, բայց եթէ հարցընել ձեզի. մենք՝ իբրեւ անգղիացի քրիստոնեայք՝ Ս. Պետրոսի աթոռին ինչ պարտական ենք : Ես ըսեմ ձեզի. Եմէն բան անոր պարտական ենք : Ս. ասն զի եթէ անիկայ է ընդհանրապէս կաթողիկէ եկեղեցւոյ արմատն ու սրգանդը, որչափ եւս առաւել առանձինն մերն է : Երբ որ Օգոստինոս կրօնաւորն Եւգղիա եկաւ մէկ քանի առաքեալներով կամ քարոզչներով, ինք իր ինքնայոժար կամօքն եկաւ, թէ՛ ուրիշէն խրկուեցաւ. ո՞վ տուաւ իրեն այն առաքելութիւնը, ո՞վ այն հոգեւոր իրաւաբանութիւնը, ո՞վ զինքը՝ Նախագահ զրաւ Եւգղիայի, եւ տուաւ իշխանութիւն նոր եպիսկոպոսներ սահմանելու : Ստուգիւ այսպիսի դործքի մը՝ իշխանութիւն կը պահանջուէր, եւ ուստի՝ առաւ զանիկայ. ստոյգ է՝ որ ասիկայ իրեն Պենդի թագաւորը չնորհեց, ինչու որ դեռ եւ ոչ Վրիստոսի փարախն ընդունուած ըլլալով՝ ինչպէս կրնար այս առաքելութիւնը տալ իրեն. եւ դենք թէ արդէն ընդունուած ըլլար, ինչպէս արդեօք կրնար Հովուի մը առաքելութիւն շնորհել : Բայց սակայն ինք դեռ եւ ոչ Եւգղիայի միահեծան թագաւորն էր. ինչպէս ուրեմն կարող էր անոր մէջ հոգեւոր գաւառ մը սահմանել : Չերկընցընենք. Օգոստինոս իր առաքելութիւնն առաւ Պետրոսի աթոռէն, եւ անկից նաեւ ընդունեցաւ իշխանութիւն՝ ուրիշ եպիսկոպոսաց թեմերը սահմանելու, անկից բղխեց իր անոնց վրայ ունեցած ճոխութիւնը, եւ այն աթոռին յանձնարարութեամբն իր յաջորդներն ալ նոյն իշխանութիւնն իրմէ ետքը պահեցին : Եյսպէս կանգնեցաւ եկեղեցին Ելլիոնի մէջ, այն կղզին զանազան բաժին բաժնուեցաւ, եւ ամէն մէկ բաժինն ինք Օգոստինոս ուղղեց աւետարանին կենդանարար ջրովը՝ որուն աղ-

բիւրը Պետրոսի աթոռն է: Իբրեւ կենդանի անդամ՝ մասն եղաւ կենդանի մարմնոյ, որն որ արդէն զլխէն կարգաւորուած ու պահպանուած ըլլալով՝ ինքն ալ նոյն զլուխն ունեցաւ:

Աս զլուխն էր Ս. Պետրոս, որ դեռ իր յաջորդներուն մէջ կենդանի է: Այս այսպէս ըլլալով, ինչ ընթացք կարծէք որ բռնած ըլլայ քաղաքական իշխանութիւնն այս ամենայն բաներուն մէջ: Հաւանեցաւ որ հոգեւոր իշխանութիւնը գործէ, աւելցուց անոր գործողութեանց վրայ քաղաքական ճոխութիւն ու առանձնաշնորհութիւն. աշխարհական օրինաց հաստատութեամբ հաստատեց այն հոգեւոր հպատակաց բաժանմունքը, որն որ հոգեւոր իշխանութեան սահմանուած էր. բայց ասիկայ չըրաւ ոչ իր խելքին աղէկ երեւցածին պէս կամ իր ճոխութեամբը եւ ոչ ալ համարեցաւ մշակներ խրկել Աստուծոյ այգւոյն մէջ: Հոգ տարաւ եւ պահպանեց քաղաքական իրաւաբանութիւնը խառն դատերու մէջ, որոնց մէջ հոգեւոր իրաւաբանութեան հետ միշտ միաբան կը գործէր: Բայց ոչ երբեք իրեն սեպհականեց հոգեւոր իրաւաբանութեան սկիզբը ըլլալ մը՝ հաւատոյ նիւթերու մէջ, ոչ իբրեւ դերագոյն դատաւոր եւ ոչ ուրիշ ինչ եւ իցէ անուամբ:

Օգոստինոս եպիսկոպոսին ունեցած իշխանութիւնն ուրիշ էր, Լռելբերգոս թագաւորինն՝ ուրիշ. ասիկայ Օգոստինոսին հոգեւոր որդին էր եւ անոր ժամանակաւոր տէրը. ինը դարէն աւելի անեղծ պահուեցաւ աս յարաբերութիւնը. եւ որովհետեւ ասիկա քրիստոնէական հաւատոյ առաջին սկզբանց վրայ հիմնուած էր, մեզի ասիկայ միայն այլանդակ բան մը կ'երեւայ՝ որ հարկ կը տեսնէք նոյնը դարձեալ ցուցնելու, իբրեւ թէ երբեք կարելի եղած չըլլայ ոմանց ասիկայ տարակուսի տակ ձգելու: Իրն աս է՝ որ բովանդակ Անդղիա-

1 Ասիկա իմաստութեամբ ցուոր կը կոչուի «The appellate Jurisdiction of the Crown», զին վերջին մատենագրութեան մէջ,

ցւոց հին եկեղեցին աս յարաբերութեան վրայ հիմնուած էր: Օգոստինոս իր խաղաղական եւ աղօթանուէր կենացը հրաժարական ողջոյնը տալէն ետքը, կը հեռանար Հռոմայի բլուրներուն վրայ կանգնուած սուրբ մենաստանէն, որուն սեամներուն, ոհ... որչափ Աւպիոնի պանդուխտք եւ քանի քանի դարեր այցելութեան կ'երթային ու կը համբուրէին:

Վեռ պարզ քահանայ մըն էր՝ երբ որ առաքելութեամբ խրկուեցաւ Օգոստինոս առաքելոց իշխանէն, որպէս զի ինչպէս երբեմն իր շուքը հիւանդները կը բժշկէր, այսպէս անոր անձամբ հոն (Մեղղիա) երթալով, գերիները՝ որդւոյ, Մեղղիացիք՝ հրեշտակի դարձրնէ: Ահաւասիկ Վրիգոր քահանայապետին խօսքերը. «Ամէն բանի մէջ խոնարհութեամբ հնազանդ եղէք Օգոստինոսի ձեր առաջնորդին, զորն որ նաեւ ձեզի Աբբայ կը սահմանենք. զիտնալով որ ձեզի ամէն կողմանէ օգտակար է ինչ որ անոր հրամանին համաձայն կատարելու ըլլաք: Ամենակարողն Աստուած պաշտպանէ զձեզ իր շնորհքով. ինծի ալ ընէ այս շնորհքը՝ որ ձեր աշխատանաց պտուղը յաւիտեական հայրենեաց մէջ տեսնեմ: Որպէս զի եթէ ձեզի հետ չեմ կրնար աշխատիլ, այսու ամենայնիւ մասնակից ըլլամ վարձուց հատուցման ուրախութեան, որովհետեւ ես ալ կը բաղձամ աշխատելու: Աստուած զձեզ, ամենասիրելի որդեակք, անարատ պահէ»,¹:

Ս. Օգոստինոս վերջէն Ս. Վրիգորի հրամանաւ եպիսկոպոս ձեռնադրուեցաւ Վիրգիլիոս Առի նախագահէն: Իսկ աս մինակ բաւական էր ցուցնելու թէ ինչպէս իրարմէ տարբեր է իրաւաբանութեան եւ կարգին խնդիրը: Վասն զի Վիրգիլիոս չունէր իշխանութիւն զՕգոստինոս Մեղղիա խրկելու. բայց իր հոգեւոր վերնագունէն հրաման ընդունելէն ետքը, կարող եղաւ տալ անոր այն իշխանութիւնները՝ որոնք ձեռնադրութենէ կը բղնեն եւ որոնց գործածութեան համար Օ-

¹ Ս. Վրիգ. Թղթ. Վր. Զ. 51:

դոստինոս Ս. Գրիգորէն առաքելութիւնն ընդունած էր: Ս իրգիւթոսին արդէն Ս. Գրիգոր՝ Պալքին շնորհած էր, այսինքն՝ ղինքը ներկայացընելու իշխանութիւնը Պաղղայի ամէն եպիսկոպոսներուն վրայ: «Որովհետեւ ամենուն յայտնի է, կը զրէր իրեն Ս. Գրիգոր, թէ ուսկից մտած է Պաղղայի դաւառներուն մէջ սուրբ հաւատքը. ուստի երբ որ քու եղբայրութիւնդ առաքելական աթոռին հին սովորութեան կը բողոքէ, ուրիշ բան չ'ընել, բայց եթէ բարի որդւոյ մը պէս՝ իր մօրը զիրկը կը վազէ: . . . Բայց եւ այնպէս հին սովորութեան համաձայն Լստուծոյ ազգմամբը քու եղբայրութեանդ կը յանձնենք որ մեր ազնուականագոյն որդւոյն Քիլիկիերի թագաւորութեան երկիրներուն մէջ ամէն եկեղեցեաց վրայ մեր տեղը հոգ ու խնամ ունենաս»,¹: Եւ այսպէս նոյն իշխանութիւնը՝ որ տուաւ Լուի եպիսկոպոսին ճոխութիւն մը Պաղղայի բոլոր եպիսկոպոսներուն վրայ, նաեւ զԼնդզիա եւ անոր ապագայ եպիսկոպոսներն ալ Օդոստինոսին ձեռքն յանձնեց: Ուրիշ թղթով մ'ալ Ս. Գրիգոր Օդոստինոսին իշխանութիւն կու տայ երկու իրարմէ զատ դաւառներ սահմանելու, իր սեպհականն ու Եօրզի դաւառը, երկուքն ալ իրենց եպիսկոպոսներովը, եւ կ'ուզէ որ ինք Օդոստինոս «Լստուծոյ Տեառն մերոյ հրամանաւ բովանդակ Բրիտանիայի եպիսկոպոսներն իրեն հպատակ ունենայ»,²:

Գարձեալ Ս. Օդոստինոսի հարցման պատասխան տալով՝ ուրիշ տեղ մ'ալ կը ղրուցէ. «Մենք քեզի ճոխութիւն մը չենք տար Պաղղայի եպիսկոպոսներուն վրայ . . . : Բայց քու եղբայրութեանդ հոգաբարձութեան կը յանձնենք ամէն Բրիտանեան եպիսկոպոսները»,³:

Եւ այսպէս անդղիական նուիրապետութիւնը Ս. Գրիգորի ջանքովը կանգնեցաւ. եւ մետրապոլտական

1 Ս. Գրիգ. Թ. շ. Գ. ք. Է. 53: 3 Լնդ. 64:

2 Ս. Գրիգ. Թ. շ. Գ. ք. Ժ. Լ. 65:

եկեղեցիներն իրմէ զբուեցան եւ իրմէ հաստատուեցան . եւ Ս . Օգոստինոսի ամէն յաջորդները նորէն Ս . Վրի-
գորի յաջորդներէն առաջին առաքելութեան ու իրա-
ւաբանութեան շարունակութիւնը կ'ընդունէին :

Իննիսիակիոս Ե . 622ին Յուստոս Վ . արքեպիս-
կոպոսին կը գրէր . “Կաց ասկից՝ թուղթս բերողին
ձեռքովը խրկեցինք ձեր եղբայրութեան Պալլիոն . .
շնորհելով ձեզի միանգամայն եպիսկոպոսներու հանդի-
սական ձեռնադրութեան իշխանութիւնը, ուր որ պատ-
շաճ յարմարութիւնը կը պահանջէ”¹ :

Ոնորիոս Վահանայապետը Եղուին թագաւորին
խնդրելովը Վենդըպրիի ու Եորգի երկու արքեպիսկո-
պոսներուն Պալլիոն խրկեց՝ իշխանութիւն տալով ի-
րենց որ եթէ իրենց մէջէն մէկը մեռնելու ըլլայ, կեն-
դանի մնացողը կարող ըլլայ մեռնողին տեղ ուրիշ մը
ձեռնադրել : “Ինք պէտք է որ աս մեր յանձնարարական
իշխանութեամբ՝ որ կու տանք, անոր տեղն ուրիշ ե-
պիսկոպոս մը դնէ : Ես շնորհքն ընելու շարժեցանք թէ
ի սիրոյ՝ որ զմեզ ձեզի հետ կը կապէ, եւ թէ այնչափ
դաւառներու ընդարձակութեան համար, որոնք, ինչ-
պէս ամենուն յայտնի է, զմեզ ձեզմէ այնչափ միջոցով
կանջրպետեն,”² : Այն Վահանայապետը 626ին կը գրէր
Ոնորիոս արքեպիսկոպոսին . “Վր խնդրէք որ ձեր աթո-
ռին ճոխութիւնը հաստատուի մեր ճոխութեամբն ու
տուչութեամբը : Եսոր համար ըստ հին սովորութեան
զորն որ ձեր եկեղեցին բարեյիշատակ Ս . Օգոստինոսի
ձեր նախորդին ժամանակէն ի վեր ունեցած է, մենք
ալ երանելոյն Պետրոսի առաքելոց իշխանին ճոխու-
թեամբը՝ կը շնորհենք ձեզի Ոնորիոս եպիսկոպոսիդ, եւ
ձեր ամէն յաջորդներուն մշտնջենաւոր նախագահու-
թիւն Իրիտանիայի ամէն եկեղեցիներուն վրայ : Ուստի
հրաման տուինք որ Ենդղիայի ամէն եկեղեցիներն ու
դաւառները ձեր իրաւարանութեան հպատակ ըլլան,
եւ մետրապոլտական աթոռը, արքեպիսկոպոսութեան

1 Մանսի, Ժ . 550 :

2 Մանսի, Ժ . 680, 583 :

սրատիւն ու Անգղիացւոց ժողովրդեան բոլոր եկեղեցիներուն զլուխը ասկից ետքը ի մշտնջենաւորս Վենդրըպրի քաղքին մէջ հաստատուն մնայ,¹։ Եւ կ'աղաչէ զԱստուած որ մշտնջենաւոր անխախտութեամբ աս բանս հաստատէ։ «Էտեւելով, կ'ըսէ, ձեր վարդապետին ու գլխոյն Ս. Վրիգորի կանոններուն»,։

Սխտաղիանոս 637ին Թէոդորոս արքեպիսկոպոսին կը գրէր. «Վիտենք որ կը բաղձաք ձեր հպատակեալ թեմին հաստատուիլը, որովհետեւ ամէն բանի մէջ մեր առաքելական ճոխութենէն տրուած առանձնաշնորհութիւններով կը բաղձաք պայծառանալ։ Ըսոր համար պատշաճ համարեցանք ձեր զգօն եւ արթուն սրբութեան յանձնել Բրիտանեան կղզւոյն բովանդակ եկեղեցիները։ Աստի եւ երանելոյն Պետրոսի՝ առաքելոց իշխանին ճոխութեամբը, որուն Տէրն մեր կապելու եւ արձակելու իշխանութիւն շնորհեց, մենք՝ որ մեր արժանաւորութենէն դուրս՝ նոյն իսկ երկնից արքայութեան բանալիներն ունեցող երանելոյն Պետրոսի տեղը կը բռնենք, կը շնորհենք ձեզի՝ Թէոդորոս եպիսկոպոսիդ եւ ձեր յաջորդներուն, այն ամէն բան՝ որն որ հնուցմէ տրուած է, ասկից ետեւ առանց նուազութեան մը միշտ պահելու այդ ձեր Վենդրպրիի մետրապոլտական աթոռին վրայ»,²։

Ըսու ամենայնիւ աս իշխանութիւնները կրնայ ետ առնել կամ փոփոխել անիկայ՝ որն որ տուած է։ Վասն զի կը գտնենք որ 795ին Անուլփոս Մերկիայի թագաւորը 1, եւոն Վ. Վահանայապետին գրած ու խնդրած ըլլալով, որ նորէն ետ դարձուի Վենդրըպրիի գաւառին ան մասը, զորն որ Ըգրիմոս Վահանայապետն Ուիլիամ թագաւորին աղաչանքով՝ արքեպիսկոպոսական գաւառ մը կանգնած էր Լէֆիլտի համար, այս իր խնդիրքը կատարուեցաւ։ Մի եւ նոյնատեւն Անգղիայի բոլոր եպիսկոպոսներն աղաչանք կը խորհէին գերագոյն Վահանայապետին՝ նորէն ընդունելու

1 Մանսի, Ժ. 580.

2 Մանսի, Ե. 24.

այն առանձնաշնորհութիւնը, որն որ ժամանակին խոռ-
վութեանց պատճառաւ խափանուած էր, այս ինքն թէ
մէկ արքեպիսկոպոս մը կարող ըլլայ ուրիշին յաջորդը
ձեռնադրել, եւ թէ նաեւ կարելի ըլլայ Պապինն ալ
առանց Հռոմ երթալու ընդունել¹: Համին 1072 մեծ
խնդիր մ'եղաւ, երբոր Թովմաս Արղի արքեպիսկոպոսն
ուրացաւ Վենդրպարիի նախագահութիւնն իր աթո-
ռին վրայ: Աւ այսպէս Աղեքսանդր քահանայապետին
հրամանաւր Ուինգոն ժողովք մը գումարուեցաւ, որ-
պէս զի վախճան տրուի աս գործքին, եւ Անթրանդ
արքեպիսկոպոսը կը ծանուցանէր քահանայապետին
թէ իր բովանդակ Անդղիայի վրայ ունեցած նախագա-
հութեան փաստերը յայտնի եւ ամենապայծառ են.
«Ինչու որ, կ'ըսէ բառ առ բառ, իրեւ ամենագոր ամ-
բութիւն մը եւ վաւերական նեցուկ մը՝ բովանդակ խըն-
դրոյն մէջ յառաջ բերուեցան այն առանձնաշնորհու-
թիւններն ու զրուածները, զորոնք ձեր նախորդները՝
Գրիգոր, Իոնիփակիոս, Սնորիոս, Սիտաղիանոս, Սեր-
գիոս, Գրիգոր եւ վերջապէս Աւետն, Վենդրպարիի
եկեղեցւոյն առաջնորդներուն, Անդղիայի թագաւորնե-
րուն եւ ուրիշներուն այլեւայլ առնն՝ այլեւայլ պատ-
ճառներու համար տուին կամ փոխադրեցին»,²:

Աւ որովհետեւ նոյն արքեպիսկոպոսին նախագա-
հութիւնը բովանդակ Անդղիայի վրայ կը տարածէր, եւ
եպիսկոպոսաց ձեռնադրութիւնն ու ժողովոց գումար-
ումն ալ կը պարունակէր, երբոր կը ցուցուի թէ աս
առանձնաշնորհութիւնն իրեն տրուած ու ազահով-
ցուած էր Քահանայապետին ճոխութեամբը, անով
միանգամայն յայտնի կը ցուցուի թէ բոլոր անդղիական
եկեղեցւոյն առաքելութիւնն ու իրաւաբանութիւնը
միշտ եւ հանապազ Պետրոսի աթոռէն կը յառաջանար:
Ուստի եւ ո՞վ որ ըլլայ զեպիսկոպոսներն անուանողն ու
ընտրողը, այն իշխանութիւնը՝ որ մասնաւոր անձ մը կը
դնէր մասնաւոր թեմ մը կառավարելու, անընդմիջա-

1 Մանսի, ԺԻ, 960, 989:

2 Մանսի, Ի, 23:

պէս կամ ընդմիջապէս Պետրոսի աթոռէն առաջ կուգար, այս ինքն՝ ան աթոռէն, որն որ մշտնջենաբաւ յաղբիւր է առաքելութեան ու հոգեւոր իրաւարանութեան: «Աթաղահոթութիւնները՝ զորոնք ինքն հաստատած էր, ինքն ալ հաստատուն կը բռնէր, եւ որն որ սկզբնաբար Ս. Պետրոսի ճոխութեան հաղորդակցութիւն մըն էր, (ինչու որ միայն իրմէ կը բղխէ մէկ եպիսկոպոսին՝ մէկալին վրայ ունեցած զերազուեցութիւնը,) անիկայ ամէն տեղ հաստատուն կը մնար՝ եթէ Ս. Պետրոսի հետ միացած ըլլար:

Ու որ հոգեւոր իրաւարանութեան աղբիւրն է, հարկաւորապէս նաեւ վարդապետութեան զերազոյն դատաւորն է: Սնանաւնդ որ Պետրոսի աթոռին որպիսութիւնը բովանդակ եկեղեցւոյ մէջ, Վենդրպրիի աթոռին հիմնարկութեան շատ դարեր յառաջ, յայտնի իսկ կը ցուցնէ որ ան Վենդրպրիի աթոռն իր գոյութիւնն առնելէն ետեւ՝ ի հարկէ պէտք է միշտ եկեղեցւոյ մէկ գաւառն ըլլալ եւ միանգամայն հպատակ Պետրոսի աթոռին: Աթէ եկեղեցւոյ որ եւ իցէ գաւառը կարող ըլլար իր սեպհական ճոխութեամբն ու ինքնազլութիւն՝ հաւատոյ մէկ մասին վրայ ալ վճիռ տալ, ասոր ամենափոքր չար հետեւանքը կ'ըլլար նոյն գաւառին՝ եկեղեցւոյ միացած մարմնէն բաժնուիլը: Վասն զի ինչ բան կրնայ արդեօք հաւատոյ միութիւնը պահպանել՝ եթէ հասարակաց գլխոյ մը չհպատակուի: «Նոյն ինքն Լստուած՝ եւ ոչ տասուերկու անհատ անձինքներու ընկերութեան մէջ այնպիսի եղանակաւ ուղեց գործել: Այլ ինչպէս կրնայ ըլլալ «մէկ եպիսկոպոսութիւն մը, որուն մէկ մասը իւրաքանչիւր բռնած ըլլան՝ առանց բոլորին բաժանման», երբ որ նոյն եպիսկոպոսութեան համար չկայ օրէնք մը՝ որ յենած ըլլոյ այնպիսի ճոխութեան վրայ, որն որ իրեն բնածին է, ինչպէս կը ծանուցանէ նոյն սուրբ Հայրը, որ աս գաղափարը կուտայ եպիսկոպոսութեան վրայ. «Միութիւնն ամբողջ պահուած էր իր աղբերականց մէջ»:

Բայց ասկից՝ դործոց վրայ անցնինք : Ինք դարէն աւելի Պետրոսի աթոռն աս ազգին մէջ գերադոյն եկեղեցական ատեանն եղաւ , եւ հաւատոյ խնդիրները կրնային անոր առջեւը դրուիլ իրբեւ վերին եւ գերադոյն ատեան բողոքման : Ինքհարիւր վաթսուն տարւան միջոցին մէջ , վաթսունութիւնն արքեպիսկոպոսունք Ս . Օգոստինոսի աթոռին վրայ Պենդրոպրիի մէջ նստեցան , նոյն իսկ անոր հրամանաւն ու ճոխութեամբը , որն որ յառաջագոյն զՕգոստինոս խրկած էր :

Բայց որ ճոխութեամբ եօթանասներորդ եպիսկոպոսը նոյն աթոռն անցաւ : Ո՞վ տուաւ Բարդեր վարդապետին ոչ թէ սուր կարգերը , ոչ թէ եպիսկոպոսական նկարագիրը , այլ ~~առաւել~~ գործածելու անանկ իշխանութիւններ՝ որոնք Պենդրոպրիի արքեպիսկոպոսական աթոռին նկարագրին հետ միացած են . եւ ո՞վ տուաւ ճոխութիւն մը Նախագահութեան իշխանութիւնները գործածելու Պենդրոպրիի զաւառին մէջ : Ուրիշ բան չիկրնար պատասխանուիլ , բայց եթէ՝ Աղիսարեթ թագուհին էր , որ թէ նոյն առաքելութիւնն ու թէ նոյն ճոխութիւնն անոր տուաւ կամ գոնէ , համարեցաւ թէ կու տայ :

Յիշենք պարզապէս պատմական դէպքերը : Աղիսարեթ թագուհին աթոռը նստած ատեն տեսաւ որ ինքհարիւր եօթանասուն տարւոյնէ վեր հռոմէական աթոռին եւ Անգղիայի եկեղեցւոյն մէջ հաստատուած հին յարաբերութիւնը նորոգուած էր իր քրոջը ձեռքով՝ հօրն ու եղբօրը կողմանէ պատճառած խռովութիւններէն ետքը : Աս յարաբերութիւնը երկու զլխաւոր զլխներու վրայ էր , այս ինքն թէ միշտ Վահանայապետն է՝ որ եպիսկոպոսները կը դնէ , եւ թէ ինքն է գերադոյն եկեղեցական զատաւոր : Աղիսարեթ խորհրդանոցին ձեռքով վճիռ մը հանեց , որով Վահանայապետն աս երկու իշխանութեան ալ կը զրկուէր : Աւ աս վճիռն րնդունուեցաւ , թէպէտ եւ եպիսկոպոսք , իրենց ժողովքն ու երկու համալսարանք ընդ-

դէմ բողոքեցին: Բայց Աղիսաբեթ ասով մինակ դոհ չեղաւ: Ես երկու իշխանութիւններն ո՞վ պիտի առնէր: Հարկ էր որ մէկու մը վրայ դնուէին. Աղիսաբեթ կը տենչար իր թագն ասոնցմով շքեղացընել. ուստի եւ յափշտակեց Վահանայապետէն, որպէս զի իր զլխոյն վրայ Վահանայապետական երեքպսակեան թագ մը շինէ: Եսով ինք զինքը եկեղեցական գերագոյն դատաւոր դրաւ, եւ հրատարակեց որ ամենայն բողոքները՝ որոնք մինչեւ նոյն ատեն արքեպիսկոպոսական պալատէն՝ Վահանայապետին առջեւը կ'ելլէին, անկից ետքը աշխարհական թագին առջեւն ելլին:

Հարկ չկայ աս նիւթին վրայ ասկից աւելի մտքերնիս յայտնել, վասն զի վրան շատ ժամանակ չանցաւ թագաւորութեան ամէն ատեանները հաստատեցին որ աս իշխանութիւնը թագին վրայ է: Աւ նոյն վարդապետութեան համաձայն՝ Բրիտանիայի մեծափառ թագուհին՝ եկեղեցական դատաւորութեան գերագոյն ճոխութիւնը գործածելով, ոչոնչացուց անգղիական արքեպիսկոպոսին ատեանին վճիռը, եւ ինք վճռեց թէ աս եկեղեցւոյն կղերը իւրաքանչիւր ոք ինչպէս կ'ուզէ, ինչպէս իրեն ազէկ կ'երեւայ՝ կրնայ քարոզել ու սորվեցընել աս երկուքին մէկը, որն որ կ'ուզէ, այսինքն կամ սորվեցընել թէ տղաք սուրբ մկրտութեամբ Աստուծմէ կը վերանորոգին եւ կամ վարդապետել թէ նոյն վարդապետութիւնը՝ «Հոգեւորական հերետիկոսութիւն է»: Աւ որպէս զի ազատութիւնն աւելի եւս կատարելագործուի, այս մեր օրերը մի եւ նոյն եկեղեցականը՝ կրնայ մկրտութեան սուրբ աւագանին քով ու մկրտութեան արարողութեան բառերն արտաբերած ատեն, յայտնել իր հաւատքը իբրեւ անսացող առաջին կարծեաց, իսկ բեմին (ամպիոնին) վրայ պարտաւորել ունկնդիրները՝ որ երկրորդ կարծեաց հաւատան:

Յափշտակուեցաւ միանգամայն եպիսկոպոս զնելու իշխանութիւնը, կ'ուզէնք ըսել՝ նոր սկիզբ մը դրուեցաւ առաքելութեան եւ իրաւաբանութեան. վասն զի ան

ժամանակու ընէ վեր անգղիական եկեղեցւոյն ամէն մէկ եպիսկոպոսը միշտ եւ միայն թաղաւորական ճոխու-
թեան հրամանաւ կամ յանձնարարութեամբ հաստա-
տուած դրուած է։ Ասոր վրայ մէկը խորհրդով կը գրէ.
“Հոգեւոր ճոխութեան ցանկացող եւ հետամուտ իշ-
խանները՝ երբեք չյանդգնեցան իրենց ձեռք մինչեւ
խորաններու վրայ ալ իշխել, աղէկ ճանչնալով որ ա-
սով այլանդակութիւնն աւելի չարագոյն կ'ըլլար՝ քան
թէ սրբապղծութիւնը։ Այսու ամենայնիւ անընդունակ
ըլլալով ուղղակի կրօնի սկիզբ եւ կանոն համարուելու
եւ ընդունելի ըլլալու, կը ջանան եւ հետամուտ եղած
են տիրապետելու քահանայական գնդի կամ մարմնոյ
մը միջնորդութեամբ, որն որ իրենց կամացը գերի ե-
ղած է։ Այլ ահաւասիկ կը տեսնուին քահանայապետ-
ներ՝ առանց առաքելութեան, վաճառականներ նոյն
ճշմարտութեան՝ որմէ իրենց ժողովրդեան այնչափ կը
ծախեն, որչափ որ բաւական կը հառնարին քաղաքական
ապստամբութիւնները դադարեցընելու։ Իրենք են՝ որ
Վրիստոսի արիւնը գործիք մ'ըրած են բարոյական ծա-
ռայութեան եւ քաղաքական տնտեսութիւններու, մին-
չեւ որ զայ այն օրը, որուն մէջ սոսկալի արկածներով
սորվին թէ ամենէն չարագոյն յանցանքն՝ որ իշխանու-
թիւն մը կրնայ գործել իր ու մարդկային ընկերու-
թեան մեծ փնասովը, նոյն իսկ այն խառնուրդն է՝ որով
բովանդակ կրօնը կ'եղծանի”,¹։

Բարդեր եպիսկոպոս դրուեցաւ չորս անվիճակ ե-
պիսկոպոսներէ, որոնք ամենեւին իշխանութիւն չու-
նէին Վենդրարըրի աթոռին առաքելութիւնն անոր
տալու։ Բայց իրենք յայտնապէս զրուցեցին թէ Աղե-
սարեթ թաղուհւոյն մասնաւոր յանձնարարութեամբն
աս բանս կ'ընեն։

Բայց ցուցընելու համար թէ ինչպէս այս առաքե-
լութեան եւ հոգեւոր իրաւարանութեան աղբիւրը թա-
ղաւորական իշխանութիւնէ բղխել տալ կ'ուղէին, բա-

¹ Լագորտէր։

ւական է միայն միտ դնել այն օրինաց՝ որն որ կը վճռէր որ եթէ արքեպիսկոպոս մը սահմանուած ատենուան մէջ չ'ուզեր համաձայնիլ թագաւորական հրամանին՝ որ կը պատուիրէ եպիսկոպոս մը սահմանել, (որն որ էրէտ Գաբրիէլէն էր պատահած, թէպէտ Հոսիւ եւ Հէմարն եպիսկոպոսութեան տուչութիւնն առնող անձինքներէն էին.) թագաւորական իշխանութիւնը կրնայ դաւառիլ մէջ որ եւ իցէ եպիսկոպոսին յանձնել որ իր հրամանը կատարէ, եւ այսպէս ինք զինքը վերին կառավար կը կարգէր արքեպիսկոպոսի առանձին եւ յատուկ ճոխութեան վրայ:

Իսկ ասկից՝ զաղթականութեանց եպիսկոպոսներուն տրուած հրամանագիրները յայտնի խօսքերով կը հրատարակեն թէ եպիսկոպոսական իրաւարանութիւնը նոյն հրամանագիրներուն զօրութեամբ կանգնուած թեմերը կառավարելու համար իրենց տրուած են թագաւորական իշխանութենէն. որն որ չէ թէ միայն կը շնորհէ ասանկ իրաւարանութիւն մը, այլ նաեւ տրուածն ալ ետ կ'առնէ: Ըս իշխանութեան մէկ նորագոյն յիշատակարանը ձեռքերնիս է: «Գաղուհին հաճեցաւ միացեալ տէրութեանց մեծ կնքով կնքուած հրամանագրով՝ Գուխպեքի եպիսկոպոսութիւնը նորոգել, եւ անանկ տրամադրել որ աս թեմը Դնալ Գուխպեքի, Թրի Ռիվլրսի եւ Աէսիի վիճակները պարունակէ, եւ կոչուի Գուխպեքի եպիսկոպոսութիւն: Գարձեալ մեծափառ թագուհին հաճեցաւ անուանել եւ ընտրել զմեծարգոյ Հովին ի Տէր զԳէորգ Յովսափատ Սանդէն աստուածաբանութեան ուսուցիչը՝ որն որ յառաջագոյն Մոնթէալէ եպիսկոպոս էր, Գուխպէի եպիսկոպոս: Մեծափառ թագուհին ասկից զատ հաճեցաւ Գուխպեքի հին թեմին այն մասին վրայ՝ որ Մոնթէալի շրջանակը կը պարունակէ, հաստատել եպիսկոպոսական աթոռ մը, որն որ պիտի կոչուի Մոնթէալի եպիսկոպոսութիւն, եւ անուանեց ու ընտրեց զՓրանկիսկոս Գուլֆորա՝ աստուածաբանութեան ուսուցիչը, որ եպիսկո-

պոսութեան կարգ ու ձեռնադրութիւն առնէ Սոս-
րէալի աթոռին համար,¹ :

Եւ գործքին մէջ արքեպիսկոպոսին այս միայն կը
մնայ որ կը պարտաւորի որոշուած անձը ձեռնադրել՝
ընդ պատժովք ինչքերն յարգունիս զրաւուելու եւ
բանտ մտնելու . եւ ինք արքեպիսկոպոսը ոչ լի՛ծ է — ոչ
սոսորդ — ինչն էր — ասոյ ձեռնադրուողին :

Սեծափառ թագուհին իր քահանայապետական
ճոխութիւնը գործածելով՝ մետրապոլիտներու բազ-
մութիւն մ'ալ ընտրեց , ինչպէս Ապիսթայի մետրա-
պոլիտը՝ որուն հպատակ կարգեց բոլոր Հնդկաստան, եւ
Սիտնիի մետրապոլիտը՝ որուն իշխանութեան տակ
ձգեց Եւստրալիա, Ան Տիէմենի երկիրը եւ Կոր Ծե-
լանդիան : Բայց հոստեղս հարկ է միտ դնել եւ երկու
բան ալ աղէկ զանազանելու է :

Ե. Թէ մէկը եպիսկոպոսութեան առաջարկելու
եւ ընտրելու իշխանութիւնը բոլորովին տարբեր է եպիս-
կոպոս դնելու կամ հաստատելու իշխանութենէն . վասն
զի երկրորդը հոգեւոր կառավարութեան տուչութիւնը
մէկտեղ կը պարունակէ : Ենուանելու կամ առաջարկե-
լու առանձնաշնորհութիւններն իրաւքնէ կրնան տրուիլ
եւ իրօք ալ երբեմն տրուած են աշխարհական իշխա-
նութեան՝ սուրբ աթոռին շնորհելովը . իսկ մէկալ իշ-
խանութիւնը չիկրնար ուրիշ կողմանէ բղխել՝ բայց եթէ
հոգեւոր աղբիւրէ :

Բ. Քաղաքական իշխանութիւնը կրնայ , երբոր
իրեն հաճոյ կ'երեւայ , իր օրէնքներովն ալ հաստատու-
թիւն տալ հոգեւոր իշխանութենէ որոշուած թեմե-
րուն , որպէս զի քաղաքական զօրութիւն մ'ալ աւելնայ
եպիսկոպոսներուն հոգեւոր գործոց վրայ , որոնք հոգե-
ւոր իշխանութենէն միայն իրենց տուչութիւնը կը ծանչ-
նան : Բայց Ենդղիայի մէջ բաներն ուրիշ կերպ են .
վասն զի հոն եպիսկոպոսական թեմ մը կը կերպաւո-
րուի , կը կանգնուի , նորէն կը բաժնուի եւ կը փոփո-

1 Լրագիր Լոնտոնի :

խաւի՝ ինչպէս որ միայն քաղաքական իշխանութիւնը կ'ուզէ: Նոյն իսկ հոգեւոր իրաւաբանութիւնը՝ զորն որ եպիսկոպոս մ'իւր հօտին վրայ ունի, կը փոխադրուի իւր հօտին մէկ մասին նկատմամբ՝ ուրիշ եպիսկոպոսի մը, եւ աս ամէն փոփոխութեան մէջ եպիսկոպոսը պարզապէս չէլոք կը մնայ:

Ուստի եւ պատահեցաւ որ առանձին եպիսկոպոսներ, որոնք Պենդրպըրիի գաւառին կը վերաբերէին՝ իբրեւ անոր հպատակները, յանկարծ առանց ամենեւին նոյն աթոռին գիտութեան՝ միջին մետրապոլի մը հպատակ դրուեցան: Արդ բովանդակ անգղիական Նորոգութիւնն ըստ դոյացութեան աս երկու ծիններու վրայ կը պտրտի, թէ քաղաքական իշխանութիւնը հոգեւոր առաքելութեան եւ իրաւաբանութեան սկիզբն եղած է, եւ ասով՝ նաեւ եկեղեցական նիւթերու մէջ գերագոյն դատաւոր է: Ասոր համար որոնք որ աս երկու նիւթերուն փոխուիլը կ'ուզեն, ուրիշ բառերով կը խնդրեն որ նոյն իսկ Նորոգութիւնը քակէ քայքայէ եղած չարիքը, եւ այսպէս կաթողիկէ միութեան դառնայ:

Աստուած տայ՝ որ ասոնց ձայնը լսելի ըլլայ. բայց նշանները շատ քիչ են: Ի վերայ այսր ամենայնի եթէ այս ամենայն՝ որ մինչեւ հիմակ առջի հինգ հատուածներուն մէջ յայտնապէս մեկնուեցաւ, յայտնի կը ցուցնեն թէ գլխաւորաբար աս երկու նիւթերուն վրայ կը կայանայ Քահանայապետական ճոխութիւնը, այսպէս նաեւ յայտնի եւ գործքով հաստատուած է որ Նղիսաբեթ ուրիշ եղանակաւ իրեն չիրցաւ առնուլ այս գլխաւորութիւնը՝ բայց եթէ յափշտակութեամբ: Ասկից կը հետեւի ուրեմն որ աշխարհական իշխանը Յիսուսի Քրիստոսի Տեառն մերոյ խորհուրդներն աս կամ ան տեղւոյ շրջանակին մէջ մատակարարել տալու իշխանութիւնն ալ իրեն կը սեպհականէ, եւ երկնից արքայութեան բանալիներն ու կապելու եւ արձակելու իշխանութիւնն ալ իրմէ պէտք է որ աւանդուին: Ս'իթէ 18 դարերուն մէջ կրնայ արդեօք գտնուիլ Քրիստոնէութեան

դէմ՝ ասկից տւելի անադորոյն ու մնաստակար հերետիկս-
տութիւն մը . աս է որ Աստուծոյ եկեղեցին ի սիրան վե-
րաւորելու կը ջանայ :

Անգղիական եկեղեցին ուրիշ անգամ ալ մեղա-
դրուած է ծնունդ ու գերի տէրութեան ըլլալուն հա-
մար : Ճշմարիտ է աս համարումը . բայց յորո՞ւմ է յան-
ցանքը : Յայտնի է որ անգղիական եկեղեցին չ'ըսուիր
ծնունդ ու գերի տէրութեան՝ ասոր համար որ տէրու-
թեան պաշտպանելովը հաստատուած է , որ իր եպիս-
կոպոսներն արքունիքէն անուանած են ու խորհրդանու-
ցին մէջ կը նստին եւ անոնց դործքերը քաղաքական
արժէք ունին , որ իր կղերին անդամները քաղաքական
պաշտօն ունին . վասն զի ասոնք ամէն ալ կրնան ան-
մնաս , ուղիղ ու նաեւ օգտակար բաներ ըլլալ : Հապա-
կնք գերի կ'ըլլայ տէրութեան՝ երբ որ կը վարդապետէ
թէ իր առաքելութեան ու հոգեւոր իրաւարանութեան
սկիզբն ու հաւատոյ վարդապետութեան նիւթերու մէջ
իր գերադոյն դատաստանը՝ քաղաքական իշխանութեան
ձեռքը փոխադրուած է : Այս ամենայն աղէկ խմանալու
համար նորէն Աղիսաբեթէն սկսինք : Ինք ձեռքն ունե-
նալով աս քաղաքական օրինաց զէնքը , որն որ Ան-
գղիայի նկատմամբ՝ Հռոմէական աթոռին առաքելու-
թիւն տալու եւ եպիսկոպոսութեան տուչութիւնն ա-
ւանդելու գերադոյն իշխանութիւնը կը շնջուցանէր ,
այս երկու իշխանութիւններն ալ թագաւորական դա-
հին յափշտակելով , որպէս զի զասոնք միշտ իրեն պա-
հէ՝ երգում ընելու հրաման տուաւ եւ ուղեց որ երգ-
ման ձեւն ալ ան ատենուան եպիսկոպոսներուն առ-
ջուրը դնուի : Ըն ատենները նախագահական աթոռն
որը մնացած էր , եւ միայն 16 եպիսկոպոսունք դեռ
կենդանի էին : Ասոնցմէ 15ը յանձն չառին խորտակելու
այն օրը՝ որով իրենց աթոռները 960 տարիէ՝ Բրիտա-
նեան եկեղեցւոյն սկզբէն վեր՝ Հռոմայ եկեղեցւոյն հետ
միացած էին , եւ աս երկու իշխանութիւններուն՝ ար-
քունական թագին վրայ փոխադրուիլն ալ չուղեցին . եւ

ասոր համար օրինաց զօրութեամբ ամթռներնէն մերժուեցան : Միայն Լանտարի Քիւլէն եպիսկոպոսը հաճեցաւ աս պայմաններն ընդունել եւ այսպէս ամթռը պահել, իր սեղանին մեծ մասը պալատականաց առջեւը դնելով : Այսու ամենայնիւ ոչ նոր Ատիսպահան հաստատութեան եւ ոչ ալ անոր ձեռնադրութեան մէջ մաս ունեցաւ :

Ահաւասիկ աս եղանակաւ հին եպիսկոպոսութիւնը՝ որն որ իր յաջորդութիւնը՝ Ս. Օգոստինոսէն, եւ առաքելութիւնը՝ Ս. Պետրոսէն ունէր, ցրուեցաւ քայքայեցաւ աքսորներով, բանտարկութիւններով եւ տառապանքներով : Այն եպիսկոպոսութիւնը՝ որն որ զրեթէ հազար տարի զԱնգղիա կրթած էր քաղաքականութեան մէջ, մշակած եւ բիւր եղանակաւ երջանիկ ըրած էր, եւ որով նաեւ Անգղիա քրիստոնէական մեծ մասը մնոյն անդամ՝ եղած էր, ոչքնչացաւ : Աւ անոր տեղն ելաւ նոր եպիսկոպոսութիւն մը՝ որուն առաքելութիւնը թագուհիէն յառաջ կու գար, եւ ամէն բան՝ միշտ կը կախուէր Անգղիայի արքունական թագէն, որուն վրայ միանգամայն իր վարդապետութեան զերազոյն ատեններ կը զրուի : Այս է իր ծագումն եւ այս՝ իր սկիզբը, որուն վրայ հիմնուած է հոգեւոր իշխանութեան՝ քաղաքականին հպատակ ըլլալը՝ հոգեւոր, հաւատոյ եւ բարուց նիւթերու մէջ : Անգլիկէն մարդկայն Բանի մը Դարձնէլու Վանայն. յանգղենեցան աս բանս փորձելու, եւ յաջողցուցին :

Իսկ ես՝ որովհետեւ այնչափ բազմամեայ նեղութիւններէն, մտածութիւններէն, քննութիւններէն եւ աղօթքներէն ետքը Աստուծոյ զթութեամբն աստուածային լոյսը սրտիս զարկաւ, ուրիշ բան չեմ ըսեր՝ բայց եթէ աս որ — լռելս՝ ծածկել պիտոր համարուէր իմ ամենասաստիկ համոզումս, որն որ ոչ այնպէս շուտով ստացուած է եւ ոչ ալ առանց ծանր նեղութիւններու աւերած :

Ով որ կը կարծէ թէ այսպիսի եկեղեցւոյ, այս-

պիսի եպիսկոպոսութեան վրայ վստահ կրնայ ըլլալ եւ
աս տեսակ կրօնի մէջ իր հոգին կրնայ փրկել, երթայ
փաթթութիւն անոր, անոր գութ ունենայ, ի նպաստ անոր
գրէ, անոր կողմը պատերազմի, անոր ձեռքը յանձնէ իր
հոգին: Բայց ասոր ներհակ իմ պարտականութիւնս՝
որ ունիմ ամենակարող Աստուծոյ եւ իմ հոգւոյս
յաւիտենական փրկութեան, կը պարտաւորեն եւ կը
ստիպեն զիս՝ խօսքով, գրուածով եւ գործքով յայ-
տնել իմ հաւատքս՝ որ կը դաւանիմ, թէ անգղիական
եկեղեցին հանդիսաւոր խարէութիւն մըն է, եւ այնչափ
առաւել վտանգաւոր է հոգւոյ, եւ առանձինն այնպիսի
հոգիներու՝ որոնք յօժարամտութեան եւ հնազանդու-
թեան զգածմունք ունին, այնպիսի հոգիներու՝ որոնք
կը կարծեն թէ «Այն մէկ մարմին եւ մէկ հոգի», ցորչափ
որ կը պնդէ նոյն եկեղեցին թէ կաթողիկէ մարմնոյ մէկ
մասը կը կացուցանէ, թէպէտ եւ ինք՝ զինքն անոր հետ
կապող էական կապերը քակեց, եւ թէ ունի նոյն հո-
գեւոր իշխանութիւնները՝ զորոնք յափշտակելէն ու իր
քմացը համաձայն նորոգելէն կամ կարկատելէն ուրիշ
բան ըրած չէ:

Հ Ա Տ Ո Ւ Ա Ծ Ի

Արքայն Պետրոսի գլխաւորութեան եւ Ռաֆայէլի մեծաբանութեան
արդիւնքները :

Արքայն Պետրոսի եւ իր յաջորդներուն զլխաւորութիւնը, որ Աստուծոյ Հաստատուեցաւ իր եկեղեցւոյն մէջ ի մշտնջենաւորս տեւելու համար, Հաւատոյ եւ Հաղորդակցութեան միութիւնը պահպանելու համար դրուած է : Բայց առ զլխաւորութիւնն Անգղիական տէրութեան եկեղեցւոյն մէջ բոլորովին ջնջուեցաւ Ազգայնական թաղութեան հրամանաւը, երբոր արքունական թաղին հայրենի ժառանգութիւն մը հրատարակեց անոր երկու զլխաւոր իրարու հետ կապուած եւ իրարմէ անբաժանելի իշխանութիւնները, այսինքն՝ ուրիշներուն վրայ հոգեւոր իրաւաբանութիւն ծնանելու կամ բղկնելու իշխանութիւնը եւ գերագոյն դատաւորութիւնը հաւատոյ վերաբերեալ նիւթերու մէջ : Ուստի եւ ես կը հարցնեմ. Աստուածուստ հաստատուած զլխաւորութեան այս երկու արդիւնքները, այսինքն՝ Հաւատոյ եւ Հաղորդակցութեան միութիւնը, արդեօք պահուած են այն կրօնին մէջ՝ որ թաղաւորական զլխաւորութենէն կերպաւորած է եւ է մարդկային շինուածք մը : Անգղիական եկեղեցին ունի՞ հաւատոյ միութիւն. ունի՞ բոլոր աշխարհքիս երեսը տարածուած կաթողիկէ եկեղեցւոյն հետ հաղորդակցութիւն : Հաւատոյ նկատմամբ՝ աստուածային յայտնութիւնը վերջի ատենները երեք մեծամեծ ծիւղեր բաժնուած է, որոնք առաքելական հոնդանակին մէջ ըստ բաւականին նշանակուած են, եւ են՝ Արքորդութեան, Պարզեղութեան եւ Ակեղեցւոյ վարդապետութիւնները : Աս վերջինն էր՝ որուն վրայ յարձակումն եղաւ անգղիական Արքորդութեան ատեն. ուստի եւ առ այն պէտք է դիմենք նոր եկեղեցւոյն միութիւնը ծաննալու համար : Անգղիական հաղորդակցութիւնն անփոփոխ հաւատոյ

միութիւն ունի՞ կաթողիկէ եկեղեցւոյ եւ խորհրդոց կարգաւորութեան վրայ, որն որ ուրիշ բան չէ՝ բայց եթէ Վերիստոսի Մարդեղութեան մերձեցուցումը իր խորհրդական մարմնոյն եւ անոր վերաբերած հոգիներուն: Ո՞վ կրնայ համարձակիլ եւ ըսել թէ նոյն Անգղիական հաղորդակցութիւնն ունի հաւատոյ վարդապետութեան կարգաւորեալ բովանդակութիւն մը, որուն մէջ ամէնքն ալ միաբան ըլլան:

Զեմ խօսիր այս կամ այն աւետարանական անտարբեր կողմնակցութիւններուն, բարձր եկեղեցւոյն կամ անոր մէջ Ոքսֆորտեան շարժման վրայ. բայց եւ այնպէս նոյն անգղիական եկեղեցին բոլորը մէկանց իբրեւ մէկ զանգուած մ՝ առնելով՝ կ'ուսուցանէ, կ'աւանդէ արդեօք հաստատուն վարդապետութիւն մը, թէ ո՛ր հիմայ կաթողիկէ եկեղեցին, թէ Հռոմէական եկեղեցին անոր մասն է, թէ նաեւ յունական եկեղեցին ալ նոյնպէս է, թէ Սկովտիայի քահանայականութիւնն անոր մէկ ձիւղն է, թէ անգղիական եկեղեցին անսխալ է, թէ ընդհանուր ժողովքները կրնան սխալիլ, թէ բովանդակ եկեղեցին կը սխալի, թէ կրնայ ստութիւնն Աստուածային ճշմարտութեան տեղ սորվեցնել: Անգղիական եկեղեցւոյն մէջ ամէն մէկը կրնայ աս հարցմունքներուն այնպէս պատասխան տալ՝ ինչպէս որ իր խելքին կը փչէ եւ կամ ամենեւին պատասխան չիտար: Բայց ամէնքն ալ ստէպ կը կրկնեն. «Ար հաւատաւ ես սուրբ կաթողիկէ եկեղեցւոյ»: Սակայն ի՞նչպէս կրնան հաւատալ անոր՝ զորն որ ամենեւին չեն գիտեր:

Սուրբ մկրտութեան զօրութեան նկատմամբ, մի թէ անգղիական Գէրո-նէան եկեղեցւոյն երկու մեծ մասերն անդադար ձեռքերնին զէնք՝ իրարու հետ չ'են կռուիր աս վարդապետութեան վրայ, երկու կողմն ալ ծուռ եւ թիւր գաղափարներով տոգորուած ըլլալով բաւերուն պարզ նշանակութեան վրայ ալ:

Բայց երեւակայեցէք մէյ մը, որ վերջի հակաճառութիւնները մկրտութեան վրայ ըլլալու տեղ՝ ամե-

նաստրբ հաղորդութեան որպիսութեան վրայ եղած ըլլային: Ար զարհուրի մարդու հոգին՝ մինակ միտքը բերելով այն հայհոյութիւնները՝ որ պիտի ըսուէին, եւ այն անհաւատութիւնն աւ սուրբ խորհրդոյն վրայ, որ անոնց մտաց մէջ արմատացած պիտ'որ երեւար: 'Իրոշմէն, քահանայական կարգէն, խորհրդական արձակումէն յառաջ եկած արդիւնքները թողունք. բայց չկայ Անգղիայի մէջ զիւղականաց ժողովրդապետութիւն մը՝ որուն անդամները մէկտեղ ժողոված ատեն՝ վերը յիշուած խնդրոց կամ անոնց մէկ մասին առաջարկութիւնը՝ կռուոյ եւ երկպառակութեան նիւթ չըլլայ:

Բայց կայ մանաւանդ ուրիշ բան մ'ալ՝ որ ուղղակի կը ցուցնէ անոնց ամենուն սիրտը, որոնք հոգաբարձութիւն մը յանձն առած են ուրիշներուն հոգւոցը, եւ ասիկայ պէտք է որ իրենց սրտին մէջ օր օրուան վրայ կսկծազին վերքերն աւելցնէ՝ տեսնելով որ նոյն անգղիական եկեղեցին 'Աորոգութեան առաջին ժամանակներէն վեր՝ մերժած ու ջնջած է ապաշխարութեան հրահանգը, զորն որ բոլոր աշխարհք ընդունած է եւ կը պահէ: Աւ աւ ապաշխարութեան տեղ ի՞նչ արդեօք դրած է: Ահ, միթէ իր որդիքն ամիսներով եւ տարիներով պարտաւորին պիտ'որ մեղք մեղաց վրայ դիդելու, եւ իրենք իրենցմէ պիտի դառնան կատարելութեան եւ ի հաղորդակցութիւն եկեղեցւոյ: Աւ կամ թէ մեղաց մէջ պիտ'որ շարունակեն մինչեւ մահուան անկողինը, պարզապէս Աստուծոյ ներողութեան ապաւինելով: Բայց արդէն նոյն խսկ առողջութեան ատեն ի՞նչ կապ միութեան կայ Հովուին եւ իր հօտին մէջ: Հովուն իր ձեռքն ի՞նչ հնարք ունի իր ժողովրդականաց խրդմամտանքին վստահութիւնն իրեն ձգելու, որպէս զի անով իրենց դաղտնի վերքերը բժշկէ: Ար կանոնին պիտի հետեւի մկրտութենէ ետքը զործուած մեղքերուն համար: Աւ այսպիսի երեւելի խնդիր մը՝ որուն ամէն օր ամէն ժամանակ հարկաւորութիւն ունի եկեղեցւոյ պաշտօնեայ մը, զի ու որոշուած է անգղիականութեան

մէջ : Պաշտօնէից ամէն մէկը կը պարտաւորի ժողովրդոց
ցուցընել իրենց հոգւոյն փրկութեան ճամբան , տղոց
սորվեցընել , չափահասներուն յիշեցընել այն առաւե-
լութիւններն ու պարտքերը՝ զորոնք ունի մկրտուած անձ
մը , եւ թէ ինչպէս կը պարտաւորին ամէնքն ալ ապաշ-
խարութեան զիմել մեղաց մէջ իյնալէն ետքը : Ար
սարտաւորին դարձեալ հոգեւարներուն եւ անօրէնու-
թեանց բեռան տակ ծնշուած մեղաւորներուն անկո-
ղնոյն քով կենալ . բայց այսպիսի ատեն որ կողմը պիտի
բռնեն , պիտի լսեն անոնց խոստովանութիւնը , թէ պի-
տի հրամայեն որ միայն Աստուծոյ խոստովանին . պիտի
տան անոնց արձակում , թէ պիտի համոզեցընեն որ Աս-
տուած միայն ինք իրմէ եւ ոչ թէ իր պաշտօնէից մի-
ջնորդութեամբ մեղքերնին կը թողու : Ամէն մէկն իր ան-
ձնական հաւատքին համաձայն պիտի պատասխանէ աս
հարցումներուն . բայց մեղաւորը կը մեռնի :

Անգղիական եպիսկոպոսները կու տան իշխանու-
թիւն խորհրդական խոստովանութեան , թէ երբոր աս
բանիս վրայ կը հարցուին , երկդիմի խօսքերով փա-
խուստ կը փնտռեն¹ :

Եւ եթէ անցնիք առաքելական յաջորդութեան
վարդապետութեան վրայ մտածելու , միթէ ասիկայ ան-
գղիական եկեղեցին կընդունի եւ կը խոստովանի , թէ
իրբեւ պարզ վիճաբանական խնդիր մ'ըմբռնած է :
Վեռ շատ ատեն չէ՝ որ եպիսկոպոս մը հանդիսական
պարագայի մը մէջ , ուր՝ որչափ կը յիշեմ՝ ներկայ էին
անգղիական — եկեղեցական նուիրապետութեան առա-
ջին պատուաւոր անձինք , Ս . Պօղոսի մայր եկեղեցւոյն
մէջ ժողովրդեան քարոզելու ատեն , զօրաւոր խօսքերով
բոլորովին զանիկայ կուրանար . իսկ ասոր հետեւու-
թիւնն ուրիշ բան չեղաւ , բայց եթէ՝ որ այն խօսա-
կցութիւնը տարագրել տալու չխնդրեցին : Սակայն կա-
րելի է որ ոմանք այն վարդապետութեան՝ եկեղեցւոյ
օգտին համար կարեւորութիւն մը տան :

¹ Այսպիսի գէպքեր մատենագրին ծանօթութեան հասած են :

Միթէ ամէնքն ալ աս կարծեաց վրայ չեն, որ ազօթից հասարակաց զիրքը մէկ վախճան մը կը դիտէ, եւ (անդղիական սահմանադրութեան) 160. յօդուածները՝ անոր ներհական վախճան մը: Աթոռիկեական հոգւոյ մնացորդները, որ առջին անդին այն չարեաց մէջ դեռ կը պլպլան, խառնուած են թունաւոր հոգւով՝ «Արդութեան» որ անոնց մէջ կը փայլատակէ, եւ է ծանր վիճարանութիւններու նիւթ մը, թէ՛ ան երկուքին մէջէն որը զմէկալը պիտի մեկնէ. բայց թաղուհոյն դադանի խորհուրդը կ'երեւայ որ կ'ընայ թաթին վրայ ի շնորհս 160. յօդուածներուն դահալէժ թաւալում մը տուած ըլլայ: Ուստի եւ յայտնի կը տեսնուի, որ «Արդութեան ատեն շինուած ու տաշուած այն ամէն վարդապետութեանց զիգումը, մինչեւ հիմակ Անդղիական եկեղեցւոյն մէջ մէկ անհնարին խառնակութեան վիճակի մը մէջ կը դանուի: Արշափ որ դեռ աղէկ բան մ'ունի, այն ամենայն Հռոմէական եկեղեցիէն անխորտիւ առածն է. ուր որ փոփոխելու փորձն ըրին, հոն չիկրնար անուն մը տրուիլ թէ ի՞նչ էր եղածը՝ բայց եթէ ստուղիւ մէկ անորոշ, երկդիմի, բազմակերպարան (եւ իրաւցրնէ աճեալից) բան մը, զորն որ Աւետարանականն ու Անդղիական-Աթոռիկեականը իւրաքանչիւր իր խելաց համաձայն իր կողմը կը քաշէ: Բովանդակ խորհրդոց կարգաւորութիւնը բոլորովին փոխուած է, եւ շատ ժամանակ չէ՝ թաղաւորական հրամանագիր մը հրատարակուեցաւ, որն որ կղերին իշխանութիւն կու տայ սորվեցնելու իրարու հակառակ վարդապետութիւններ խորհրդոց նկատմամբ:

Եւ ասիկայ կրնայ արդեօք ըլլալ Աստուծոյ ճշմարտութիւնը: Արեւմտեան Տէրն մեր անոր համար հաստատեց եկեղեցի մը, որպէս զի մարդիկ առջին անդին զարնուի՞ն իրարու հակառակ վարդապետութեանց հոգմերէն: Բայց ես ետ կը կենամ ալ յառաջ երթալէն ասանկ նիւթի մը մէջ, որուն վրայ կրնայ մարդ հատորներ գրել, գոհ ըլլալով իմ դրած վախճանովս՝ այն-

պիտի մահաբեր սկզբունքներու միայն մէկ քանի հետեւութիւնները շօշափելու :

Եկեղեցւոյ մնացած մասին հետ հաղորդակցութեան նկատմամբ, թաղաւորական զերագունութիւնն ինչ բրած ունի անոր համար. չէ թէ միայն իրօք պատուեց այն հաղորդակցութիւնը, այլ նաեւ բոլորովին անկարելի ալ բրաւ : Եւ թէպէտ ստոյգ է որ ուրիշ հաղորդակցութիւններն ալ դժբախտութեամբ հերձուածողական են, իրօք գլխոյն միութենէ բաժնուած ըլլալովն, բայց անոնք զոնէ հերձուածողական սկզբան մը վրայ շինուած չեն, եւ ոչ այնպիտի սկիզբ մը սրբացուցած են : Յոյնք եւ Հայք կրնան մէկ քանի ժամու մէջ նորէն ընդունիլ Պետրոսի գլխաւորութիւնը :

Նոյն իսկ Միաբնակք կը պահեն նուիրապետութեան սկզբունքը իր լրութեան մէջ, եւ նաեւ այն նուաստութեան ու անպատուութեան փոսին մէջ որ ինկած են, դեռ յաթոռն Ս. Մարկոսի միութեան կենդրոնը կը ճանչնան, եւ կրնան երբոր ըլլայ՝ յիշել որ Ս. Մարկոս Ս. Պետրոսէն խրկուեցաւ : Բայց անգղիականութիւնն իրբեւ իր սեպհական հիման վրայ՝ այնպիսի սկզբան մը վրայ յենած է, որ ուղղակի Ս. Պետրոսի գլխաւորութիւնը կ'ուրանայ, սկիզբն բաժանման եւ հերձուածոյ, որ եկեղեցւոյ միութիւնը կը սահմանէ կը սեղմէ ամէն մէկ եպիսկոպոսի վրայ, կամ թէ ճշգրտոյն ըսելու համար՝ զամէնքը թէ եպիսկոպոսները եւ թէ հօտերը մէյմէկ զերի կը շինէ քաղաքական իշխանութեան : Եյնպէս որ՝ եթէ ամէն տեղ աս սկզբան համաձայն գործուելու ըլլար, այնչափ քրիստոնէութիւններ պիտի ըլնային, որչափ քրիստոնէայ ազգեր կը գտնուին : Բայց ասչափս բաւական է բաժանմանց վրայ, որ այնչափ յուսահատական նեղութիւն ու անձկութիւն մը կը ձգէ սրտին վրայ, մինչեւ որ վերջապէս որոշում ընել կու տայ թէ ուրեմն երկրիս վրայ եւ ոչ եկեղեցի մը կը գտնուի. անհրաժարելի հետեւութիւն ամէն Ենգղիականի՝ որն որ իր սկզբան համաձայն կը մտածէ :

Միթէ չե՞ն լսուիր ամէն օր իրենց մէջ աս խօսքերս թէ Հռոմէական, Յունական, Անգղիական եկեղեցին, թէպէտ չեն խոստովանիր մի եւ նոյն դաւանութիւնը եւ ոչ ալ մի եւ նոյն կառավարութեամբ միացած են, ի վերայ այսր ամենայնի մի միայն եկեղեցի կը կացուցանեն, որն որ ըսել է թէ Հոգեւոր ընկերութիւններ իրարու դէմ նշովքի կայծակներ արձակելով, կը կերպարանեն այն միութիւնը մարմնոյ եւ այն միութիւնը Հոգւոյ, որ մէկ Աստուած եւ մէկ Հաւատք միայն ունի: Եւ երբոր առանձնական մէկու մը խղճմանքը հարցընելու ըլլայ թէ ի՞նչ պէտք եմ ես հաւատալ իրրեւ հաւատոյ վարդապետութիւն՝ այն նիւթերուն մէջ, որոնց վրայ աս ճոխութիւններն իրարու հետ անմիաբան են. ի՞նչ պատասխան պէտք եմ տալ: Ես բանիս միտ դրուելու ըլլայ, ամէն մտածող մարդու աչքին առջեւ կու դայ որ աս է անգղիականութեան վերջին հետեւանքը՝ թէ Հիմակուան ատեն երկրիս վրայ չկայ վարդապետ մը՝ որուն հաւատալու եւ հնազանդելու պարտաւոր ըլլանք: Եւ ասիկայ ուրիշ բան չէ՝ բայց եւ թէ ~~պարտաւոր~~ ~~անհատական~~ ~~միակողմանի~~: Ար խնդրեմ որ աս բանս մտածեն անոնք՝ որոնք կ'երեւայ թէ որոշած են «հաւատարմութիւն», ըսածնին՝ Անգղիական եկեղեցւոյ փոխանակել, կաթողիկէ հաւատոյ պահպանութեան համար, որուն անուամբ ուրիշ ատեն մեծամեծ բաներ կը խօսէին:

Բայց հիմայ ժամանակն է ուրիշ կողմ դառնալու: Երգեօք աստուածային գլխաւորութիւնը հասնելի վախճանին, որուն համար հաստատուեցաւ: Պահեց հաւատոյ եւ հաղորդակցութեան միութիւնը: Հաւատոյ նկատմամբ, դարձէք որ կողմ որ կ'ուղէք՝ ուր եւ որչափ որ կը տարածի այն հաղորդակցութիւնը՝ որն որ հիմնուած է Ս. Պետրոսի աթոռին վրայ, ուր որ ըլլայ՝ երբեք չէք կրնար գտնել դաւանութեան տարբերութիւն մը վարդապետութեան վերը յիշուած երեք զլուխներուն նկատմամբ: Այ կղերին եւ ոչ աշխարհականաց մէջ տարածայնութիւն մը կայ Արրորդութեան,

Մարդեղութեան եւ Ակեղեցւոյ վարդապետութեան վրայ, եւ ոչ ալ անոնցմէ յառաջ եկած հետեւութիւններուն վրայ: Հասարակ ժողովուրդն իր առտնին դործքերուն զբաղած՝ ամենեւին տարակոյս մը չունի ոչ վարդապետութեան նկատմամբ եւ ոչ ալ կասկած մը տղոց կրթութեան, մոլորելոց հոգատարութեան, հոգեվարներու մխիթարութեան վրայ: Ամէն կողմ եւ պիսկոպոսական ժողովներ կը գումարին, եւ խորհուրդներուն որոշումներն ու ազաչանքները կը խրկուին հասարակաց ամենուն Հօրը, առանց յամսո հակառակաբանութեան, առանց դաւանութեան փոփոխութեան՝ երկրի մէկ ծայրէն մէկալ ծայրը: Փրկչական կենդանարար մարմինը շքեղ հանդիսութեամբ հրապարակական ճամբաներու մէջէն կը տարուի, եւ ամէն սիրտ կ'ամբառնայ կը վերանայ առ Տէրն փրկութեան, ամէն ծունր կը կրկնի երկրպագութեան կ'իջնայ, Վրիստոսի իրական ներկայութեան հանդիսական շքեղ զգածմունքը կը լեցնէ մեծ եկեղեցին, եւ իրեն կը դրաւէ կը յափշտակէ ժողովելոց սիրտը: Աւ առաւել քան զայս՝ ի Մարմինն Վրիստոսի կ'ապրին եւ կ'աճին սուրբերը, արանց ու կանանց ընկերութիւններ անով կը զօրանան մահացուցման ու սիրոյ աշխատութեանց մէջ: Անգղիական հաղորդակցութեան մէջ մերկ սեղանն ու դատարկ տապանակը կ'ըմբռնէք իբրեւ նշանակ մը, եւ ասով կ'ունենաք միայն արտաքին վայելչութիւն մը, յարգութիւն մը եւ կարգ մը, որ աս աշխարհքիս մէջ տիրողներն են: Բռաջինին (Հռոմէական հաղորդակցութեան) մէջ կը տեսնէք ժողովուրդ մը երկրպագութեան մէջ ընկղմած, խնկոց ամպ մը, Աստուած ներկայ, եւ ասով նաեւ աղքատութեան, ժուժկալութեան, կրօնական ընկերութիւններ՝ որոնք հանդերձեալ աշխարհքին զօրութիւններն են. Անգղիական հաղորդակցութեան նոյն իսկ կղերին մէջ՝ վիճմունք, բաժանմունք, անտարբերութիւն եւ հաւատոց ամէն վարդապետութեան թերահաւատութիւն: Առաջինին մէջ աղէկ մտածուած

եւ հաստատուն կարգաւորութիւն մը ամէն հաւատա-
ցեալներէն ընդունուած, որն որ զամէնքն ալ կ'ընդգրկէ
եւ կ'ամրացրնէ խանձարութեն մինչեւ գերեզման:

Աշխարհքիս ամէն կողման հաղորդակցութեան
նկատմամբ, Աթոռիկէականք մեր օրերն աւելի պատշա-
ճութեամբ կրնան ըսել, քան թէ ան ատենները՝ երբ
որ կը գրէր Ս. Օգոստինոս թէ «Աթոռիկէ եկեղեցւոյ
ծոցը կը պահէ զիս ազգաց ու ժողովրդոց հաւանու-
թիւնը, կը պահէ՛ հրաշքներով սկսած, յուսով սնած,
սիրով աճած, հնութեամբ հաստատուած ճոխութիւ-
նը: Ար պահէ եպիսկոպոսաց յաջորդութիւնը՝ մինչեւ
հիմնկուան եպիսկոպոսութիւնը, նոյն իսկ Պետրոսի ա-
թոռը՝ որուն Տէրն մեր իր յարութենէ ետքը իր հօ-
տին ոչխարներն արածելու յանձնեց: Ի վախճանի կը
պահէ զիս նոյն իսկ կաթողիկէ անունը, զորն որ այն-
չափ հերետիկոսութեանց մէջ մինակ եկեղեցին ստա-
ցած է, այնպէս որ թէպէտ հերետիկոսք ալ ուզեն կա-
թողիկէայ անուանուիլ, այսու ամենայնիւ թէ որ օ-
տարական մը հարցուելու ըլլայ թէ ո՞ր է Աթոռի-
կէականաց ժողովատեղը, ոչ ոք կը համարձակի իր ե-
կեղեցին ցուցրնել,»: Երդեօք ասիկայ տանուչորս զար-
յառաջ դրուած մարգարէութիւն մը չէ՞. այսու ամե-
նայնիւ նոյնպէս ստոյգ են հետեւեալներն ալ. «Աս
քրիստոնեայ անուան այսպիսի եւ այսչափ քաղցր կա-
պերը՝ իրաւամբ սերտ կը կապեն հաւատացեալ մը կա-
թողիկէ եկեղեցւոյն հետ, թէ եւ մեր բնական հասո-
ղութեան յամրութեամբ կամ մեր վարուց անարժա-
նութեամբը ճշմարտութիւնը դեռ չերեւայ մեզի իր
լոռութեամբ: Բայց է յեղ (ի Մանիքեցիս) ուր այսպիսի
բաներէն եւ ոչ մէկը կը գտնուի՝ որ զիս հրաւիրէ եւ
բռնէ, մինակ կը հնչէ եւ կը լսուի ճշմարտութեան խոս-
քո՞ւնը՝ որն որ, ո՞ւր որ անանկ յայտնի կ'երեւայ՝ որ ա-
մենեւին տարակուսի տակ չ'ըյնար, ստուգիւ նախադա-
սելի է՝ քան աս ամէն բաները, որոնց համար կապուած
եմ կաթողիկէ կրօնին մէջ. բայց երբոր մինակ կը խոս-

տացուի ու չկուցուիր, ոչ որ կրնայ զեւ շարժել ան հաւատքէն՝ որն որ այնչափ եւ այնպիսի հանգոյցներով կը կապէ հոգիս քրիստոնէական կրօնին հետ, :

Քիչ խօսքով բոլոր մէկանց ամփոփելու համար, ես իմ կողմանէս յառաջ բերի Ս. Պօղոս ցոյցերը Ս. Պետրոսի գլխաւորութեան վրայ՝ որ շարունակուած է իր յաջորդներուն մէջ. բայց ո՛ւր են Վիկտորիա Թաւուհեանի քահանայապետութեան համար Ս. Պօլքէն ցոյցեր:

Իմ կողմանէս յառաջ բերի նաեւ Ս. Հարց եւ Ժողովներու ապացոյցները Ս. Պետրոսի գլխաւորութեան վրայ. որ Հարք, որ ժողովները կ'ընդունին աւելորդեան Ժամանակաւոր գերագունութիւնը հաւատոյ եւ եկեղեցւոյ բարեկարգութիւններուն վրայ:

Հառաջ բերէ ո՛վ որ գիտէ, եւ ան ատեն մէկը մէկալին հետ կը բաղդատենք:

Սիթէ Ս. Պօղոս մէջ քիչ խօսուած է ի նպաստ գլխաւորութեան Ս. Պետրոսի: Որչափ բան ըսուած է նոյն իսկ առաքելութեան եւ եպիսկոպոսութեան վրայ. Ըստուծոյ խօսքերը քիչ են, բայց կը ստեղծեն ու կը պահպանեն: Պօլքէ բոլոր աշխարհքիս ծանրութիւնն ան խօսքերուն վրայ՝ զորոնք ինք ուղղեց Պետրոսի, եւ ահաւասիկ այն ամէն ծանրութիւնը կը վերցընեն: Բայց Թաւաւորական գերագունութեան նկատմամբ ամենեւին չէի կրնար բան մը յառաջ բերել Ս. Պօլքէն, եւ ոչ իսկ բառ մը, բայց եթէ գուցէ կ'ուզէք աս խօսքերը. «Տուք զկայսերն՝ կայսեր, եւ զՄատուծոյն՝ Ըստուծոյ», :

Իսկ Ըւանդութեան նկատմամբ, Հենրիկոս եւ Լազիսաբեթ տասնուհինգ դարերու ընթացքին հակառակեցան: Իսկեցին զանիկայ՝ որն որ գրեթէ հազար տարի իրենց եկեղեցւոյն արմատն եղած էր. բաժնուեցան Պետրոսի աթոռէն եւ բովանդակ Թաւաւորութեան մէջ անվախճան երկպառակութիւններ, հերձուածներ, բաժանումն ու անտարբերութիւն սերմանեցին: Վանդեցին այն կրօնական միութիւնը՝ որն որ ժողովրդեան մը

ամէն բանէն աւելի պատուականագոյն ժառանգութիւնն է : Ասիկայ կարող եղան ընել , ասիկայ իրենց թոյլ տրուեցաւ ընելու . եւ հիմակ ալ շատ եպիսկոպոսներ , բազմագոյն եւս ժողովուրդներ՝ որ ժամանակաւ հնազանդ էին Ս . Պետրոսի , բայց ժամանակաւոր հպատակք շենրիկոսի ու Լօղիսաբեթի յաջորդներուն , կը բաղկացնեն այն հաղորդակցութիւնը՝ որն որ անոնց վրայ ալ նոյն հոգեւոր գերագունութիւնը կը տարածէ . ուրոք նոյնպէս կտոր կտոր բաժնուած՝ մկրտութեան վարդապետութիւնը կ'ուրանան , որովհետեւ այսպէս հրամայուած է իրենց այն հոգեւոր գերագոյն ճոխութենէն : Սոսկալն տեսիլ մըն էր հերձուածոց եւ հերետիկոսութեան՝ զորն որ տեսաւ բանաստեղծն երբոր կ'երգէր .

Չըհերձնու իսկ այնպէս կարաս
Մինչ ըզվերին մասն յատակին
Կամ թէ զերթիթ այնքը բառնաս ,
Որպէս զայր ես տեսի բնաւին
Հերձ ի ծնօտից մինչ ի յետոյս :
Ընդերք աղեսց նորա կային
Կախեալ զմիջացն ի խոնարհ կոյս ,
Երեւէին խորոջք սրտին
Եւ տխուր պարկն յայտ յանդիման 1 :

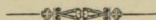
Արնայի՛ արդեօք կարծել որ աս ժանտ ցնորքն ինծի ամենաստեղծ Արարչէն ուսուցիչ խրկուած ըլլայ : Ասիկայ ըլլայ մատակարար իր խորհրդոց , ասիկայ սիւնն եւ հաստատութիւն ճշմարտութեան :

Որուն ուրեմն դառնամ , թէ ոչ՝ քեզի , փառաւոր Հռովմական եկեղեցի , որուն Աստուած առատութեամբ շնորհեց կրկին իշխանութիւն կառավարելու եւ սորվեցնելու : Վուկզ են Պետրոսի բանալիները , քուկզ նաեւ Պօղոսի երկասյրի սուրը : Ընոնք իրենց արեամբ զքեզ ծիրանեգոյն ներկեցին , եւ զքեզ իրենց վարդապետութեամբ բեղմնաւորեցին : Շատ ուշ գտայ զքեզ , զքեզ՝ որ իմ մանկութեանս վրայ պէտք էիր հսկել այն-

պիտի սիրով, եւ դրոշմել քու քաղցր ու սոսկալի կնիքդ իմ երիտասարդութեանս վրայ: Վաւեր պէտք էիր ինծի ուղեկից ըլլալ ճշմարտութեան ամենապայծառ գաւառներուն մէջ եւ զիս հեռու բռնել տարակոյսներէ ու երկիւղալեց տարիներու երկայն հոգեվարութենէ: Այսու ամենայնիւ դեռ զքեզ չճանցած՝ քու վրադ կը զմայլէի: Վեռ չէի մեծարեր քու իրաւունքներդ, սակայն եւ այնպէս կը զգայի քու աներկիւղ ոգւոյդ բարձրութիւնը՝ որն որ ամէն բան յանձն կ'առնէր թողուլ լքանել՝ քան թէ Վրիստոսի ժառանգութիւնը կորսնցընել: Ար զգայի ան գերբնական իմաստութիւնը՝ որուն միջնորդութեամբ «Արբ որ աս երկրիս թաղաւորութիւնները՝ երբեմն աս աշխարհակալը, երբեմն ան օրէնսդիրը, երբեմն Արարչոս Մեծ մը, երբեմն Փիլիսոփոս Աւգոստոս մը կ'ունենային, միայն Հռոմայի մէջ դարերով կը տեւէր հոգեւոր կառավար մը, որն որ Աղիայի վերաբիւսուալ շարունակ խորտակելով եռացած ալեքները, անոնց մէջէն ապահովութեամբ ճամբայ կը բանար դէպ ի ցամաք եղերքը»,¹: Աւ հիմայ կը տեսնեմ որ Աղիայի Աստուածը քեզի հետ է: Ո՛վ ցանկալի . այնչափ երկայն ատենէ վեր, ո՛հ, ինչպէս ուշ կրցայ հասնիլ, միայն թէ շնորհէր ինծի Աստուած՝ որ ասկից ետքը քու պաշտպանութեանդ տակ հանդարտութեամբ անցընեմ աս զժնդակ կենաց մնացորդը, եւ ոչ ալ աս փարախէն դուրս թափառիմ. այլ մանաւանդ միշտ մերձ մնամ առաջին Հովուին աթոռին քով, որն որ ըլլայ ինծի «Գնդարձակ քարանձաւի ստուեր նեղութեան եւ անապանաց երկրիս վրայ»:

¹ Անգղիական Եկեղեցի որբեալ, եւ այլն. 394:

ՅԱԻԵԼՈՒԱՆԻ ԹԱՐԳՄԱՆԶԻՆ

ՎԱՅՅՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

Ի ՎԵՐԱՅ ԳԼԽԱՒՈՐՈՒԹԵԱՆ

ՍՐԻՈՅՆ ՊԵՏՐՈՍԻ

Ե Ի

ՔԱՀԱՆԱՅԵՊԵՏԱՅ ՀՈՌՄԱՅ

ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

Ի ՎԵՐԱՅ ԳԼԽԱՒՈՐՈՒԹԵԱՆ

ՍՐԲՈՅՆ ՊԵՏՐՈՍԻ

Ե Ի

ԲԱՀԱՆԱՅԱՊԵՏԱՅ ՀՈՈՄԱՅ

ՔՐԻՍՏՈՍ Յիսուս Փրկիչ աշխարհի երբ որ իր աստուածային առաքումը տիեզերաց առջեւ յայտնել կ'ուզէր, կը հնազանդեցընէր իր հրամանաց աշխարհքիս տարերքը, ու անթիւ անհամար հրաշքներ կը գործէր մարդկան սիրտը շարժելու եւ իր շնորհաց գործակից ըլլողներն պրփայութեան ժառանգութեան կը պատրաստէր: Իայց երբ որ կ'ուզէր իր ըստ մարմնոց ազդակցաց իր երկնաւոր առաքումն ու աստուածային վարդապետութիւնն ընդունելի ընել եւ համոզընել, նոյն իսկ աստուածային խնայտութիւնը կը զիջանէր մարդկային սրտի բերման եւ իրենց նախահարց ու մարդարէից խօսքերովն ու դուշակութիւններովն անոնց միտքը կը բանար: Ար պատմէ աւետարանիչը ¹ թէ երբ որ եկաւ Նազարեթ, իր սննդեան քաղաքը, ըստ սովորութեան մտաւ ժողովրդանոցին մէջ քարոզելու եւ սորվեցընելու. եւ երբ որ անոնց նուիրական մատեանը ձեռքն առաւ կարդալու եւ մեկնելու, (աստուածային տրամադրութեամբ) բացուեցաւ մարդարէին այն խօսքը՝ որ կ'ըսէ. «Շողի Տեառն իմ՝ վրաս է, եւ ասոր համար ալ զիս օծեց ու խրկեց՝ աւետարանն աղքատներու քարոզելու, զղջացեալ սրտերը բժշկելու, գերիներու թողութիւն,

կուրերու տեսութիւն քարոզելու, եւ (հոգւով ի մեղս) վերաւորեալները թողութեամբ արձակելու, ¹։ Աս խօսքէն Փրկիչն առիթ առնելով՝ իր աստուածային վարդապետութիւնը կը բանար, կը յայտնէր ժողովրդեան առջեւ. եւ կ'ըսէ աւետարանիչը թէ «Ամէնքը կը վկայէին իրեն (կը հաւանէին, կը համազուէին իր խօսքերուն) եւ կը զարմանային ան շնորհաց խօսքերուն վրայ՝ որոնք իր բերնէն կ'ելլէին»։ Աղէովպեանց դէպքն ալ յայտնի է ²։

Արկնաւոր վարդապետին կը հետեւէր իր առաջին աշակերտը, եւ իբրեւ նորածին եկեղեցւոյ զուլ՝ երբ որ Պենտեկոստէից օրը իր առաքելական ձայնը կը բարձրացընէր, նոյնպէս իր վարդապետութեան սկիզբը մարգարէներէն կ'առնէր, եւ այն ապշած բաղմութեան միտքն ու դատումը շտկելէն ետքը՝ նոր վարդապետութիւնն իբրեւ իրենց նախահայրներէն ու մարգարէներէն գուշակուած՝ առջեւնին կը դնէր։ Պիտէր Առաքեալը թէ որոնց հետ կը խօսի։ Ար խօսէր անոնց հետ՝ որոնք կը պարծէին թէ «Մենք Աբրահամու որդիք ենք»։ Այսպէս հիթանոսաց Վարդապետն ալ իրենց նախնեաց արձանագրութիւններէն ճշմարիտ Աստուծոյ գոյութիւնը կը քարոզէր հիթանոսաց։ Բայց նոյն առաքեալը՝ երբ որ Աբրայեցւոց կը գրէր, կրնայ ըսուիլ որ իր վարդապետութիւնը բոլոր անոնց նախահայրներէն ու մարգարէներէն կը հաստատէր։

Այս ամենայն պատահական կամ դիպուածական բաներ չէին, այլ յառաջ կու գային քաղցր տնտեսութենէ եւ մարդկային սրտի քաջ տեղեակ ըլլալէն, որուն ազնուական ձիրքերէն մէկն ալ աս է՝ իր նախնեաց ու նախածնողաց վրայ հակում ու մեծարանք ունենալ։ — Այսպիսի ազնուական սրտերու կ'ուզէնք մենք ալ ձեռնառու ըլլալ եւ նոյն իսկ մեր նախնեաց ու նախահարց վարդապետութիւնն ի վկայութիւն կոչել այնպիսի ճշմարտութեան՝ որ ըստ հոգւոյ մեր սրտին կենդանութիւնն ու նորոգութիւնն է, կ'ուզենք ըսել՝ ի վկայու-

¹ Եսայ. ԿԼ. 1.

² Ղուկ. ԻԳ. 13-32.

թիւն զլիսաւորութեան Ս. Պետրոսի եւ իր յաջորդներուն՝ ընդհանուր եկեղեցւոյ վրայ :

Ելլենք մեր քրիստոնէութեան սկիզբը, քննենք մեր հաւատոյ լուսաւորութեան աղբիւրը : Եռջենիս կ'ելլէ առաքելաշնորհ հայրապետ մը, որ իր դառն չարչարանօքը սերմանած, արեամբն ոռոգած ու լուսաւոր վարդապետութեամբը քարոզած հաւատքը Հայաստան աշխարհքին մէկ ծայրէն մէկալ ծայրը ճշմարիտ առաքելական եռանդեամբ կը տարածէ, եւ հեթանոս կռապաշտ Հայաստան քիչ ժամանակուան մէջ կ'ըլլայ “Ճշմարիտ երկրպագու... Զօր՝ Զոգւով եւ Ճշմարտութեամբ”,¹ : Երդ՝ ինչպիսի հաւատք էր՝ զորն որ կը քարոզէր Ս. Պարիգոր Լուսաւորիչ, ո՞ր սորված էր եւ ուստի՞ կը բերէր : Ես հարցմանց պատասխանը յայտնի է : — Մեր լուսաւորութեան եւ հաւատոց Հայրն՝ իր մօրը կաթին հետ ծծած էր այն քրիստոնէական սկզբունքը եւ այն հաւատոյ վարդապետութեամբ սնած ու զարգացած էր, որն որ Սեսարիայի արքեպիսկոպոսական աթոռին հաւատքն ու դաւանութիւնն էր : Ի՞նչ էր նոյն աթոռին խոստովանութիւնը՝ Ս. Պետրոսի աթոռին ու Հռոմայ քահանայապետաց զլիսաւորութեան վրայ : — Եյն հին խոստովանութիւնն ու հաւատքն էր՝ զորն որ Պարիստոսի եկեղեցին միշտ ունեցած է եւ այսօրուան օրս ուղղափառ աիեղերք ունին : Եսիկայ պարզապէս ըստւած խօսք չէ, այլ անտարակուսելի ճշմարտութիւն մը : Նոյն իսկ Ս. Լուսաւորչի ատենները (Վ. դարուն երկրորդ կէսին) Սապադովկացւոց կամ Սեսարացւոց եկեղեցին իր պայծառութեան վերջին ծայրը հասած էր, եւ երեք կապադովկացի հայրապետք, Ս. Պարիգոր Եստուածաբան՝ Նազիանզացին, Ս. Բարսեղ Սեսարացին, եւ Ս. Պարիգոր Նիւսացին իր եղբայրը, բոլոր աիեղերքն իրենց ուղղափառ վարդապետութեամբ կը լուսաւորէին : Եսնք յայտնի կը խոստովանին, կ'ընդունին ու կը մեծարեն Պետրոսի աթոռին եւ Հռոմայ քահա-

նայապետներուն զլիաւորութիւնն ու իշխանութիւնը բոլոր եկեղեցւոյ վրայ: Ս. Գրիգոր Նիսացին Երրորդ-
 Դ-Ի-Եան Ղառն վերջին զլուսը զՊետրոս Իշխան առա-
 թեւոյ կը կոչէ, եւ զեկեղեցին անոր դաւանութեան վրայ
 շինուած կը քարոզէ. եւ դարձեալ կ'ըսէ. «Քրիստոս
 Պետրոսի միջնորդութեամբ տուաւ եպիսկոպոսներուն՝
 երկնաւոր պատիւներուն բանալիները,¹: Ս. Գրիգոր
 Լստուածաբան կ'աղաղակէ. «Պր տեսնե՞ս, թէ ինչպէս
 Քրիստոսի աշակերտաց ամէնքն ալ մեծ, ամէնքն ալ
 փառաւոր եւ ամէնքն ալ արժանաւոր ըլլալով իրենց
 ընտրութեան, ասիկայ (Պետրոս) մինակ վէմ՝ կոչուած
 է, եւ եկեղեցւոյ հիմունքն իր հաւատքին վրայ առած
 է. իսկ մէկալ աշակերտներն անոր իրենցմէ գերադոյն
 ըլլալը հանդարտ սրտիւ կը տանին»,²: Ս. Բարսեղ կ'ը-
 սէ. Պետրոս ուրիշ առաքեալներէն ասով կը զանաղա-
 նէր, որ «Հաւատքով մէկալները գերազանցած էր, եւ
 ասոր համար եկեղեցւոյ շինուածքն իր վրայ ընդունե-
 ցաւ³,»: Ուրիշ տեղ մը երբ որ Առաքելոյն խօսքովն Ե-
 նանիայի ու Սափիրայի իյնալ մեռնելուն վրայ կը խօսի,
 «Երանելին Պետրոս, կ'ըսէ, այնչափ ու այնպիսի վճռոյ
 պաշտօնեան, որն որ ուրիշ ամենէն ընտրելագոյնն ու
 նախամեծարն եղաւ, եւ մէկալներէն աւելի մեծագոյն
 վկայութիւն ու շատ ընդարձակ երանութիւն ժառան-
 գեց, որուն նաեւ երկնից արքայութեան բանալիները
 յանձնուեցան, ասիկա, կ'ըսեմ, երբ որ լսեց ի Տեառնէ
 Եւթէ ու լուսեց⁴, եւ այլն»,⁵: Նոյնը դարձեալ ուրիշ
 ճառի մը մէջ⁶ կրկնելով սուրբն Բարսեղ՝ իր միտքն
 ու խոստովանութիւնն աւելի եւս կը հաստատէ:

Ետնք են Սապագովկացւոց կամ Անտարացւոց ե-
 կեղեցւոյն ամենէն հռչակաւոր սուրբ վարդապետներուն
 վկայութիւնը: Բայց մենք ասոնցմով դո՛հ չենք ըլլար:

1 Վասն Պատժ. Հատ. Բ. 946: Կեսար. Ընդդ. Եւնոմ. Գիրք Բ:
 2 Ճառ Ի Զ. Վասն զլափաւորու- 4 Ս. Բարսեղ. Ճառ Գ. վասն
 թիւնն ի վեճմունս պահելոյ: մեղաց:
 3 Ս. Բարսեղ Արքեպիսկոպոս 5 Ս. Բարսեղ. վասն հաւատոց:

Սուրբ Բարսեղ գործքով եւ արդեամբ Հռոմայ Վահանայապետաց զլնաւորութիւնը կը դաւանէր: Եւր որ Ասիա Արիանոսաց ու Մարկեղեանց կողմնակցութեամբ կը պառակտէր տաճնուվոյ կ'ըլլար, Աեսարիայի արքեպիսկոպոսն այս ամենայն չարեաց մի միայն դարման կը համարէր թուղթ դրել կամ պատգամաւոր խրկել Հռոմայ Վահանայապետին, եւ բանը տեղն ի տեղը անոր հասկըցնել, որպէս զի, ինչպէս կը դրէ սուրբ Աթանասին՝ Աղեքսանդրիայի պատրիարքին, “Հռոմայ Եպիսկոպոսն աս (Ասիացւոց) կողմերը պատահածները կըռէ, նկատէ ու խորհուրդ տայ: Եւ որովհետեւ դժուարին է որ հասարակաց կամ սիւնհոգոսական թղթով կամ հրովարտակով հոն (Հռոմ) մարդ խրկուի, ինչ իր իշխանութիւնն աս խնդրոյս մէջ ի գործ դնելով՝ ընտրէ մէկ քանի հոգի . . . որ դան եւ Բի Բէլլ ուղիղ ճամբէն շեղողներն ու հեռացողներն ուղղեն, պատշաճօրէն ու խոհականութեամբ զբանն ճշմարտութեան համառօտելով”,¹:

Բայց որպէս զի կարող չըլլայ մէկը զրուցել թէ աս վարդապետութիւնն իրենցմով սկսած է, յառաջ բերենք նոյն խակ Ս. Բարսեղ առ Վամասոս Վահանայապետ գրած թուղթը, որուն մէջ չէ թէ միայն անոր կը դիմէ՝ իբրեւ առ գլուխ եկեղեցւոյ, Ասիացւոց երկպառակութիւնն իր ճոխութեամբը դադրեցնելու, այլ բոլոր տիեզերաց առջեւ կը վկայէ որ աս էր նաեւ եկեղեցւոյ հին սովորութիւնը՝ դիմել յաթոռն Պատրոսի, ուսկից Վահանայապետք եկեղեցւոյ հոգաբարձութիւնը կ'ընէին: Եւ մտադրութեան արժանին ան է, որ Ս. Բարսեղ մասնաւորաբար Աեսարացւոց եկեղեցին յառաջ կը բերէ ու կը յիշեցնէ թէ ինչպէս դար մը յառաջ Վիոնեսիոս Հռոմայ Վահանայապետն իրենց վրայ իր հայրական հոգացողութիւնը կը տարածէր: Ահաւասիկ Ս. Բարսեղ վերոյիշեալ թուղթը՝ զորն որ առ Վամասոս քահանայապետ գրած է:

1 Թուղթ առ Աթանաս Պատր. Աղեքսանդրիայ:

« Հին սիրոյ օրէնքները նորոգելն ու Հարց խաղաղութիւնը, ան Վրիստոսի երկնային եւ փրկաւէտ պարգեւը՝ որն որ ժամանակ անցնելով խանգարեցաւ փճացաւ, դարձեալ իր առջի զօրութեան ու կենդանութեան բերելը՝ մեղի հարկաւոր եւ օգտակար, իսկ ձեր քրիստոսասէր ոգւոյն՝ աղէկ դիտեմ որ ուրախարար պիտ'որ երեւայ: Այնչափ տեղւոյ անջուպետութեամբ մէկ մէկէ բաժնուած զատուածները, ի մարմնի Վրիստոսի՝ սիրոյն կապով ի մի ներդաշնակութիւն անդամոց յօդեալ տեսնելէն աւելի ի՞նչ ուրախալի բան կրնայ ըլլալ: Մեծարգոյ Հայր, զրեթէ բովանդակ Արեւելք (Արեւելք ըսելով՝ կ'ուզեմ խմանալ այն ամէն Վիւրիկէէն մինչեւ Ազգիպտոս տարածուած երկիրները) անհնարին մրդով ու աղմկով կը վրդովի, երբոր ճշմարտութեան թշնամի Արիոսին յառաջագոյն ցանած հերետիկոսութիւնը՝ հիմակ անամօթաբար ու լոբուութեամբ երեւան ելլելով եւ իբրեւ դառնաբեր արմատ փնտսակար ու մահաբեր պտուղ յառաջ բերելով՝ չորս դին կը տիրէ: Այսն զի ողջամիտ վարդապետութեան դրօշակիրներն իւրաքանչիւր թեմերու մէջ զրպարտութեամբ եւ անիրաւութեամբ եկեղեցիներէն հեռացուած ըլլալով, իշխանութիւնն այնպիսեաց ձեռքն ինկաւ, որոնք պարզամտաց ոգիները գերի կը վարեն: Ասոնց մի միայն ազատութիւնը՝ ձեր զթութեան այցելութենէն սպասեցինք. եւ ձեր առջի ատենները ցուցուցած զարմանալի ու սքանչելի սէրը զմեզ միշտ մխիթարած է, եւ նորերս չալ ձեզմէ այցելութիւն գտնելու ուրախալից համբաւով՝ քիչ մ'ատեն հոգւով քաջալերուած զօրացանք: Բայց երբ որ յոյսերնիս հատաւ, ալ չկրնալով տանիլ՝ որոշեցինք որ թղթով մը ձեզի աղաչենք որ մեզի օգնութիւն հասնելու յորդորուիք, եւ մեզի հետ համամիտ համազգած եղողներէն քանի մը հոգի խորրկէք, որպէս զի կամ այլամիտ անմիաբանները մէկմէկու հետ հաշտեցընեն, կամ Աստուծոյ եկեղեցիներն ի բարեկամութիւն ամեն, կամ դոնէ վրդովման ու շփոթու-

Թեան տածիչները ձեզի աւելի յայտնի ծանուցանեն, այնպէս որ ասկէ ետեւ ձեզի ծանօթ ու յայտնի ըլլայ թէ որոնց հետ պէտք է հաղորդակցութիւն ընել: Ամենեւին նոր բան չենք պահանջեր, հապա այնպիսի բան մը՝ որ արդէն ուրիշ երանելի ու աստուածահաճոյ արանց եւ զխաւորաբար ձեզի սովորական եղած է: Որովհետեւ յիշատակարաններու յաջորդութենէն, եւ մեր հարձը հարցոյցած լաւ ըլլալէն, եւ մինչեւ հիմայ պահուած լիցիւններն սարժած իմացած հիմենք, որ Վիտինիտա երանելի եպիսկոպոսը՝ որն որ յեր Ժով Լէ ուղիւ հասարով եւ Լէ ուրիշ աստիճան-լիւններով պայծառացաւ, մեր Աւետարանի եկեղեցոյն այդեւ-լիւն ըրած եւ մեր հարձը լիցիւնով միջնարած է, եւ մեր գերի ինկած եղբարքը փրկանաւորելու համար մարդ է խրկած: Իսկ հիմակ աւելի դժնդակ ու տխրական է մեր բաներուն վիճակը, եւ մեծագոյն փութոյ ու հոգաբարձութեան կը կարօտի: Այսան զի չէ թէ երկրաւոր հողեղէն շինուածոց քանդման ու կործանման համար կու լանք ու կ'ողբանք հապա եկեղեցեաց աւերման քայքայման համար. ամէն օր չէ թէ մարմնոց ծառայութիւն, հապա հերետիկոսութեան պաշտպաններէն գործուած հոգւոյ գերութիւնը կը տեսնենք: Անոր համար թէ որ շուտով օգնութեան հասնելու չփութաք, քիչ մը ետքը՝ ամէնքն ալ հերետիկոսութեան իշխանութեան տակն ինկած ըլլալով, պիտի չկրնաք գտնել մէկը՝ որուն ձեռնտու օգնական ըլլաք»¹:

Այլ արդ՝ յայտնի է ուրեմն եւ ոչ դք կրնայ տարակուսիլ որ Աստարացւոց եկեղեցին ի սկզբանէ այս հաւատքն ունէր Ս. Պետրոսի աթոռին զխաւորութեան վրայ. եւ աս հաւատքին մէջ ծնաւ, սնաւ ու զարգացաւ մեր Ատիսահայրը Ս. Գրիգոր: Աւ ուղիւ բանը կը ցուցնէ որ աս մեր առաքելաշնորհ հայրապետն Արեւմտեղէն կամ Հռոմէն Հայաստան դարձած

1 Ս. Բարսեղ Թուղթ 70 առ. նաեւ Թուղթ 90 առ. եղբարս եւ Գամատոս քահանայապետ: Տես Էպիսկոպոսունս արեւմտեայս:

եկած Բլալով՝ հարկ էր որ նոյն վարդապետութեամբ, նոյն ուսմամբ եկած ու նոյնն ալ քարոզած Բլայ: Ասոր վրայ տարակոյս չիկրնար Բլալ. Յովսէփ կաթողիկոս իր կախակոպտակցօքը Յունաց նամակ գրած ատեն՝ յայանապէս նոյնը կ'անկարկէ, ըսելով. «Սոյնպէս եւ զհաւատսն որ ի Վրիստոս՝ ընկալեալ ի սուրբ կախակոպտապետէն Հռոմայ, որ լուսաւորեաց զխաւարային կողմանս հիւսիսոյ,¹ Բայց յառաջ երթանք ու հարցընենք. Ս. Վրիգոր ուստի առաւ իր ձեռնադրութիւնը, եւ իր ձեռնադրութիւնն առնելէն ետքը որ աթոռէն կախում ունեցաւ, իր յաջորդները որ աթոռէն կը պարտաւորէին ձեռնադրութիւն առնուլ: — Այն աթոռէն՝ ուր կը նստէր Ս. Բարսեղ, այն աթոռէն՝ որ բոլորովին հպատակ էր Հռոմայ աթոռին . . . : Ասոնք այնպիսի ապացոյցներ են, որ ամէն առողջ ու արամարանող միտքերն իրենց կը գրաւեն ու կը գերեն . . . :

Այսու ամենայնիւ նոյն քահանայապետական գլխաւորութեան վարդապետութիւնը փնտռենք նաեւ նոյն խակ Ս. Լուսաւորչին վարդապետութեան մէջ. ո՞հ, աս Հայաստանեայց առաքեալն իր առաքելութեան զաշտին մէջ ինչպէս քրտնաջան փութով այս կենդանացուցիչ վարդապետութեան սերմունքը ցանած, այս կենդանացուցիչ վարդապետութեան տունկը խորունկ արմատներով իր ժողովրդեան սրտին մէջ անկած է: Ասոնք են իր խօսքերն ու վարդապետութիւնը. «Փրկիչն եւ բարերար եւ որդի Աստուծոյ եւ օծեալ . . . հարցանել . . . Վուք զո՞ ուստեք ասէք թէ իցեմ: Արոց (աշակերտացն) առաջինն Պէտրոս, ասէ թէ Վու ես Վրիստոս որդի Աստուծոյ կենդանոյ. վասն որոյ եւ զերանութիւնն ընկալաւ: Ասէ. Լւրանի է քեզ Պետրոս՝ որդի Յովնանու, զի ոչ յերկրէ տոհմակցաց քոց, ի մարմնոյ եւ յարենէ ազգի քոյ, ի մարդկանէ առեր դու զայդ գիտութիւն. այլ Հայր ի յերկնից ետ ի սիրտ քո, եւ յայտնեաց քեզ: Եւ արար զնա իւր հասարակ-

¹ Ա. Եղիշ. էջ 123:

դռնէան ամենայն էկեղեցեաց», ¹։ Եւ երբ որ առաքելոց անունները կարդաւ կը յիշէ, ասանկ կը սկսի . «Քրիստոսագունդ եւ խաչակիր առաքելոյն, որոց Բիւստոս Պետրոս, եւ Ընդրէաս, Յակոբոս ², եւ այլն։ Եւ ուրիշ առթի մը մէջ աւելի բացայայտ կը քարոզէ . «Տէրն յաւեստարանն առ Պետրոս ասաց . Ղու ես վէմ, եւ ի քերայ այդր վիմի շենեցից զեկեղեցի իմ, այս ինքն՝ զհաւատացեալ ժողովուրդն Աստուծոյ, (որուն մէկ մասն ալ իր ժողովուրդն էր.) եւ դրունք դժոխոց զնոսա մի յաղթահարեսցեն, զարձակեալն յերկրէ սուրբս եւ արդարս ճշմարիտ հաւատով յերկինս, եւ զոր կապիցես յերկրի զանսուրբսն եւ զանիրաւս եւ զայլահաւատս՝ եղեցին կապեալ յերկինս ի պատիժս սպառնալեացն», ³։

Իայց Հայաստանեայց առաքեալը հաւատարիմ աշակերտ էր իր Փրկչին, ինչ որ բերնով կը սորվեցընէր՝ գործքով ալ կը կատարէր, եւ այն խոնարհ անձը՝ որ յանձն չէր առնէր երթալ նստիլ Թիեղերական ժողովոյ մը մէջ, որ չըլլայ թէ իբրեւ խոստովանող մեծարուի ⁴, երբ որ Տրդատ եռանդուն ու քաջ թագաւորը փառօք եւ շքով եւ մեծ պատրաստութեամբ կ'երթար Հռոմ, ինքն ալ կ'ընկերանար ու կը զիմէր Ս. Պետրոսի յաջորդը մեծարելու . կ'ուզենք ըսել մեր հռչակաւոր կաթողիկոսներէն մէկուն խօսքովը «Գոնարհ սրախ եւ աներկրայ մտօք էառ յանձն դնալ . . . ի Հռոմ եւ առնուլ ձեռնադրութիւն (կաթողիկոսութեան) ի սրբոյն Սեղեւստրոսէ», ⁵։ Այսպէս Հայոց նորածին եկեղեցւոյն

1 Առ Ագաթ. էջ 339—340։

2 Առ Ագաթ. էջ 509։

3 Յաճախ. էջ 163։ Մնացած վկայութիւնները թէ Ս. Գրիգորի եւ թէ Ս. Յակոբայ Մծրնայ Հայրապետին վարդապետութենէն տեսնելը Յաւելուած Թարգմանչին ի Հատուած Գ. էջ 76—86։

4 Իայց եւ ոչ սուրբն Գրիգոր հաւանեցաւ երթալ, զի մի դառաւել պատին վասն խոստովանողական անուան ի ժողովոյն (Նիկիայ)

կրիցէ, որպէս զն այսպէս փափաքանք եւ մեծաւ փութով կոչեն։ Խոր. Գէրգ. Բ. Գլ. 2 Թ։

5 Ասանք են Գրիգոր Տղայ կաթողիկոսին խօսքերը, զորոնք ամբողջ յառաջ բերելը լաւագոյն կը համարինք։ «Արդ եթէ առաջին հայր սուրբ կոչելի է մեզ զմերն սուրբ Լուսաւորիչ եւ խոստովանող քահանայապետն Գրիգորիոս, պարտիմք զմտաւ ածել եթէ նա վճարեցաւ այսու օրինքը, թէ ոչ. ար-

առաջին հովիւր եկեղեցւոյ զխոյն հեա հաւատոյ ու հաղորդակցութեան միութեան կապով անխզելի եւս կը կապուէր, եւ իր Հայ ժողովուրդը՝ որ օտար գաւթէ Վրիստոսի ոչխարաց գաւթթը մտած էր «Վնդ դուռն

ժանաւոր անձն սրբութեամբ եւ ճգնութեամբ գտանի՝ յազգս երկրածնաց իրբեւ զնա, թէ ոչ: Մի-թէ բաւական համարեցաւ զայս անձին իւրում կամ զերկոսն կամ զչարչարանսն բազմապատիկք, կամ զբանտարդելութիւն բազմօրեայ ի խոր վիրապին եւ ի մէջ թաւնաւ-րացն, կամ զհրէշտակին սրբոյ ընակցութիւնն, կամ զբազմապատիկ շնորհան պարգեւեալ նմա ի վերայ տանն Հայոց: Միթէ ամբար-տաւանեաց այսու ամենայնիւ, եւ կամ բաւական համարեցաւ անձին իւրում զայս ի պատիւ աստիճանի եւ կամ թէ ոչ խոնարհ սրբիւ եւ աներկբայ մտօք էառ յանձն գնալ ի Աեսարիա, եւ դարձեալ ի Հռոմ եւ առնուլ ձեռնադրութիւն ի սրբոյն Սեղբեստրոսի. եւ կամ թէ իւրքն ամենայն ոչ կացին ի նոյն միարանութեան սէր, թաւալն ու վարդ. Հայոց. էջ 73, 74:

Գրիգոր Տղայ աս խօսքերով կը ցուցնէ թէ իրբեւ արժանաւոր ժառանգ Ս. Գրիգորի Բժռաին իր նախաձորը հոգւոյն, հաւատոյ եւ առաքինութեանց աղէկ թափանցած էր, եւ անոր այս գծուարին ու տաժանելի ճանապարհորդութիւնը չէր տեսնէ իննեւտասներորդ դարու մարդիկներէն ոմանց տկար աչքովը, որոնք իւրաքանչիւր իրենց սրտին զգածման ու բերման համեմատ, ան հին ատեններուն նկարագրին ու հանգամանաց հակառակ կը դատեն ու կը գրեն, ամեն բան ունայնաւոր քաղաքականութեան մը տալով, որ այն չորրորդ դարուն սրբոյ մանաւանդ Ս. Գրիգորի պէս հայրապետի մը օտար բան մըն էր: Մանաւանդ որ անոր հակառակ՝ աս ստոյգ է թէ հին

ատենէ վեր Հռոմ սրբոյ առաքելոյ գերեզմանն ուխտատեղի էր թագաւորներու եւ իշխաններու. եւ պիտկոպոսը ունէին սովորութիւն անգամ մը Հռոմ առաքելոյ գերեզմանին եւ Հռոմայ Քահանայապետին այցելութեան երթալու, ինչպէս յայտնի է Ս. Իրենէոսի եւ ուրիշ եպիսկոպոսաց պանդխտութեանէն: Տէս է Պիտէի, Հռոմ է իւնիւս-թիւն է արքիմանթիոս Եւթիմոս. Հռոմ. Գ. 376:

Պօղոս առաքեալ ալ չգնաց Երուսաղէմ զՊետրոս տեսնելու (Գալ. Ա.): Ս. Յովհան Ոսկեբերան Կոստանդնուպոլսոյ եպիսկոպոսապետը, նոյն իսկ Ս. Լուսաւորչայ դարուն մէջ, հրապարակական առնաբանութեանց մէջ ըսածներուս կը վկայէ եւ կը յայտնէ իր սրտին բաղձանքն ալ գոնէ անգամ մը Հռոմ առաքելոյ գերեզմանին այցելութիւն ընելու: Ահա հաւաստի իր խօսքերը: «Այլ որ մեծապաւնչ զարմանալիք են, կ'ըսէ, ոչ միայն նմա (Քրիստոսի), այլ եւ աշակերտացն իսկ նորա եղբւր. զի որք հայածեցանն եւ ձգձգեցան, որք նախատեցանն եւ ի կապանս արկան, որք բիրտ չարիս յանձինս կրեցին՝ յետ մահու իւրեանց քան զթագաւորս առաւել մեծապատիւ գտանին: Եւ թէ զիսորդ աստուտին ի միտ առ. յարքունական քաղաքի անդ Հռոմայեցւոց զամենայն ինչ թողելալ՝ ի գերեզմանս ձկնորսի եւ խորանակարի ընթանան եւ թագաւորք եւ հիւպատք եւ զօրագլուխք: Եթէ ապառ յեկեղեցական հոգոյք էի եւ մարմին առողջ եւ զօրաւոր լինէր ինձ, ոչ հրաժարէի ապաքէն առնել զսոյնպիսի ինչ պանդխտութիւն վասն զշղթայան

ոչխարաց, յանձն իր հովուին՝ կը լսէր ու կը ճանչնար զոնապանին, Պետրոսի յաջորդին, ձայնը, կ'երթար անոր ետեւէն, եւ կ'ըլլար «մի հօտ եւ մի հովիւ»¹։ Եւրջանի կ'ժամանակ։

Ե. Ս. Հաւատքը Ս. Լուսաւորչէն անցաւ իր յաջորդաց վրայ նոյն հաստատութեամբ եւ եռանդեամբ, եւ ահա կը տեսնենք որ Ս. Վրթանիսի կաթողիկոսութեան ատեն Սարգիսիէ 347ին գումարուած սուրբ ժողովքին ամենայն մեծարանքով կը հպատակի Հայոց եկեղեցին, ինչպէս որ մեր կանոնադիրները մինչեւ ցայսօր մեզի կ'աւանդեն. իսկ նոյն Սարգիսիէի ժողովոյն մէջ ահաւասիկ աս կանոնները դրուած եւ հաստատուած են։ «Ժող. Սարգ. Կան. 3. Ոսիոս եպիսկոպոս ասէ. Եւթէ որ յեպիսկոպոսաց դատեսցի վասն իրիք եւ համարիցի զանձնէ թէ արդար է եւ կամիցի զի միւսանդամ ժողով լինիցի, յայնժամ եթէ հաճոյ ձեզ թուի՝ պատուեսցուք զյիշատակ սրբոյն Պետրոսի առաքելոյ, զի որք զդատաստանն զայն քննեցին՝ զրեսցեն Յուդիոսի եպիսկոպոսի Հռոմայ. եւ սա եթէ պատշաճ համարեսցի լինել միւսանդամ դատաստան, լիցի եւ սահմանեսցէ նա զդատաւորսն։ Եւ պա թէ տեսցէ զի... Թուի՞ այս ամենեցուն հաճոյ։ Եւ պատասխանի սիւնհոգոսն. Հաճոյ է։ Կան. 4. Վաւդենտիոս եպիսկոպոս ասաց. Եւթէ հաճոյ թուի՝ պարտ է յայդ վճիռ զոր բերէք եւ լի է սրբութեամբ, յաւելուլ այսպէս. զի եթէ եպիսկոպոս որ անկցի յիշխանութենէ դատաստանաւ եպիսկոպոսացն այնոցիկ՝ որ յարուարձանեայ տեղիսն իցեն, եւ բողոքեցէ զի դատաստան իւր կատարեսցի ի Հռոմ քաղաքի, այնուհետեւ այլ եպիսկոպոս ի նորա աթոռ ամենեւին մի զիցի՝ յետ բողոքելոյ այնր որ անկեալն համարի յիշխանութենէ. բայց եթէ յորժամ դատաստանն վճարիցի յառնի եպիսկոպոսին Հռոմայ։ Հաճոյ թուի... :

եւ եթ տեսանելոյ, եւ զրանգն՝ յո. կերդէ. Վէդ... էջ 524, բում կապեցաւ, Ծո. Ը. Եթէ... Յառաքելոյ յաթոռ հասեալ

Նոյնը կը հաստատէ նաեւ Ս. Սուրբ ոսկերացն երկրպագեալ, Ներսէս Շնորհալի, որն որ այսպէս 1 Յովհ. Ժ. 1-16:

Կան. 7. Ստիոս եպիսկոպոս ասաց. Եւ այս եւս հաճոյ թուեցաւ. զի յորժամ եպիսկոպոս որ ամբաստանութիւն կրիցէ եւ եպիսկոպոսունք նահանգին այնորիկ ժողովեալ դատիցեն զնա եւ արկանիցեն զնա յաստիճանէն, յորժամ բողոք կարդայցէ որ անկեալ համարեալն է եւ ապաստանիցէ առ երանելի եպիսկոպոսն եկեղեցւոյն Հռոմայ եւ կամիցի քննութիւն. յայնժամ եթէ իրաւ համարիցի եպիսկոպոսն Հռոմայ թէ միւսանգամ լինիցի քննութիւն, արժանի համարիցի զրել առ եպիսկոպոսունան այնոսիկ՝ որ յայլում ի սահմանակից եւ ի մերձաւոր նահանգի իցեն, զի զգուշութեամբ զամենայն քննիցեն եւ ըստ ճշմարտութեանն սահմանիցեն: Եպա թէ նա՝ որ աղաչիցէ միւսանգամ առնել հարցափորձ քննութեան վասն անձինն՝ ածիցէ պաղատանօք զեպիսկոպոսն Հռոմայ ի հաւան՝ զի առաքեսցէ յիւրմէ անտի երիցունս, այն ի կամս եպիսկոպոսին Հռոմայ ապաստան իցէ՝ զինչ կամիցի եւ զինչ ի դէպ համարիցի: Եթէ արժան համարիցի առաքել զերիցունան՝ որք երթեալ դատիցեն հանդերձ եպիսկոպոսօքն՝ ունիցին զճոխութիւն կամ զիշխանութիւն այնր՝ յորմէ առաքինն. այն ի նորա կամս յանձն իցէ: Եպա թէ այսպէս համարիցի թէ բաւական են դաւառակից եպիսկոպոսունքն առնել վախճան դատաստանին, արասցէ որ ինչ զիպող հաշուիցի ըստ խնաստուն խորհրդոց իւրոց,¹:

Եւ հաւատոյ եւ հաղորդակցութեան կապով, որ կաթուղիկէ եկեղեցին Ս. Պետրոսի աթոռին հետ կր կապէր, Հայոց եկեղեցին անխզելի կապուած էր նաեւ սրբոյն Ս. Բթանիսի յաջորդաց ատենները: Եսոր գեղեցիկ եւ անժխտելի վիպութիւնն ու հաստատութիւնը կու տայ նոյն իսկ Ս. Սահակ Մեծ կաթողիկոսը Ս. Ղարշապատու ժողովքին կանոններովը, ուր այսպէս կր կանոնադրէ. «Մի է Տէր, մի հաւատք, մի մկրտութիւն. զի որ այլեւայլ կամի ասել, յայտնապէս եւ զհաւատոյն կամի ասել բաժանումն. քանզի եկեղեցի

¹ Տես նաեւ մեր Կանոնագրոց մէջ:

մեզ ոչ ցուցանէ, պատուիրանն Աստուծոյ, որ ի քա-
րանց եւ ի փայտից է շինեալ. այլ զհաւատով շինեալ
զազգ մարդկան ի վերայ վիմին հաստատութեան: Ապա
ուրեմն ճշմարիտ հաւատն է եկեղեցի, որ զուսմորէ եւ
շինէ զմեզ ի մի միաբանութիւն զիտութեան Որդւոյն
Աստուծոյ. քանզի նոյն ինքն Աննարարն ուսուցանէ ա-
սելով ցՊետրոս. «Իսկ ես վէճ եմ ի վերայ այդք վէճի շինե-
ցից զէկեղեցի եմ եւ դրունք դժոխոց զէկեղ մի յազմա-
հարեացին: Երդ զինչ խնանայցին զասելն ցՊետրոս՝
վէճ, միթէ որպէս զմի ոք ի քարանց. քաւ լիցի. այլ
մարդ բանաւոր, Բլուխ արաբեւանի Կառն. եւ զի ան-
դրդուելի հաւատովք խոստովանեաց զՔրիստոս՝ Որդի
Աստուծոյ, երանութիւն ընկալաւ եւ վէճ՝ անուանե-
ցաւ: Ապա ուրեմն շինեալքն ի վերայ նորա չեն քա-
րինք՝ այլ մարդիկ նոյնն հաւատոյ հաղորդակցութեամբ»,¹:

Նոյն հոգւով լցեալ էին իր աշակերտքն ալ, եւ
անոնց զխաւորներէն մէկը Պօղոս առաքելոյն բերնովն
ասանկ կը խօսի. «Այ զի ես միայն արժանի եղայ խոր-
հրդոյն, որ տրուպս եմ առաքելոց, այլ թէ եւ Պե-
տրոս՝ որ Բլուխն է արաբեւանի տեսանիցէ, չկարէ ճառել»,²:
Ուրիշ մեծանուն աշակերտ մ'ալ, Մովս. Խորենացի, Ս.
Պետրոսի կողմանէ կը խօսի. «Քանզի ահա նկար օրինակ
մեծի բարւոյն անխալ հաւատոյն, եւ յառաջաձայնեալս
ի Տեառնէ վէճ, շարժիմ ի բարձր աստիճանէ կատարե-
լութեանն յամենեւին ի ստորին եւ ի վերջին խոնար-
հումն»,³. եւ դարձեալ «Յորմէ եւ պատուեցայ այնու-
հետեւ առաջնոցն արաբեւանի Բուլ Բահելիցո-Յեամբ:
... Հասից յարաջին Ժայր Կարաբելո-Յեամն, եւ եղէց
ժամակալ արքայո-Յեամն, հիշն էկեղեցոյ»,⁴: Եւ եթէ
նոյն Մովսեսի Խորենացոյն Հայոց պատմութիւնն ալ
մտադիր աչքով քննելու ըլլանք, կը տեսնենք որ թէ
Նիկիայ, թէ Աոստանդնուպօլսի եւ թէ Լափեսոսի Ժո-

1 Կանոնագիրք ձեռագիր. Մա- 3 Մովս. Խոր. Գիրք Պիտոյ.
տեմազար. Մխիթ. վիէն. Թիւ 44: Բառառն. ի Պետր. Առաք:

2 Եզնիկ Կողբացի. Եզծ աղանդ. 4 Անդ:

ղովները յիշատակած ատեն՝ միշտ կամ Հռոմայ Վա-
հանյապետին անունը եւ կամ անոր անուամբն եկող
հրեշտակին անունը՝ ամէն եպիսկոպոսներէն ու պա-
տրիարքներէն յառաջ իբրեւ նոյն ժողովներուն մէջ
գահեցնելու անունը կը յիշէ¹ :

Բայց ափսոս. գրեթէ երկուհարիւր տարի այն
մեր Նախահօրմէ ժառանգուած ու պահուած հաւա-
սոյ անեղծութիւնը՝ սկսաւ ոմանց ոմանց մաքին մէջ
եղծանիլ, եւ անգգոյշք տկարացան՝ երբ որ մոլորու-
թեան մթութիւն մը Ասորւոց կողմանէ կու գար կը
պատէր այնպիսիներուն աչքը, որմէ ազատ մնացողներն
աչքերնին արցունք, սրտերնին ելած՝ դառն կ'ողբային :
“Ողբամ զքեզ, Հայոց աշխարհ, ողբամ զքեզ, հա-
նուրց հիւսիսականաց վեհագոյն, կը գոչէ մեր ծերունի
Բագրեւանդայ եպիսկոպոսը, զի... վրդովեցաւ խաղա-
ղութիւն, արմատացաւ անկարգութիւն, դրդուեցաւ
ուղղափառութիւն, կայկայեցաւ ազիտութեամբ չա-
րափառութիւն,”² — Եւ դժբախտութիւնն ան էր, որ
նոյն ողբալի մթութիւնը, թէպէտ երբեմն կը փարատէր,
բայց երբեմն ալ աւելի կը թանձրանար : Այսու ամե-
նայնիւ աստուածային Նախախնամութիւնը Ս. Լուսա-
ւորչին հաւատոյ հարազատ որդւոց համար զՎեւեմ
անարատ կը պահէր³ : Եւ ժամանակ ժամանակ երեւան
կ'երևին ողջամիտ հայրապետք եւ ուղղութեան վարդա-
պետք, որոնք ճշմարտութեան լուսով լուսաւորուած,
ուրիշներն ալ բանիւ եւ արդեամբ լուսաւորելու կը ջա-
նային եւ յայտնի խօսքերով Հռոմայ հայրապետաց զլուս-
ւորութիւնը կը դաւանէին : Եւ ահաւասիկ նոյն իսկ
Հայաստանեայց եկեղեցին՝ իբրեւ եկեղեցի՝ այս քահա-
նայապետական զլուսւորութեան յայտնի ու պայծառ
դաւանութիւնը տալով, եօթներորդ դարուն վերջերը
(677) Սահակ Վ. կաթողիկոսին ատենէն սկսեալ՝ կ'եր-
գէր հրապարակաւ այն գեղեցիկ շարականն ի պատիւ

1 Մովս. Խոր. Պատմ. Հայ. էջ
356. 416. 522 :

2 Անդ. Ողբ :

3 Ծանդ. Խէ. Երեց, Ժ. 23 :

եկեղեցւոյն Հռոմայ, “Պեցո զորդի ծառայի քո, զոր ի
Հռոմայ գահիցն վերապատուեցեր, ուր եղին զվէժն
հաւատոյ հիման սուրբ եկեղեցւոյ”,¹: Բայց Հայոց եկե-
ղեցին ասով չշատացաւ. քիչ մը ետքը Բ. դարուն
սկիզբէն սկսաւ նոյնպէս հանդիսիւ եւ հրապարակաւ
երգել. “Որ գերագոյն ընտրելոց առաքելոցն դասուց ա-
նուանեցեր լինել զերանել զՊետրոս, Գլուխ Խոյրէ հա-
ւատոյ հիմն եկեղեցւոյ”,². եւ դարձեալ “Որ էմ անվանե-
լի ի դրանց դժոխոց”,³. եւ խոստովանիլ թէ խոստա-
ցաւ Քրիստոս “Տալ զփականս արքայութեան երկնից
երանելոցն Պետրոսի”,⁴. եւ դարձեալ “Փակողն ար-
քայութեան երկնից սուրբ առաքեալն Պետրոս”,⁵: Եւ
մտադրութեան արժանին ան է, որ բովանդակ աս եւ
ուրիշ շարականներուն մէջ թէպէտ ամէն տեսակ գո-
վեստները թէ սրբոյն Պօղոսի եւ թէ մէկալ առաքեալ-
ներուն տրուած կը տեսնենք, բայց միայն Պետրոսի կը
գտնենք տրուած հիման, զիսոյ եւ փականաց իշխա-
նութեան պատիւն ու սեպհականութիւնը: Եւ այս ա-
մենայն շարականները Յովհաննէս Գ. Խմաստասեր
կաթողիկոսին կը տրուին:

Այսու հոգեով էր՝ որ Օւաքարիա կաթողիկոս ալ
թա. դարուն մէջ յայտնապէս կը գրէր. “Ի Հռոմ հան-
դերձեալ էր կարգել (Քրիստոս) զաթոռն Պետրոսի եւ
Պաւղոսի, եւ զգլխաւորութիւն սուրբ եկեղեցւոյ”,⁶: Ժ.
դարուն մէջ (955) Մեծն Խոսրով Ընձեւացեաց եպիս-
կոպոսն իր գրուածոց մէջ այս վարդապետութիւնը կը
քարոզէ, չէ թէ միայն մէկ կամ երկու տեղ, այլ սուր որ
առիթ մը կը հանդիպի սրբոյն Պետրոսի անունը յիշե-
լու, միշտ Վիլսոյ պատուով կը յիշէ: “Որպէս խրատէ
զլուխ առաքելոցն Պետրոս”, եւ “Որպէս գրէ զլուխ ա-

1 Ազգային աւանդութիւնը զնոյն
իսկ Սահակ Գ. կաթողիկոս ասոր
հեղինակը կը համարի, զորն որ
նաեւ նոյն շարականին շինուածքն
ու ոճն աւանց տարակուսի կը
հաստատուն:

2 Օրհնութիւն ի տօնի Գլխաւ.
առաք. Պետրոսի եւ Պաւղոս:

3 Տես վերը, էջ 85:

4, 5 Հարց ի տօնի Գլխաւ. ա-
ռաք. Պետրոսի եւ Պաւղոսի:

գլխիվայր, կըսէ, սուրբն Պետրոս, եւ համբուրէ զխաչն եւ ի նմին խաչին զնոյն քարոզէ, այն՝ որ վէմն էր հաւատոյ հիման առաքելոց եւ մարգարէից,¹

Բայց հոս պէտք է քիչ մը կանգ առնել կենալ, ուր որ սուրբ եւ մեծանուն հայրապետներու բազմու թիւն մը առջեւնիս կ'ելէ, որոնք իրաւամբ Հայաստանեայց երկրորդ թարգմանիչները կրնան ըսուիլ, եւ արդեամբ ալ անոր մեծ երախտաւորներն են: Հարիւր երեսունուեօթը տարւան մէջ (1065—1202) այսպիսի հռչակաւոր վեց կաթողիկոսներ Ս. Գրիգորի աթոռը՝ փոքր ընդհատութեամբ՝ իրարու յաջորդեցին, եւ անուանի արքեպիսկոպոս մ'ալ (Հայաստանեայց Պօղոսը) ազգային ժողովոյ մը բերանը կ'ըլլար: — Առջեւնք լսել ասոնց ամենուն դաւանութիւնը Ս. Պետրոսի եւ իր յաջորդներուն՝ Ս. Վահանայապետաց գլխաւորութեան վրայ, եւ իմանալ իրենց փոյթն ու ջանքը Պետրոսի աթոռին արժանաւոր հպատակութիւն ու մեծարանք ցուցնելու. պատմութիւնը հաւատարիմ վկայ կեցած է, եւ իրենց զրուածքները՝ ան իրենց հաւատոց եւ սրտի զգածմանց անմահ յիշատակարանները թաղուն մնացած չեն եւ ոչ ալ կրնան մնալ²:

Գրիգոր Բ. Ս. Կայասէր, որուն զրուածներն իր հոգւոյն թարգմաններն են, հպատակութեան թուղթ կը գրէր Գրիգոր Է. Հռոմայ Վահանայապետին, կը նղովէր զով որ նոյն Վահանայապետը նոյն օրերը նղոված էր³, եւ զեսպան կը խրկէր Հռոմ իրեն ու իր ժողովրդեան՝ Հռոմայ եկեղեցւոյն հետ ունեցած միութիւնը ցուցնելու (1080): Գրիգոր Է. Վահանայապետն՝ իրրեւ հասարակաց ամէն հաւատացելոց հայր՝ հայրա-

1 Թուղթ առ Արքեհիմ. ամիրա վան հաւատոյ Գրիգորայ որդւոյ Վասակայ: Չեռ. թիւ 279. Բ:

2 Գրիգորիոս որ եւ Վահրամ՝ նախաձայնեալ, եւ Բասիլիոս, որք ոչ ըստ մարմնոյ միայն հաղորդեալք՝ նորին աշխուականութեան, այլ եւ

հոգեւորապէս հետեւեալք հօրն առաքինութեանց: Նաեւ լոողք եկեղեցւոյ լուսաւորութեան՝ յետ նոցին... Ս. Նիքո. Շնորհ. Զոյաւոր Տօնի արձանագիտոյ:

3 Թուղթ Գրիգորի Է. Քահ. առ Եպ. Բենեւենդ. Գիրք Է. 26:

գլխիվայր, կըսէ, սուրբն Պետրոս, եւ համբուրէ զխաչն եւ ի նմին խաչին զնոյն քարոզէ, այն՝ որ վէմն էր հաւատոյ հիման առաքելոց եւ մարգարէից,¹

Բայց հոս պէտք է քիչ մը կանգ առնել կենալ, ուր որ սուրբ եւ մեծանուն հայրապետներու բազմութիւն մը առջեւնիս կ'ելլէ, որոնք իրաւամբ Հայաստանեայց երկրորդ թարգմանիչները կրնան ըսուիլ, եւ արդեամբ ալ անոր մեծ երախտաւորներն են: Հարիւր երեսունուեօթը տարւան մէջ (1065—1202) այսպիսի հռչակաւոր վեց կաթողիկոսներ Ս. Գրիգորի աթոռը՝ փոքր ընդհատութեամբ՝ իրարու յաջորդեցին, եւ անուանի արքեպիսկոպոս մ'ալ (Հայաստանեայց Պօղոսը) աղգային ժողովոյ մը բերանը կ'ըլլար: — Սուրբն ըսել ասոնց ամենուն դաւանութիւնը Ս. Պետրոսի եւ իր յաջորդներուն՝ Ս. Քաջանայապետաց զլիաւորութեան վրայ, եւ իմանալ իրենց փոյթն ու ջանքը Պետրոսի աթոռին արժանաւոր հպատակութիւն ու մեծարանք ցուցնելու. պատմութիւնը հաւատարիմ վկայ կեցած է, եւ իրենց գրուածքները՝ ան իրենց հաւատոց եւ սրտի զգածմանց անմահ յիշատակարանները թաղուն մնացած չեն եւ ոչ ալ կրնան մնալ²:

Գրիգոր Բ. Ս. կայասէր, որուն գրուածներն իր հոգւոյն թարգմաններն են, հպատակութեան թուղթ կը գրէր Գրիգոր Լ. Հռոմայ Քաջանայապետին, կը նզովէր զով որ նոյն Քաջանայապետը նոյն օրերը նզոված էր³, եւ դեսպան կը խրկէր Հռոմ իրեն ու իր ժողովրդեան՝ Հռոմայ եկեղեցւոյն հետ ունեցած միութիւնը ցուցնելու (1080): Գրիգոր Լ. Քաջանայապետն՝ իրրեւ հաւատարկաց ամէն հաւատացելոց հայր՝ հայրա-

1 Թուղթ առ Արքեհիմ. ամիրա վստն հաւատոյ Գրիգորայ որդւոյ Վասակայ: Չեռ. թիւ 279. Բ:

2 Գրիգորիոս որ եւ Վահրամ նախաձայնեալ, եւ Բասիլիոս, որք ոչ ըստ մարմնոյ միայն հաղորդեալք՝ նորին աղիսակնութեան, այլ եւ

հոգեւորապէս հետեւեալք հօրն առաքինութեանց: Նաեւ լցողք եւ կեղեցւոյ լուսաւորութեան՝ յետ նոցին... Ս. Նիքո. Շնորհ. Ժող. յոսոք Տօնէ աբաղեանց:

3 Թուղթ Գրիգորի Լ. Քաջ. առ Եպ. Բենեւեղ. Գիրք Լ. 26:

կան սիրով եւ գթով կ'ընդունէր պատգամաւորը եւ նոյն գթով թղթին պատասխանը կը գրէր¹, իրեն եղբայրակից կ'անուանէր Հայոց կաթողիկոսը, եւ իրմէ կ'ուզէր Հայաստանեայց եկեղեցւոյն դաւանութիւնը, զորն որ Պօրիգոր կաթողիկոս անձամբ Վահանայապետին կը տանէր կու տար²:

Բարսեղ Ա. կաթողիկոս իր յաջորդն ու քեռորդին նոյն ուղղութեան ճամբան բռնեց, ինչպէս կը վկայէ Պօրիգոր Պ. Տղայ³, որ շատ չանցաւ՝ նոյն աթոռը նստաւ:

Բայց իրմէ առաջ 1113/ին Հայոց կաթողիկոս օծուեցաւ Պօրիգորիս կամ Պօրիգոր Պ. Պահլաւունի: Ասիկայ իր 52 տարւան (1113—1165) հայրապետութեան մէջ թէ՛ բանիւ եւ թէ՛ արդեամբ իր սէրն ու մեծարանքը Հռոմայ աթոռին շատ առթի մէջ ցուցուց: Անտիոք քահանայապետական հրեշտակին հետ ժողովքի նստելէն ետքը՝ անոր հետ ուխտի կերթար Եւրուսաղէմ, հոն դարձեալ ժողովքի կը նստէր. իր ժողովրդեան մէջ գանուած թերութիւններն ուղղել կը խոստանար, եւ հպատակութեան թղթով պատգամաւոր կը խրկէր Հռոմ իր եւ ազգին կողմանէ: Ս. Պետրոսի յաջորդը գթած հօր մը պէս սիրով եւ պատուով կ'ընդունէր կաթողիկոսին պատգամաւորները⁴, եւ ի նշան սիրոյ ու միութեան՝ քօղ ու դաւազան հայրապետական կը խրկէր իրեն⁵:

Իրեն յաջորդեց իր հարազատ եղբայրն ըստ մարմնոյ եւ սրտակից ըստ հոգւոյ Ս. Ներսէս Շնորհալի (1166). անուանը համեմատ՝ հոգւով ու սրտիւ լցեալ շնորհօք, հայր եւ յանձանձիւ ազգին: Ասիկա իր նախընթաց հայրապետներէն աւելի եկեղեցւոյ միութեան ետեւէն

1 Թուղթ Պօրիգորի Ի. Քահ. առ Պօրիգոր. կաթող. Հայոց, Գիրք Ը. 1:

2 Կիրակ. Գանձակ. Պատմ. Հայ. — Ս. Ներ. Շնորհ. — Հ. Միք. Ա. 2ամէն. Պատմ. Հայ. Բ. 1000:

3 Թղթ առ Տուտէորդի, էջ. 76:

4 Առ Բարսեփոսի, Ամ 1143, թիւ 23: — Լամբր. Գովեառ ներք. առ Ս. Ներսէս:

5 Լամբր. անդ:

ինկաւ, վասն զի ինքն ալ հոգւով եւ մտօք միացեալ էր կաթողիկէ եկեղեցւոյ հետ՝ որուն գլուխ եւ առաջնորդ կը ճանչնար Հռոմայ քահանայապետը. ուստի եւ Սա- նուէլ կայսեր կը դրէր. «Եւ զի եւ լուաք թէ սուրբ եւ արաքի մանայն էպիսկոպոսայ (ըստ ձեռագր.) Հայրապետն Հռոմայ է՝ փոխանորդն Պետրոսի արաքելոյ՝ յիւրոց անտի իմաստնոց առաքեաց խօսել առաջի սուրբ թագաւորութեանդ ձերոյ վասն Ռոմէան հաւատոյ», ¹ : Եւ խօսքերն իր սրտին փափուկ զգածմանց, իր ճշմարտասէր հոգւոյն, իր մտաց ողջամիտ համոզման թարգմաններն են : Բայց Ս. Հայրապետն իր դաւանութիւնը Ս. Պետրոսի եւ իր յաջորդներուն գլխաւորութեան վրայ ի լուր տիեզերաց բարձրարարբառ կը քարոզէ իր անչափ այնչափ զրուածոց եւ եկեղեցական կարգաւորութեանց մէջ, որոնցմէ մէկ քանին հոսանդս յառաջ կը բերենք : Իր Լեզեսեայ ողբերն ամենուն յայտնի են. նոյն ողբերուն մէջ ասանկ կը խօսի.

Եւ դու Հրոմ մայր քաղաքաց
Գերապայծառ եւ պատուելի,
Մեծին աթոռդ Պետրոսի
Առաքելոց գլխաւորի :
Եկեղեցի անշարժելի
Ի Կեփայեան շինեալ վիմի
Ի դրանց դժոխոց անյաղթելի
Եւ կնիք երկնիցն բացողի, ² :

Ուրիշ տեղ մ'ալ.

Աշակերտաց գերագունին,
Սուրբ հաւատոյ անշարժ վիմին ³ :

Այսպէս նաեւ կանոնական ժամակարգութեանց մէջ իր եկեղեցւոյն բերնովը կ'երգէ.

Գլխոյն ընտրեալ հօտին փոքու՝
Սաստէր զնորհուրդն ոչ գիտելոյ ⁴ :

¹ Ս. Ներս. Շնորհ. Թղթ առ Սանուէլ կայսր :

² Ս. Ներս. Շնորհ. Ողբ Եգեսեայ, Չեռագիր, Թիւ 63 :

³ Ս. Ներս. Շնորհ. Ողբերգ. Վիպ. Գ. էջ 135 :

⁴ Երգ յաղագս մեծի ուրաւթ. գիշերի :

Եւ դարձեալ .

Շնորհեալ վիմին եկեղեցւոյ ,
Զոր պահեցեր ի հոսելոյ ,
Եւ կանգնեցեր ի գլորելոյ
Վասն սրտին արտասուելոյ¹ :

Ընծանօթ չեն մէկալ շարականները , զորոնք Հայ-
աստանեայց եկեղեցին եօթը դարէ վեր ամէն տարի
կ'երգէ հրապարակաւ , որոնք անտարակոյս մեր նախնի
սրբոց Հայց անարատ հաւատոց եւ ողջմտութեան ան-
եղծ դրոշմը լսողներուն սիրտը կը տպաւորեն : «Վէմն
հաւատոյ , կ'աղաղակէ Հայաստանեայց եկեղեցին , զմայ-
լեալ անմահական բաժակաւն , այսօր բաշխէր ծա-
րաւեաց»² : Երգ յայտնի է՝ որ թէպէտ նոյն օրը ամէն
առաքեալք անմահական բաժակաւ զմայլեցան , բայց
Պետրոս էր՝ որ յանուն ամենեցուն միայն կը խօսէր ,
ուստի եւ Պետրոս միայն էր «վէմն հաւատոյ» , որ
«բաշխէր ծարաւեաց» , հաւատոյ շնորհքը , եւ իբրեւ ե-
կեղեցւոյ գլուխ՝ տիեզերաց կը քարոզէր նոյն օրը քրիս-
տոնէութեան հրատարակուիլը : Ըսու մտօք է , որ ու-
րիշ հանդիսաւոր օր մ'ալ «Վէմ հաւատոյ»³ կը կո-
չուի Յովնանու որդին , եւ աս կոչումը Ս . Կերսէս կու-
տայ իրեն չէ թէ մէկ երկու տեղ , այլ իր ամէն գրուած-
ներուն մէջ՝ ուր տեղ որ առիթ մը կը պատահի⁴ :
Բայց երբ որ իր զեղեցիկ ողբերգութեանց վերջը հաւ-
նելով՝ իր յիշատակարանը կը գրէ , կարծես թէ իր
հաւատով , վառուած սրտին եռանդն ու շարժումը
չկրնալով զսպել , լեցուն բերնով իր խոնարհ սիրտը կը
հանդարտեցնէ գրածներուն ուղղութեան վրայ , իբր
թէ ըսածն ու գրածը չէ թէ նորաձեւ եւ աննշան էին ,
այլ Պետրոսի հիման , Պետրոսի անշարժական հաւատ-
քին վրայ շինուած : Ըհաւաստիկ իր խօսքերը .

1 Երգ յաղագս մեծի ուրբաթ .
գիշերին :

2 Տէր երկնից ի Դ . աւուր
Պենտեկ ,

3 Օրհն . Եր . աւուր Վարդավ :

4 Տես Ս . Կերս . Շնորհ . Բանք
չափաւ , էջ 403-469 եւ ուրիշ
գրուածներուն մէջ :

Ի գրել բանիւ աստուածական,
 Ոտիւք չափել ներտաղական,
 Վասն էութեանն անհասական,
 Իւ Բանին Հօր մարդեղութեան,
 Ոչ նորաձեւ եւ աներշն
 Յինէն շինած առանց հիման.
 Այլ է վերայ անշարժական
 Վերին երեսլ առ Սեփայեան ¹ :

Անցնինք իր յաջորդին: Վրիգոր Վ. Տղայ Ս. Ներսիսի եղբորորդին, նոյն եռանդեամբ եւ հոգեով պաշտպան ու ջատագով էր ողջամիտ վարդապետութեան, եւ ժամանակին նախանձայոյզ յաչաղկոտներուն դէմ՝ որոնք մոլորեալ մտօք եւ խստացեալ սրտիւ հերձուածն ու պառակտումը յառաջացրնել կ'ուզէին, եռանդուն թուղթ մը գրեց ², որուն մէջ սկիզբէն մինչեւ վերջը ողջմտութեամբ կը սանձահարէ հակառակորդները, եւ յայտնի ու պարզերես կը դաւանի եւ կը պաշտպանէ Ս. Պետրոսի եւ Հռոմայ աթոռին գլխաւորութիւնը ³: Արդ գրէ ահաւասիկ համարձակ. «Ահոն Հռոմայեցի էր ազգաւ եւ Գահերէցութեամբ ⁴ եւ այլն», : Իւ դարձեալ հեղինելով իր հակառակորդները կ'ըսէ .

1 Ս. Ներսէս Շնորհալի. Բան հաւատոյ. Յիշատակարան երգողին. էջ 222 :

2 Պատասխ. թղթոյ Վրիգորի Տուտէոր. :

3 Անդ. էջ 23. 25. 74. 75. 76. 77. 82 :

4 Ահաւասիկ իր ամբողջ խօսքերը. «Ահոն Հռոմայեցի էր ազգաւ եւ գահերիցութեամբ եւ ի Հռոմ երկուք լուսաւորը են աշխարհի Պետրոս եւ Պաւղոս, ի նոսա զիւրդ բնակէր Ահոն կամ որով օրինակաւ : Իսկ եթէ նորա ի նա բնակեցան աստուածային զօրութեամբն եւ հոգեովն կարելի է. այլ ոչ ազգաբնիկ : Եւ եթէ յայն սակս է անիծեալ, կարծեմ թէ եւ նոցայն դամբարանն է այր աւազակաց, եւ որ ի նմայն են հանգուցեալ զողք

եւ աւազակք. եւ այս ըստ առ ի ձէնջ բանի : — Իսկ տուամարին ահոն ի մերասէր աղին լեզու, թուի թէ զհամարողականն դնէ թիւ, եւ զժամանակագրականն, եւ զնորա առ այս շունինք իրք. թուի թէ եւ ոչ եւ որ նոցայն են : Իսկ առ այս Անանիա եւ Անդրէաս բաղմաւ վէպ գրութեամբ ճառեցին. յաւելւիք եւ զնոսա յանէծս : Թուի թէ այս ի վաղնջուց հետէ, որպէս նոյն ինքն Անանիա յաղագս անբարեւէր ազգին տրտնջմամբ, առ որս ոչ պատուի զիտութիւն, այլ անձնահաճ կամբ : — Այլ զի ընդ բաղում բանն ձեր կարկատունս եւ ստայօղս անցի, եւ նայեցայ ուշիմ մտօք, եւ ոչ տեսի ի նոսա ծանկելի անուշահամ պտուղ, ոչ արդիւնաւորեցաւ առ մեզ. քանզի

“Սուա էին խոստմունք նորա (Քրիստոսի) առ Պետրոս թէ ի վերայ այդը վիմի շինեցից զեկեղեցի իմ, եւ զբունք զժոխոց զնա մի յաղթահարեցեն : Երգ յաղթահարեցաւ եւ կորեաւ,”¹ եւ այլն : Օճնց կ'առնենք մանրամասն յիշատակել թէ ինչպէս ուրիշ տեղեր ալ զՍ. Պետրոս կը կոչէ “վէմ հաւատոյ, գլխաւոր առաքելոց,”² :

Եղին ատենները կը պայծառանար նաեւ Ս. Երսէս Լամբրոնացի Տարսնի արքեպիսկոպոսը : Պատմութիւնն ու իր մատենագրութիւնները յայտնապէս կը քարոզեն իր սրտին անշեջանելի եռանդը Լատին եկեղեցւոյ հետ միութիւնն ու համաձայնութիւնը պահելու եւ յառաջացնելու : Բաւական է կարդալ միայն իր առ Լեւոն թագաւոր գրած թուղթը³ : Մաադրութեան արժանի է նաեւ իր սքանչելի ատենաբանութիւնը՝ զորն որ Հռոմկայի մեծ ժողովոյն մէջ խօսեցաւ՝ այնպիսի ազնուական համարձակութեամբ, որ մինչեւ ցայսօր բնութեցողներուն սիրտը կը յափշտակէ : — Ո՛հ առաքելաշնորհ Հայրապետն ինչ ուրախութեամբ կը նկարագրէ ժողովականաց առջեւ Հայաստանեայց եկեղեցւոյն երջանկութիւնը՝ որ երբեմն ունեցած էր, թէ ինչպէս Եստուծոյ սեղաններն երկնից ասաղներուն պէս բազմացած էին, ինչպէս արթուն հովիւք կը հսկէին եւ Քրիստոսի հօտն ի լոյս պայծառութեան կ'արածուէր : Բայց այս ամենայն երբ կը պատահէր : — Երբ որ մեր եկեղեցին “Վեռ է Դո-Ռեան էկեղեցոյ վէճն պնդեալ էր,”⁴ : Եւ աւել. երբ որ իր աչքը Հայոց եկեղեցւոյն

յեռանդնոտ եւ ի փայլակնացեալ սրտէ յառաջ բերի վեճարանութիւն եւ կռիւ, որպէս եւ վկայէ ճշմարիտ բանն տէրունի եթէ Յաւելուածոյ սրտի խօսի բերանն,” :

1 Պատմասիանի թղթոյ Գրիգորի Տուտէոր. 20 :

2 Անդ 25, 82 :

3 Երս. Լամբր. թղթ. առ Լեւոն արքայ : Տպ. Վ Ենեւ. 1838 :

4 Երս. Լամբր. Ատենար. Երբ Տարագր. Վ Ենեւ. էջ 120. “Մանաւանդ տայր եւ Հայաստանեայցս աշխարհ, մինչ դեռ է Դո-Ռեան էկեղեցոյ վէճն պնդեալ էր, պատու Եստուծոյ առատ եւ բազում, եւ յերկիր մեր իրբեւ զաստեղս երկնից բազմացան սեղանքն Եստուծոյ բոս տեսլանն Ս. Գրիգորի, եւ այլն :

եւ երկրին իր ստեղծութեան թշուառութեան վրայ կը դարձնէ, պատճառն ի՞նչ կը համարի. «ՂԷ այս էր վասն . . . զէ Բաբելոնի քաղաքի մասին Բաբելոնի քաղաքի մասին, զէ Բաբելոնի քաղաքի մասին Բաբելոնի քաղաքի մասին»,¹։ Ըստ ողբոց հառաջանքը հնչեցրենք, եւրոպացիները դարձեալ յուսով ու ակնկալութեամբ զօրացած՝ ձայնը կը բարձրացնէ, ու կը յորդորէ ժողովքը շինել եկեղեցին։ — Որպիսի՞ հիման վրայ։ — Իսկնք իր խօսքերը. «Ղուարութեւ դուք, նահապետք ազգաց մերոց ի ծագաց երկրէ, որ հասէք ընդ նմա ի Սիոն քաղաք փրկութեան մերոց։ Ըհա հասեալ են ողբ մեր առ դրունս երկնաւորն Լուսաղէմի. եւ հանդերձեալ եմք շինել զեմանալի տաճարն Ըստուծոյ՝ որ հիմնեցաւ ի վերայ Պետրոսի»,²։ Ըստ այս Պետրոսի աթոռն ուրիշ զրուածքի մէջ ամենէն զերազոյն եւ ամենէն վեր կը քարոզէ. «Որ Հռոմայն է (պատրիարքութիւն) ըստ կարգի (ժամանակին) երբորդ էր պատուով, թէպէտ եւ զբոս-Բեթա՞ն առաջին»,³։

Լամբրոնացւոյն վերջի տարիները (1195ին) Պարիզոր Օ. Ըպիրատն նստաւ Ս. Լուսաւորչի աթոռը. առ հայրապետը վերջինն էր Ներսիսեանց ու Պարիզորիսեանց մէջէն. բայց եղաւ միանգամայն առաջին եւ սկիզբն ողջամիտ կաթողիկոսաց երկայն ու անընդհատ յաջորդութեան մը, որ երկուհարիւր տարիէ աւելի սրբոյն Պետրոսի աթոռին հետ միացած ու Ս. Վահանայապետաց հպատակութեան մէջ՝ Հայոց եկեղեցւոյն առաջնորդեցին եւ նոյն եկեղեցին կաթողիկէ հաւատոյ ու հազորդակցութեան մէջ պահեցին, ըստ մեծի մասին իրենց օգնականն ունենալով Սուրբինեան թագաւորները, որոնք արդէն իրենց արքունական թաղը Հռոմայ Վահանայապետաց պարտական էին, ինչպէս մերազնեաց Սիրակոս պատմիչ Լեւոն առաջին թագաւորին համար «Պարծանս իւր վարկաւ, կ'ըսէ, զսուրբ առաքեալսն Պետրոս եւ զՊաւղոս, որ կան ի Հռոմայեցւոց քաղաքի,

¹ Ըստնարան. էջ 127.

² Ընդ, էջ 139.

³ Ս. Ներս. Լամբ. Խորհրդածութիւն ի կարգս եկեղեցւոյ.

որպէս թէ ի նոցանց առեալ զօրհնութեան պատկն, 1 :
Լա իրաւցընէ. Խնովկենտիոս Պ. Վահանայապետն էր՝
որ իր կարգինալին ձեռքովը գլխաւորաբար իր ու նաեւ
կայսեր անուամբ Հայոց իշխանը թաղաւոր կը պատկեր,
վասն զի կաթողիկէ միութեան մէջ կը ծանչնար զինքը :
Ըսոնք պատմական ստուգութիւններ են, որոնց հարկ է
գլուխ ծռել ու հաւանիլ : Բայց մենք դառնանք եւ
տեսները թէ նաեւ Պրիգոր Օ. Ապիրատ ինչ յարա-
բերութեան մէջ էր Հռոմայ Վահանայապետաց հետ :
Իր թղթերը պաղտնի մնացած չեն : Պրիգոր Օ. ասանկ
կը գրէ Խնովկենտիոս Պ. Վահանայապետին :

“Ձեզ՝ որ էքդ գլուխ յետ Վրիստոսի, սրբեալք
ի նմանէ եւ գլուխ կաթողիկէ եկեղեցւոյդ Հռոմայեցւոց,
ամենայն եկեղեցեաց մօր, որ եւ էքդ զզօն եւ սուրբ,
եւ որպէս պարտ եւ պատշաճ է լինել փոխանակ առա-
քելոցն՝ բարձրագոյն Վահանայապետ, եւ ձեզ սրբոց
աղբեպիսկոպոսաց, եպիսկոպոսաց, կարգինալաց, երի-
ցանց, կղերիկոսաց եւ ամենեցուն՝ որ են յեկեղեցւոյդ
անտի սրբոյ, ողջոյն եւ սէր եղբայրութեան : Խաղաղու-
թիւն Ըստուծոյ լիցի ի միջի ձերում : — Պրիգորիոս
ծառայ Յիսուսի Վրիստոսի, շնորհօքն Ըստուծոյ կա-
թողիկոս համօրէն եկեղեցւոյս Հայաստանեայց, որդի
սրբոյ եկեղեցւոյդ՝ որ է հիմն օրինաց համօրէն քրիստո-
նէութեան :

“Վիստասըք զի մէք եպիսկոպոսապետք, եպիսկո-
պոսք, երիցունք եւ կղերականք՝ կամք յաղօթս առ
Վրիստոս Յիսուս, որ է մեր ամենեցուն գլուխ, զի պա-
հնայէ զձեզ եւ զորս ընդ ձեզ են յամենայն չարեաց,
զի յորժամ դուք՝ որ գլուխդ էք, անարատք իցէք, եւ
մեք՝ որ անդամքն եմք, բարւոք եւս կացցուք ձերով
օրհնութեամբդ : Ծանիջիք, Տէր, զի եկն եհաս առ
մեզ Մոզունտացւոց եպիսկոպոսապետն՝ այր լաւ եւ
խնամատուն եւ մեծ, եւ Ըստուծոյ եւ ի բարձր Հռո-
մայեցւոց եկեղեցւոյդ եւ քովի Հռոմայեցւոց կայսերդ

կուսէ երեւր առ մեզ զթագն (վայելչութեան) եւ պսակեաց զթագաւորն մեր՝ Էւոն, եւ գարձոյց մեզ զպսակն զոր ի վաղ . . . :

«Վխտասձիք եթէ եւ յայանեաց նա մեզ զձեր հրամանադ՝ զոր կամակար մտօք լուաք, եւ կամակարութեամբ իսկ հաճեալ եմք ընդ օրէնս եւ ընդ եղբայրութիւն մեծի Հռոմայեցւոյ եկեղեցւոյդ, որ է համօրէն եկեղեցեաց մայր, զոր ընկալեալ էր մեր, եւ այժմ՝ իսկ զնա ընդունիմք եւ մտադիւր ձերոց հրամանացդ կամիմք հնազանդել : Պատկառ կան ձերոց հրամանացդ եւ համօրէն կախկոպոսապետքս եւ կախկոպոսք եւ ամենայն կղերականք եկեղեցւոյս որք ենն յերկրի մերում եւ բազումք իսկ Տեառն շնորհօք : Եւ մէք աղաչեմք զձեզ . . . »¹ :

Իսկ Խննովկենտիոս Վ. աս պատասխանը կուտար :

«Եյնու ծանեաք զքեզ հաստափեալ ի կաթողիկէ հաւատս, եւ լինել Վաթողիկոս ոչ անուամբ միայն՝ այլ եւ արդեամբք, զի զգլխաւորութիւն առաքելական աթոռոյս ընկալեալ՝ ամենայն եկեղեցեաց մայր զնա դաւանիս, եւ զմեզ՝ զլուիս համօրէն հաւատացելոց : Վանձ զի ծանեար զառաւելութիւն Պետրոսի, եթէ յանձն արար նմա Տէր արածել զհամօրէն զամենայն ոչխարս իւր՝ երիցս կրկնեալ զբանն եթէ «Երածեա զոչխարս իմ», եւ ի վերայ ամենեցուն առհասարակ ետ նմա զիշխանութիւն կապելոյ եւ արձակելոյ, ասելով ցնա . «Չոր միանգամ կապեցես յերկրի՝ եղիցի կապեալ յերկինս, եւ զոր միանգամ արձակեցես յերկրի՝ եղիցի արձակեալ յերկինս», : Եւ զխտացեր իսկ զառանձինն շնորհս առաքելական աթոռոյս, որ վասն արդեանց երանելոյն Պետրոսի՝ որ ոչ եթէ ժամանակաւ, այլ իշխանութեամբ երիցագոյնն էր յառաքեալսն, եւ ոչ ժողովոց ինչ կանոնեալ սահմանօք, այլ աստուածեղէն հրամանաւն, ի մէջ համօրէն եկեղեցեաց զգլխաւորութիւնն եւ զառաջութիւն ընկալաւ կանգնեալ ի վերայ անշարժ հիմանն, զորմէ ասէ առաքեալն Պաղոս եթէ «Հիմն այլ՝ որ

1 Առ Ռայնալդ. Տարեգ. Եկեղ. ԸՄ 1199. Թիւ 65 :

ոչ կարելի զնել քան զեղեալն, որ է Յիսուս Վրիստոս, զորով, եւ Ճշմարտութիւնն ասէ, յաւետարանին առ Պետրոս. «Վերայ այդք վնմի շինեցից զեկեղեցի խմ, եւ զբունք դժոխոց զնա մի յաղթահարեացն», Վանդի Պետրոս (Համարի) յետ Վրիստոսի հովիւ մի, եւ մի հօտ՝ տիեզերական եկեղեցի, զորոց Տէրն յաւետարանի վկայէ ասելով. «Ղա այլ եւս ոչխորք են խմ, որ ոչ են յայտմ դաւթէ, եւ զայնա եւս պարտ է ինձ ածել այսր, եւ ձայնի խնամ լուիցեն եւ եղիցին մի հօտ եւ մի հովիւ», . . . Վայտմ եւ քո եղբայրութեանդ խելամուտ իրազգած լեալ եթէ, ըստ Մատթեւոյն ամենեքին մի մարմին եմք ի Վրիստոս, եւ եթէ իւրաքանչիւր՝ անդամք միմեանց, զմեզ՝ զոր Տէր, անտես զմեր անարժանութիւնս արարեալ, փոխանակ իւր եւ յաջորդ իշխանին առաքելոց կամեցաւ լինել, գլուխ եկեղեցւոյ դաւանիս, եւ զքեզ եւ զեղբարս քո եւ զեպիսկոպոսակիցսդ իրրեւ զմերոյ մարմնոյս մասունս ճանաչես, զխտացեալ՝ եթէ որդես ուս ոչ կարելի ինքնին պատու առնել, եթէ ոչ կայցէ յորթն, այսպէս եւ անդամք չզգայցեն ինչ եւ չզործիցեն բնու, եթէ ոչ կայցեն ի միութեան մարմնոյ: Վպա ինդամք յոյժ՝ զի անյողոզող կացեալ ի կաթողիկէ, հաւատս, զեռանդն եւ զգութ առ մեզ ցոյցանես, եւ առաքելական աթոռոյս որդի դքեզ դաւանիս, այնու իսկ՝ զի ամենեցուն զսա մայր ճանաչես, եւ ի մենջ զեկեղեցւոյ կարգաց իրատուցն իշխանութիւն խոստովանիս . . . »:

Վայն ինքն Վրիդոր Գ. կաթողիկոս դարձեալ ուրիշ թողթ մը դրեց Վահանյայեանին, որուն մէկ մասն ալ յառաջ բերելինս պատշաճ կ'երեւայ իր որդիական սիրոյն ու մեծարանաց եւ հպատակութեան մէկ ցոյցը տալու, զորն որ II. Պետրոսի աթոռին կը դաւանէր. առ են իր խօսքերը:

«Վահանյայեան ամենայն եկեղեցեաց, որ ունիք զառաքելական աթոռ յետ Մատթեւոյ՝ որ է գլուխ ա-

մենայն բարութեանց, եւ մեծի խոստովանողին երկրաւոր
աթոռոյն Վրիստոսի, գլխաւոր տանն ասպնջականու-
թեան ամենայն համօրէն ժողովրդոց եւ կրօնից եւ
պայազատին երանելոյն Պետրոսի երիցու, իշխանի եւ
հօր ամենայն աշխարհի յետ Վրիստոսի, աստուածա-
մերձ եւ քրիստոսակիր մեծի Վահանայապետի Իննով-
կենտեայ եւ տիեզերական հայրապետի բարձրագոյն ա-
թոռոյն Հռոմայեցւոյ քաղաքի, որ արքունական յազ-
թութեամբն խրով զամենայն աշխարհ ընդ իւրով իշ-
խանութեամբ նուաճեաց, եւ հոգեւոր հօր մերում ի
Վրիստոս, բարձրացելոյ փառօք այնպիսի քաղաքի. —
Վրիգոր կրտսեր եպիսկոպոս, կաթողիկոս ամենայն
Հայոց, մեղաւոր եւ ծառայ հաւատացելոցն Վրիստո-
սի, եւ ամենայն արքեպիսկոպոսունք, եպիսկոպոսունք,
առաջնորդք վանաց եւ քահանայք եւ ժառանգաւորք,
որ ընդ մերով վարչութեամբ կայցեն, աղօթք հանա-
պաղորդ ի Տէր:

«Արովհետեւ յաթոռ սիրելի աշակերտին Վրիստո-
սի նստիք եւ տիրէք համօրէն աշխարհին Աւրուպացւոց,
նմին իրի եւ մեզ պարտ եւ պատշաճ է աւելագոյն մե-
ծարել զձեզ. եւ քանզի հայր համօրէն քրիստոսական
հաւատոյ էք, զձեր հրամանս բազում սիրով ընկալաք,
եւ եղաք յաչս եւ յերեսս մեր, եւ գովութիւնս մա-
տուցանեմք Արարչին համօրէն տիեզերաց. . . մանաւանդ
թէ ի գոգ մայրենի գթոյ ձերոյ իբրեւ ի նոյն եւ ի նմին
զաւթի գգուեալ եմք եւ ի հայրենի ծոց ձեր սնեալք,
ցանկամք եւս եւ փափաքեմք զի ի խոտալից ի պարարտ
եւ ի ջրարբի վայրի եւ առ աղբերս գիտութեան ձերոց
հաւատոցն եւ պատուիրանաց օրինացն եւ եկեղեցւոյ
հանգուցեալ սնանիցիմք, եւ ի ձերոց ստեանց զիկցեմք
հանապազօր եւ արքեանայցեմք կաթամբ՝ որ ի ձերոց
լանջացն հօսէ, եւ այսու աճեալ զարդանայցեմք: Աւ-
սաք եւս յայսմանէ հեղուլ զարիւն վասն օրինացն
Վրիստոսի. . . : Արդ կարի ուրախ եղաք ի Վրիստոս,
զի մայրն եկեղեցեաց՝ որ զամենայն տիեզերս լուսաւորէ:

խրոնի մեծապայծառ լուսաւորութեամբ, կամեցաւ եւ յողորմաւ եկեղեցի Հայոց բարեպէս օրախնայել եւ միեմթարութիւն նմին մատուցանել . . .¹:

Այլ թէ միայն կաթողիկոսը, այլ նաեւ Վեհոթա-
ղաւորը թուղթ հօլաւանութեամբ կը գրէր Ննմոկեն-
տիոս Գ. Քաջանայտայեան. եւ թուղթը կը սփռէր այս-
պէս. «Պեճապատիւ հօր ի Քրիստոս եւ Տեառն, Նն-
մոկենտեայ՝ շնորհօքն Մատուծոյ մեծի Քաջանայտայե-
ան եւ տիեզերական Պապի, որ այնչափ եւ այնպիսի
պատուոյ արժանաւոր է. — Վեհոթի նորին շնորհօք եւ
ղթութեամբ Հռոմայեցւոյ տեղաւորութեան՝ արքայ ամե-
նայն Հայոց, ողջոյն եւ զանձն խի զխաղիկ եւ զամե-
նայն՝ որում ձեռնհաս իցէ: — Փառք, զոհութիւն եւ
պատիւ ամենազօրին Մատուծոյ, որ զձեզ զայնչափ եւ
զայնպիսի հոյժով ըստ ձերոց արժանեաց առաջնորդ
եկեղեցւոյ խրոյ լինել կամեցաւ . . . : Ձերոյ լուսոյդ
արդեամբ եւ կենդանարար յորդորմամբ խրատու մե-
ծարդոյ հօր մերոյ Պողոսնայեցւոյ արքեպիսկոպոսի
ուսեւոյք եւ խրատեւոյք՝ զհամբէն լայնածաւալ եւ
զմեծատալած թաղաւորութիւն աւանդեալ մեզ ի
Տեառն, եւ զամենայն Հայաստանեայս զյուսեալն ի
հեռաւոր վայրս ի մի միարանութիւն օրոյ Հռոմայե-
ցւոյ եկեղեցւոյդ Տեառն օղևականութեամբ կոչել
միասնորամբ ցանկամբ եւ բղձամբ . . . »²:

Այլ թղթոյն ալ Ննմոկենտիոս Գ. քաջանայտ-
այեաւ երկայն պատասխան մը կը գրէ, որուն մէկ փոքր
հատուածը հոս կը դնենք. «Այլ խնդամք՝ եթէ դու
իրբեւ զիշտան ուղղափառ զոռաւելութիւն իշխանու-
թեան առաքելական տօնոցս քաջ զխաղեալ զմեծ-
արդոյ եղբայր մեր զՊողոսնայեցւոյ արքեպիսկոպոսն,
զԱրքիմիտրեպիսկոպոսն, զմին յեթեանց անտի եպիս-
կոպոսաց՝ որ առնթեքականց են մեզ ի Հռոմայե-
ցւոյ եկեղեցիս, մարդասէր կամօք եւ քրմաւորութեամբ
բնիարար, եւ ոչ միայն զփրկիւն էա օրէնս ուսար, այլ եւ

1 Աւ. Ռայնալդ. Աճ 1202. Թիւ 41: 2 Աւ. Բալուա. Թղթ. ՄԺԹ:

որպէս ի թուղթագ զրեւ, նովին իսկ օրինօք զայնա-
ծաւալ քո արքայութիւնդ կամիս կարգեալ յարգարեւ,
եւ զհամօրէն զայս կոչել ի ծոց Հռոմայեցւոց եկեա-
ղեցւոյս . . . »¹

Պարիզոր Զ. կաթողիկոսին յաջորդը Յովհաննէս
Լ. նոյն հոգւով կը զրէր Քահանայապետին՝ հետե-
ւեալ խօսքերը. «Մեծարեալ հօր ի Քրիստոս եւ
Տեառն Իննովկենատեայ, շնորհօքն Աստուծոյ մեծի Քա-
հանայապետի եւ տիեզերական Հայրապետի. — Յով-
հաննէս նորին շնորհօք խոնարհ նուաաս կաթողիկոս
Հայոց, հնազանդ եւ հպատակ ձերոյ սրբութեան, ար-
ժանաւոր հնազանդութեամբ եւ մեծարանօք ողջոյն եւ
խնդութիւն բազմապիւ. Անճառ եւ անպատու՝ տես-
չութեամբն Աստուծոյ Տեառն մերոյ, յորմէ համօրէն
բարեքն բխեն, ծանուցեալ եկեղեցւոյն Հայոց զաս-
տուածաստուն դահերիցութիւն եւ զաւագութիւն
սրբոյ եկեղեցւոյն Հռոմայեցւոց, նորա գուտար մտերիմ
լեալ է, եւ մեք պաշտօնեայք նորա, թէպէտ եւ
անարժանք . . . »²

Լ. թղթերն աւելի քան զայս արեւական յայտնի
կը ցուցնեն թէ ինչպէս սուրբ Լուսաւորչին յաջորդ-
ներն իրենց բազմութիւ եպիսկոպոսներովն ու ժողովը-
րով, նոյնպէս եւ Հայոց թագաւորն իր մեծամեծնե-
րով որոշն Պետրոսի յաջորդին գլխաւորութիւնը կ'ըն-
դունէին, կը հպատակէին, կը մեծարէին:

Պարիզոր Թ. Քահանայապետ Հեթում Լ. Թա-
գաւորին եւ Զատել թագուհւոյն իբրեւ ջերմեռանդ
որդւոյ ու դատեալ մեծ առանձնաշնորհութիւններ կու-
տար³ (1239), զորոնք երկայն կ'ըլլայ հոստեղս յիշա-
տակել: Բայց նոյն տարին Սոստանդին Լ. կաթողիկոսը
էր նորոգէր իր որդիական հլու հնազանդութիւնը Հռո-
մոյ Քահանայապետներուն, եւ կը խնդրէր նոր եմի-
փորոն (Պալլիոն), որն որ իրաւարանութեան ու իշխա-

¹ Առ Բալուտ. Թղթ. Ի:

Լուս. Գիրք Ը. 75:

² Առ Ռայմաղ. 1205: — Բա-

³ Առ Ռայմաղ. 1239 թիւ 82:

նութեան տուչութեան նշան մըն է։ Պարիզոր թ. Վահանայապետը չէ թէ միայն կաթողիկոսին խնդրածը, այլ նաեւ եպիսկոպոսական թագ, ուրաք եւ մատանի մէկտեղ կը խրկէր՝ հայրապետ թիրով դրած թղթով մը, որուն մէջ աս հատուածը կը կարդացուի։

“Արպէս զի շնորհալիանն սուրբ եկեղեցեաւ իւրրեւ զգլխով ամենայն իսկ եւ բնաւ հաւատացելոյն Քրիստոսի եւ զվարդապետաւ փարեալ, որպէս որդի դք զմարբն մեծարանօք զիրկս արկանիցէ, երանելոյն Պետրոսի եւ մեղ, որ աստուածեղէն կարգօք՝ զայնր եկեղեցւոյ, թէպէտ եւ առանց շատ ինչ եւ բաւական արժանեաց, զգահերէց զխաւորութիւնն ունիմք, եւ մերոց յաջորդացն օրինօք փոխանորդելոց՝ միշտ եւ հանապազ հնազանդ եւ հպատակ զանձն քո կացուցեալ, հաւատարիմ եւ ջերմեռանդն տեւեալ մնացես՝ առաքելմք քեզ զԱմփոփորնն (զՊապինն), զոր խնդրեցեր, այլովք եւս խնդրուածովք՝ որ ի ձեռն հրեշտակաց քոց ի քոյ կողմանէ առ մեզ հասին, եւ լսելի եղեն մեզ. զի քոյ Ամփոփորնդ՝ որ նախորդաց քոց վաղ իսկ յառաքելական աթոռոյս շնորհեցաւ, վասն կարի իմն հնութեանն մաշեալ սպառեալ է, որպէս նոքին իսկ հրեշտակքն փոյթ յանձին կալան յայտնել մեզ։ Առաքելմք եւ եւս առ եղբայրութիւնդ զխոյրդ եւ զուրարն եւ զմատանիդ ի ձեռն հրեշտակաց յառաջագոյն ասացելոց ի նշան առաքելական մերոյ զթոյ շնորհաց եւ պարզեւաց եւ ի յայտարարութիւն եռանդման քո. եւ քեզ միւսանգամ իրրեւ մեծարեալ անդամոյ Հռոմէական եկեղեցւոյս, յորս կարացուքն Տերտմք՝ օղնական եւ նպաստաւոր լինել խոստանամք, 1։

Եւ թուղթս՝ ուրիշ խորհրդածութեան մ'ալ տեղ կը բանայ առ ջեւնիս. այսինքն թէ ուրեմն Հայոց կաթողիկոսներն ալ՝ իրրեւ հպատակ Հռոմէական եկեղեցւոյ՝ սովորած էին Հռոմէական Վահանայապետաց խրկած Ամփոփորնը զործածել, ինչպէս հիմայ կաթո-

ղեկէ եկեղեցւոյ մէջ արքեպիսկոպոսներն ու պատրիարքները հանդիսական պատարագի մէջ կը դորձածեն։

Տասնութի տարի ետքը (1251) Վահանայասպետն իրրեւ ընդհանուր հովիւ եկեղեցւոյ՝ կը խնդրէր կաթողիկոսէն՝ Հայոց եկեղեցւոյ դաւանութիւնը Հոգւոյն արոյ ի Հօրէ եւ յԱրդւոյ բղխման վրայ։ Աթոռակալը կը լսէր հովուին ձայնը, ժողովք կը կոչէր Աիս քաղքին մէջ եւ Վահանայասպետին հրամանը կը յայտնէր. ժողովքին Հարքը «Աւղղակի խոստովանէին զՀռոմայեցւոյ խոստովանութիւնն, եւ լի են, կ'ըսէին, աստուածաշունչ Պօլսը այսպիսի ձայնիւք։ Որպէս գրեաց Քիճ հասարոյ Երանելի աստուծոյն Պէտրոս, որ վասն ճշմարէտ հասարոյն երանեցաւ ի Տեառնէ», ¹. եւ այսպէս ալ Հռոմ կը դրէին։

Զներ ուղեր յիշել Հեթում Ե. Լեւոն Գ. եւ Հեթում Բ. թագաւորներուն՝ Ս. Վահանայասպետաց հետ ունեցած հպատակութեան ու հաղորդակցութեան յարաբերութիւնները, միայն յառաջ կը բերենք հոսանքս Նիկիոյոս Գ. Վահանայասպետին առ Հեթում Բ. գրած թղթին մէկ մասը, որ ասանկ կը սկսի. «Սիրելւոյ որդւոյ ի Վրիստոս, Հեթմոյ փառաւոր թագաւորի Հայաստանեայց. — Նիկիոյոս Վահանայասպետ Գ.։ — Օ՛րհիստոսի փոխանորդութիւնն կրելով յերկրի արտաքոյ մերոյ արժանեաց եւ արդեանց, մեծաւ եւ արժանաւորն իսկ խնդութեամբ զեղաւ սիրտ մեր, յորժամ ի լսելիս մեր եհաս եթէ սիրաբ թագաւորաց եւ իշխանաց պատկառ կայցեն հաճոյից կամայ մեծի թագաւորին, յորմէ ի բարձրութիւն թագաւորութեանն հասեալ են։ Օ՛ի արդ իսկ լուաք եւ ցնծացաք յոյժ ի Տէր, որպէս յանուն ձեր պատմեաց մեզ սիրելի որդի մեր Աղբայր Յովհաննէս Սոնդէկուրուացի ի կարգէ Արսերաց, որ զթուղթս մեր զայս ընծայէ քեզ, եթէ որպիսի սէր եւ քնք՝ եռանդն առ Հռոմէական եկեղեցիս, առ մայրն եւ ուսուցիչ ամենայն

¹ Սիրակ. Գանձ. Պատմ. Հայ։

հաւատացելոց, ունիցիս, եւ եթէ իբրեւ իշխան դժուրդաւիառ իշխանաց ընդ նմին եկեղեցւոյ զմիութիւնն պահելոյ առաւելուցու ի քեզ պատրաստութիւն կամաց եւ կամակար յօժարութիւն: Յաւել ասել վերագոյն յիշատակեալ Եղբայրն, զի եւ լուսաւոր յիշատակի հայր քո եւ նա իբրեւ որդի հնազանդ եւ ուղղաւիառ քրիստոնեայ յերկրաւոր կենաց աստի զբաւեցաւ...¹:

Օհնց կ'առնենք դարձեալ յիշել Բոնիփակիոս Բ. Վահանայապետին ու Սմբատ Թագաւորին եւ ուրիշ իշխանաց մէջ եղած թղթակցութիւնները, որոնք աս վերջիններուն՝ Հռոմայ դահին ունեցած հպատակութիւնն ու հաղորդակցութիւնը յայտնի եւ պայծառ կը ցուցնեն, բաւական համարելով յառաջ բերել միայն Վրիգոր Լ. կաթողիկոսին առ Բոնիփակիոս Բ. Վահանայապետ (1297) գրած թղթին սկիզբը, որ այսպէս կը սկսի. «Եմենասրբոյ Հօրմերում, Փոխանորդիդ ի վերայ երկրի Վրիստոսի Տեառն մերոյ եւ Եթռակալիդ Սր. եւ Վշխաւ. Եռաք. Պետրոսի, Հովուապետիդ Տիեզերաց՝ Հօտին Վրիստոսի. եւ զխոյզ ամենից եկեղեցեաց եւ Վաստիարակիդ ամենից Վրիստոնէից, զծուներ եւ զարարնոց խոնարհեցուցեալ, զՍրբազան դարչապարզ համբուրեմ սիրով: — Ես նուաստ Վրիգոր Կաթողիկոս Հայոց, հանդերձ Եպիսկոպոսօք եւ ամենեքումք Վղերամք. եւ խնդրեմ զօրհնութիւն ինձ եւ խնցս», եւ այլն: Եւ քիչ մը վերջը կ'ըսէ. «Վասն զի ճանաչեմք մեք զսուրբ Եկեղեցիդ Հռոմայ՝ Մայր եւ Ուսուցիչ ամենից այլոց եկեղեցեաց, եւ Եղբիւր Իմաստութեան, Տիպ Սրբութեան եւ կանոն Ուղղաւիառն Հաւատոյ»,² եւ այլն:

Իսկ Բոնիփակիոս Բ. Վահանայապետ ասանկ կը սկսի նոյն թղթոյն պատասխանը. «Վ բանից անտի թղթոյ քոյ եւ ի պատմելոյ հրեշտակի քո՝ որ մատոյց մեզ զԹուղթն, յայտ եղեւ մերում առաքելու

1 Եւ Ռայնարդ. Ըմ 1289. 2 Չեռագիր վիէն. Մխիթ. Մատենադարանի. թիւ 157:

Թեանն մեծարանք քո եւ սէր, զոր առ մեզ եւ առ սուրբ եկեղեցին Հռոմացեաց՝ առ մայր ամենայն եկեղեցեաց եւ վարդապետ՝ ունիա: Յայտ եղիւ եւ Ճշմարիտ եւ անառակ խոստովանութիւնն, որով զմեզ զլուխ համօրէն կաթողիկէ եկեղեցւոյ, պայազատ Պետրոսի եւ տեղապահ Յիսուսի Վերիստոսի եւ հովիւ ամենայն տէրունական հօտին ճանաչես խոնարհութեամբ...¹:

Ստեննք մէյ մ'ալ չորեքասաներորդ դար: Ինչ տեսարան կը բացուի առջեւնիս: Ար տեսնենք երկու ազգային՝ Սոյ Գ. (1307) եւ Լատանայի (1316) հռչակաւոր ժողովներ. ասոնց զահերէց կը նստի Ս. Լուսաւորչին աթոռական ու ազգին առաջին հովիւ Աստանդին Բ. կաթողիկոսը. ժողովականքն են երեւելի աթոռներուն արքեպիսկոպոսներն ու եպիսկոպոսները, ներկայ է նա եւ Թադաւորն իր իշխաններովը եւ բազմութիւն վանականաց: Ինչ վճռուեցաւ այսպիսի մեծարոյ ժողովներու մէջ: — Սոյ ժողովոյն Հարքը մեծ հաստատութեամբ իրենց հարց եւ նախնեաց հաւատքը՝ Հռոմէական աթոռին զլիսաւորութիւնը միաբան ու միաշունչ նորէն հաստատեցին եւ ստորագրեցին աս վճռոյս. «Հնազանդել պարտ է սուրբ եւ առաքելական եկեղեցւոյն Հռոմայ, վասն զի հաստատեալ է ուղղափառ հաւատով յառաքելոյն Պետրոսէ. քանզի որպէս Տարմին հնազանդի Գլխոյն, նոյնպէս ընդհանրօրէն էլեղեցի՝ որ է Տարմին Վերիստոսի, հնազանդել պարտի նմա՝ որ Գլխոյն է Վերիստոսէ հաստատեցաւ՝ էլեղեցոյ»,²: — Այն ժողովն իրեն սեպհականեց ու հաստատեց Վերիդոր Լ. կաթողիկոսին Թուղթը³, որուն մէջ աս խօսքերը կը կարդանք. «Մնգունիմք զամենայն քրիստոնեայք Հռոմայ եկեղեցւոյն, զի այնք մերք են առ Լսաւորաշ, որպէս է առաջին աթոռոյն, եւ անմիջաբար առնուն յԼստուծոյ զամենայն խնաստութիւն եւ զխնամք, որպէս եւ մեր Ս. Հարքն ամենայն»,:

1 Գիրք Գ. Թ. 271:

2 Սահմանք Ժողով. Սոյ:

3 Թղթ. Գրեգորի Է. կաթող. առ Հեթում:

Իսկայց մեր նախնիքն այսչափով գոհ չեղան . ուղե-
ցին սանձահարեւ երկայն ատենէ վեր յառաջ եկած
իրենց հակառակորդաց կողմը՝ Հաղբատացիներուն, Չո-
րոյգետացիներուն եւ Սանահնեցիներուն յամառ ա-
շակերտներն ու հետեւողները . ուստի եւ գումարեցին
Ասանայի ժողովքը¹, որն որ նոյնպէս լլեկալ Հոգւով
սրբով՝ Սոյ ժողովքին սահմանադրութիւնները նորէն
հաստատեց աս խօսքերով . «Դւ մեք ի ձեռն աստուա-
ծաշունչ Գրոց եւ սուրբ Հարցն վարդապետութեանց,
եւ կանոնեալ սահմանաց ուղղափառ ժողովոց՝ զբա-
ղում ժամս տրամաբանեալ ընդ նոսա (վերոյգրեալ
Հաղբատացւոց ու Չորոյ գետացւոց կողմնակիցներուն
հետ), ունայն եւ սնոտի եւ առասպելաբանութիւն ցու-
ցաք զուսումն նոցա, եւ գտաք արդար եւ ճշմարիտ եւ
ուղիղ զաւանդութիւն ժողովոց սրբոց Հարցն եւ կա-
թողիկոսին Գրիգորի: Եւ տեսաք զի ըստ հեթեհ շահայ
«բէռն Գրիգորի Բերդ Լ.» եւ առաքելական կա-
նոնացն էր, եւ այլն:

Այս էր մեր հարց ու նախնեաց հաւատքը չո-
րեքտասաներորդ դարուն մէջ, ինչպէս որ իննեւտասնե-
րորդ դարուն մէջ ողջամիտ եւ ուղղափառ Հռոմէական
Հայր կը խոստովանի: Նոյն երանաշնորհ հայրապետք՝
երբ որ ժողովքին մէջ սուրբ խորհրդոց կատարման ու
տօներուն կարգաւորութեանց վրայ վճիռ կու տային,
այսպէս կ'աղաղակէին . «Օայս հրամայեաց սուրբ Ա-
ղեքսանդրոս (Պապն Հռոմայ, որ եօթներորդ էր ի
Պետրոսէ) մեծ եւ փառաւորեալ վկայն Վրիստոսի,

1 ժողովքն այսպիսիները կը կո-
չէ «արս տգէտս եւ ընդդիմասացս
ճշմարտութեանն, որոց փոյթն է
եղծանել զճշմարտութիւն կանո-
նիս, եւ զմիբարանութիւն մեր՝ որ
ընդ ուղղափառ եկեղեցիսն լուծա-
նել եւ քակել որք եւ այսր
անդր ընթացեալ՝ աղարտելով զճշ-
մարտութիւն կանոնիս, որ հաստա-
տեալ եղաւ մերոյ եկեղեցւոյն ի
մայրաքաղաքն Սիս ի սուրբն Սո-

փիա, եթէ ընդդէմ աւանդու-
թեանց սրբոյն Գրիգորի լուսաւոր-
չին մերոյ է եւ առաքելական կա-
նոնացն . եւ այսպէս զանոս ի պա-
պէք Բենէդիկտէ Երեմիայ զբաւառն է պա-
պոսայն Խաբէալ զարձուցանէին ի
ճշմարտութենէ կանոնիս. եւ ժո-
ղովս եւ կոյտս առնէին, կոչելով
ընդդէմ աւանդութեանց կաթո-
ղիկէ եւ առաքելական եկեղեցւոյն»
Ահմատ Ժողով: Սոս:

որ զաւելնայն կանոնն է— զաղեապոստոլնն լեապէս ունէր ի որբոյն Պետրոսէ, : Վարձեալ Հռոմայ եկեղեցիէն բաժնուիլն ու պառակտիլը՝ Վրիստոսի ճշմարիտ եկեղեցիէն բաժնուիլ ու պառակտիլ Համարելով, «Պառակտումն, կ'ըսեն, ի մեծ եկեղեցւոյն Հռոմայ եւ յայլոց եկեղեցեաց . . . բաժանումն է ի կաթողիկէ եկեղեցւոյ» : Եւ այսպէս երբ որ իրենց վճռոյն՝ ճշմարտութեան չանսացող անսաստ հակառակորդներուն վրայ երկնից շանթերը տեղալ եւ արքայութեան դռները գոցել կը սպառնային, չէին ըսեր թէ կը նզովենք կը մերժենք ի սրբոյ եկեղեցւոյ, այլ թէ «Վ ձեռն Հոգւոյն սրբոյ հրամանին՝ որոշեմք եւ ի բաց հերքեմք զնոսա ի կաթողիկէ է— առաքելական որբէ եկեղեցոյն Հռոմայ» : Արդ՝ յայտնի է ուրեմն որ ըստ վճռոյ մեր երանելի Հարց՝ Հռոմէական եկեղեցիէն մերժուողները յեկեղեցւոյն Վրիստոսի մերժուած են : Բառերը յայտնի են :

Նոյն ատենները կը հովուէր ընդհանուր եկեղեցին Յովհաննէս ԻԲ. եւ ասդիէն անդիէն Հայոցմէ ոմանց ոմանց վրայ հաւատոյ նիւթերու մէջ ամբաստանութիւններ Հռոմ կը լսուէին. երբ որ քահանայապետական աթոռը նստաւ Բենեդիկտոս ԺԲ. որ աս ամէն բաներուն իր կարգինալութեան ատենէն տեղեակ էր, ատեան մը դրաւ նոյն ամբաստանութիւնները քննելու¹ : Որչափ որ ալ ասոնք ազգին մարմնոյն վրայ չէին իյնար, (որովհետեւ ինչպէս տեսանք՝ իր կաթողիկոսն ու մեծ աթոռներուն եպիսկոպոսները, թագաւորը, իշխանքն՝ իրենց ժողովրդովը եկեղեցւոյ գլխոյն հետ միացած էին,) այլ ոմանց ոմանց վրայ² դէպ ի ներսի կողմերը, այսու ամենայնիւ Ս. Վահանայապետն այն քննութեան ատեա-

¹ Այսպէս կը գրէ ինք Բենեդիկտոս ԺԲ. Հայոց կաթողիկոսին : Առ Ռայնալդոսի, Ամ 1341 թիւ 46 :

² Աս պարագան յայտնի գրուած է ամբաստանութեան թղթին մէջ «Consequenter ex depositionibus

et confessionibus eorum (Armenorum et Latinorum) inventum est dictos Armenos vel aliquos ex eis tenere credere et docere articulos infrascriptos. Rainald. Ann. Ecc. ann. 1341. § 48.

նէն խմբագրուած ամբաստանութիւնները Հայոց կաթողիկոսին խրկելով՝ խրատ եւ հրաման կու տար ազգային ժողով գումարելու, եւ անով՝ խոտորեալներն ուղիղ ճամբուն մէջ դնելու: — Մխիթար կաթողիկոս Վեռն թագաւորին հետ միաբան խորհրդով, իբրեւ որդի հնազանդ, առանց յայտադելու Սոյ Օ. ժողովքը գումարեց 1342ին. եւ Վահանայապետին՝ հպատակութեան, սիրոյ ու մեծարանաց թուղթ մը գրելով¹, քահանայապետական հրամանին կատարուիլը ծանուցանելէն ետքը՝ եղած ամբաստանութեանց դէմ գրուած ջատագովութեան գիրքն առանձին պատգամաւորութեամբ Հռոմ խրկեց, պատրաստ ընծայելով զինքն ու իր ազգը Վահանայապետին որոշման գլուխ ծռելու ամենայն հպատակութեամբ, եւ ասոր համար կը խնդրէր որ խրկէ իրեն Վահանայապետաց այլեւայլ օրէնքները, որ ընդհանուր եկեղեցւոյ բարեկարգութեան համար տրուած են: Բենեդիկտոս ԺԲ-ին յաջորդած էր Աղեմէս Օ., որն որ կաթողիկոսին եւ իր ժողովոյն մէջ ներկայացած եկեղեցւոյն ողմտութիւնն իմանալով՝ սիրով եւ յօժարութեամբ հայրական թուղթ մը գրեց, որուն մէկ մասը յառաջ կը բերենք հոստեղս, ինչու որ աս բաներուն վրայ աւելի պայծառ լոյս մը կու տայ:

“Եւ մեծարգոյ եղբարս, Մխիթար՝ կոչեցեալ կաթողիկոս Հայոց եւ արքեպիսկոպոստենս եւ եպիսկոպոստենս, եւ առ որդիս սիրելիս արքայս եւ առ այլ ամենայն կղերս կարգեալս ի Հայոց աշխարհի:

“Քանզի, ըստ վկայելոյ աստուածեղէն իմաստութեանն ի ձեռն նուիրական պատգամաց, իմաստութիւն որդւոյ ուրախ առնէ զհայր, եւ զմայր արտմեցուցանէ անմտութիւն որդւոյ, մեք՝ որ թէպէտ եւ անարժան իսկ էաք, զպաշտօն յանձն առաք յԱստուծոյ՝ հովուելոյ զհամօրէն եկեղեցի եւ զեկեղեցի սուրբ Հռոմայ, զաիկին եւ զվարդապետ ամենայն հաւատացելոց եւ զհարսն

մեր, ուրախ լինիմք վասն ձեր եւ այնչափ իմն մանաւանդ
յնժամք եւ բերկրիմք ի Տէր, որչափ զե լսեմք եթէ ճշմա-
րիտ խնաստութեանն, այն իսկ է կաթուղիկէ հաւատոցն
լուսով փայլեալ շողայցէք: Բայց յոյժ իմն տառապե-
ցաք ի սիրտս մեր՝ յորժամ լուր եհաս եթէ լուսաւո-
րութիւն կողմանցն այնոցիկ մթագնեալ իմն իցէ ի խա-
ւարէ անտի մոլորութեանց նոցին հաւատոց. ըզմանամք
իսկ կարի զի խոյս տուեալ ձեր ի խաւարէ կողմանցն
այնոցիկ, պայծառութիւն նոցին հաւատոց փայլեցէ ի
ձեզ եւ մինչեւ ի լոյս անդր յաւիտենից երկնաւորն հայ-
րենեաց ուղղեսցէ զձեզ եւ ժամանողս արասցէ: Արդա-
րեւ իսկ թուղթքն ձեր՝ զոր կանխաւ ի ձեռն մեծարոյ
եղբարց մերոց Յովհաննու Մարգարեան եւ Անտոնիոսի
եպիսկոպոսի եւ սիրելոյ որդւոյ մերոյ Վանիելի ընթեր-
ցողի եւ տեղակալի կարգի Արսերագոյն եղբարց՝ որ ի
Հայաստան իցեն, եւ ազնուական առնն Վրիգորիոսի
Ջէնկիզ, պատգամաւորաց ձերոց յղեցէք յառաքելա-
կան աթոռս մեր, բովանդակեալ ունին զամենայն՝ զոր
կանխաւ ուրեմն առաջինն մեր երանելի յիշատակաց
արժանի Բենեդիկտոս ԺԲ. Քահանայապետ իւրովք
թղթովքն հայրենի իմն զթով, խնդրեաց ի ձէնջ եւ
ազգ արար զի ընդդէմ կռուիցիք մոլորութեանց ինչ կա-
թուղիկէ հաւատոցն, որք բազում իմն վտանգաւ, որ-
պէս լսէր ի հաւատարիմ վկայութեանց, սաստկանային
ի կողմանս յայնոսիկ, եւ զի դուն եղեալ ջանայցէք հա-
ւատարիմ եւ զգուշագոյն հոգաբարձութեամբ ջնջել
եղծանել զնոյնս ի սրտից Հայոց, առնելով եւս դատա-
պարտ զնոսին ի ժողովս ձեր . . . , :

Նոս տեղս Քահանայապետն իր անուամբ Հայոց
համար հրեշտակներ անուանելէն ու խրկել խոստանա-
լէն ետքը ասանկ կը գրէ:

«Նմին իրի խրատ տամք եւ յորդորեմք զընդհա-
նուր ժողովս ձեր, եւ պատուէր եւս առանձինն տուեալ
յոնձն առնեմք ձեզ զհրեշտակսն զայնոսիկ՝ յորոց ձեռն
զհրովարտակս եւ զվճիռս քահանայապետականս՝ զորս

խնդրեցէքդ, յղեմք առ ձեզ, մանաւանդ թէ, եւ զմեզ իսկ ի նոսա, զի առ մերոյ եւ առ նորին աթոռոյ մեծաւ ընկած, մարդասիրութեամբ ժողովիցէք զնոսա, եւ զնիցէք նոցա զարժանաւոր մեծարանս, եւ նոցա իբրեւ հրեշտակաց աթոռոյն՝ զորմէ ասացաք, մեծաւ փութով եւ ցածութեամբ ունին մատուցանիցէք եւ անկեղծաւոր մտօք հաւանեալ անսայցէք կենարար խրատոյ եւ հրամանաց նոցա եւ թելադրութեանց եւ վարդապետութեանց եւ հնազանդ լինիջիք նոցա արդեամբք եւ գործովք . . . :

“Հաստատութեամբ իսկ դիտիցէք, զի եթէ զամենայն՝ զոր ասացաքս, առնիցէք, զոր օրինակ ունիմք իսկ ակն, ի ծոց սրբոյ մօր եկեղեցւոյ դպուեսցուք զձեզ, եւ որչափ ինչ կարող եւ ձեռնհաս իցեմք Տերամբ՝ ձեռնտու եւ օգնական լինիցիմք ձեզ յառաջամիտ պարգեւօք, ի դէպս դէպս ձեր կարեւորս, եւ ոչ ամբաստանելացն ինչ զձէնջ՝ եթէ դուցեն, դիւրագոյն ունին հաւանութեան մատուցանիցեմք . . . ” :

Վահանայապետական հրեշտակներն իրենց յանձնուած պաշտօնը եռանդեամբ կը կատարէին, եւ Մխիթար կաթողիկոս նորէն Վրիստոսի փոխանորդին առջեւն իր եւ իր եկեղեցւոյն դաւանութիւնը կը զնէր : Իսկ քահանայապետը Հայոց եկեղեցւոյն հաւատոյ սկզբնական անեղծութիւնը պահելու բաղձանքով՝ առանձին երկայն թուղթ մ՝ ալ կը գրէր կաթողիկոսին եւ իր մէկ քանի տարակոյսներուն լուծումը կը խընդրէր : Մեզ նպատակէն դուրս կ'երեւայ նոյն թուղթն ամբողջ հոստեղս յառաջ բերել . այսու ամենայնիւ հարկ կը համարինք հատուած մը մինակ առնուլ, ուսկից յայտնի կը տեսնուի թէ ինչ բանի մէջ Հայոց եկեղեցւոյն հաւատքը հաստատուն մնացած էր : Արդրէ Վահանայապետը :

“Եւդ յառաջին գլուխ պատասխանելոյ քոյ, յորում հիմն կաթողիկէ հաւատոցն զայն համարիս, զի

դու եւ եկեղեցի Հայաստանեայց, որ քեզն հնազանդիցէ, հաւատայք եւ ընդունիք, խոստանայք ունել եւ ասես դու եւ եկեղեցի Հայաստանեայց՝ որ հնազանդեալն է քեզ, թէ Հռոմէական եկեղեցի միայն՝ որոյ վերադոյն Վահանայապետն է Պապն Հռոմայ, կաթողիկեայ է եւ ի նմին եւեթ է ճշմարիտ փրկութիւն, մի ճշմարիտ հաւատք եւ մի ճշմարիտ մկրտութիւն եւ ճշմարիտ թողութիւն մեղաց, խնդրեմք նախ թէ հաւատաս դու եւ եկեղեցի Հայաստանեայց՝ որ հնազանդեալ է քեզ, եթէ ամենեքին՝ որ ի մկրտութեան զնոյն կաթողիկէ հաւատս ընկալան, եւ ապա ուրեմն ի հաղորդութենէ հաւատոց Հռոմէական եկեղեցւոյն՝ որ մի միայն կաթողիկեայն կամ ընդհանրականն է, անջատեցան կամ յետոյ անջատելոց են, հերձուածողք իցեն եւ հերետիկոսք՝ եթէ յամսուութեամբ իմն որոշեալք ի հաւատոց նորին Հռոմէական եկեղեցւոյ կայցեն մնացեն այնպէս։ Երկրորդ անգամ խնդրեմք եթէ հաւատաս դու եւ Հայք քեզ հպատակեալք, զի ոչ ոք կարող է ի ճանապարհորդ մարդկանէ արտաքոյ հաւատոց եկեղեցւոյն այնորիկ եւ հնազանդութեան Վահանայապետին Հռոմայ՝ ժամանել ի փրկութիւն։

“Իսկ յերկրորդ գլուխ անդ ասես, եթէ հաւատաս դու եւ ընդունիս թէ միայն Վահանայապետն Հռոմայ զլիութիւն իշխանութեանն ունիցի, զոր երանելի առաքեալն Պետրոս ունէր, եւ թէ նոյն Վահանայապետն Հռոմայ՝ արեւելեական փոխանորդ է Վրիստոսի, եւ դարձեալ եթէ դու կաթողիկոսդ Հայոց՝ հնազանդ եւ Վահանայապետին Հռոմայ եւ լինելոց իսկ եւ այսուհետեւ. սակայն վասն այսր հնազանդութեան չկամիս բնաւ չառնուս յանձն զի փոքրկասցիս դու եւ եկեղեցի քո կամ կորուսանիցէք ինչ եւ կամ նուազեալ գտանիցիք ի շնորհաց, յազատութեանց, յառաջնորդութենէ, ի վեճակէ, յիրաւանց եւ յիշխանութենէ հրամայելոյ համօրէն ամենայն Հայոց՝ զորս նախնիք քոյ եւ եկեղեցի Հայոց ի նմին Հռոմէական եկեղեցւոյ ընկալան եւ

պահեցին, նա մանաւանդ աղաչես զի մեք՝ որ վերագոյն Վահանայապետս եմք, առ ի մշտնջենաւոր յիշատակ մեր, անփոփոխ մնացեալ յառաջագոյն ճառերոցն, արժանի համարիցիմք յաճախել առաւելուլ զազատու թիւնս եւ զերաւունս քո եւ զեկեղեցւոյ քո, որչափ հնար իցէ ըստ Աստուծոյ լինել: Ասես միւսանդամ ելիլ հաւաքսս եւ ընդունիս ընէ պարս եւ պարսկացիք եւ ամենայն եպիսկոպոսայ կաթողիկէ եւ արաբական եկեղեցւոյ հոգւաւոր լինել Վահանայապետին Հոռոմայ, Բաղդադէ Եւփրատի վրայ գտնուող իշխանութեան եւ Երանդուշի Պետրոսի վանքին նորա եւ վանքի այնոցն՝ որ պարսիկ նորա ունեցին: Վարձեալ ասես, եթէ հաւատաս դու եթէ ո՛ր եւ պէտ Վահանայապետ Հոռոմայ, որ վերագոյնն է՝ յանցեալ, յայժմու եւ ի հանդերձեալ ժամանակս, էր, է եւ լինելոց է ետեղակալ երանելոցն Պետրոսի, զի անմիջնորդական իմն պայմանաւ էր, է եւ լինելոց է տիեզերական փոխանորդ Վրիստոսի: Վարձեալ խոստանաս եթէ որչափ ի կարի քում իցէ, հոգ մեծ յանձին ունիցիս զի ամենայն եկեղեցականք եւ աշխարհականք քեզ հպատակեալք զամենայն ճառեալսդ եւ զմի մի ի նոցանէ առանձինն սրտի մտօք հաւատասցեն եւ կալցին,¹:

Անարգասաւոր չեղաւ այս վերոյիշեալ քահանայապետական թուղթն ալ, եւ Մխիթար կաթողիկոս այնչափ յօժարամիտ էր սուրբ աթոռին ամենայն ակնարկութեանց հնազանդելու, որ զՅակոբ կաթողիկոս՝ որն որ իր նախորդն եղած էր, անյապաղ ճամբայ կը դնէր Վահանայապետին առջեւն իր եւ իրեն հնազանդ Հայոց եկեղեցւոյն հաւատոյ անարատութիւնը պարզելու: Այնչափ ծանր էր ուղղահաւատ կաթողիկոսին սրտին Վրիստոսի փոխանորդին աչքին առջեւ արատաւոր երեւալը:

Ստոյգ է՝ որ այլեւայլ օտար վարդապետութեանց հոգմունքը՝ որոնց ուստի դալն եւ ուր երթալը չէր զիտցուեր, ցորենի մէջ որում ցանած էին, եւ այս որոմներն

ասդին անդին կը ծլէին. բայց արթուն հովիւք իրենց ոչնորներն այնպիսի փեսասկար արօտներէն կը զգուշացրնէին, ինչպէս մինչեւ հիմակ յառաջ բերուած վկայութիւնները յայտնի եւ պայծառ կը ցուցնեն: Եւ եթէ այնպիսի աստուածուսոյց հովիւներուն յաջորդութիւնը քաղաքական խռովութեանց պատճառաւ ընդհատելու չըլլար, ինչպիսի գեղեցիկ ապագայի մը ակնկալութիւն կրնար ըլլալ: Բայց աստուածային տեսչութիւնը՝ որուն դատաստաններն անքննելի են, անանկ որոշած էր՝ որպէս զի ընտիրներն երեւան:

Հատ չանցաւ՝ եկան հասան ան դժբախտ եւ աղետալից տարիները, որոնց մէջ արդէն հոգեվարութեան մէջ ինկած թագաւորութիւնն իր վերջին շունչը կուտար, որով չէ թէ միայն Հայ ազգին վերջին երեքհարիւր տարւան քաղաքական կենդանութիւնը կամ գոյութիւնը երկրիս վրայէն բոլորովին կը ջնջուէր (1393), այլ նոյն իսկ բարեկարգութիւնն եւ ուղղութիւնը օր ըստ օրէ երթալով կ'եղծանէր, երբ որ աշխարհակործան բռնաւորութիւն մը, գարշ գեղխութիւնն ու անգութ բարբարոսութիւնը կ'ողողէր այն դժբախտ երկիրները: Այսու ամենայնիւ դեռ գեղծումն ընդհանուր չէր աղղին մէջ, դեռ առաջին գեղեցկութեան դրոշմը կը տեսնուէր կէս դար ետքը, երբ որ Հայոց հրեշտակներն իրենց կաթուղիկոսէն եւ Հայաստանեայց եկեղեցւոյն անուամբ Փլորենտիա կը հասնէին ընդհանուր ժողովքին մասնակից եւ խորհրդակից ըլլալու՝ եկեղեցւոյ գլխոյն գահերիցութեամբ:

Բայց բազմալտանգ ու տաժանելի երկայն ճամբորդութիւն մը զրկեց զերենք այս շնորհքէն, եւ հասած ատեննին ժողովքն արդէն լմնեցած գտան, թէպէտ Վահանայապետը, արեւելեան ու արեւմտեան կայսրներն ու ժողովական հայրապետաց եւ կարդինալաց մեծ մասը դեռ ներկայ կը գտնուէին, ուստի եւ կրնայ ըսուիլ որ ժողովքը դեռ լուծուած չէր: Սակայն մենք մտադրութեամբ քննենք ու տեսնենք Հայոց եկե-

ղեցւոյն պատգամաւորաց հոգին ու ընթացքը, որ չէ թէ միայն իրենց եկեղեցւոյն հաւատոյ դաւանութիւնը ողջմտութեամբ կու տային, այլ նաեւ եթէ անոնց մէջ օտար վարդապետութիւն մը կը գտնուէր, յօժար կամօք ուղղելու պատրաստական կը ցուցնէին զիրենք՝ կաթողիկէ եկեղեցւոյն ու անոր զխոյն առջեւը:

Բայց ինչ էր արդեօք իրենց խոստովանութիւնը եւ ինչպիսի վկայութիւն կու տային Հայոց եկեղեցւոյն կողմանէ: — Ասեմք իրենց բուն խօսքերը՝ զորոնք կը խօսէին Վահանայապետին առջեւն ելած եւ իրենց հրեշտակութեան ու Հայոց եկեղեցւոյն դաւանութեան վաւերական թղթերն¹ ընծայելէն ետքը. «Օ՛րհիս-

1 Հնութիւնը պահած է մեղի Առաքանդին կաթողիկոսին իր պատգամաւորներուն ձեռքը տուած մէկ թուղթը՝ զորն որ հոս կը գնենք:

Ինչպէս լինէ՞ն վարդապետաց Հայոց, որ է պարբերաբէ անոք էրբանց տառախոյն է Փղըրէնդէն: Եւ ինչպէս ինչպէս:

«Առաքանդին ծառայ ծառայից Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, շնորհքն Աստուծոյ կարգեալ պատրիարք Վաղարշապատու, գրեմ զայս թուղթ ի փառաւոր քաղաքն Վափացոյ: Առաքեմ զօրհնութիւն իմ ամենայն ժողովրդեանն, որ բնակեալ իցեն ի Վափա: Որդեակք իմ հաւատարիմք, պարծելով իմն գրեմ առ ձեզ, այս ինքն՝ որդւոյ իմն² Սարգսի վարդապետի, որ անցեալ նստի յաթիռս ի Վափացոյ քաղաքի փոխանակ ընդ իմ, եւ արքեպիսկոպոսի որդւոյ իմում անդրանիկ եւ ամենայն քահանայից սրբոյ, Ստեփանոսի, Մովսէսի եւ այլոց ամենեցուն, եւ ազնուական քաղաքացեաց Վափացոյ, այս ինքն է՝ Ամուրբեթայ . . . եւ այլոց ամենայն քաղաքացեաց զօրութեամբ Հոգւոյն սրբոյ գրեմ զայս թուղթ եւ տամ ձեզ զօրհ-

նութիւն եւ զօղջոյն: Օրհնութիւն սրբոյ խաչի եւ սրբոյն Գրիգորի լիցի ի վերայ ձեր յաթիռոյ սրբութենէ մերոյ: Փրկեսցէ զձեզ Աստուած իւրով ողորմութեամբն յամենայն փորձանաց սատանայի եւ ի հոգեւորականն եւ ի մարմնաւորականս: Յաճախեսցէ Աստուած զօրդիս եւ զգոտերս եւ զինչս ձեր:

«Վափացիք, որդեակք իմ սիրելիք, այս ինքն՝ որդի իմ Սարգիս վարդապետ, եւ գուք քահանայք եւ քաղաքացիք, յայտնի լիցի ձեզ զի եկն առ մեզ Էմանէսիոս եպիսկոպոս եւ ած զձեր թուղթսն ի Վափայէ, ընդ նոսին եւ զթուղթս փոխանորդի մեծի Քահանայապետին, եւ զթուղթ եւս տեառն ըղեշխի: Ընթերցաք եւ ուրախ եղեաք զի գրեցէք վասն միութեան ընդ Հռոմայեցոց եկեղեցւոյ. իրրեւ զայն լուայ, շնորհս եւ գոհութիւնս մատուցի Աստուծոյ, շնորհք Հոգւոյն սրբոյ եւ՝ զի սկիզբն եղեւ այդր գործոյ. ի դէպ եւ արժան է քրիստոնէից ի միութեան եւ ի միաբանութեան կալ, ես հանդերձ կատարեալ ճոխութեամբ ետու իշխանութիւն Սարգսի վարդապետի՝ որ կայ փոխանակ անձին իմոյ, եւ Սարգիսի վարդապետի, եւ թով-

տոսի աթոռն ունիս, փոխանորդ Վրիստոսի ես ի վերայ աթոռոյ առաքելոյն: Այկեալ եմք առ զլուսոյ մեր, եկեալ եմք առ հովիւդ: Վառ ես հիմն եկեղեցւոյ, անդամ՝ որ զանձն ի բաց հեռացոյց, ի քէն ի բաց հեռացոյց, եւ զհօտ՝ որ ի քէն զանձն ի բաց անջատեաց, դազան չար պատառեաց: Այկեղեցի՛ որ զքո զհետ ոչ եկն կամ քեւ ոչ պատասպարեցաւ, ի հիմանց խորխարեալ կործանեցաւ: Վլուսոյ, լեր վշտաց անդամոցն վշտակից. հովիւդ, ժողովեա զհօտդ: Վառ՝ որ ունիս զիշխանութիւն երկնաւորական փականացն, բաց մեզ զգուռն կենացն յաւիտենից: Վանգի իշխանութեամբ հայրապետին (պատրիարքին) մերոյ եւ համօրէն եպիսկոպոսաց ազգին մերոյ եկաք առ քո սրբութիւնդ եւ տեսաք: Ահա հանգանակ մեր եւ հաւատ, եթէ է ինչ պակասութիւն՝ ուսո: Ճանապարհն եւեթ եղեւ մեզ խափան՝ զի յամեցաք: Օառայք քո եմք,¹:

Այսչափ միայն բաւական չէր: Աւգինէոս Վ. ի բրեւ առաջին հովիւ եւ վերակացու հօտին Վրիստոսի, կը քննէր հրեշտակներուն դաւանութիւնը, ուղղելու բաները կ'ուղղէր, եւ առջեւնին կը դնէր կաթողիկէ հաւատոյ դաւանութիւնը եւ ընդհանուր ժողովոյն վճիռները², զորոնք նոյն հրեշտակները յանուն Հայաս-

մայի վարդապետի, եւ Յովակիմայ եպիսկոպոսի Բերիայ, զի երթիցեն ի ժողովն, եւ լուսատու լիցի նոցա Հոգին սուրբ եւ զօրութեամբ Հոգւոյն սրբոյ, զոր օրինակ եղեն միաբան սուրբն Սեղբեստրոս եւ սուրբն Վրիգորիոս, այսպէս միաբանեացէ եւ զմեզ Աստուած ի խաղաղութեան, ի սէր եւ ի միութեան, եւ զոր օրինակ ինքնակալն Արստանդիանոս եւ ինքնակալն մեր Տրդատ կալան ընդ միմեանս զմիաբանութիւն եւ կռեցին դաշինս, ըստ նմին օրինակի եւ դուք հաստատեսցիք զոր արարին նոքա վասն միաբանութեան, եւ մեք յօժար իսկ եմք ի գործս ինքնակալացն այնոցիկ: Նա

եւ որ ինչ թերադիր լինիցի Հոգին սուրբ սրբոյ ժողովոյն, կամք կազմեւ պատրաստ այնմ հնազանդ լինել³:

Գրեւ է ի Եւսեբիոս Եւսեբի, յաթ Տեորոն 1438:

1 Լաբը. Հառաք. սրբոց ժողովոց. Յաւել. Հատ. Ե. 203:

2 Ասանկ կը վկայէ նոյն իսկ Քահանայապետն իր կնդակին մէջ. «Իսկ զՀայս իրաւացիկ մտօք մեծաց եւ աշխարհագոյժ գովութեանց արժանաւորս համարիմք: Քանզի վաղժազակի իսկ իբրեւ ի ժողով կռեցան ի մէնջ, իբրեւ ցանկացողք իմն եկեղեցական միութեան՝ զվարդապետս իւրեանց մեծարոյս, զաստուածապաշտս եւ զուսեսլս հան-

տանեայց եկեղեցւոյ՝ հլու հպատակութեամբ կ'ընդունէին ու կը ստորագրէին։ Եւ ահա առաջին իրենց ստորագրած վճիռներուն ու դաւանութեան մէջ ասոնք ալ բառ առ բառ կը գտնուին։ «Սահմանեմք դարձեալ եթէ աթոռն առաքելական եւ Վահանայապետն Հռոմայ ունի զգլխաւորութիւն ընդ բնաւ տիեզերս, եւ նոյն Վահանայապետն Հռոմայ յաջորդ է երանելոյն Պետրոսի՝ իշխանին առաքելոց, եւ ճշմարիտ փոխանորդ Վրիստոսի, դուին բովանդակ եկեղեցւոյ եւ հայր եւ վարդապետ համօրէն ամենայն քրիստոնէից, եւ նմին իսկ յանձն լեալ է երանելով Պետրոսիւ ի Տեառնէ մերմէ Յիսուսէ Վրիստոսէ լի եւ կատարեալ իշխանութիւն արածելոյ, հովուելոյ, վարելոյ զընդհանուր եկե-

ղերձ բաւական իշխանութեամբ, այս ինքն՝ ընդունելոյ զայն որ զինչ Հոգին սուրբ յայտ առնէ սրբոյ ժողովոյս, անտուտ ի հեռաւոր աշխարհաց բազում ճգամք եւ վատտակովք եւ ծովուն վտանգաւ առ մեզ եւ առ սուրբ ժողովս որոշեալ յղեցին։ Իսկ մեք, որպէս ինչ վայելն եւ արժան էր պաշտամանս հովուութեան՝ ցանկացեալք լրջմտութեամբ ընդ կատարումն այդպիսւոյ դոժոյ սրբոյ՝ յաճախագոյնս ճառ արկեալ խօսեցաք ընդ նոյն վարդապետն զայսմ սրբոյ միութենէ։ Եւ զի մի եւ դոյզն ինչ յապաղումն սրբոց իրացս լինիցի, որոշեցաք յամենայն իսկ ի կարգէ սրբոյ ժողովոյս արս ուսեալս եւ ճարտարս Խստուածեղէն եւ ի մարդկեղէն իրաւունս, որ ամենայն հոգաբարձութեամբ եւ փութով եւ մեծաւ Ընտելք խօսեցան ընդ նոյն վարդապետն վասն նոցին իրաց եւ հարցեալ քննեցին ճշդիւ դատկաւ զհաւատս նոցա եւ զմիութենէ էութեան Աստուածութեանն, եւ զաստուածեղէն անձանցն Երրորդութեան, եւ զմարդկութենէ Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, եւ զեւթանց խորհրդոց

եւ զայլոց եւս իրաց՝ որ ուղղափառ հաւատոցն եւ պաշտամանց համաշխարհական եկեղեցւոյ անգ իցեն։ Նմին իրի յետ բազում վիճմանց եւ խօսից եւ բանակցութեանց, եւ յետ ոչ ոսկաւ խոյզ եւ խնդիր առնելոյ վկայութեանցն՝ որ ի Հարց եւ ի Վարդապետաց անտի սրբոյ եկեղեցւոյ ի մէջ ածան, եւ յետ քննելոյ զիրան՝ զորոց բանքն իսկ էին, ապա այնուհետեւ, զի մի միւսանգամ երկեւան ինչ երկմտութեան ի ներքս մտանիցէ առ նոսին Հայս զհաւատոցն ճշմարտութենէ, եւ զի յամենայնի զնոյն խորհրդին ընդ առաքելական դահուն, եւ զի սոյն եւս միութիւն հաստատուն եւ մշտնջենաւորական առանց ամենայն երկմտութեան եւ կասկածանաց հանապազորդիցէ, բարւոք եւ ի դէպ վարկաբ ի սմին հրովարտակի՝ որում հաճ եւ հաւան գտաւ սուրբ ժողովս Փղորենտական, աւանդել նոցին վարդապետացն, հանդերձ նոցին իսկ հաճութեամբ, կարծ ի կարծոյ զճշմարտութիւն ուղղափառ հաւատոցն՝ զոր զվերագոյն ասացելոց իրացն դաւանէ եկեղեցի Հռոմէական։

ղեցի. զոր օրինակ եւ ի գործս անդ տիեզերական ժողովոց եւ ի սուրբ կանոնսն կայ,:

Պարձան հրեշտակներն իրենց հայրենիքը ժողովոյն պատգամներովը, ինչպէս տասնութէկ դար յառաջ կը դառնար երբեմն Ս. Լուսաւորչին աջակիցն ու յաջորդը՝ Նիկիական կանոններով: — Ս. Ուստակէս կը դառնար մեծ վստահութեամբ իր ազգայնոց՝ Հոգւոյն սրբոյ պատգամներուն հպատակելուն վրայ: Ար դառնային նաեւ Արստանդին կաթողիկոսին հրեշտակները՝ առ Վրիգոր Թ. կաթողիկոս, բայց թէ ինչպէս՝ պատմութիւնը կը լռէ:

Սակայն աս ստոյգ է՝ որ այս ամենայն այնպիսի ատեն կը պատահէր, ուր արքունական գաւազանը ջախջախած, իշխանութիւնն ու թագը գերութեան տակ կը հեծէին, եւ հայրապետական աթոռը գահասիրութեան ու երկպառակութեան նիւթ եղած էր, եւ կրնանք ըսել արտասուօք թէ «Յաւուրսն յայնոսիկ ոչ գոյր թագաւոր Իսրայէլի, եւ այր իւրաքանչիւր զհաճոյս աչաց իւրոց առնէր»¹: Ահ. որ հայրենասէր սիրտն է՝ որ լսէ այս ամենայն եւ չայ ու չողբայ Արեմիայի հետ. «Սուգ առին ճանապարհք Սիոնի. զի ոչ գոյր երթեւեկ տօնից տարեկանաց նորա. ամենայն դրունք նորա եղին յապականութիւն. եւ քահանայք նորա հաչեն, հռաչեն եւ յոգոց հանեն. կուսանք նորա ի գերութիւն վարեցան. եւ ինքն դառնացեալ յանձն իւր:... Օհնչ վկայութիւն վկայեցից քեզ կամ զի՞նչ նմանութիւն նմանեցուցից զքեզ, դուստր Արուսաղէմի. ո՞վ մխիթարեսցէ զքեզ, օրիորդ դուստր Սիոնի, զի ծանրացաւ բաժակ բեկման քո. իսկ ո՞վ իցէ որ բժշկեսցէ զքեզ»²: Աստուծոյ բարեխնամ տեսչութիւնը միայն այս ամենայն չարեաց եւ թշուառութեանց կրնար դարման մատուցանել, որուն առջեւը պատուական էին մեր Ս. Լուսաւորչին բազմամեայ չարչարանքներն ու անեղծ հաւատոց անշէջ բորբոքը, որուն համար ալ աստուածային

1 Պատ. Ժ. 6. եւ ԻԱ. 24:

2 Ողբք. Ա. 4. — Բ. 13:

գլխով թիւնն իր առաքելական արդեանց ծննդականութիւնն ու արգասաւորութիւնը չէր դադարեցընէր, եւ իր հոգեւոր սերնդոց մէջէն կը պահէր իրեն «Աօթն հազարները», ¹ Տրդատայ տան մէջ: Աւստի եւ կաթողիկոսներուն յաջորդութեան մէջ կը տեսնենք նաեւ արթուն եւ զգաստ հովիւներ՝ որ ճշմարտութիւնը կը ճանչնային եւ «Աչինչ զգացուցեալ մարմնոց եւ արեան», ² առաջին հովուին ետեւէն կ'երթային եւ անոր ձայնին միամիտ սրտիւ կը լսէին:

Այսպիսի աստուածութեան հայրապետաց թիւը մեծ է. բայց համառօտիւ անցնելու համար, առանց մի առ մի Հայաստանի մէջ կամ Հայաստանէն դուրս այլեւայլ եպիսկոպոսաց ողջմտութիւնը յիշելու՝ զի աւորարար կաթողիկոսաց վրայ կ'ամփոփենք մեր մտադրութիւնը:

Աշտասաներորդ դարուն կէսին Ստեփանոս Ա. կաթողիկոսը, որուն իմաստութեան համբաւը միայն Հայաստանի մէջ ամփոփած չէր ³, 1549ին Հռոմ կ'երթար, եւ հոն իր հպատակութիւնն ու յարգութիւնը Ս. Պետրոսի յաջորդին մատուցանելէն ետքը՝ կը խընդրէր միանգամայն որ Հայոց ազգին վրայ առած կաթողիկոսութեան կամ պատրիարքութեան իշխանութիւնն ընդունի ու հաստատէ ⁴:

Արկրորդ տարին Յորեւեան ներողութեան յիսնամեակն էր, Ստեփանոս կաթողիկոս կեցաւ Հռոմ այն առանձինն շնորհաց մասնակից հաղորդակից ըլլալու, եւ

¹ Հռոմ. ԺԱ. 14:

² Գաղատ. Ա. 16:

³ Հ. Միք. Վ. 2աջ. Պամ. Հայ. Գ. 518:

⁴ Ռայնալդոս՝ իր եկեղեցական տարեգիրներուն մէջ (յամն 1549, Թիւ 35.) նոյն իսկ Հռոմայի կարգինալներուն ժողովքին արձանագրութիւնը յառաջ կը բերէ այսպէս. «Հռոմ 31 Օգոստ. 1549. Ժողովք (Consistorium) եղաւ, ուր մեծ արգոյ Մարկեղոս յանուն Ս.

Խաչի Երուսաղէմի կարգինալը (Tit. S. Crucis in Jerusalem) խօսք բացաւ Հայոց պատրիարքի մը վրայ, որ այն օրերը Հռոմ եկած էր իր հնազանդութիւնը Ս. Քահանայապետին ու Հռոմայ եկեղեցւոյն ընծայելու, խնդրելով որ իր Հայոց ժողովրդեան կողմանէ պատրիարքութեան ընտրուին ընդունուի Ս. Քահանայապետէն. եւ առ բան յանձնուեցաւ նոյն Մարկեղոս կարգինալին, եւ այլն:

այնպէս կը դառնար իր Հայրենիքը Լեհաստանի վրայէն, ուր որ իր կենաց վախճանը հասնելով՝ լաւագոյն կենաց կը փոխադրուէր¹:

Իր տեղակալն ու յաջորդը Միքայէլ կաթողիկոս նոյն հոգւով ու հաւատով դեսպան խրկեց Պիոս Դ. Վահանայսպետին (1563) եւ աս խորին մտադրութեան արժանի թուղթը գրեց: «Դ դրանէ Լեւոնիա՞նի եւ յամենայն սրբոց անդ բնակելոց, եւ յամենայն արքեպիսկոպոսաց եւ պաշտօնէից տեղւոյն այնորիկ, եւ ի Միքայէլէ պատրիարքէ, եւ յամենայն եղբարց սիրելեաց, որք ամենեքին ջերմ եռանդեամբ համբուրեն զնշխարս սրբոց առաքելոց եւ արդեամբք իսկ համբուրեմք զոտս Հօր մերոյ Ս. Պիոսի Չորրորդի, որ ճշմարտապէս Պետրոսն է. զխաղաղութիւն եւս տամք ամենայն մեծարգոյ կարգինալաց, ամենայն թագաւորաց եւ իշխանաց քրիստոսասիրաց. Ամէն:

«Պիտութիւն լեցի Արքութեան Վուսմ, զե յամի Տեառն 1562 ի 20դում աւուր Մայիս ամսեանն ի Սեբաստացւոց քաղաքէն եւ Միքայէլ կաթողիկոս առաքեցի առ երանութիւն ձեր զԱբգարն օրհնեալ երկոքումք թղթովք, յորոց մին վասն զհնազանդութիւն սրբութեան քում մատուցանելոյ յանուն մեր ամենեցուն եւ համբուրելոյ ջերմ սիրով զոտս երանութեան քո, իսկ երկրորդն՝ թուղթ օրհնութեան մերոյ վասն նորա եւ գործակալութեան յինէն, զոր եւ հաստատեմք առաջի ամենեցուն վերագոյնդ յիշատակելոց, զի լեցի գործակալ մեր օրինաւոր եւ հաւատարիմ առ երա-

1 Ստեփ. Լեհացին իր ժամանակագրութեան մէջ ասանկ կը գրէ. «Երթայ (Ստեփան կաթողիկոս) ի Հռոմ, եւ կատարեալ զհնազանդութիւն եւ զուխան իւր՝ գայ ի Լեոպոլիս, եւ մեռանի յայտմ ամի (1551), որպէս ցուցանէ գերեզմանաբարին նորա գիրն. Hoc sepulcrum est Rev. patris Stephani Patriarchae majoris Armeniae, qui Romae fuit, et Leopolim adve-

niens animam suam Deo tradidit. 1551. այսինքն՝ Գերեզմանս այս է մեծարգոյ Հօր Ստեփանոսի պատրիարքի Հայոց մեծաց, որ չղբաւ ի Հռոմ, եւ հասեալ ի Լեոպոլիս՝ զոգի իւր աւանդեաց Աստուծոյ, — Այսպէս կը պատմէ նաեւ Առաքել Պատմ. էջ 358: Ասիկայ իր մահուան տարւոյն ու տեղւոյն վրայ ամէն տարակոյսը կը բառնայ:

նութեան քում հանդերձ որդւով իւրով՝ որոյ անունն Սուլթանն կոչի եւ մանկամբն Աղեքսանդրիւ, հաստատուն յուսով ակն ունելով եւ խնդրելով, զի հաստատեալիք եւ նորոգեալիք զկոնդակն մեր, զոր ի վաղ ժամանակս երանելի եւ բարեյիշատակ Սեղբէսորոս Վահանայապետ, եւ Ս. Կոստանդիանոս կայսր շնորհեցին Տրդատայ թագաւորի մերում, եւ Ս. Գրիգորի նախնոյ պատրիարքի (կաթողիկոսի) մերում, եւ առաքեալիք առ մեզ միւսանգամ, նորոգեալ զհին զայն բարեկամութիւնն ի միջի մերում, զի եղիցի մի Կոստանդիան, եւ հասեալ իսկ է ժամանակն զի եւ այդ կատարեցի եւ ազատեցուք ի դերութենէ աստի ձեռամբ ձերով։ Եւ տուաք Աբգարու առաքելոյ մերում զնշանս զայսսօրիկ, զի ընծայեցէ սրբութեան քում, մեռն, խաչ ոսկի, մատանի օրհնեալ եւ զնշխարս Ս. Թէոդոսի մարտիրոսի, զցանկ ամենայն տեղեաց, մենաստանաց եւ ամենայն ժողովրդոց Հայոց ազգին մերոյ։ Վարձեալ եւ զօրինակ վերոյդրեալ կոնդակին մերոյ, որ դրեցաւ պատուական եւ անեղծ արեամբն Վրիստոսի յուխտեան . . . : Եւ մեք ամենեքին եմք հնազանդք սրբութեան քում։ Օ, որ ինչ եւ հրամայեցես նմա (Աբգարու) ընկալուք մեք միամիտ սրտիւ մինչեւ յօրն Վրիստոսի իբրեւ զվերոյիշեալ կոնդակն։ Օ, ի ձեռք մեր եւ լեզու կարկամեալ է ի մէջ անհաւատից, որոյ վասն ոչ թուղթս եւ ոչ ընծայս արժանաւորս սրբութեան քում կարեմք առաքել։ Ոչ միայն ի Տաճկաց երկնչիմք, այլ առաւել եւս ի չարաց Վրիստոնէից, որք ի մէջ անհաւատիցն խառնեալք են, զի եւ ամենայն ուրեք գտանին լաւքն եւ վատք։ Եւ բարեկամութիւն մեր եւ քաղաքավարութիւն ընդ լաւսն է։ Եւ եթէ պատգամաւորդ մեր ողջամբ առ ձեզ հասանիցէ, եղիցի նա բանալի հողւոյ մերոյ, եւ մեք ուրախ եղիցուք եւ կամակար մտօք առաքեսցուք ձեզ թուղթս չփակեալ դրեալ վերոյդրեալ նշանազրովք, զորս ոչ ոք գիտէ բաց ի նմանէ։ . . . Գրեցաւ թուղթս Ալմիածին յամի

Նոնդեան Յիսուսի Վրիստոսի 1563, յառաջում աւուր ամենանն Ապրիլի, :

Իսկ Աբգար՝ ազգին կաթողիկոսին անուամբ՝ Վահանայապետին ձեռքը՝ զրով տուած հաւատոյ դաւանութեան մէջ քահանայապետական գլխաւորութիւնն այսպէս յայտնադիման կը խոստովանի. «Վու ես գերագոյն Վահանայապետ չորից ծագաց երկրի. զոր միանգամ արձակեցես՝ եղեցի արձակեալ, եւ զոր կապեցես՝ եղեցի կապեալ : Աչ խնդրեմք զի հայեցիս ի յանցանս եւ ի մեղս գերելոց, այլ արձակեա զմեզ. եւ համարեա զմեզ ի հօտս քո հաւատացեալ՝ նորոգեալ զհին ուխտն եւ զհնազանդութիւն առ սուրբ Հռոմէական եկեղեցի, զի եմք մեք ծառայք սրբութեան քո անպիտանք, որպէս ասէ Մարգարէն. Աչ արդարացի առաջի քո ամենայն կենդանի, :

Եւ դարձեալ նոյն իսկ քահանայապետական իրաւաբանութեան լիութիւնը Հայոց վրայ Ս. Լուսաւորչին օրերէն ընդունուած ըլլալը խոստովանելով՝ այս վկայութիւնը կու տայ իր ազգին կողմանէ : «Օ այս ինչ ունիմք վասն յանցաւորաց, կապելոց կամ նզովելոց, զի եթէ քահանայ, եպիսկոպոս, արքեպիսկոպոս կամ կաթողիկոս զմի ոք ի յանցաւորաց կապեցէ, կամ ընդ բանիւ արասցէ, եւ մեռանիցի մինչ չեւ արձակեալ իցէ զյանցաւորն՝ զոր ի կենդանութեանն կապեալ էր, զնա՝ որ կապեալն է կամ նզովեալ, ոչ ոք ի յաջորդաց նորա՝ որ զյանցաւորն կապեաց կամ ընդ բանիւ արար՝ կարիցէ արձակել, բայց միայն գերագոյն Վահանայապետն Հռոմայ, առ որ առաքելմք զաղաչաւորն զայն՝ որ զըջացեալ իցէ յիւրոց յանցանաց, թղթով՝ որով նզովեցաւ, վասն արձակելոյ ի նզովիցն եւ պատառելոյ թղթոյն այնորիկ, քանզի քեզ միայն արժան է արձակել զնա, եւ պատառելով զթուղթն՝ որով կապեցաւ, տալ զնա միւսանգամ եկեղեցւոյ մերում ըստ վարդապետութեան Ս. Վրիգորի հայրապետի մերոյ . . . : Այսպէս եւ խոստովանիմք եթէ ասաց Վրիստոս Ս. Պետրոսի առաքելոյ

Թէ Լաւաշեա զաշխարհ իմ, եւ վասն նորա խնդրեաց զե մի պակասեցին հաւատք նորա, եւ որ որ ի մէջ ոչ խոտովանեցի զերագոյն զաթոռն Պետրոսի եւ զՏէր Վահանայապետն Հռոմայ՝ զլուի եւ հայր ամենայն աշխարհի, որ ստացեալ ունի զփականս, նա՛ եւ զաւետարան եւ զԱրուստղէմ եւ զաթոռն Վրիգորի յԱջմիածին ուրանայ:

“Սնայեա յիս, երանելի Հայր, որ այսպէս համառօտս զհաւատս Հայոց հարի ի զիր, եւ սակաւ բանիւք զվերագոյնդ զրեալ զեթանասուն եւ երկու զիրս յիշատակեցի, զի չէ երբեք տրժան զնել զկանխեղ յանդիման արեգական, զի դու ես իմաստուն եւ զիտես զամենայն:

“Վրեցաւ հաւատք Հայոց սակաւ բանիւք վասն ընթերցողաց ձեռամբ Երզարու եւ Լղեքսանդրի երկցու Հայոց, թարգմանութեամբ Յովհաննէս Մկրտչի ի Հնդկաց ի մեծ քաղաքն Հռոմ, ի ժամանակս Վահանայապետութեան Ս. Տ. Մ. Պրոսի Վ. Վահանայապետի, յամի Դանդեան Տեառն մերոյ Յիսուսի Վրիտտոսի 1564, ի տասներորդում աւուր Նոյեմբեր ամսեան,¹

Վիչ մը ետքը (1572) Օւքարիա կամ Լզարիա Սոյ կաթողիկոսը՝ իր ու իր չորս թեմական եպիսկոպոսներուն ստորագրութեամբ ուղղափառ հաւատոյ դաւանութեան թուղթ գրեց ու խրկեց Հռոմ Վրիգոր ԺՎ. Վահանայապետին: Ըսով չշատանալով՝ նոյն թուղթը կրկին անգամ նոյն ստորագրութիւններով անոր յաջորդին Սեբաստոս Լ. Վահանայապետին ալ կը խրկէր 1585ին²: Հազիւ թէ վրայէն 20 տարի անցաւ՝ Վաւրիթ Լ. կաթողիկոսն ալ 1605ին իր ու իրեն վեց

1 Ռայնարդ. 1564. թիւ 52: — Վ. Փափազեան, Պամ. Էկեղ. Հ. Միք. Վ. Չամչեան, Պամ. էջ 778: — Չորս եպիսկոպոսներուն անուններն էին Յովհ. եպիսկոպոս

2 Ստեփանոս Լեհացի, ժամանակագրութիւն, յամն 1572 եւ 1585: — Հ. Միք. Վ. Չամչ. Պամ. Էրիայ, Մինաս եպիսկոպոս Սեբաստայ:

եպիսկոպոսներուն ստորագրութեամբը խոստովանեցաւ սրբոյն Պետրոսի աթոռին զխաւորութիւնը՝ Պօղոս Լ.՝ Վահանայապետին տալով իր հաւատոյ դաւանութեան ու հպատակութեան թուղթը. նոյն դաւանութիւնը զրեց երկու տարի ետքը իր բոլոր ժողովրդովը մէկտեղ¹։

Վեղեցիկ ցոյցեր էին ասոնք. եւ ստուգիւ ճշմարտասէր եւ իր սրբոց նախնեաց ողջամիտ վարդապետութեան հետեւող հոգի մը առանց սրտին փղձկելուն չիկրնար դասոնք կարդալ։ — Տասը տարի մ'ալ յառաջ անցնելու ըլլանք՝ կը հանդիպինք Մելքիսեթ Լ.Չմիածնայ կաթողիկոսին, որն որ աւելի հանդիսաւոր եղանակաւ իր հպատակութիւնը Հռոմայ աթոռին կը դաւանէր, երբ որ իր ամենէն հռչակաւոր քարոզիչը Օւսթարիա վարդապետը հրեշտակութեամբ նոյն Պօղոս Լ.՝ Վահանայապետին ոտքը կը խրկէր (1617) իր վարդապետութեան ողջմտութիւնը ցուցնելու եւ իր որդիական հնազանդութիւնն անոր ընծայելու։ Իսկ Վահանայապետը կաթողիկոսին հայրական սիրոյ թուղթ եւ մէկ քանի սահմանադրութիւններ զրկէն զատ՝ իրեն ընծայ խրկեց ոսկի խաչ մը Վրիստոսի խաչափայտին մասնկովը եւ քահանայական զգեստ. բաց ասկից՝ Շահաբաս Պարսից թագաւորին ալ յանձնարարական նամակ զրեց, որ կաթողիկոսին եւ Հայոց ազգին դիւրութիւն ընէ։ Ուստի եւ, ինչպէս Ստեփանոս վարդապետ Լեհացի կը զրէ, «Մելքիսեթ կաթողիկոսն վառեալ ի սէր Ս. Փափին՝ կրկին յետ երկից ամաց զնոյն Օւսթարիա վարդապետ առաքէ առ ի հաստատել պնդագոյնա զիւր անվրէպ հնազանդութիւնն նմա, եւ առնուի Փափէն զամենայն կերպ ուղղափառ հաւատոյ, որով բազումք ի Հայոց ածան ի հնազանդութիւն մեծի եկեղեցոյն Հռոմայ»²։

1 Ստեփանոս Լեհացի, Ժամանակագր. յաջմ 1605—1607, — Հ. Մ/ք. Նախագր. յաջմ 1617։
Վ. 2ամ. Պամ. Հայ. Գ. 600։

Բայց Մեղքիսեթ կաթողիկոսին եռանդեան ու սիրոյն առջևն ասոնք քիչ էին: 1622ին առ Ղարիգոր ԺԼ. Վահանայապետ եւ 1623ին առ Ուրբանոս Բ. Վահանայապետ նորէն նորէն դաւանութեան ու հպատակութեան թուղթ կը գրէր: Ըս հռչակաւոր ու եռանդուն կաթողիկոսը՝ 1626ին Լէոպոլտոյ Նիկողայոս սյրբեպիսկոպոսը ձեռնադրեց՝ նախ Հռոմէական ուղղափառ եկեղեցւոյն դաւանութիւնն անկից ընդունելով¹: Ըստն որ տարի մը ետքը իր բազմադիւն կենաց վախճանը հասնելով՝ Կամենից քաղքին մէջ հոգին աւանդեց Ըրարչին ձեռքը²:

Երկու տարի ետքը 1629ին յաջորդեց Լժմիածնայ աթոռը Մովսէս կաթողիկոս, եւ նոյն տարին առանց յապաղելու՝ չէ թէ միայն ինք առանձինն, այլ տասուերիկու եպիսկոպոսներու ստորագրութեամբ ու կնքով ուղղափառ հաւատոյ դաւանութիւն խրկեց Հռոմ Ուրբանոս Բ. Վահանայապետին³: Ըս իր հպատակու-

1 Ստեփանոս փարգապետ Ռոշքեանց Լեհացի պապէս մանր կը պատմէ իր ժամանակագրութեան մէջ 1630երորդ տարին, եւ փաւերական կոնդակներն ու յիշատակարանները ձեռքն ունեցած կը վկայէ: — Ըս բանիրուն ու ստուգարան ժամանակագիրը, որ իր հռչակաւոր Հայերէն բառարանովն եւ ուրիշ գրաւոր գործքերովն ալ շատ աւանանդեղած է, ԺԼ. դարուն առջի կէսին կը պայծառանար, եւ իր ընդարձակ ու խորունկ գիտութեան համար Բազմապայծառ եւ Ըստուածարան փարգապետ կը կոչուէր: Տեղւոյս պատշաճ չնկը տեսներ ասանին վրայ երկայն գրելը, եւ կը խրկենք առ այժմ մեր ընթերցողները Բազմալեւոյ օրագրին Տասներորդ հատորին (1852) 86—95 էջերը:

2 Նոյն Ստեփանոս Վ. Լեհացին պապէս կը գրէ 1627երորդ տարւոյն մէջ: Նա ինքն Մեղքիսեթ կաթողիկոս չուէ ի Կամենից, ուր Մար-

տի 5 ձեռնադրէ եպիսկոպոս դիմորոս արեղայն երբեմն կանանրի Վամենիցացի, առնէ կտակ Մարտի 14, որով զաթոռն Լժմիածնի յանձնէ Խաչակ կաթողիկոսին եղբորդու իւրում, յետոյ վճարէ զկեանս իւր ի Մարտի 18, եւ թաղի յորմն եկեղեցւոյն Ըւեռման Սուրբ Ըստուածածնին, զոր ինքն էր սրբագործեալ:

3 Ստեփանոս Լեհացի, որ այս ամէն բաներուն մանաւանդ Լեհաստանի մէջ պատահած դէպքերուն ամենէն աւելի տեղեակն ու գրեթէ ժամանակակից պատմիչն է, մանաւանդ որ շատ գէպքերուն նոյն իսկ փաւերական կոնդակներն ու յիշատակարանները ձեռքն ունէր, Լէոպոլտեցւոյ եւ Մաճառստանի մերձակայ դաւառներուն կրօնական գէպքերուն վրայ շատ լուսաւորութիւններ կու տայ, որոնց վրայ տեղն ի տեղն խօսիրը ուրիշ առթի եւ պատեհութեան կը պահէնք:

Թիւնը դարձեալ երկու անգամ Հռոմայ աթոռին ըն-
ծայեց ¹:

Իսկայ Հոս հարկ է անցնել ուրիշ մայրաքաղաք
մը, եւ տեսնել թէ այնպիսի թագաւորական քաղքի
մէջ՝ ուր որ պատահած զէպքերուն վրայ ձգուած քօղը
չենք ուզեր վերցընել, առ տեսնենք քանիք եւ քանիք
եղան՝ որ ճշմարտութիւնը ճանչցան, եւ վշտօք, տառա-
պանօք ու հալածանօք հանդերձ՝ ունեցան բաւական
արութիւն «Արտիւ հաւատարմութիւնն եւ բե-
րանով խոստովանելու ի փրկութիւնն»: — Յովհաննէս
Գ. պատրիարք Առաքանդնուպոլսոյ 1631ին Հռոմ գնաց
իր ուխտը կատարելու եւ իր հպատակութիւնը Ս. Պե-
տրոսի աթոռին ցուցընելու ²: Այնպէս Չաքարիա պա-
տրիարք զրեց իր հնազանդութեան թուղթը Աւրբանուս
Բ. Վահանայապետին: Եւ քանի մը տարի ետքը,
1642ին, իր երկրորդ յաջորդը Աիրակոս պատրիարք թէ
իր հպատակութեան եւ թէ ուղղափառ Հռոմէական
հաւատոյ դաւանութեան թուղթը երկու անգամ վե-
րոյիշեալ Ս. Վահանայապետին ընծայեց, որմէ պա-
տասխանն ալ ընդունեցաւ: Եւսպէս Կառչատուր պա-
տրիարքը 1642ին, այսպէս նաեւ թաովմաս պատրիարքն
ի հաղորդակցութիւն Հռոմայ եկեղեցւոյն կը մաննէին,
նոյն առաքելական աթոռին բոլոր տիեզերաց վրայ ու-
նեցած զլիաւորութիւնն ու զահեղեղութիւնը իրենց
նախորդներուն պէս թղթով խոստովանելով, եւ քա-
հանայապետական օրհնութեան արժանի կ'ըլլային:

Հաստատուն մնալով խօսքերնուս վրայ՝ չենք ու-
զեր մանրամասն յիշել հոստեղս ոչ զՅովհաննէս Եմ-
դայ արքեպիսկոպոսը, որ պատրիարքական իշխանու-

1 Գերայ. Իգնատիոս Վ. Փա-
փաղեան, Պատմ. եկեղ. էջ 872:
— Հ. Միք. Վ. Չամչեան, Պատմ.
Հայ. Գ. 614:

2 «Յովհաննէս փարդապետն պա-
տրիարքն Առաքանդնուպոլսոյ ան-
ցանկ ընդ 1 հաստան ի մեծն Հռոմ,

եւ անդէն զուխան իւր եւ զհնա-
զանդութիւն կատարեալ, թողու-
ղաբատանն մերում յիշատակ զդատ-
մութիւն Հայոց ի սկզբանէ աշխար-
հի մինչեւ յամեն Տեառն 1236, զս-
րոյ օրինակն առ իս առ ի», ՍԻԷԷ.
Վ. Լէհ. յ.Տ. 1631:

Թիւնն ալ երբեմն առած էր, ոչ զՅովհաննէս Ադե-
սիայ արքեպիսկոպոսը, ոչ զՊօղոս Տեկրիկոյ եպիսկո-
պոսը, ոչ զՍսկան Ուլու եպիսկոպոսը, եւ ոչ զՍսկան
բազմարդիւն վարդապետը՝ որ Հռոմ Օրսինի կարդի-
նալին առջեւը 1664ին հաւատոյ դաւանութիւնը կու-
տար¹, եւ ոչ ալ ուրիշ այնչափ ան դարուն վարդա-
պետներն ու երեւելի անձինքը՝ որոնց ճշմարտասէր
սրտերն եւ աստուածապաշտ հոգիներն աստուածային
ազդեցութեանց կամակար անապին . եւ կը դառնանք
դարձեալ Լշմիածնայ աթոռը:

Ըրգ՝ Մովսէս կաթողիկոսին յաջորդեց Փիլիպպոս
կաթողիկոս 1633ին: Ըսոր օրերը երբ որ Հ. Պօղոս
Իւրոմալի առաքելութեամբ Հայաստան կը խրկուէր,
Ուրբանոս Բ. Վահանայապետը՝ որուն սրտին շատ
սիրելի էր Հայոց ազգը, նոյն Փիլիպպոս կաթողիկոսին
(1640) աս հայրախնամ Թուղթը կը գրէր:

“Փիլիպպոսի Հայոց հայրապետի, Ուրբանոս Վա-
հանայապետ Բ: — Մեծարգոյ եղբայր, որջոյն եւ ա-
ռաքելական օրհնութիւն: — Ոչինչ բացարձակութիւն
վայրաց ընդ տիեզերս կարող է զազգս ի քահանայապե-
տական հոգաբարձութենէ անջատել: Ամին իրի զայն
խորհի հանապազ, զի զամենայն ազգաց զերջանկութիւն
եւ զփրկութիւն հոգւոց հայթայթել կարիցէ: Այլ
առանձինն ընդ Հայոց ազգն ունիմք կամս բարեախորժս
եւ ոչ սակաւ նշանակս քահանայապետական սիրոյ ցու-
ցանել նմա ցանկամբ, զի վաղ ուրեմն յանցեալ ժա-
մանակսն էր համամիտ ընդ եկեղեցւոյն Հռոմայ եւ
զՊետրոս յանձին յաջորդաց իւրոց բարեպաշտութեամբ
մեծարեաց, եւ այս յայտ ի հնոց յիշատակարանաց
պատմութեանն է: Վանդել բաց ի յիշատակացն փո-
փոխ սիրոյ սրբոցն Սեղբեստրոսի Վահանայապետի եւ
Պրիգորի արքեպիսկոպոսի Հայոց, որք չեն ինչ ձեզ
անծանօթ, տեւէ բաւէ տակաւին մեծապայծառն յի-
շատակ Փղորենտեան Ժողովոյն, յորում մեծաւ բարե-

¹ Ստեփ. Վ. Լեհացի յամն 1664:

պաշտութեամբ եւ նախանձու, ի քահանայապետութեան Եւդիմէոսի Վ. ի միաբանութիւն մտին Հայք ընդ եկեղեցւոյն Հռոմայ, եւ մեծաւ հաճութեամբ ամենայն ազգաց՝ զանձինս ի միութիւն առաքելական աթոռոյ կապեցին: Օր կարէ ապաքէն եղբայրութիւն քո պայծառազոյնս առնուլ ի միտ ի գրոց անտի ժողովոյն այնորիկ եւ ի հրովարտակէ վերագոյն ճառելոյ Վահանայապետին, որ ոչ կարի հեռի ժամանակաւ՝ իշխանութեամբ սուրբ ժողովոյն գրեցաւ ի ձեր լեզու եւ ի լոյս ընծայեցաւ: . . . Ի նմանէ (ի Պիրոմալիէ) ընդարձակազոյնս կարես առնուլ ի միտ թէ որպիսի սիրով խորովիմք եւ զոր խնամս ունիմք, զի մի պակաս ինչ լեալ գտանիցի յայնցանէ՝ զոր մարթ իցէ մեզ առնել ի շահ օգտութեան քոյ եւ համօրէն Հայոց աշխարհին: Եւ նա իսկ լիով յայտ արարեալ ցուցցէ թէ որպէս ցանկացեալ եմք զի դու սիրով զմիութիւն աթոռոյս այսորիկ սրբոյ ընկալցիս, եւ զկաթողիկէ հաւատսն՝ առանց որոց անհնար է հաճոյ Լստուծոյ լինել, հաւատասցես սրտիւ յարգարութիւն եւ բերանով խոստովան լիցիս ի փրկութիւն: Օայս սուրբ հաւատս ողջ եւ անարատ ունի Հռոմէական եկեղեցի, վարդապետ ամենայն եկեղեցեաց, զայս եւ իշխանք առաքելոյն Պետրոս եւ Պաւղոս արեանն իսկ վկայութեամբ ուսուցին, եւ զայս սուրբքն Սեղբեստրոս Վահանայապետ եւ Վրիզոր արքեպիսկոպոս ձեր քարոզութեամբ ընդհանուր սփռեալ ծաւալեցին: Եւ մեք ուխտս ջերմաջերմ վասն մշտնջենաւոր երջանկութեան եղբայրութեան քոյ առ Պարգելիչն ամենայն բարեաց յղեալ՝ աղաչեսցուք հաւապազ զգթութիւն նորա զի ուղղեսցէ զսորհուրդս քոյ եւ լուսով աստուածեղէն շնորհաց իւրոց քեզ օգնական լինիցի:

“Վրեալ ի Հռոմ . . . յ18 աւուր Մայիս ամեանն 1640 . յեւթնեւտասներորդ ամի քահանայապետութեան մերոյ,”¹:

¹ Յաւելուած ի Քահանայապ. Կոնդ. Տարած. Հաւ. Հատ. Ա. 221:

Փիլիպպոս կաթողիկոս կը լսէր Վրիտաոսի փոխա-
նորդին ձայնին ու կոչման, եւ յօժարամիտ իր կաթողի-
կէ, հաւատոյ դաւանութիւնը թղթով՝ 25 եպիսկոպո-
սաց եւ ութը վարդապետաց ստորագրութեամբ¹ նոյն
Պիրոմալլին ձեռքով (1647) Հռոմ կը խրկէր, եւ իր
հլու հնազանդութիւնը՝ Իննովկենաիոս Ժ. Վահա-
նայապետին ու անոր յաջորդներուն կը դաւանէր։ —
Տասնութութը տարի ետքը (1664) վերոյիշեալ Ամրայ
եպիսկոպոսին աշակերտը Խաչատուր Սոյ կաթողիկոսը
գրով քահանայապետական գլխաւորութիւնը կրնդ-
ունէր, եւ ուղղափառ հաւատոյ դաւանութիւնը 13 ե-
պիսկոպոսներու եւ 9 վարդապետներու ստորագրու-
թեամբ Աշոցի եպիսկոպոսին ձեռքով Աղեքսանդր Լ.
Վահանայապետին կը ներկայացընէր²։

Վահանայապետական գլխաւորութեան վրայ այս-
չափ եւ այսպիսի վկայութիւններն ու դաւանութիւն-
ները բաւականէն աւելի կը ցուցընեն թէ մեր նախահօր՝
Ս. Գրիգոր Լուսաւորչին վարդապետութիւնն ու հա-
ւատքը Ս. Պետրոսի աթոռին ու անոր աթոռակալնե-
րուն վրայ ինչ խորունկ ու հաստատուն արմատ ձգած
էին մեր ազգին մէջ, որ ոչ հողմունք փորձութեանց
եւ ոչ հեղեղք հալածանաց կրցան արմատաքի խլել,
մանաւանդ թէ մնաց միշտ օրհնութեան ճիւղ մը, որ
երբեմն կը արարատանար ու կ'ուռճանար։ Այսու ամե-
նայնիւ կ'ուզենք յառաջ տանիլ մեր պատմական ցոյ-
ցերուն ու վաւերական յիշատակաւաններուն շարունա-
կութիւնը, կամ ճշդիւ խօսելով՝ կ'ուզենք քիչ մ'ալ
հռչակաւոր Ստեփան Ս. Լեհացոյ ժամանակակից ժա-
մանակագրին խօսել տալ, որն որ աչօք տեսածն ու
ականջօք լսածը զրի առած է, որուն՝ չէ թէ միայն
իր ժամանակագրութեան կերպարանքը ճշմարտութեան
գրոշմը մէկտեղ կը կրէ, այլ նաեւ ուրիշ պատմիչներն

1 Ստեփ. Ս. Լեհացի, յամն 1640, 1647. — Հ. Միք. Ս. Չամ-
չեան, Պամ. Հայ. Գ. 621. 2 Ստեփ. Ս. Լեհացի, յամն 1664,
— Հ. Միք. Ս. Չամչեան, Պամ.
Հայ. Գ. 698.

եւ նոյն իսկ դէպքերուն վաւերական ու հրապարակական յիշատակարանները ճշմարտութեան աներկբայելի երաշխաւորութիւնը կու տան¹։ Լսենք ուրեմն իր խօսքերը։

«Յակոբ կաթողիկոսն Լջմիածնի, կ'ըսէ զխնակահան վարդապետը, 1680 թուականին մէջ, այր առաքինի, մեծահոգի, գրեաց առ Աղեքսանդր Լ. եւ առ Խնոջենցիոս ԺԼ. վասն միարանելոյ զեկեղեցիս Հայոց ընդ Հռոմայ, եւ առ այս բազմիցս յղեաց ի Հռոմ զԱռաքել վարդապետ Բորիկ կոչեցեալն եպիսկոպոսն Լշրնջակայ։ Ինքն եւս կամէր զնալ ի Հռոմ, բայց վասն խռովութեան իրիք ի մէջ նորին եւ Լղեազարու Վ. որ յետոյ յաջորդեաց նմա, ոչ կարաց։ Բայց սակայն զոլով ի Առտանդինուպոլիս, արար զդաւանութիւն ուղղափառ հաւատոյ առաջի Տ. Գասպարի Գասպարինին, եպիսկոպոսին Զիզկենոյ եւ այլ եկեղեցականաց, զոլով ԶԲ. ամաց եւ չորից ամսոց, յայսմ ամի Օգոստոսի Ը. որոյ օրինակն է առ իս. եւ զինի ոչ բազում աւուրց վախճանի, եւ թաղի ի դերեզմանատանն Պէյօղլի, յորոյ դամբարանէն ոչ սակաւ նշանք լինին»։

Այլ յաւելունք հոստեղս նոյն իսկ կաթողիկոսին իր ստորագրութեամբ տուած դաւանութեան վաւերական օրինակը։

«Ըստ անշուշտ եւ անհրաժեշտ եւ ամենաճշմարիտ աւանդութեան Տեառն մերոյ Յիսուսի Վրիստոսի եւ ըստ քարոզութեան ականատեսից Բանին կենաց մատակարարողաց, Արքազանաց Առաքելոց։ Եւ ըստ ուսուցման եւ հետեւման Ուղղադաւանից Արքոյ Հայրապետաց նախնեաց եւ վերջնոց։ Եւ ըստ ընտրութեան եւ դաւանութեան Լշրիտասանից Վարդապետացն Աստուածաբանից։ Եւ ըստ կանոնադրութեան եւ Սահմանադրութեան Զորից Արքոյ Ժողովոցն Նիկիոյ, Առտ-

¹ Այս ամենայն կը հաստատուի թղթին մէջ, որուն օրինակը մեր նաեւ նոյն ատեն Էւդոկիացւոց մատենադարանին մէջ պահուած գրուած ընդարձակ Բաւլաբաբն է։ Թիւ 157։

տանդնուպոլսոյ, Լփեսոսի եւ Վաղկեղոնի. կամաւ, յօժարութեամբ, աներկբայ Հաւատով, անդառնալի Յուսով եւ անվախճան Սիրով: Եւ նուաստ ծառայ Վրիստոսի Յակոբ Կաթողիկոս ամենից Հայոց, եւ Պատրիարք Վաղարշապատու, Լուսակառոյց Սեծի եւ Արքայ Եթոռոյն Լշմիաճնի, գոլով ՁԻ. ամաց եւ չորից ամսոց, յամի Ի.Օ.երորդի Հայրապետութեանս իմոյ, մերձ ի ժամ մահուան իմոյ, ի մայրաքաղաքս Կոստանդնուպոլիս, ընդ հովանեաւ Արքուհոյ Ըստուածածնի Լկեղեցւոյս, առաջի Ըմենատեսին Ըստուծոյ, եւ առաջի Ըմենապատուոյ Լպիսկոպոսին Տեառն Գասպարի Գասպարինին, Վերատեսչի Արքայ Եթոռոյն Չիրիկոյ, եւ Տ. Գրանչակոսի Շիլի, ի կարգէն Յիսուսեան, ետու զգաւանութիւնս իմ, որպէս հաւատամ եւ զաւանիմ զոր ինչ ի վերոյգրեցելոցն աւանդեցաւ, եւ խոստովանիմ թէ մեծ եւ Ըռաքելական Բնդհանուր Սուրբ Լկեղեցին Հռոմայ ունի լի եւ զերագոյն կատարեալ Իշխանութիւն եւ Պետութիւն ի վերայ Բնդհանրականի Կաթողիկէի Լկեղեցւոյ: Հաւատամ եւ զՎեհապետն նոյնոյ Արքայ Լկեղեցւոյն Եթոռակալ եւ Փոխանորդ Արքայ Գլխաւորի Ըռաքելոյն Պետրոսի, կապող եւ արձակող յերկինս եւ յերկրի: Հաւատամ զկալեալն ի նմանէ՝ կալեալ յերկինս եւ յերկրի, եւ զթողեալն՝ թողեալ յերկինս եւ յերկրի. Բնդունիմ եւ պատուեմ: Բնդունիմ եւ պատուեմ զնոյն Բնդհանրական, Սեծ եւ Ըռաքելական Սուրբ Լկեղեցին Հռոմայ. եւ հետեւիմ հնազանդութեամբ Վարդապետութեան նորա ի կեանս յայս եւ ի հանդերձելումն: Հերքեմ եւ նզովեմ զընդդիմակս եւ հաւառակողս նոյնոյ Արքայ եւ Ըռաքելականի Լկեղեցւոյն Հռոմայ եւ Հաւատոյ նորին, ի կեանս յայս եւ ի հանդերձեալն:

«Պրեցաւ զաւանութիւնս այս ի թով. Հայոց. Ո. Ղ. Իթովն յՕգոստոսի Ը: Որ ինձ Յակոբայ Ըմենայն Հայոց Կաթողիկոսի ընդունելի է: Վասն որոյ

առ ի հաստատութիւն սորա ձեռամբ իմով ստորագրեցի. Յակոբ Աթողիկոս ամենայն Հայոց,¹:

Յառաջ տանինք Ստեփանոս Վ. Լ. հացւոյն վկայութիւնները:

“Ի վախճանին Յակոբայ կաթողիկոսի նստի (1681) յաթոռն Լճմիածնի Լղեազարն Ալայեցի: Աս ի կենդանութեանն Յակոբայ զխռովութիւն ինչ յարուցանէ ընդ նմա, եւ հրամանաւ Տաճկաց թագաւորին երթեալ ի Սիս ի նմին կաթողիկոսէն Խաչատրոյ ձեռնադրի կաթողիկոս ի վերայ Հայոց, որք ընդ իշխանութեամբ Օսմանցոյ բնակէին: Օսմեոն օրհնէ, յԱրուսաղէմ, եւ ի ձեռն Կուիրակաց իւրոց բաշխէ ընդ բոլոր թուրքաստան, արգելելով զնուիրակութիւն Լճմիածնի: Ամէր երթալ ի Հռոմ, եւ նորոգել զվաղեմեան միաբանութիւնն ընդ սուրբ Եթոռոյն Հռոմայ, բայց հասեալ ի Օմիւռ, ի սաղրելոյ Զուղայեցւոյն եւ այլոց՝ փաշային տեղւոյն հրամանաւն արգելանի երթալ: Ուստի դարձեալ յԱրուսաղէմ, գտանէ զհրաւիրական Լճմիածնի, եւ նոքօք գայ ի Սոստանդինուպոլիս, եւ անտի երթայ յԼճմիածնի: Լղեա Երքեպիսկոպոսն Բեթղէհէմի ձեռնադրին իմ (Ստեփ. վարդապետի) ականատես վկայ կենաց Լղեազարու:

“Իսահակ վարդապետն Մակուեցի, աշակերտ Յակոբայ կաթողիկոսին, առաջին արքեպիսկոպոսն Հայաստանեայց եւ առաջնորդ աթոռոյն թաղէոսի սուրբ առաքելոյն, այր յոյժ իմաստուն եւ առաքինի, մինչեւ Երզար Սահակ կոչուր, առաջի Տէր Վարդանայ Յունանեան, մինչդեռ սա քարոզելով ընդ Հայաստան շրջէր, արար (1682) զգաւանութիւն ուղղափառութեան, եւ զնոյն դաւանութիւն իւր յղեաց առ Խննդէնցիոս ԺԵ. Փափն: Աս առաքեաց զՄակուիցի Փիլիպպոսն աշակերտն իւր ի Հռոմ, որ ընդ իս ի միաւսին ուսաւ

1 Չեռագիր Վիէն. Մխիթար. նուանեցեալ եպիսկոպոս Երնջակայ Մատեն. Թիւ 157. ուր նաեւ գաւառին, ոչ միայն գրեաց, այլ հետեւեալ գէպքը կը կարդացուի: Բաղմիցս գիմեաց ի Հռոմ, եւ ան-
“Առաքեալ վարդապետ Բոպիկ ա. գէն զկեանս իւր զրաւեաց.”

դամենայն գիտութիւնս, էառ եւ զաստուածաբանական վարդապետութիւնն, բայց դարձեալ առ վարդապետն՝ զինի սուղ ժամանակի վախճանի ոչ առանց մեծ տրամութեան ամենեցուն:

“Ազարիաս կաթողիկոսն Աղուանից ոմամբք եպիսկոպոսօք իւրովք զգաւանութիւնն ուղղափառ գրեաց առ Խննդենցիոս ԺԱ. Փափն: — “Եղնպէս եւ յաջորդ նորին Սիմէոն կաթողիկոսն, 1695”, եւ կաթողիկոսին համար դարձեալ նոյն ժամանակագիրն ասանկ կը գրէ. “Սիմէոն Աղուանից կաթողիկոսն, ընդ որոյ իշխանութեամբ են Շամախ, Սանճայ, Շիրուան, Վարապաղ քաղաքք եւ գաւառք, առ սոյն Հայրապետն (Խննովկենսիոս ԺԱ.) զպատուական թուղթ հնազանդութեան գրեաց, զոր եւ Խարթմանէյի, ի վաղուց հետէ զինքն հնազանդ սուրբ եկեղեցւոյ Հռոմայ գրէ: Խնդրէ ի սրբազան Փափէն զյանձնարարական թուղթ¹ առ Պարսից արքայն Շահսուլթան Հիւսէյինն, որպէս զի ըստ առաջին թաղաւորացն Պարսից, անխափան կարասցէ ինքն հովուել զհօտ իւր”, եւ Խննովկենսիոս ԺԱ. աս թուղթս իրեն կը գրէր, որն որ անժխտելի ապացոյց է մինչեւ հիմայ գրուածներուն:

“Սեծարդոյ եղբօր Սիմէոնի հայրապետի Հայոցն Շիրուանայ, Խննովկենսիոս Վահանայապետ ԺԱ: — Սեծարդոյ եղբայր, ողջոյն եւ առաքելական օրհնութիւն: — Օթուղթ գրեալ յեղբայրութենէ քումէ յամի հազարերորդի վեցհարիւրորդի իննսներորդի հինգերորդի ընթերցաք մեծաւ հաճութեամբ, քան զի երեւելի փոյթ հնազանդութեան եւ սիրոյ առ այս սուրբ աթոռս ընծայեցուցեր ի նմին ոչ սակաւ խոնարհութեամբ քան աստուածապաշտն մտօք. զորմէ եւ յայտ առնես թէ ոչ նոր ինչ է մտաց քոց, այլ անդուստ ի վերուստ ի բազում ամաց հետէ յօրինակէ

¹ Թէ Խննովկենսիոս ԺԱ. չէ նախիւս Զամբուրքի Յիսուսեանը, թէ փայն յանձնարարական թուղթ 1675-ի թաղաւորին դեռպանը, նոյն այլ նաեւ պատգամաւոր խրկած է ժամանակագիրը կը պատմէ, 1695ին: Հասին աս բանիս համար զՀ. Իգ-

առաջին եւ արդարեւ հոյակապ եպիսկոպոսաց ազգին
 Հայոց ի քեզ լեալ եւ խնամով եւ հաւաստեալ մին-
 չեւ ցայժմ պահեալ առաւելու օրրատօրէ եւ վառեալ
 բորբոքի : Ընդունիմք ճշմարտիւ զայս խնացուած մտաց
 քոց առանձինն ըղձիւք քահանայապետականն սիրոյ, եւ
 չկասկածեմք թէ այսպիսի դեղեցիկ նախանձ պտուղս
 ընտիրս բերիցէ եւ կամ զմեծ մասն այսր հօտի, Աս-
 տուծոյ օրհնութեամբ, միւսանգամ ի ծոց եւ ի ստինս
 մօր նորա Հռոմէական եկեղեցւոյ դարձուցանել կարի-
 ցէ. եւ դարձն առ նա կարող իցէ բառնալ եւ կամ դո-
 նեայ նուազեցուցանել զաղէտսն՝ զոր աշխարէք յորմէ
 հեռէ անջատումն լեալ է : Արդ զի յայնպիսի դործ
 բարեպաշտութեան՝ որ եւ լին է անզուգական փառօք
 յերկոսին իսկ կեանս, սրտի մտօք ձեռնամուխ լինիցիս, ի
 պարտուց պաշտաման մերոյ թեւադիր լեալ յորդորեմք
 եւ ջերմագոյնս աղաչեմք, զի երեքիկն պատուիրանին՝
 զոր եղբայրութիւն քոյ ի թուղթս իւր յիշատակէ,
 սրտի մտօք հնազանդեցուք, որով Յիսուս Վրիստոս
 Տէրն մեր զհոգ հոգւոց փրկելոց պատուական արեամբ
 իւրով՝ ճշգագոյնս արար յանձն Պետրոսի՝ իշխանի առ-
 ուքելոց, զորոյ զաթոռն իսկ ունիմք յԱստուծոյ տես-
 չութենէն, թէպէտ եւ առանց արժանաւորութեան :
 Այլ զոր օրինակ ներքին զգածմամբ հայրական սրտի
 կարեկից լինիմք վտաց այնր եկեղեցւոյ՝ որ երբեմն ծաղ-
 կեալ բարգաւաճէր, ցանկամբ անձկութեամբ զի հնար
 լիցի ամենեւին բառնալ նոցա ի միջոյ եւ կամ գոնեայ
 մեղմնալ. յայն սակս ոչ դադարեցուք ամենեւին զօգ-
 նականութիւնս իշխանութեան մերոյ մատուցանել, որ
 քեզ եւ ժամանակիւ նպաստաւոր կարիցեն լինել. եւ
 եթէ յոյս ինչ յաջողութեան որպիսի եւ իցէ ի հե-
 ոաստանէ նշմարիցի՝ գացի ոք անվրէպ որ ըստ հրամանի
 մերում, որպէս ցանկասդ, խօսեսցի ընդ թագաւորին
 Պարսից եւ տացէ նմա զթուղթ մեր եւ զմեծարանս :
 Առ այժմ ջերմաջերմ աղաչեմք զամենագորն Աստուած
 օգնել եւ պաշտպանել վաստակոց քոց եւ բարեպաշտն

ուխտից, եւ Վեզ, մեծարգոյ եղբայր, զորովագութ իմն սիրով մատուցանեմք զառաքելական օրհնութիւն:

“Վրեալ ի Հռոմ առ Ս. Մարեմայ Մեծի, եւ կնքեալ մատանեաւ ձկնորսի ի ճերորդ առուր Յունիոս ամսեանն 1698, ի հինգերորդ ամի քահանայապետութեան մերոյ,¹:

Արդրէ դարձեալ նոյն ժամանակադիրը:

“Վրիզոր կաթողիկոսն Սոյ եկն ի Հռոմ 1693 զուխտն իւր կատարել, ածեալ ընդ իւր ղՅակոր եւ պիսկոպոսն Հալէպցի եւ ղՅովհաննէս եպիսկոպոսն. արարին զգաւանութիւն երեքեան: Ապօղիկոսն դարձաւ յերկիր իւր, իսկ եպիսկոպոսունքն՝ ընդ այլ:

“Մխիթար վարդապետն եպիսկոպոսն Մոկաց, Լալուակ Միկոյ կոչեցեալ, եկեալ ի Լէոպոլիս, առաջն Վարդանայ Յունանեան արքեպիսկոպոսին մերոյ արար զգաւանութիւն ուղղափառ հաւատոյ²:

“Այս վարդապետն Շամսիցի, եպիսկոպոս Շամսիոս եւ այլ քաղաքաց, նմանապէս զրեաց 1695 զհնազանդութիւն եւ զգաւանութիւն առ Խննդէնցիոս Փափն, զոր ես թարգմանեցի,³:

Խննովկենտիոս ԺԻ. նոյն թղթոյն աս պատասխանը տուաւ:

“Մեծարգոյ եղբոր Ալասայ եպիսկոպոսի Հայոց, Խննովկենտիոս Քահանայապետ ԺԻ: — Մեծարգոյ եղբայր, ողջոյն եւ առաքելական օրհնութիւն: —

1 Յաւել. ի Քահանայապ. կոնգակ. Տարած. Հաւ. Հատ. Ա. էջ 349:

2 Այսպէս կը գրուի նաեւ “Թուղթ քաջաբերական առ Ուղղափառս մերաղնեայ՝ որք ի քաղաքին Էւդոկիա՝ մատենին մէջ. “Մովսէս վարդապետ Էրեւանցի յամի Տեառն ՌՈԶԹին եկն ի Լէոպոլիս. եւ ի ձեռս իմ արար զԳաւանութիւն կաթողիկէի հաւատոյ, հրապարակաւ յեկեղեցւոյ: ... Մխիթար վարդապետ Լալուակ Միս

մականուանեցեալ, եպիսկոպոս Մոկաց յամի Տեառն ՌՈՂԳին եւ կեալ ի Լէոպոլիս, արար հանդիսապէս՝ առաջի իմ զգաւանութիւն կաթողիկէի հաւատոյ: Գոն եւ այլք բազումք ի ժամանակս մերում, որք զնոյն շախիղ ունին ուղղափառութեան, եպիսկոպոսունք, վարդապետք, քահանայք, արեղայք, եւ այլք ի գղերց յիւրաքանչիւրոց թեմից կաթողիկոսաց, եւ աշխարհականք զրեթէ անբաւ, որք զի յայտնիք ձեզ են, թողում⁴:

Թէպէտ եւ լուսաւոր յայտարարութիւն հնազանդութեան եւ մեծարանաց եղբայրութեան քոյ առ մեզ եւ առ այս սուրբ ակթոռ՝ զառաջինն մեծի ուրախութեան պատճառք եղեն քահանայապետական ոգւոյս, սակայն քանզի կարի յոյժ հոգ ի մօտի ունիմք զհանգամանաց իրաց ուղղափառն Հայոց՝ որք երբեմն ուրեմն սրբութեանն օրինակօք առ հասարակ ծաղկեալ բարգաւաճէին յոյժ, եւ զի զհռչակաւոր ազգն ձեր, որպէս վայել է, մեծ եւ արդոյ համարիմք, չեղեւ մեզ հնարաւոր անհնարին թաղծութեան եւ ցաւոց ընթեռնուլ զթուղթ քոյ, յորում յիշատակես զգժնդակագոյն աղէտս, որովք այժմ պաշարեալ կայք, եւ աշխար եղեալ լաս վասն ջերմագոյն սիրոյ հայրական կամացն՝ որովք զբովանդակ ազգն ձեր յակն առեալ սիրեմք, ցանկամք ապաքէն զի յառատ յորդութիւնս ամենայն նպաստաւորն իրաց՝ հանդերձ ամենայն խաղաղութեանն եւ ամենայն հանդարտութեան յաջողութեամբ վայելիցէք, եւ որպէս խնդրեսդ՝ չառնեմք ինչ զանց մատուցանել այսց իրաց զօգնականութիւնս պաշտաման եւ ճոխութեան մերոյ, որք կարեւորն եւ պտղաբեր կարիցեն լինել, յոյր սակս եւ ջերմջերմ պաղատանօք առ Աստուած Հայրն ողորմութեանց ընթանամք։

Եւ եթէ արդարեւ կամիցիք ի ձէնջ եւս կուսէ յաւելլուլ յայդ ամենայն՝ ճշմարտութեամբ դառնալով առ Տէր սրտիւք, ոչինչ մնայցէ այնուհետեւ՝ որում չկարիցեմք ակն ունել ի նմանէ, որ ոչ պակաս է մեծութեամբ յողորմութեան իւրում որչափ կարողութեամբ ի գործս իւր։ Սակայն զայս առանձինն պարտ է ունել ձեզ միշտ հաստատութեամբ ի մօտի, զի ջանայցէք յաբել հանապաղ յայս սուրբ ակթոռ երանելոյն Պետրոսի իշխանի առաքելոցն, եւ մի վարիցիք այսուհետեւ օրինակաւ իւրիք ի զարտուղի մոլորութիւնս։ Օ՛ն առ, մեծարդոյ եղբայր, հովուական տքնութեամբ, որպէս պարտիսդ, եւ մեծաւ հաւաստեաւ ուշ եղեալ մի դադարիր երբեք ի մատակարարելոյ զփրկական եւ զսուրբ

դարմանն՝ որ վասն հանդերձեալ փառաց ճշմարիտն կենաց կարեւոր իցէ, եւ նպաստամատոյց իսկ ի բառնալ զաղէաս ժամանակաւորս, զորոց այժմ բանք են, յապահովս լեալ եթէ ոչինչ հնար է լինել ի քէն, որով՝ հանդերձ մեծամեծ յարդանօք ամենայն առաքինեաց, ոչ միայն մերում մարդասիրութեան, այլ եւ կամաց եւ պաշտպանութեան ամենակալին Աստուծոյ առաւել արժանաւոր լինել կարացեալ եւ քեզ զորովադու իմն սիրով զառաքելական օրհնութիւն մատուցանեմք:

«Պարեալ ի Հռոմ առ Ս. Մարեմայ Սեծի, եւ կերեալ մատանեաւ ձկնորսի ի ճերորդ աւուր Յունիոս ամսեան 1698, ի հինդերորդ ամի քահանայապետութեան մերոյ»,¹:

1 սենք յաջորդներն ալ:

«Երահայեա կաթողիկոսն յայսմ ամի 1695 Սեպտեմբ. 5 զրեաց զթուղթ, որոյ օրինակն առ իս է, առ Խննդէնցիոս Փափն, զաւանելով զնա Տիեզերաբոյս Պետաց Պետ, եւ ամենայն Վրիստոսագաւան աղանց, մանաւանդ մերս սեռի Ղուսաւորչականի եւ Հայագունի Ս. Հայր, խնդրելով զանտեսակալութիւն նորա ի վերայ Հայոց, եւ այլն: Արոյ ի սէր վառեալ սուրբ Հայրապետն, պատասխանեաց եւ ընծայից արժանի առնէ:

«Սինաս Վ. Թոխաթցի, արքեպիսկոպոսն եւ առաջնորդն Երուսաղէմայ ի սոյն ամի (1699) Վեհեանք. ԺՎ. ի Առստանդնուպոլսէ առ նոյն Արքազան Փափն զրեաց, զաւանելով այսպիսի բանիւք: Վաւանիմք եւս զՎեհայեան Հռոմայ ճշմարիտ յաջորդ զլուսւոր Առաքելոյն Պետրոսի, զլուս ամենայն հաւատացելոց, ծայրագոյն դատաւոր ի մէջ Ակեղեցւոյ Արբոյ, եւ ընդհանրական Վարդապետ բոլոր եկեղեցւոյն Վրիստոսի: Վաւանէ զերկուս ի Վրիստոս բնութիւնս, զՀոգւոյն Արբոյ բղնումն ի Հօրէ եւ յԱրդւոյ, զնեղաց արքայութիւնն, եւ զերանելի կեանս Արբոյ, զՎաւարանն եւ

1 Յաւել ի Քահանայապ. Կանդակ. Տարած. Հաւ. Հատ. Ա. 350:

դայլն: Աղերսէ զօրհնութեան նամակ ի սուրբ Հայրապետէն: Արոյ թղթոյ օրինակք են առ իս:

“Աղիա արքեպիսկոպոսն Բեթղէհէմի՝ որ ի սուրբ ծնունդն Վրիսատոսի, յորմէ եւ առ ի զարբազան կարգս եւ դքահանայութիւն, յայտմ ամի 1700 դարձաւ յԱրուսաղէմ: Սա յառաջնորդէն Արուսաղէմի եւ ի Հայոց թղթովք առաքեցաւ ի Հռոմ առ Իննոչ. ԺԿ. Հանդերձ հնազանդութեամբ եւ այլն: Ինդրերով զլանձնարարական զիրս առ թագաւորն Ապրիսացւոյ եւ Ապանիացւոյ, որպէս զի ուր եւ զխօսեցի ի վերայ ծովու գերել զնաւ ինչ, զի նմա եղեալ Հայսն մի գերեցեան. զոր եւ բնկալաւ խկ: Սա էր ճշմարիտ ուղղափառ, խոնարհ եւ սրբակեաց:

“Ասայի Գանձատարայ, Գարապաղի եւ Շիրուանայ կաթողիկոսն յայտմ ամի (1712) առ թագաւորն մեր Լեւոն Գոստոսն գրեաց, առաքելով ընդ Յուդայի Վրուշնաքիին Ազուիդային զթուղթսն. ցուցանելով զինքն հաւատարիմ Սուրբ աթոռոյն Հռոմայ, եւ որդւոյ նորին թագաւորացն Վրիստոնէից:

“Սոյն կաթողիկոսն Ասայի գրեաց եւ առ Աղեմէս ԺԷ. Փափն, առաքելով նմա զդաւանութիւն ուղղափառ հաւատոյ:

“Աստուածատուրն Համատանցին նստի կաթողիկոս Լեւոնիանայ յայտմ ամի (1717), յետ մահուանն Էդեքանդրի, որ զոլով ուղղափառ՝ գրեաց առ Աղեմէս Փափն զթուղթ հնազանդութեան իւրոյ, եւ զմեծ գովասանս Սուրբ Եկեղեցւոյն Հռոմայ”:

Իւր յաջորդն ալ Աարսպետ Ունեցի նոյն ուղղութեան ճամբան բռնեց եւ գրեց Իննովկ. ԺԿԿ. Վահանայապետին թուղթ հնազանդութեան ու հպատակութեան:

Չեկք ուզեր ալ յառաջ տանիլ այս պատմական դէպքերուն ընթացքն ու հրապարակական դաւանութիւններուն յաջորդութիւնը. բայց չեկք կրնար միան-

դամայն զանց առնել խորհրդածութիւն մը՝ զորն որ ճշմարտութենէ եւ արդարութենէ կը ստիպուինք ընելու, թէ այն ամէն արխասիրտ անձինքն ու ժողովուրդը՝ որ վերջին դարերուն մէջ այնպիսի համարձակութեամբ ճշմարտութիւնը դաւանեցան, որպիսի՞ ժամանակ էին եւ ինչ բանի ակնկալութիւն կ'ունենային։ Տարակոյս չկայ որ Վրխատոսի այն խօսքն էր իրենց հատուցումը՝ թէ «Յաշխարհի աստ նեղութիւն ունիցիք», իրենց վարձքն ու հատուցումն էր արհամարհութիւն, վիշտ եւ հալածումն։ Բայց այն ամենայն չէր կրնար զիրենք խախտել. ինչու որ Պետրոսի ժայռին վրայ յենած ամբողջած էին, եւ իրենց հառաչանքն ու հեծութիւնները՝ զորոնք աշխարհք կ'արհամարհէր, առանց արդեանց եւ վարձուց չէին մնար Աստուծոյ առջեւ, այլ պողատու ու արգասաւոր կ'ըլլային իրենց ազգակցաց մէջ։ Աւ այն քահանայապետական գլխաւորութեան դաւանութիւնը՝ զորն որ մեր նախահայրը Ս. Վրիգոր իր արեամբն իր հոգեւոր որդւոց սրտին մէջ դրոշմած էր, 15 դարերու յեղափոխ դէպքերուն մէջ անջնջելի մնալէն ետքը՝ նորէն նորէն հաստատութիւն կ'առնէր, ինչպէս ութ եւ տասներորդ ու իննեւտասներորդ դարուց դէպքերը կը վկայեն։ Աստուածային տեսչութիւնը կը յարուցանէր նոյն իսկ Հայաստանի մէջէն մեր երանաշնորհ Հիմնադիրը զՍտիթար Վ. Սեբաստացի, որ իր առաքելական ջանքովն ու ողջամիտ վարդապետութեամբը, որուն անժխտելի ապացոյցներ են իր մատենագրութիւնները, «Օրդիանս Աստուծոյ զըրուեալսն», ժողովել կը ջանար Վրխատոսի մի փարախը՝ որուն առաջին հովիւը Պետրոսի դաւազանաւ Վրխատոսի հօտը կ'արածէ։ Աւ կը գնէր հիմն մշանջնաւոր քարոզութեան մը, երբ որ դեռ այն անմեղ արեան ջերմ գոլորշիները կը ծխէին հռչակաւոր մայրաքաղաքին ծովափունքը, ուր որ մեր Ս. Նուսաւորչին հոգեւոր որդին եւ իր քահանայութեան գործակիցը Տ. Ամիտաս վկայն այնպիսի արիւնթեամբ իր հայրենի հաւատոց վրայ կենիքը զոհելով՝

դահճի սրոյն տակ իր արեան մինչեւ վերջն կաթիլը կը թափէր, եւ այն սուրբ ու անբիծ արեան մէջ թաթխուած մարմինը վկայ կը թողուր իր վարդապետութեան ճշմարտութեան ու աստուածային սիրոյն, որով որ իր գերեզմանէն դեռ ամէն հայրենակցաց սրտին դորովական ձայնով կը գոչէ. «Մհաւասիկ ես իմ բարեղք պատերազմն պատերազմեցայ, ընթացքս կատարեցի, հաւատքս պահեցի եւ արդարութեան պսակն արդար դատաւորը հատոյց ինծի¹: Բայց դուք, ազգակիցք իմ, անասցէք ինծի, դրոշմեցէք սրտերնուդ վրայ ողջամիտ վարդապետութիւնները՝ զոր քարոզեցի հաւատքով ու սիրով ի Վրիստոս Յիսուս². առէք պահեցէք այն գեղեցիկ աւանդը՝ որ մեր Նախահօր եւ նախահարց բերնով Հոգին սուրբ ձեզի կ'աւանդէ: Ասցէք այն երկնաւոր ու կենդանարար ձայնին, որ Պետրոսի ժայռէն իր արձագանգը կու տայ, թէ Ակայք առ իս ամենայն աշխատեալք եւ ես հանդուցից զձեզ»,:

Աս երկնաւոր ձայնին մենք ալ մեր նուաստ ձայնը կը խառնենք, մենք՝ որ աս փոքր մատենադրութեան մէջ ուրիշ բան չունինք աչքերնուս առջեւ, բայց եթէ՝ որ մեր հայրենեաց աւանդենք իր հայրենական անարատ աւանդութիւնը, եւ լուսաւորենք միտքերը՝ որ նախապաշարմամբ մթնցած կ'երեւան. մանաւանդ որ մեզի աս բարեբախտութիւնն ու երջանկութիւնը տրուած կը համարինք, որ այնպիսիներուն կը խօսինք, որոնց այս ամենայն պէտք չէ որ անձանթ ըլլայ, ինչպէս երբեմն իրեն երջանկութիւն կը համարէր Պօղոս առաքեալ՝ ընտրութեան անօթը, եւ համարձակ կը զրուցէր. «Արքայ Ագրիպպա, համարիմ զանձն երանելի, զի քո առաջի այսօր տալոց եմ պատասխանի, մանաւանդ զի զիտակ իսկ ես ամենայն կրօնից եւ խնդրոց Հրէից³»,:

Եւ եթէ գտնուեցաւ Փետրոս օտարազգի մը՝ որ Առաքելոյն հոգեւելց վարդապետութիւնը մոլորութիւն կը

1 Բ. Տիմ. Գ. 7, 8:

3 Գործ. ԻԶ. 2, 3:

2 Բ. Տիմ. Ա. 13, 14:

յանդիմանէր, մեր ազգակցաց կրօնասիրութիւնն ու ան-
աչառ դատաստանը մեզի լաւագոյն գործոց եւ պատաս-
խանւոյ մը իրաւացի ակնկալութիւն կու տայ. որով-
հետեւ վատահ ենք որ իրենք իրենցմէ պայծառ կը տես-
նեն թէ Ղշմարտութիւն¹ կը բարբառինք, եւ յանձն
չենք առնել որ աս ամենայն ծածկուած սեպուի իրենց
առջեւ: Ուստի եւ չենք հարցըներ Առաքելոյն հետ.
«Հաւատաս, արքայ Ազրիպպաս, մարգարէից», վասն զի
աղէկ դիտենք որ մեր ազգայինք սրտանց կ'ուզեն հաւա-
տալ իրենց մարգարէից, սրբոյ Առաքելոյն եւ ուրիշ
մեր սրբոց Հարց վարդապետութեան, որ նոյն իսկ այն
ողջամիտ վարդապետութիւնն է՝ զորն որ Հռոմէական
եկեղեցին կը խոստովանի, զորն որ ուղղափառ տիեզերք
եւ 200 միլիոն մարդիկ կը դաւանին:

Եթէ մօտերս հրատարակուած հրապարակական
գրուածքի մը յորդորն ընդունելի է, թէ Փոքր մասը՝
մեծ մասին պէտք է համաձայնիլ, ահաւասիկ առջեւ-
նիս պատեհ զէպքը կեցած է, եւ համեմատութիւնն
այնպէս պայծառ է՝ որ անոր հետեւութիւնը պարզա-
միտ զեղծուին ալ կ'ըմբռնէ: Աշխարհքիս վրայ շուրջ
3 միլիոն ժողովուրդ մը առանձինն մէկ կողմը կը գրտ-
նուի, եւ մէկալ կողմանէ՝ 200 միլիոն զանազան ու եր-
բեմն նաեւ իրարու հակառակ ազգերէ, բայց հաւատոյ
եւ հաղորդակցութեան միութեամբ անխզելի կա-
պուած ժողովուրդ մը բոլոր տիեզերաց երեսը բռնած
տարածուած կը գտնուի, զորն որ իննեւտասն դարուց
ոչ բռնութիւնները եւ ոչ նենգութիւնները, ոչ հեր-
ձուած եւ ոչ խաբէութիւն կրցան բաժնել կամ նուա-
ճել, զորն որ եւ ոչ դժոխոց դռները պիտի կարենան
յաղթահարել:

Եւ արդ՝ եթէ մի է Աստուած, նոյնպէս հաւատքն
ու եկեղեցին ալ մէկ պիտ'որ ըլլայ, կը հարցըներ ու-
րեմն թէ ո՞ր մասը՝ որուն պիտի համաձայնի: Ար գրտ-
նուի՞նք արդեօք մէկը՞ որ կարող ըլլայ ըսել թէ 200 մի-

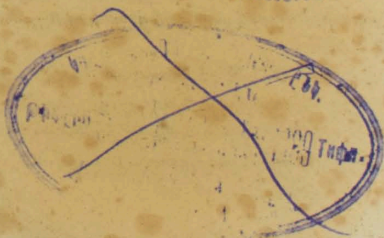
լինէլ բաղկացած ամենէն հին եկեղեցին պէտք է որ
շուրջ 3 միլիոն ժողովրդեան մը հնազանդի . . . : Արալի-
սի խանդարեալ միտք պիտի ըլլայ, որ այսպէս կարե-
նայ մտածել . . . : Բայց մենք մեր ազգայնոց ծանր
մտածողներէն ուրիշ պատասխանուոյ մը կը սպասենք,
եւ զմեզ երանագոյն կը համարէինք՝ եթէ Ազրիպպա-
սայ խօսքերուն՝ որ ըստ Պօղոսի, թէ «Փոքու իմն հա-
ւանեցուցանես զիս լինել քրիստոնեայ»,¹ նման արձա-
գանդը հնչէր այնպիսի սրտերու, որոնց քաղցր էր մե-
զի նոյն Առաքելոյն յիշատակաց արժանի պատասխանը
տալ : «Գնդրէի յԱստուծոյ եւ փոքու եւ մեծաւ, ոչ
միայն զքեզ, այլ զամենեւեան՝ որ լսեն ինձ այսօր, ին-
նել այնպիսի որպէս եւ եսս եմ»,² : Եւ դարձեալ՝ «Եթէ
ըստ ճանապարհին՝ զոր ասեն հերձուած, այնպէս պաշ-
տեմ զհայրենի Աստուածն. հաւատացեալ ամենայնի՝
որ ինչ յօրէնան եւ ի մարդարէս (որ ինչ յօրէնս կա-
թողիկէ Հռոմէական եկեղեցւոյ եւ ի սուրբ Հարս մեր)
զրեալ է»,³ : Եւ կնքել խօսքերնիս Վրիստոսի մեր
Փրկչին խօսքերովը. «Բնեցէք զգլխս, զի դուք հա-
մարիք նորօր ունել զիեանան յաւիտեանականս»,⁴ :

1 Գործ. ԻԶ. 28 :

2 Անդ. 29 :

3 Անդ. ԻԴ. 14 :

4 Յովհ. Ե. 39 :

ՃԱՌԱՋԱԲԱՆ	5
Սրբոյն Պետրոսի Հռոմ գալուն, նոյն քաղքին եպիսկոպոսութիւնը կանգնելուն եւ մինչեւ ցմահ կառավարելուն վրայ	13
Յառաջաբան մատենագրին	5
Հատուած Ա. Սրբոյն Պետրոսի գլխաւորութիւնը կենդանի իշխանութիւն մըն է, որ կեանք ու զօրութիւն ունի	19
Հատուած Բ. Քահանայապետական գլխաւորութեան սուրբ Գրքէն ապացոյցներ	34
Հատուած Գ. Գլխաւորութեան վախճանն ու պաշտօնը. Յաւելուած Թարգմանչին ի Հատուած Գ. Թէ ինչ է եւ յորում կը կայանայ եկեղեցւոյ միութիւնը.	58
Հատուած Դ. Գլխաւորութեան իշխանութիւնը	76
Հատուած Ե. Վկայութիւն եկեղեցւոյ ի նպաստ գլխաւորութեան	87
Հատուած Զ. Սրբոյն Պետրոսի գլխաւորութիւնն ու թագաւորական գերագունութիւնը	115
Հատուած Է. Սրբոյն Պետրոսի գլխաւորութեան եւ թագաւորական գերագունութեան արդիւնքները	188
Հատուած Ը. Սրբոյն Պետրոսի գլխաւորութեան եւ թագաւորական գերագունութեան արդիւնքները	205
Յաւելուած Թարգմանչին. Վկայութիւն Հայաստանեայց եկեղեցւոյ ի վերայ գլխաւորութեան սրբոյն Պետրոսի եւ քահանայապետաց Հռոմայ	217

